

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 337.

Kaufmann
4.

ה י ק ב

מאסף ספרותי ומדעי

פרס לחותמי המליץ

נערך ע"י

ל. רבינובין.

הוצאת ל. רבינובין וש. ראפאפארט.

ס"ט פטרבורג

בדפוס בעהרמאן וראבינאוויץ.

שנת תרנ"ד לפ"ק

ГАІЕКЕВЪ

Сборникъ Литературныхъ и научныхъ статей,

С.-ПЕТЕРБУРГЪ

Типо-литографія Берманъ и Рабиновичъ, Измайловскій пр., д. 7.

1894.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 28 Декабря 1894 г.

תכּן הענינים:

XVII	עד	V	מן		88
				לא פחד — המו"ל	
				מכתב להזכיר — המו"ל	
				XX — XVIII —	
				ז'ל"ג בתור הובב ציון — המו"ל	
				6 — 1 —	
				קבורת נשמות — אביווהר	
				14 — 7 —	
				למנצח על מחלה (שיר) -- ולמן אשכנזי	
				18 — 15 —	
				רזי עולם — פֿאביוס מיעועס	
				40 — 19 —	
				שמות הנגעים בכתבי הקדש — ד"ר י"ל קאצענעלסאָן	
				79 — 41 —	
				צעות שפת עבר (שיר) — פרופֿיסור יוסף הלוי	
				80 —	
				דגלות והפרדות — אברהם אלוף מסראן	
				24 — 1 —	
				חדשים וגם ישנים — ד"ר א. א. הרכבי	
				48 — 25 —	
				הכמת המסכן — א. שולמאן	
				67 — 49 —	
				הרופאים העברים במדינת מלדוויא-וואלביא — ד"ר שווארצפֿעלד	
				79 — 68 —	
				נרות הזרים (שיר) — מבש"ן	
				82 — 80 —	

לא פחד.

אם נרים עינינו שמים לראות כמחוזות השמש השונים ובפעולותיו על כל הכוכבים הסובבים אותו, ואם נקח מאבני כל מקום להתבונן אליהן במצבים שונים, נראה כי סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה, ומלאכי אלהים חצים אש וחצים שלג, עולים ויורדים בו — כל הבריאה כלה טבע אחד לה, וכל הגופים הנם רק מעלות בסלם הכל, ובכל גופי הבריאה נמצא שני כחות מתנגדים זה לזה — משיכה ודחיה, משיכה אשר ממנה יולד חום, ודחיה אשר ממנה קור יתהווה. ושני ההפכים האלה שבכל נושא הם הנותנים לו תנועה וחיים. לו היה אך כח המושך בתכל, או היו כל הגופים לגוף אחד בלי כל ריוח בין הדבקים; ולו היה כתכל רק כח הרוחה, או היו אך אטומים מפורדים בתכל, מרוחקים זה מזה עד כמה שאפשר, ובמקרה הראשון כמו במקרה השני לא היתה כל תנועה בתכל, ובאין תנועה אין חיים. ורק באשר שני הכחות האלה אחוזים ודבוקים זה בזה תמיד, וכח מכח יאמץ רק עד גבול ידוע, לבן מלאה התכל אור וחום, תנועה וחיים.

להבין את הרבר הנפלא הזה המראה לדעת, כי שני הפכים בנושא אחד לא רק שיכולים להיות, כי אם שנחוצים חם, והם סוד התנועה התמידות והחיים, יגעו חכמים הרבה וימצאו אויר דק מן הדק המפריד בין אטומי כל גוף ובין אטומי התכל, הם הכוכבים אשר אין מספר למו. לאויר הזה קראו החכמים „עתר“. האויר הדק הזה ימשך בחזקה מאטומי כל הגופים, בשעה שחלקי האויר הזה עצמו דוחים זה את זה, ואטומי כל גוף מושכים כלם זה את זה, אבל משיכתם את חלקי העתר חזקה מזה. ולכן עת יתקרבו אטומי הגוף זה לזה ביותר, תגדל דחית חלקי העתר, וכאשר תגדל הדחיה של חלקי העתר מהמשיכה של אטומי הגוף לא יתמצם הגוף עוד; ולהפך עת מתרחקים האטומים זה מזה על ידי הדחיה שבחלקי העתר, או בהתרחק חלקי העתר זה מזה גם הם עד גבול ידוע תחלש דחיתם ממשיכת האטומים זה את זה, ולכן לא יתפרד הגוף לאטומיו. ואם על פי ההתמרה (אינערציע) התרחקו האטומים מעט יותר מדחית חלקי העתר, האטומים שבים ומתקרבים זה לזה. קור וחום ושאר סבות מקרבים ומרחקים את האטומים, אבל תמיד עד גבול ידוע.

וכמשפט כל גופי תכל, כן גם חיי כל עם אי אפשר להם להתקיים בלי משיכה ודחיה בין אישיו, — אם שררה רק משיכה בין אישי כל עם, או היו עד מהרה לבני דעה אחת והיו לעומדים, ועמידה לגוי ואדם זו מיחה; ואם רק דחיה שפכה ממשלתה על איזה עם, או התפרד לאישיו ויחדל מהיות לעם, ורק התרוצצות חלקי העם נותנת לו חיים, אם ההתרוצצות הוא עד גבול ידוע

להתקרבות ולהתרחקות. ואיך אפשר כי שני הפכים ימצאו בהתרוצצות כל עם, ולא עוד אלא שהמשיכה והדחיה שברעות חלקי העם נחוצות לחייו, נבין על ידי הרוח המפריד בין איש לאיש, והוא אהבת עצמו, אשר הקשר בינה ובין כל איש חזקה מהקשר שבין איש לחברו, ובין אהבת עצמו של זה לאהבת עצמו של חברו שוררת תמיד דחיה ידועה, אבל גם לה יש גבול, ופעולתה תחדל עת תביא בני אדם למקום שאהבת רע גדולה ממנה. וככל המחזות אשר נראה בכל גופי התכל על ידי משיכה ודחיה, נראה גם בחיי עם. מופתים חותכים לזה ימצא כל אדם בקרבו וסביבו. אהבת עצמו של כל איש המפרידה בין אחים אינה רק „אניות“ גסה—החפץ להבנות מחורבנו של חברו, אשר גבול לה, כי בלי קיום הכלל גם קיום הפרט לא יצויר, כי אם גם „אנכיות“ דקה—מחשבת האדם, כי דעתו נכונה מדעת חברו ומוחו שומן מפיו, והוא יבין יותר מה טוב ונחוצו לעשות לטובת הכלל, גם האנכיות הזאת, אשר תרבה להפריד בין אחים, יותר מן האניות, גם לה יש גבול, אשר ממנו והלאה תגדל אהבת רע לותר גם על חלק הרעות, רק שלא תהפיר החבילה של כל חלקי העם. ולכן כל מפלגה שבעם מובה לקיום העם כלו ולהתפתחותו, כי הדחיה שבינה ובין שאר המפלגות לא תגדל מחפץ קיום העם כלו בתור עם אחד.

התרחקות חלקי כל גוף לא תשנה את טבעו, כל זמן שאינה מביאה להתפרדות חלקיו. החוס הרגיל לא ישנה את פני הגופים, אבל האש שחומה רב תפריד, למשל, את השמן לחלקיו והוא יהיה לחמוץ הפחמי ולמים. ואפילו זהב טהור, שהוא גוף פשוט ואינו מרכב מגופים שונים, גם הוא על ידי אש שחומה גדול יכול להיות לגוף אחר ועכור, בהתדבקו או בגופים אחרים. וכן כל עם אם לא רבות הנה מעלות חוס תנועתו הפנימית על ידי התרוצצות המפלגות, לא יחדל מהיות עם שלם; אבל אש קנאה יתרה יכולה להפריד עם לעמים שנים ויותר, אש קנאת אנשים החושבים כי קיום מפלגתם גדולה מקיום העם כלו תשים שמות בעם ותכה איתו לרסיסים.

ולכן אם נראה איוו תנועה חדשה בחלק ידוע של העם, הדבר הראש והראשון אשר עלינו להתבונן אליו, הוא אם רעיונם אינו מתנגד לקיום העם כלו ואם תגדל במפלגה הזאת אהבת העם מהאנכיות אשר לה, או תביא המפלגה רק טוב לעמה, בעוררה אנשים הרבה לחיים ולמעשה, ובעוררה את האנשים שכנגדם להראות כי גם הם חיים ומזוכים; אבל אם מפלגה ידועה אומרת, כי יקוב דינה את ההר—יחדל העם מהיות עם שלם, רק היא תתקיים, ומיב לה לבנות במה לעצמה מלחיות יחד את כל העם, מפלגה כזאת מביאה אש זרה על מזבח העם והאש תשרוף חלק קטן או גדול מן העם.

כל מפלגה אשר מטרתה פה עלי אדמות, מפניה אין לפחוד פן תקרע את העם לקרעים שאינם מתאחים, כי בארץ הכל מודים כי יפה קיום העם בלו מחלקו; אבל המפלגה אשר מטרתה בשמים ממעל, מפלגה כזאת יכולה להיות מסוכנת מאד לקיום העם בשמרתו, ואותה בודקים ביותר. לכן ראינו, כי נבחרו רבים מפני החסירות מאשר מפני ההשכלה.

לאשרנו היה הפחד מפני החסירות לא פחד, כי החסידים לא הרחיקו ללכת בהתרחקם מעל אחיהם שנהיו למתנגדים. ובין שלא חדלו מלהתחתן זה בזה

וכדומה, הביאה החסידות אך טובה לישראל, כהביאה בו זרם חיים חדשים ולחלוחית של יהדות. וההתנגדות לה הביאה טובה גם היא, בהביאה רוח חיים בעצמות יבשות הרבה מבני ישראל, אשר כל רגש לא היה בהן.

בימים האחרונים נבהלו רבים מאוהבי עם, בשמעם כי נמצאו אנשים האוטרם להיות לאגודה חדשה בישראל, אשר בשם „מחויקי הדת“ תכונה. מעשים מגונים, כהבי פלסתר מימין לשמאל ומשמאל לימין ולחישות שונות, אשר אמיץ הקשר בינם ובין המתוטרפים ל„מחויקי הדת“, עוררו רבים לצאת נגד ההנועה הזאת בזרוע נטויה, בפחדם פן הגדל ההנועה עד להפריד בין הדבקים, כי המעשים הראשונים מראים לדעת, כי אצל האנשים האלה מקדשת המטרה את כל האמצעים, ובאשר „דת“ כתוב על דגלם, יאמרו רבים כי מסיכנים הם האנשים האלה לקיום העם, ולכן גדל הרעש למראה הצעדים הראשונים של המכנינים את עצמם לבקש רשיון הממשלה להיות לאגודה „מחויקי הדת“. ואנחנו אם חובתנו בתור עורך, דרשה ממנו להשמיע ב„המליץ“ קול חרדה של אוהבי עם, כי על „המליץ“ להיות הר קול כל העם, כשאנו לעצמנו נביט בקר רוח על התנועה הזאת, כי לא נפחד פן יהיו האנשים האלה לכתה חדשה בישראל, אשר יאמרו כי רק הם בני ישראל ויהיו לכתה מצד ימין, כמו ש„המתקנים“ הקצונים היו לכתה מיוחדת מצד שמאל, ונבטח כי התנועה הזאת, אם יאות לה השם הזה, תהיה רק כקצה על פני המים; כי מלבד שאין בין האנשים אף איש נעלה אחר איש הוגה דעות ומחולל חדשות, וכל רעיון נעלה לא יאחר אותם, אין גם די בערות ב„התוכן ענינם“, ולעשות אנשים לכתה מיוחדת או לעורר תנועה חזקה, יכול או רעיון רם ונשא או בערות נורא ה--כה גדול כל שהוא מסטרא דימינא או מסטרא דשמאלה, אבל פטפומי מלין בעלמא וחקוי מעשי אחרים בשנוי קצת אינם יכולים לעשות גדולות ונצורות. ולמען ידע כל ישראל, כי לו גם השיגו האנשים האלה רשיון להיות לאגודה ערוכה בכל -- דבר הרחוק מאד להאמין -- גם אז לא היו מסיכנים לישראל, די לנו לשמוע מה בפי האנשים האלה, די לנו לקרות הכנית (проектъ) כפר חקיהם, למען נדע, כי צל הרים נראו לרכים כהרי געש, ושיחה בטלנים--לקול רעם בגלגל, ואין הדבר שזה בנוק הדיו. אין כאן לא כתה ולא מפלגה ולא אגודה, אבל יש כאן סערה בצלוחות מים ומעט אחיות עינים, ועוד מעט והסערה תשקט וגלגל הוסן ישליך הלאה הגמדים האחרים המטפסים עליו להסב אותו אחורנית, דבר אשר גם לענקים אי אפשר.

ראשית כל עלינו להגיד, כי האנשים האלה אינם יכולים לעשות במחשך מעשיהם. בדעתם כי בני ישראל הורגלו כבר מעט או הרבה לסדר נכון וחשבון צדק בכל מוסר צדקה, וסדר וחשבון אינם יכולים להיות באגודה אם מעשיה אינם גלויים וידועים; לכן את אשר כתב אחד מהם וחבריו הסכימו לו, לא נכתב אלא בתור תכנית להגיש לפני הרשות לבקש רשיון, ובתור הכנית אגודה שלא באה עוד לעולם, נביא את דבריהם בזה, להראות כי לא קול שובר ארוים קולם, ואם נראה את האנשים האלה פנים אל פנים נשחק לפחדנו מפניהם, כי כל כחם הם כסתר פנים.

ואלו הם מחשבותיהם וחפצם:

תוכן הענין

של האגודה מחזיקי הדת.

זה זמן לא כביר נתעוררו איזה יחידים לפעול בכל נפשם ומאודם לעורר נרדמים מנדיבי בני עמנו בעלי היכולת שיהיו בדעה ובשפה אחת לעשות גבורת הרבים לתקן פרצות ובקיעי חומת ב"י אומה הישראלית — אשר בעת הזאת פרצוה וחבלוה שועלים קמנים מחבלי כרמים — כרם ה' צבאות (כנבואת הנביא ישעיה על העת הזאת, ויהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל" ישעיה נ"ט מ"ו) וכ"ז יתקן ע"פ עצת הבנאים חכמי הזמן ונבוניו, אשר יהיו נבחרים להיות מפקחים בהענינים הנצרכים להכלל כלו וכבר חפרו ומצאו כמה תיקונים מצורפים ומזוקקים בכור הבחינה והנסיון ואשר מהם תוכלנה לבוא פעולות גדולות ומרובות בבית ישראל העווב מפקוח ותיקון ותיוהא חזי ביה, ורק ע"י קישור הרבים מצירוף גבירי ישראל הראשים, החכמים, המשכילים אשר יראת ה' ואהבת אומתם עצורה בלבם וכאש צרבת בעצמותם, ואשר לא אלמן ישראל טכמו אלה, והנם רק מפורדים ומפורדים זה בכה וזה בכה, ואשר עליהם נאמר „ורב שלום בניך" ואמרו חז"ל ע"ז „אל תקרא בניך אלא בוניך" ור"ל שאין לתאר בשם בנים רק לאלה הבונים הפרצות אשר בחומת האומה. ועל יסוד ומוסד זה תמכו יחידים הנ"ל את יתודותיהם ויצאו כלם חוצץ לעשות את ההכנות, שנקיים בהמשך הזמן — נשורנו ולא רחוק — אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו כו', והמשך הכתוב כן הוא כי מוסב על הזמן שדבר והזכיר הנביא כפסוקים הקודמים לזה, שכתוב שם „חזקו עלי דבריהם" „אמרתם שוא עבדו אלקים" כו' „הלכנו קדורנית" כו'. ואנחנו מאשרים זדים" ועל כל אלה אמר הנביא קדוש ה' או ז*) בעת שאלו הולכי קדימה יפלמו נתיבם ויהפכו את הקערה על פיה או באה גם העת ליראי ה' ולחושבי עמם לעמוד בפרץ, לספח ולצרף כחות נעלים לקנא את קנאת האמת ולעצור בעד השקר מלהתהפך על ימין ועל שמאל ובקשו ומצאו לזה עצות ותחבולות כאשר יבואר במכתבי „המטרות". וזאת עשו יחידו סגולה הנ"ל לקחו איש אחד והושיבוהו על משך זמן לסדר בחוברת מיוחדת כל הדברים והמאמרים אשר ליראי ה' ואוהבי עמם המשכילים ע"ד אמת לדבר בעת הזאת, והדברים לקוחים מדברי חז"ל מדיני „מחאה" ו„ערב וה" ושם מבואר באר היטב מעט מהפרצות אשר בחומת האומה אשר ע"ז נאמר „וכשלו איש באחיו" ודרשו חז"ל „איש בעון אחיו" וכו' ור"ל העון הגדול לראות בצרת אחיו ולעמוד מנגד כ"א בפני עצמו: ושם נמצאו מאמרים מלהיבי לב כל קורא בהם כאשר הוכיח הנסיון שכל מי שקרא בחוברת—כ"י — איזה מאמרים נתעורר מאד עליהם וגמר עליהם את ההלל, ואת החוברת הנ"ל הם חושבים למסרה בדפוס ולהפיצה בישראל גדולי וחשובי הזמן, ובין הגבירים האדירים אולי הכסף בכדי שבוה יקיים „אז נדברו יראי ה' כו'" שיהי' לכלם שפה אחת ודברים אחדים, ושיצורפו לדעה אחת להיות נכונים למטרה ופעולה אחת — ולא שימשך

(*) יעוין בס' מלאכי ב' ג' ויראה אמתת הרעיון הזה.

זה לכאן וזה לכאן — וסדר הדבר כן הוא: להיות החוברת הזאת נדפס על חשבון האגודה כאשר יופיע מבית הדפוס — ותהיה נכרכת בכריכה מפוארה ונהדרה — ויכתב עלי שער הספר כי היא באה מאת רבים המשכללים בנין האגודה „מחזיקי הדת“, ותשולח חנם לכל איש מבעלי היכולת בכל עיר ועיר אתר ואתר. ובלי תפונה האיש אשר יקבלנה לא יתאפק מלהנות בה — אחרי שהספר הוא רב הכמות והאיכות כתוב בלשון ערב ומועיל לפי רוח הזמן — וכל איש אשר לבו שלם עם ד' ותורתו ולעמו ישראל, בודאי לא יסוג אחור מלתת ידו להחבורה הנעלה, ואחרי שיקראו את הספר יתברר להם כל הענין ויותר להם כל הספקית; ולא נחשדו ישראל! וכפרט היראים והחרדים על קיום אחדות אומתם וכבודה, לעבור על דברי רבינו יונה בספרי „שערי תשיבה“ (ס' קס"ח) וז"ל „ועתה נפרש ענין עונש הפורשים מדרכי צבור בהתאסף ראשי עם וקהלות הקודש לעבוד את ה' (ר"ל לבקש תקנת וטובת האומה) ומסכימים הסכמות להעמיד להם מצוה, הנה הם מקדישים את השם יתגדל ויתקדש שנאמר „ויהי בישורון מלך בהתאסף בו“ שהקב"ה מתעלה ומתהלל בעולמו באסיפתם ועבודתם, והאיש הפורש עצמו מדרכי הצבור הנה הוא כמקמרג על הסכמת עבודת ה' כו' והוא בכלל הכתות שזכרנו שהם בוזים דבר ה', ואין להם חלק לעוה"ב, והשנית: כי הם מניעים לב חלושי הדעת כפרישתם מדרכי הצבור והנם מן המחטיאים את הרבים עכ"ל דבריו הקדושים, וכדאי הוא לסמוך עליו. גם כבר נמצאו בני עליה אף שהמה מעטים לע"ע המפוזרים בערי ישראל אשר יעסקו בזה הענין בכל לב ונפש; וללקט לאסוף חברים מקשיבים לקול דברי החוברת והם יפיצו את החוברת בין מכיריהם ומיודעיהם, ועוד דברים רבים אשר יקבלו עליהם לעשות; או באופן כזה נקל לאחד הלבבות מאלפים ורכבות אנשים במלא מובן המלה, ואחר שתמצא גבורה מרבים תמצא עצה מחכמים, ולא תהיה חומת אומתנו כעיר פרוצה אין חומה ורק להמשפט הזה נבוא ע"י הקשר הנ"ל שיעשה „ברק הבית“, בכל אשר ימצאו בדק, יתקנו את החורים וסדקים כפי כח ויכולת האפשרי, ובדרך כלל אם תהיה קיפה כללית וחברה כללית מעין החברה „כל ישראל חברים“ ז' „מפיצי השכלה“, או ימצאו הרבה מה לתקן, וידאגו איך להרים את קרן האומה, התורה והיראה בדרך השכל, בעצות ותחבולות ישרות, וכאשר יבואר במכתבי המטרות הרבים.

כבר הראונו והוביח לנו למדי הנסיון בעת הזאת, איך שהוקל כובד המלאכה מרבים ע"י עצות ותחבולות אשר תבאנה מאנשי לב, ובאופן שלוא לא ראינו זאת בעינינו לא היה מקום בשכלנו להאמין כזאת אולם בעד כבוד האומה ותורתנו לא תמצא ולא תראה איזו חכמה, עצה ותחבולה, ומוה הננו עומדים במצבנו הנוכחי בעוה"ר. ולכן נתעוררו הנ"ל לתת לכה"פ מעט מכבוד השפחה אל הגבירה—וה' הטוב יתן חן הדבר בעיני אנשים שיצאו לעזרה להביא הדבר— אשר מרפא בכנפיה — מבח אל הפועל.

מטרות הרוחניות.

בפרוע פרעות ב"ישראל בהתנדב ראשי עם" כי כשכא
פרצות לבי, אשר פרצו רבים על עובם את ה' יתנדב
העם לשוב בתשובה ע"ז ברכו את ה'.

מטרת הרוחניות מהענין הזה הוא א) להעמיד מטיפים מורי-העם ומאשרי
אשר המה יהיו מהמוכחרים והמצוינים אשר כחם בפיהם ושהיו בקאים בספרי
המחקר כספר „הכוזרי“ „ובית אלקים“ ויתר ספרי אמונה והמה יבחרו כל הפנינים
הנמצאים ביהר הספרים השייכים לזה, ויבשרו צדק בקהל רב וירעיפו מל של
תחיה על תלמי לבות בני עמנו, יאזרו זיקות אש דת וינמעו בלבית עם הארץ
טדות ומוסרים אמונה ודעת, יחזקו ידים רפות ויחיו את העצמות היבשות...
לנחותם כמעגל ישר ולהורותם דעת כו'. גם ינהגו מנהג שמואל הרמתי שלא
להנות משום אדם בכל מקום שיבואו, ואז אם יהיו דומים למלאכי ה' צבאות
וכפ"י רש"י שאינם צריכים לשום דבר, אז יבוקשו תורה מפיחם, ופעולתם תהיה
רצויה בעיני אלקים ואנשים, ותכלית כוונתם לא תהיה ליסר ולאיים שום איש
כהמגידים הנושנים לפתוח את כל שבעי מרורי הגיהנום... ולהראותם בעליל,
זאת לא זאת כי אם להודיע יסודות הדת והשתלשלות הקבלה ולקיים „והודעת
לבניך ולבני בניך כו“ ר"ל להורות וללמד להאבות והבנים שחסרה להם ידיעה
זו — ולא מגידים יקרא שמם כי אם נואמים (רעדנער) נאים! — וכבר נודע
מהבקויים בספרי אמונה שבכח ספרים הנ"ל להראות מאור הרוחני לכל איש בעל
השכל כמו שביבי וקרני אור השמש המפיצים נגוהם ואור בהירם, לעיני כל בשר
ובאופן שנמנעת ההכתיבה; ואם כף המאזנים של השקר נתמלאה ברעות הפשיות
עד קצה האחרון הנוטה לשיטת ההפקרות והכפירה... ר"ל בוודאי מחויבים אנחנו
מדין מחאה וערבות — כל ישראל ערבין זב"ז — להניח בכף השניה מעט מן
האמת למען ידחה ויכריע הרבה מן השקר, והנסיון הורה שפריקת העול בא
מזה יען שהם כהתינוקות שנשבו בין העכו"ם שקלטו כמדה גדושה מן השקר
ומן האמת — אשר בארו לנו ספרי אמונה — לא קלטו טאומה, וכתב היהדות
החרות על לוח לבם דומה ככתב שעל זכוכית החלון אשר יעבור וימחק בהבל
פה, ולא נכר מקומו והיה כלא היה. ומה גרמה לכל אלה רק הם הספרים
ההכלים ספרי לציון וספרי עגבים (ראמאנען) שנתרבו ושנשרצו בזמננו ואשר רק
הם השחיתו התעיבו כל חלקה טובה בלבות של בני הנעורים, אשר הם כאפרוחים
שלא נתפתחו כל צרכן, ואינם מרגישים את הקרירות שנחלו ע"י הספרים הנ"ל,
אולם אם הובלו — ע"י ספרי אמונה ודת — אח"כ והוצגו על אם הדרך האמת
אז פקחו את עיניהם לראות האור הגדול הגנוז בהם... ובפה מלא אמרו שנתחזקו
ונתחלמו אחרי רפותם — הן ולאן ורפיה בידם — מרוח היום... ודי למבין.

ב) לאסוף ולקבץ אל מקום אחד ע"י אומן לאותו דבר, את כל הפנינים
הנמצאים בעיני חווק הדת, בכל הספרים: מהראשונים כמו ספרי רס"ג,
ורסב"ם, רשב"ג ורי"ה ז"ל ועוד, והן טהאחרונים כספרי: רי"צ מעקלענבורג,
רמח"ל ומלבי"ם ז"ל ודומיהם, את כל אלה להכניסם אל ספר אחד ואשר טוד

ימיפו מטיפי החברה בלשון נועם ובטוב טעם ורעות ע"ד האמונה והשכלה שהם ילכו שלובי יד. והאחת לא תצרוך את השניה.

(ג) לראונו בעד החנוך שבעמנו—אשר בזה רבו הקלקולים מאד—, ולעשות ע"י אמוני-פדגוגים גדולים, ספרים הראויים לקטנים, לקיים בהם, והגדת לבניך" ולמען הספר באזני בניך" ובחפזים הנ"ל יהיה הידיעה הנכונה אשר לרגל הילדים, שם יהיה מבואר באר היתב מוסדות הדת על מה אדניה הטבעו נלקחות מן הספרים הנ"ל וגם תכונת הדורות יבאו שם, וכמו הילך הלומד מעשה מחמ ובמשך איזה שנים התלמד עצמו לעשות מעשה אומן, אשר גם החכמים שבדור שלא למדו את האומנות אין באפשרם לחקותו ולעשות כמעשהו. וע"ו יאמר אין חכם כבעל הנסיון, כן בנידן דידן הנער אשר יהיה בקי בענין זה מפי ספרים וסופרים ידע בזה אחר הלימוד רב יתר מהחכמים שלא למדו בזאת והמתחנכים והמחנכים שקדשו שם שמים בפעליהם: האם יציע מאמר מספר הכוזרי" ולמחרתו מס' "בית אלקים" ורעות תבונות" והדומים, ולקיים בזה "ללמד בני יהודה קשת" וספרים הנ"ל יהיו בלשון עברית צחה ואשר ימשכו את לב הנערים, וגם יתקו אותם בשפות אחרות לעזות ללמד מהם כתב ולשון, גם לעשות "באור" על התפלות כל מלה ומלה, ובמלא המיבן, לדוגמא: את פרוש המלות "מלך, עוזר ומושיע ומנן" לבאר למה נקרא בשם "מלך" ומתי נקרא בשם זה? מתי נקרא בשם "עוזר" ומתי בשם "מנן" וכן כולן, ולבאר את הכוונות פשמיות, להודיע מכל אשר קרה ונעשה בזמן העבר, ואיך שהננו רואים השגחה פרטית על כל שעל ושעל, והנהגת ה' בכל דבר וכמו שמלכותא דארעא שורר בכל עבר ופנה כן הוא מלכותא דשמיא כו'. ואז אם הנער ילמד בימי ילדותו ספר כזה "אז גם כי יוקין כו" יען כי בעוד שהנער הוא נער הוא יפה לקליטה, רק בהעתה יהיא כדאי לטעת על תלמי לבבו נמעי נעמנים, יען כי הדברים יהיה חקוקים עמוק עמוק כמו כציפורן שמיר בלבו, וידוע כי האדם הוא עיר פרא יולד ובדרך שמוליכין לו כו', ואז מרמס נשרש בלבו ומצא לו משכן בטוח, האורח שאינו הגון. הוא השטן וי"ה ומ"ה — הלא יצר האדם רע מנעוריו, עוד בגיחו מרחם אמו? וכדברי הנעים זמירות "הן בעון חוללתי ובחטא כו" — שאז הוא כהחלת ברייתו ואז יהיה אצלו האמת צדיק הראשון בריבו, מרם ימעם מעץ הדעת, אשר בעת החי' הזאת יצאה הזוהמה אשר נמצאה בפרי העץ מן הכח אל הפועל ביתר עז! — גם לפני ההמון יוכשר מאד העתקת סדור תפלה הנ"ל, ונכון גם להעתיקו ביתר לשונות; ובעזה"י בעת שהמפקחים בתקנת הכלל יבואו אל מקומם, יבקשו עצות איך להנהיג ולסדר את הדבר היינו: שיחיה לזה הלימוד איש מיוחד ומקום מיוחד וזמן מיוחד, וזה הלימוד יהיה העיקר בין מצד האנשים המיוחדים רק לזה מצד הרחבת יתר ובין כל המבשרים לזה והדבר יהי ראש וראשון; וכיחוד נחוץ הדבר להנערים המבקרים את "בתי-הספר", להם נחוץ מאד ללמדם את עקרי הדת, וללמדם קשת למען יהיו נאורים בגבורת אמונה באמנה לעמוד הכן נגד מנגדיהם... ומשמיניהם... הרבים הסובים אותם כידוע.

(ד) לעשות ספרים בשפה המדוברת (ושארגאן) במינים שונים: בדרך שיר ומליצה, ובדרך סיפור מקורות בית ישראל, מעשים אשר חותם האמת עליהם, ולהודיע מראש להקוראים שאין לספק באמת הדברים יען כי עידי קיום

נצבים וקיימים ע"ו; גם יכתבו בדרך החקירה והוכוח כספר „עם סגולה" שיח ושיג מאמין עם שאינו מאמין, ואשר שם נצבת כמו חי תמונת האמת הנלקחת „מספרי אמונה" ואשר המה יוכיחו ויבארו את האמת מיעודי התורה, אשר אחרי כן במשך אלפים שנה דוכוח ע"ו הנסיון, ונתקיים אחת לאחת, ואשר מזה שאבו את האמונה המהורה באמתת תורה שבכתב והורה שבע"פ ונכוחו שזו וזו תורת אמת הן. ובהחוכרות במאמר רביעי ידובר בזה הרבה. גם נעשה ע"י אומנים הבקאים בלה"ק שירים יקרים אשר עליהם יהיה שפוך רוח הן, ומושכת את הלב ויבאר כמו קורות ב"י מהחלה ועד סוף, וגם יעשו לזה „מאל"דיען" לשורר בקהל עם בכנופי' בעת משהה ושמה, אשר אז — כטוב לכם ביין — לב דמסובין הצוהלים רחבים כפתחו של אולם לבלוע כביכורה בטרם קיץ את כל אשר ישמע לאוזן, והוא כסם חיים המעורב במאכל ומשתה להבריאו ולהחלימו... (ה) ליוסד „רעדאקציאן" בעד האגודה ולהוציא לאור מכ"ע מוקדש לעניני אמונה ודת, כי רבם ככלם מהחברים יהיו מאנשי לב וכל אחד יעמיק בשבלו למצוא רעיון להרמת קרן האגודה; וגם יודיעו מחדשות התבל וימצאו מאמרים נכבדים אשר מהם יהיו מאוסתים דברי חז"ל, וכבר נתבאר מאמר אחד מס' „הוזהר" אשר עד הנה נהחשב עם המאמרים שאין בהם פשט רק סודו: בעניני דכוכבא דשביט, וכעת שנמצא בעולם המחזה (מיקראסקאפ) וחכמת ה„אסטרא" נאמיע" הוקמה על גם בענינה דכוכבא דשביט הנ"ל ע"י הכלי זכוכית המגדלת לעינינו, כן מצייר אותו ספר רוזהר הנ"ל. ואם עשרת אלפים איש מאנשי לב יחפשו את האמת בדרך שכללנו, ימצאו אוצרות שפונות כספר אמונת חכמים, שיגע בזה הרבה — ומצא, וכל א"ו מהחברים אשר ימצא איזה דבר ישלחנה אל המרכז ושם יבורר היטב ע"י המפקחים והמנצחים על המלאכה — מלאכת הקודש, והם ידפסוה בשם פלאי; ובהחוכרת ידובר ויפתר שאלות גדולות ונכבדות בהנאי החיים הגשמים והרוחנים אשר במצב רעוע הם. — ועוד נמצא אהנו מסרות כהנה וכהנה, אך באמת אין כוונתנו להגיד שדוקא זאת נעשה ולא אחרת — לא כן! כי יוכל היות שבעת אשר יתאספו העדרים לגול את האבן — אבן מעל פי הבאר — באר של חיי ההורה, וימצאון או חכמים בכמות ואיכות והם בעוכך שכלם יוסיפו עוד מסרות אחרות וזולתם. גם אי אפשר לדעת מה העת ההיא תדרש? ולכן לא נוכל עוד להחליט החלטה גמורה. ומעשינו כעת הוא רק כלי אומונות בידנו שנוכל לעשות בעת המוכשרת את כל דבר אשר יבוא לפנינו, וכמו שלא ידע האומן אשר כלי אומונות בידו מה שיבוא לידו ותקן, כן אנחנו לא נוכל עוד לידע כל דבר בפרטות, וכל אילו המטרות שהבאנו עד כה הם רק מעט מועד, בהמונת „ועיר אנפין" ולקחנום רק לדוגמה להשיב כהלכה לכל שואל כענין מה היא האגודה הזאת? ומה עתידותיה כי ניחל לה? ולזה „תשובה קצרה" בצדו. ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים שנהיה מהמוכים את הרבים ונזכה לגמור ככי טוב את אשר החלנו.

ממרות גשמייות.

שפיל ואויל בר אווא ועיניה מטייפ'.

אם יבוא הדבר לגדר התחלה בעת שתצא החוברת מכית הדפוס ובמשך שלשה שנים יתאגדו ויתחברו והיו לאיש אחד עשרים אלפים אנשים אשר להם מרכו אשר משם ידברו אוהבי עםם יראי ה' איש אל רעהו להודיע ולפרסם מכל דבר הנוגע להאגודה, לחבריה במשך ירח ימים. ויען שכל החברים הנם מפורים בערי ישראל ועל פי הרוב המשכילים על דבר אמת, והיראים אשר המה מבועלי היכולת המה הנכבדים אשר דבריהם נשמעים, וע"כ בענינים הנוגעים אל הכלל בגשמייות, לא נוכל לחשבם במספר עשרים אלף כי אם לכמה מאות אלפים, יען שהחברים יהיו עושים ומעשים גם לאחרים, הזריוס מקדימים, והמה יאורו זיקות אהבה ל"הרעיון" הנכבד גם בלב אחרים ויסיעו כסף תועפות (!) גם משאר המון בית יעקב אשר עדנה לא באו בבית החברה הרוטטמה ועדיין לא הכינו את מעגלותיו הנסתרות והנשגבות; ואף אם באיזה עיר יהיו אחדים מבני ברית החברה או היחידים האלה יזכו כל העיר, ואחד ממשפחה יזכה כל המשפחה, בגדר הוראת שעה בדברים הנוגעים להכלל להצלת הרבים בגשמייות, מבלי הודיעם מראש פרטי הענין (!), בוודאי החוב על כל זרע ישראל שיקדימו רפואה למכה ולכל תקלה שלא תבוא, ולא יהיה הדבר כאיש המוטל על ערש דוי במחלה מסוכנת ונצרך לו לסמי תרופה המיבא מחו"ל מעבר לים, האם ישולח או שליח למרה"י להביא את הסמים? כן "מחלת בת עמנו" אשר כל איש אשר רק מעט מוח בקדקדו בין יבין שמאד ראוי והגון לכל איש בעל בעמיו להשתרל ולהתאמץ בעוד מועד, להקים חברה כנ"ל על תלה, ושיהי' בתקופתנו זה כדוגמת דורו של "רבנינו הקדוש" ודורו של "רב אסי" שהיו אז תורה וגדולה במקום אחד, אשר אז חיוקה הגדולה את התורה גם לכל הכלל כלו, כידוע וגם בדורנו ראוי והגון שגבורת הרבים תהיה מעדת ראשי ישראל חכמי לב המשכילים על דבר אמת והחרדים על כבוד תורתנו ועל כבוד עמנו. — והעומדים בראש ההנהגה, לפקח ולמכסם עצה בעד הכלל יהיו טעיני העדה, ובאופן זה במציאות להתקיים בימינו, אמת מארץ הצמח", כאשר יבואר באר היטב במכתב "ממרות רוחניות", וכבר נאמר ע"ז הפרט רעיון הנמצא בגמרא שאמר החסיד להמסקל מרשותו לרה"ר, ער מתי כו'?" ובעת הזאת רה"ר של כל איש ישראל איננו בתוקף ה להכלל והן להפרט, ולזאת ראוי לחוק הרה"ר ובאופן שאמרנו שיהיו גבירי ישראל בעלי הנפש, החכמים בבני ישראל כעצמות וגידים אשר בגוף האדם לחבר את היריעות בקרסים ולולאות שיהי' האוהל אחד; והדבר הזה לא נפלא הוא ממנו להוציאו לפעולות — ברשיון הסטשלה — אם אך לא ייגעו ולא ייעפו אנשי הכסף ואנשי הרוח בקרבנו. וגם על שעת השלום והשלוה בעת שכל דבר הוא על מכוננו... הקשה כבר הרה"ג רב אליהו לעווינוז'הן ז"ל פאר הדור והדרו וז"ל, "הלא כל קאנטאָר יפקד אנשים להנהיג המסחר, ולפי גודל הקאנטאָר כן יגדל שכרם, וא"כ התמיה נשגבה על הגוי ישראל כלו שאינם לוקחים אנשים, או לכה"פ איש אחד מהחכמים וירועים שהם יעסקו בטובת הכלל

להקדים רפואה למכה שלא תבוא, ורקנה לכל תקלה ומכשול שלא תבוא!
 ישנם ענינים במקומות הרבה שהם בדמיון עגלות מעונות עם משא ותמר
 הדורש רעתם מנהיגם ועגלות ההמה נאלצים לעבור מראשו וחודו של הר גבות
 ועקום עד תחתיהו, ובדרך מורד ההר גומות ותחתיתם, אשר בהסיה הדעת
 מעט הוכל להתהפך, ובפרט שתעבור מתחלה ועד סוף בלי שום רוכב ומנהיג
 אשר ישים עינו למובה על משא העגלות, ולא נמצא בשום מקום איש שיהיה
 בידו כח וחיל מנבורות הרבים שיהיה רוכב ומנהיג ואף לאחוז ברסן מעט, שלא
 תתהפך העגלה המלאה עמיר — בני ישראל — לא נמצא, ולואת ידוע שכמה
 עגלות מעונות ממשא של נפשות בית ישראל נתהפכו נלכדו ונחמסו, ואין איש
 שם על לב!! וכעור ההולך בנפו במקום סכנה כוודאי יכשול ויפול ברעה יען
 שעניו אינם מאירות לו, כן בית ישראל כעורים מגששים באפלה מחסרון קביעות
 עיני הערה לפקוח על הקנתן להצילם מרעתם, וכמעט אין עוזר ותומך. ואפשר
 שע"ז רמז לנו ר' יוסי שקרא לאשתו ביהו להודיענו שכמו בביתו של יחיד,
 שאם ינהג בלא סדרים יחרם ויחרב, כן בכ"י ביחוד כדאי שיהי' טפקחים
 ומסדרים סדרים, ור"ל. וזה לשון המדרש על הפסוק, "ויהי ה' לך לאור עולם"
 אימתי בזמן שתהא כלכם אגודה אחת כו', בנהג שבועולם אם נוטל אדם אגודה
 של קנה שמא יוכל לשברם בכת אחת? ואלו נוטלין אחת אחת אפילו תיגוק
 משברן! כשהם אגודים יחד הם מקבלים, "פני שכינה". עכ"ל המדרש, והתנאי
 של המדרש באמרו אימתי לוקח מהדין של לשון יחיד באמרו, ויהי לך כו'
 ומבאר המדרש שהוא תנאי שדוקא אם יהיו כל ישראל אגודים ויהיו כגוף אחד
 שהעין מביט לא לעצמו בלבד והידים והרגלים אשר שם נמצאו הגבורה ואומץ
 כח לא לעצמם בלבד הם פועלים פעולהם, כ"א משתתף בפעולות בכל
 הגוף, ואם כ"א מכלי "המכונה" עושים פעולתם, אז עומדת היא המכונה
 ומתנהלת כתיקונה, כן בכ"י שהוא גוף אחד, ראוי שכל אחד בכחו הפרטי
 אשר חנן אותו ה' יעזור ויועיל להכלל בלו, יען שכל איש הוא אבר הכלל
 ולכן ראוי להנהיג מנהג ודרך אברי הגוף שכל אחד יעמול בעד משנהו, והוא
 עצמו יהנה מעמלו כמו שאר האברים, וע"ז נאמר אל יתהלל החכם בחכמתו
 כו' והכוונה שיחזיק לעצמו בלבד וכן הגבור והעשיר, ולואת מדייק הכתוב
 "בחכמתו" ולא כתב בחכמה, וכן השאר, ואם באופן זה יהיה "או יהיה
 ה' לך לאור עולם", ואו הם מקבלים פני שכינה, והוא השגחה נכרת ומורגשת
 בחיים בדרך שאור פני ההשגחה יתן אור וזוהר בעולם, וזה לשון ל"אור עולם",
 ויש בזה דברים ארוכים, אך משום אהבת העולם להקיצור בהכרח לקצר, והחכם
 יראה כזה בעיניו המאירות כמו ע"ז זוכית מגדלת, ושלוש על ישראל.

רואים אנחנו את פני הקורא והנה דברי "מחזיקי הדת" — תוכן ענינים
 וממרותיהם הרוחניות והגשמיות גם יחד לא עוררו בקרב רגשות נעלים
 או שצף קצף, שמחה או עצב, כי אם בצחוק קל על שפתיו עבר על פני
 הדברים האלה, כמו על כל שיחות בטלנים, אשר שמע וקרא כבר פעמים
 הרבה, והוא אומר, כי כשם שלא נאה לאנשי האגודה הזאת השם, מחזיקי

הדת" שלקחו הם לעצמם, כן לא יאה להם השם „מזיקי הדת“, שנתנו למו אלה אשר שמעו את שמעם וערכם האמתי אינם יודעים, כי אנשי האגודה הזאת אינם יכולים לא לחזק ולא להזיק. ואם הקורא מבקש אות, די לו לזכור את מעשי „מחזיקי הדת“ בלונדון ואת קצם — את הצחוק והלעג אשר נחלו במקומם ובכל מקום. ואין לנו לבקש אות בארץ אחרת, לראות כי כל כחם של „מחזיקי הדת“ הוא רק להביא סערה בצלוחית מים, בדעתנו כי בעיר אשר בה יושבים מיסדי האגודה הזאת, אין אף „תלמוד תורה“ משפלות ידי יושביה, והאנשים האלה מתנשאים לאמר: אנחנו ניסד חברה בת עשרים אלף חברים ונעמוד בראש האומה כלה!

„Gott wie gross ist dein Thiergarten“!

אבל המיסדים לא כן יחשבו, והם קוראים לדבריהם הנאמרים למעלה בשם — „דבר אלהים“, ורק חסד הם עושים עם הקורא, בהרשותם לו לקרוא דבריהם כשהוא יושב, באמרם „בראשית דבר“ (*):

„לפי דעת המיסדים אשר ירו את אבן הפינה של החכמה מקיצי נרדמים ומחזיקי הדת“ המגלים דעתם מפי כתבם, הענין אשר הרו והגו הוא „דבר אלקים“ נקרא, ואם כי עגלון מלך מואב בשמעו כזה נאמר עליו „ויקם מעל הכסא“ מפני כבוד ה', אך לנו מקבלי התורה בשמענו כזאת: לנו נתנה רשות לשבת תחתינו (המיסדים שכחו, כי דבר אלהים ביד אהוד היה חרב פיפיות, אשר נתקעה בכמן עגלון ויבא גם הנצב אחר הלהב, ובעט אשר בידם, הברזל קהה מאד ואינו יכול לדקור אף דקירה כל שהיא), לא נעמוד עצמנו ממושבותנו בגופנו, כי אם בנפשנו ורוחנו, ר"ל רוחנו יהנשא על לתת כבוד לה' ולהורתו לחפש ולברוק בבינתנו ושעיפנו במה נוכל לתת יקר וגדולה לאלקינו — ולכן (?) מן הראוי שכל איש יקבלנה כדבר אלקים המדבר מתוך גרונו (!) (של המיסדים) ולבו יהנה אימה כקול אלקים הקורא אליו (!!).“

בדברים האלה ישנה אמנם סכלות לא מעט, אבל אין בהם די בערות לעורר הנועה. כל מי שהוא קורא רגיל בכתבי העתים רואה, כי כותבי דברי האגודה „מחזיקי הדת“, קראו מה"ע לסירוגין, ודברים מקוטעים שהם זוכרים מהמאמרים שקראו, הם אומרים לקנות בשגוי קצת.

הם שמעו, כי בשנים הראשונות לרעיון הישוב, בצורתו החדשה, נמצאו אנשי לב ומוח נואמי נאום נפלאים, אשר השמיעו מדברותיהם בערים הרבה בשבת חבת הארץ חנם אין כסף; וכן שמעו כי המשכילים „חלבונה ר"ל“ אומרים שנחויץ לוסד בית מדרש גבוה לחכמת ישראל, אשר ממנו יצאו מטיפים חכמים לישראל, ויאמרו מיסדי האגודה לעשות את הדבר גם הם רק באופן אחר — למה לו לנואם נאום ללמוד שנים אחדות לאסוף חכמה ודעת, אם הם יעשו את הדבר ע"י ספר אחר, אשר מחברו יהיה חכם כהאיש אשר בחרו בו לכתוב למו את „תוכן ענינים“ וכו'?

(* מחזיקים אנחנו טובה מרובה לה' א. ל. ר—ן מו. שטרה הרכה להעתיק לנו כל כתבי מה"ד, ושלה לנו גם מכתבים רבים הנוגעים לאגודה הזאת. המו"ל.

רבים מדברים על דבר החנוך איך לאחד תורה וחכמה כאחד ואומרים, כי לדבר הזה נחוצים בתי ספר מתוקנים, וכי כל המלמדים והמורים יהיו בעצה אחת בדבר תוכן הלמודים, ומיסדי האגודה אומרים גם הם לפתור את השאלה הזאת רק באופן אחר קצת ובנקל — הם יחברו ספר למוד, אשר בו יבא גם מעט דרוש, למשל: „מתי נקרא עוזר ומתי נקרא מנן? וכו', ואת הספר הזה יתרגמו רוסית ואשכנזית והתלמיד יקרא בעינו האחת בספר ובשניה בתרגום, ויהיה פעם אחת ליודע תורה, שפת עבר ושפות אחרות; הן לפניו למדו רבים לכהוב צחות מ„הקדמות“, ושפת הארץ משער הגמרא, עאכו”כ שילמוד דור יולד שפת עבר ושפות אחרות מספר החנוך הזה ותרגמו! !

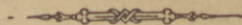
המיסדים שמעו, כי כל כחם של מחרפי עם ישראל בכלל, באשר אין לנו בא כח העם כלו, אשר יוכל ע”פ דינא דמלכותא לתבוע עלבון הגוי כלו, וכי חסד גדול תעשה עמנו הממשלה הרוממה אם תצוה כי יבחר ועד תמידי כועד הרבנים הזמני, אשר נבחר על ידי כל בני ישראל, והועד התמידי יהיה המליץ בין הממשלה והעם. הוא ישגיח על מוסדי הצדקה, על החנוך, על בחירות רבני התורה והעדה וישפוט בין הערים והרבנים אם ריב ביניהם וכו' וכו'. הועד יביע הגשות אטון של כל בני ישראל, ויבאר כל צרכי העם וכדומה. מיסדי האגודה שמעו דברים מקומעים מזה, ויאמרו לעשות את הדבר גם הם כדרכם, רק בשנוי קצת — הם בכבודם ובעצמם יעמדו כראש האומה בלי כל בחירה, רק עשרים אלף איש מבני ישראל יתנו כל אחד שקלים אחדים לשנה, וראשי האגודה יהיו בטובם באי כח העם ...

הכלל בכל דברי „מחזיקי הדת“ רואים אנחנו בטלנות נפרוה, והאם אנשים כאלה ודברים כאלה יכולים לעשות גדולות, לאסוף סביבם מספר גדול מבני ישראל? הבל טודים שיש מוח בקדקד בני ישראל, וכל זמן שיש מוח בקדקדם לא ישמעו לפמפוטי מילין כאלה, ואין לפחד פן יהיה באמת חברה גדולה כזאת בישראל, והיא תשתמש בכסף הנקבץ על ידה למטרות אחרות, שאינן כתובות בדבריה. ככל דברי „מחזיקי הדת“ לא נמצא למשל, אף מלה אחת בדבר יחוסם לחבת ציון, ובכל זאת הדבר הראשון אשר עשו היה לנסות להזיק לישוב — אם לא עלתה בידם להזיק לא הם אשמים בזה, כי מצדם עשו כל מה שיכלו, וגם לא הדרו פני זקן גאוני זמננו וישלחו לו מכתבי פלסתר ועליהם תמונות זרות על אשר שלח מלגרמה להשתתף בצערם של החובבים על מות איש אשר עמל הרבה להשיג רשיון הממשלה לחברת התמיכה. ורוב מעשי „מחזיקי הדת“ להזיק לציון הלא גלויים וירועים לרבים, ואם כן — אומרים לנו — מה נעשה אם אנשי האגודה ישתמשו בכסף שיאספו לדברים רעים ומסוכנים שאין במטרותיהם הכתובות. ועל זה נאמר, כי פחד שניא הוא, כי ישראל לא ירבו לתת כסף לאנשים כאלה, בדעתם כי הדפסת הספרים הנחוצים לענין „מחזיקי הדת“ הלא תעלה רק לאיוו מאות רובל, וכל אחר יגיד כי אין לקבץ כסף מכל העם לדבר קטן כזה, והוצאות שלא יוכלו להראותן לעין כל, איש לא יאמין בהן כי יוציאו אותן. ועל אדות נואמי נאום, יאמר כל איש, אם ישנם באמת אנשים אשר קנאת הדת תאכלם, הם ידברו בעצמם מבלי לחכות עד אשר „מחזיקי הדת“ ישלחו אותם. והן מחזיקי הדת מתימרים בכבוד

הגבירים אשר באגודתם עד שהגבירים עומדים אצלם בשורה הראשונה והרבנים—אחריהם והאם אינם יכולים הגבירים האלה לנהל מטיפים שנים שלשה בלחם לפי המץ. הן חובב ציון אחד נתן עשרים אלף רובל להוציא אוצר היהדות, ואם העשירים שבין מחזיקי הדת, אם באמה עשירים הם והנם מסורים לענינם בכל לבם, הלא יתנו לפחות עשרת אלפים רובל, וכבר אפשר יהיה להו"ל את כל הספרים הנפלאים ולשלוח מטיפים במשך שתיים שלש שנה, ואם הם אינם עושים כן ואומרים כי על גבירים רק לתת עצות טובות ולכתוב כתבי פלסתר, איך יואל העם לתת כסף, מבלי לדעת חשבון נכון מה נעשה בכספם? מחזיקי הדת צדקו מאד בכעסם על חברת התמיכה, כי מלבד שהיא טובה לציון, היא הרגילה את עמנו כי ענין כללי צריך להיות גלוי לכל וכו', נחוץ להדפיס חשבון גלוי לכל, והן הרוצה באמת בחווק הדת יודע כי אין חווק הדת גדול מרעיון הישוב, ומי שלא ליתן לישוב עאכ"ב שלא יתן למחזיקי הדת.

סיף דבר אם חושבים אנחנו את בני ישראל לעם חכם וגבון, או בכל פנות שאנו פונים אין כל פחד מפני החפץ ליסד אגודת "מחזיקי הדת", ורק במטות נהיו בטלנים אחדים לגבורים לשעה קלה, ואחרי ששמע כל ישראל דברי "מחזיקי הדת" גדול יהיה הצחוק מרן ועד באר שבע, ואין צריך לומר כי איש לא יפחד עוד פן תהיה מפלגה חדשה בישראל אשר קיומה הפרטי יקר בעיניה מקיום הכלל, ופחד רבים לא פחד...

המזיל.

מכתב להזכיר .

אין חכם כבעל הנסיון, ואם אין ביד כל אדם להיות בעל נסיונות רבים, ביד רבים לדעת נסיונות הרבה מימים עברו על ידי התבוננות ועיון בדבר הימים שבכל התקופות. ובאשר אין כל חדש בהחלט תחת השמש, וכל דבר כבר היה לעולמים בצורה ידועה, לכן מי האיש החפץ לראות את הנולד מרעיונות והנועות שונים שבהוה, עליו לשום פניו אל העבר למצא פתרון. כמאמרנו „לא פחד“ דברנו רק על אגודה אחת בפרט, כי היא לא תוכל להזיק לישראל ולאחרותו; ולמען דעה כי בכלל אין פרוד הדעות גדול אצלנו עד לחלק את מחנה ישראל לשני מחנות גדולים, או גם אחד גדול ואחד קטן, טוב להזכיר את „מלחמת הדעות“ במחנה ישראל ברוד העבר, אם אז, עת היה רחב הפרץ בין המשכילים והחרדים, לא היה כל בדיק בבית ישראל, עתה סר הפחד כלו פן ישוב ריב מפלגות זה להפיל קיר מבית ישראל. לדעת את המלחמה אשר היתה אז, טוב ביותר לאסוף מכתבים שנכתבו משני הצדדים בין איש לאחיו, במקום שאיש לא חשב לנחוץ לכסות על מחשבותיו. ומכתבים כאלה נראה, כי דברי הריבות אשר נשמע היום הם רק הד חלש מהריבות אשר היו אז, וכי מלחמת הדעות כבר נגמרה, ורק נפצעים אחדים משני הצדדים, אשר נשאר על שדה המלחמה, יפריעו לפעמים את המנוחה בקללם את האויב, אשר עזב כבר את המערכה. אחד המכתבים האלה היכולים לתת לנו מושג נאמן מפירוד הדעות לפני יובל שנים בישראל, הננו נותנים היום לפני הקוראים הנכבדים. ובאשר נביט על מכתבים כאלה כעל תעודות היסטוריות, לכן הותרנו בו גם כל שמות האנשים שבאו בו כמו שהם, כי כל האנשים האלה כבר מתו, ואלה הזוכרים ממכתב הזה לגנאי לא בצדק, כבודם במקומו מונח.

ב"ה יום ו' עש"ק לסדר ונתתי לו את כרתי שלום — ברית כהונת עולם תאיר עיר ווילנא

מנוחת שלום ושלחה חן וכבוד ואהבה יתן ה' לאוהב תום ואמונה,
ידידי כנפשי ולבבי הרב החכם הנעלה במהללו, על כל בני גילו,
היודעים ומכירים טובו וגדלו, כבוד שם תפארתו, בארצות
ובמולדתו, כמוה"ר ארי' ליב נר"ו, חסר נעים לגוש מאנדלשטאם.

ביום החמישי לסדר קרה והנועדים, כבוא הרץ המבשר לבית אחיו היקר
נ"י במהורים אמרי אמת כאשר אהב, והטה שוטם בידו על הספר; ואני גם
עומד ושמה בין כל אוהבי אמת ואורה, אשר אולי לא לתפארת מוסר הוא
לספר בפי את רוב שמתתי, כי אני אך לזאת שמתתי וברכתי, על הצלת הנפש

אשר אהבתי „ברוך ה' שלא נתנה טרף לשיניהם!“! אבל באשר נתתי אז אך דומיה לנפשי, ואהי אך כמשביע עינו וממלא אזנו לראות ולשמוע למרחוק, בכל הנעשה פה ביום ההוא, הנה מלאו חררי לבי שעשועים, מכל התעותעים אשר נעשו בין המתעים והנתעים האלה, עד אשר להרחיב רוחי הריקותי לי מעט מכל החויון הזה על הספר להיות לי לזכרון עולם לפני כל הימים, כי גלאתי להכילם עוד בקרב לבי. אפס כי גם בעד הדברים הכתובים האלה לא אוכל עצור עוד, כי עוד יפרצון גם המה לצאת למו מתוך הספר המסון אתי, ומה אעשה להם עוד?! אמרתי הנה אקרא להם גם דרור גם מעצור, ואפתחה להם גם דלתי ביתו וגם חררי לבבו, ואלה המה:

ויהי בחודש יוני באחד ועשרים, בעוד המלמדים הקושרים, והצבועים המחשורים, ועליהם ראשי המוסרים, סרים הם באין מוסר מבית לבית, מבית שמיר לבית שית, וכתבים בידם לאסוף חתומים, מכל בעלי טומים, כיופיים כערומים, וללקוט כסף נדבות, מכל חסרי הלבבות, לאמור: עוד מעט הלאה, והיתה כל ההשכלה, למעי מפלה, וכל בתי הספר, לעפר ואפר, ואת בני הרבנים, נקח ליונים, ובטלו מכסות הנרות, ועמחן גם כל הנורות, ונשוב להאריך פאת ראשנו עד לקצה זקננו, וללבוש ארוכות, עד לעפר סרוחות, ושוליהן מגואלות בהיותן מגוללות, לאות על הגלות; נחנו בכנף עדים, וכל נשינו ברדידים, וכל העם מתייהדים, לגלח את השערות, מכל ראשי הנערות, ומדברים עמחן יהודית וכלדית, וגם חצי אשרודית, ועוד מעט מעורבות, מלשונו הרבות, כי מה לנו ולשפת העבריה—או לוו האשכנזית הנקיה, וגם ברוסיא לשון מדינתנו, הלא די לדעת כאבותינו, גם לא נבוא עוד כזמרי אל המדינית, ללמוד עתה חכמת יונית. ועתה נשובה ללמד את תלמידינו, רק את אשר מצאה ידינו, והוא אך ורק הגמרא, ודוקא בר קפרא, ועליו מעט פלפול ומעט הסברה, ולא יוסיפו עוד לעצור לנו בעד התעודות, על בלי נדעה אותות ונקודות, הברות ותנועות, בנינים וגזרות רעות, פעלים ושמות דברים, ומשקלי שרשים מרים. והנה ברוך ה' כי כבר בטלו אלחנן וראוי, את ההנ"ך האשכנזי, וגם גזרו על ההקדמה, להיות גנוזה ונעלמה, ועתה הנה עוד לנו פה איש איש בראשו ובכפו, הלא המה: שר לשון היוני, ר' ברוך הרינדאוני, ושר לשון ההפמרה, הדוקטור פֵין המורה, ועליהם שר הסגנים, ראש משפחת עמק שושנים, אשר הם ערכו לנו הבקשות האלה, הכתובים הפלא ופלא, ואשר ידם נטויה עוד לרוח כביר, לשלח לארץ סיביר, את מחבר הספרים, לכל בתי הספר וחררים, זה לעֶץ טאנדלשטאם אשר מאוד להם נשטם (על כי כף ידו מהם נסתם) וגם יבטיחו לנו עוד גדולות אשר לא נוכל עוד לגלות.—

ויהי עוד הם מדברים, ומתחבאים כעכברים, והנה המלמד אהרן שמאציק ראש חמת המציק, ירוץ עליהם במרוצה, לאסוף אותם החוצה, ויקרא ויאמר: הסו! רוצו והתכסו איש איש בחדרו, וברפת עדרו, כי עתה הנה יצא הקול, קשה הוא כשאול, ובכל העיר פשט מהרה, כי כבר יצאה הגזרה, לקללה ולמארה, להדפיס התנ"ך שלהם—ולהשאיר כל בתי ספריהם, — וכל אנרות ראוי ואלחנן נכזבו וגם כלו כענן, ואבדו כל עשתונותיהם, יען כי יש שם גם גבוהים עליהם!! והנה לעצבון ומורת רוחנו, עוד שמחים גם רבים בעירנו, כל המשכילים

המינים, וכל המסכימים הרבנים, וכל תלמידי בתי הספר ומוריהם, וכל השרים מושליהם; — ועתה אין לנו כי אם לחשות וללכת ללמוד את כל הקשות, ולקבל באהבה את הגזרות החדשות, או עוזב את כל בני עירנו הנכבדים, לצאת מתחת יד תורת היהודים, וכל בני ציון היקרים, ילכו באלה בתי הספרים, ואנחנו נלמדה אך במסתרים, ומפני מראית-עין נשב בחדרי חדרים".

עודנו מדבר הברתו, והנה אין שריד לערתו, כי כלם נסים רצים, איש לחורו כשרצים, מבוהלים ורחופים, כשועלים השרופים, אשר נמו עם הלפידים, הנתונים בין הצמידים — והנה מאז קמה הסערה לדממה, והעיר היתה לשממה, כי אין השועלים יוצאים בפרצות, ואין מלמד נראה עוד בחיצות, גם נדמו הקולות; וחדלו העלילות, אין כוזב, ואין כותב, אין קושר, ואין מוסר; אין מבקר, ואין משקר; — אין לאולת עינים, ואין לשקר רגלים, והנה עוד אחד להכלבים, יפיח כזבים, ואגרותיו באות עדנה, מעיר המלוכה והנה, לבל ירפו ידיהם, לכתוב לחתום ולשלוח בקשותיהם, ומבשר להם בשורות, להמתיק המרורות, ויתפרץ להחזיק בשקר, אשר עוד מעט ויחקר. הלא הוא הראש במבטלי הגזרות, הראשון באוכלי הנרות — אשר אך יקח ולא יתן, משה רובינשטיין; אבל הנה גם ערתו, יכירו בערמתו, ויראו בעלול, כי הוא רופא אליל, ורפואתו חלושה למכתם האנושה, כי עוד בעינו יעמוד הנגע, ושמתח חנף עדי רגע. אלה המה הרברים אשר כתבתים לנפשי, והוצאתים עתה לחפשי, אך ליד ידידי הנעים, אולי יהיו גם לו לשעשועים, ולכל קודותיו לנחומים, ולזכרון לעם נולד כל הימים, ויקחם נא לרצון מיר אוהבו, מוקירו וחובבו דובר אמת בלבבו, למכיר שיחו וניבו, מחבקו בזרועותיו על לבו, וקורא שלום לו ולאח יקירו במסיבו

אדם הכהן לעבענואהן.

אם איש אשר נלחם להשכלה ונקי הרעת כהמשורר הגדול אר"ם הכהן לעבענואהן כתב דברים קשים כאלה, והוא לא כתב את הדברים האלה לערוך מלחמה, רק לנפשו כתבם, והוציאם לחפשי אך ליד ידידי הנעים ורק לעם נולד חפץ, כי יהיו לזכרון, אם הוא כתב דברים כאלה כך, נקל לכל קורא להבין מה כתבו וחשבו בעת ההיא הנלחמים לאמונה, ורבים זוכרים את הדברים וראו אותם; ואם בעת ההיא סוף כל סוף נצחה המשיכה את הרחיה ולא נולדה מפלגה חדשה בישראל, בימינו אלה, שאין לנו לא משכילים קנאים ולא חרדים קנאים כמו בדור העבר, על אוחת כמה וכמה כי אין לפחוד מריב מפלגה. ולכן תחת להרוס מבצרי חברה, טוב יעשו רק לבנות את חומת ישראל, וסוף הבונים מכל הצרדים להתקרב זה לזה ולראות לשמחת כלם יחד, כי בית ישראל אחד.

המול.

י"ג בתור חובב ציון .

כחיי גאון משוררנו יל"ג ז"ל וגם אחרי מותו עד היום, נחלקו רבים, אם היה יל"ג חובב ציון או לא, ולא למען ציון, כי אם למען יל"ג התאמצו אחדים מטובי סופרינו אנשי לב להוכיח, כי יל"ג חובב היה. חבת ציון אשר ברגש יסודה אינה צריכה לראיה—כן יאהב את אמו מבלי לשאל את נפשו, היאהבו אותה גם אחיו הגדולים; רק כאשר יקר וזכר יל"ג לסופרי ישראל במאד מאד, לכן לא יכלו סופרים רבים להסכים, כי לא הרגיש יל"ג מה שהרגישו רוב אחיו. הן "משורר" לבו זכוכית מקבצת כל ההרגשות בנקודה בוערת ומאירה אחת, והיתכן כי רגשות קודש של החובבים לא נגעו עד לב של יל"ג, או נגעו וסלדו ונפזרו לכל רוח? היתכן כי שפת ציון אשר אחרי בלותה היתה לה עדנה ותלד משורר נעלה כיל"ג, לא השרישה בלבו אהבה נצחת לציון אטה? היתכן כי חבת ציון, אשר בשנים האחרונות נראתה לרוב אחיו באין צעיף על פניה, יל"ג לא ראה את יפיה ולא הכיר כי דודתו היא, כי חבת ציון ושפת ציון אחיות הנה וחבה הבכירה? את השאלות האלה שאלו רבים את נפשם והחליטו, ויש אשר על פי הרגש לבד, כי יל"ג חובב היה. גם אנחנו היינו מן השואלים האלה, ומה שמחנו בשמענו, כי לבנו לא הוליך אותנו שולל, וכי עד נאמן נמצא שהעיד על זה והוא — חפצו האחרון של יל"ג, כי אוצר ספריו יובא לציון ל"בית נאמן" (עיין המליץ נו' 130 שנת 1893). שמחתנו גדלה אחרי ראותנו, כי גם בת שירתו השמיעה דברים נעלים על ציון ותחיתה (המליץ נו' 86 ש"ז), ושמחתנו היתה כפולה ומכופלת, עת ראינו את דברי יל"ג אשר כתב לידידו, דברים ברורים בדבר חבת ציון, דברים אשר יל"ג חפץ, כי יודפסו שלשים יום אחרי מותו — בדברים כאלה הלא נמצא את כל לבו. הרברים היקרים האלה לא יכלו לבא בדפוס בטוועדס, מפני סבות שונות; אולם עתה קבלנו העתקה הדברים האלה מאחד הסופרים הגדולים שבערי השרה, ונעים לנו מאד, כי יין לכנון זה ימצא ב"קב"נו לשמח וקנים וצעירים. מדברי יל"ג נשמטו רק שמות אנשים החיים אתנו ואשר סתו זה לא כבר, ודברים אחדים הנוגעים לאנשים פרטים, ואינם נוגעים ליל"ג בתור חובב ציון.

ואלה דברי יל"ג :

ס"ב בעז"י יום שהוכפל בו כי טוב ה"י שבט תר"ח ס"פ ק.

כבוד ידידי הרב הנכבד ד"ר שמעון ברנפלד וכו'.

זה ימים אחדים אנכי כונן קסתי לכתוב אליך ודברים אחדים שאין להחמיצם באים ודוחים אותי; ורק היום אני מוצא און לי לשלם חובי לך ולאמר לך: יישר כחך ששברת שני רשעים והכית את אויבי מכה רבה, ואף אם לא אנוש היה פצעי מנשיכתם, וגם לא על הנחלים אשר חתית על ראשם אשמח, כי אם על ראותי בין סופרינו ומשכילנו איש שכבוד חברו חביב עליו כשלו.

והנה לא על הקטגוריא והדלטוריא של משנאי ולא הסנגוריא שלמדת אתה עלי הביאוני בעצם לכתוב אליך היום ולקחת למכתבי גליון גדול כזה, כי אם מקצת הקטגוריא המבצבצת מתוך שורות מאמרך, שומע אנכי את האיש הכותב אליך (שהוא לפי השערתי ס.) אומר עלי: „כלנו יודעים כי גאָרדאָן הוא אדוק בלאומיות יותר מן המדה" ושומע אני גם אותך אומר: יל"ג עבר מן הקצה אל הקצה" — ועוד. אינני נכנס לדין, אם אמת הדבר כי יל"ג שנה דעתו בשביל תשלום גמול". ומה אני לומר שלשה דברים: א) שאני נחשב בעיניך ובעיני חברך — יהיה מי שיהיה — ללאומי אדוק יותר מדאי; ב) כי הדביקות בלאומיות הוא דבר פסול בעיניכם; ג) כי ספק בידך, אם מסוגל אני לשנות דעתי בדבר מן הדברים משום טובת הנאה ותשלום גמול, אם לא. והנה לק. ולאנשים כס., שבשביל לַגִּימָא נהפך לי לרועץ, לא אענה לעולם על גדופותיהם, ואם יתנפלו עלי אנשים כמותם מצדי אלף ורכבה מימיני, לא אשים עליהם לב ולמשופטים שופטנין כאלה לא אתחנן. אבל למצדיקי המלמדים סנגוריא מחויב אני לגלות את לבי ולחות דעותי, למען אשר ידעו אם ראוי אותו האיש להוכות שהם מלמדים עליו, או אולי באמת נכשלו בבן-אדם שאינו מהוגן.

דע לך ידידי, כי כשם שאתה ורעך האלמוני חושבים אותי ללאומי אדוק, כך לי. ושאר הלאומיים חושבים אותי למתנגד להם, ולכל הפחות למוטל בספק; מעם הדבר מונח בשנוי השקפותינו על המושג „לאומיות" ועל רעיון ישא"י — כשהייתי נער ואתגבר כארי לעבודת הכורא הייתי מתפלל מתפעל בקריאת העיקר „אחכה לו בכל יום שיבוא"; אבל בן-דוד לא התפעל מהתפעלותי ולא איך לבוא ובין כה גדלתי ונהפכתי לאיש אחר וממאסין נהייתי לב על דמיון, או אבדה רפתה האמונה בלבי ולא התגברתי עוד כארי לקרא את הי"ג עקרים, ובעוד אשר אבותי מהרו לבית התפלה והיו קוראים „אני מאמין" כמצות אנוש מלומדה, אני שכבתי ואישנה ואחלום חלומות, אבל גם בחלומי לא חדלתי לצפות לגאולה ולחלום שיבת שבותנו. אפס כי אז כבר התעוררה בי ההכרה הפנימית כי חולם חלום אני, חלום נמנע האפשריות, נמנע משני צדדיו, מצד הפועלים ומצד הנפעלים; והנה אם כל אחת מן המניעות ההן מרתה ועצבה את רוח ער לאחר יאוש—ער אפס תקוה—שתי הן ביחד הביאו נחומים לנפשי, בדין אין מעוט אחר מעוט אלא לרבות. פניתי לראות כי אלו לא היו ישראל סומכים על הנס והיו דוחקים את הקץ ומשתדלים לקרב הגאולה ביד רמה, היו הגוים עושים בהם כלה; ואם לא היו הגוים מונעים את ישראל לשוב לאדמתם ולעמוד ברשות עצמם, היו ישראל עושים כליה בעצמם, כי בעבודתם ובשפלותם

סר מעל בני עמנו אור עם המעלה ולא יצלחו עוד למלוכה. והגע בעצמך מה
 הגיע להם לישראל אלו היה „השלחן ערוך” להם לספר משפט המלוכה, ואחד
 הרבנים יושב לכסא! הרבנות היתה מקברת את בעליה! שתי מניעות האלה
 לא מנעו הטוב ממני לחלום שיבת ציון בכל אות נפשי, כי אמרתי שם
 בחזון הלב, בחלום אין סכנה נשקפת לא מצד זה ולא מצד זה; אבל לבסוף
 נוכחתי כי לחלום שיבת שבותנו יש חשש סכנה. באחת מחוברות „השחר”
 לשנותיו הראשונות (כמדומה לי שנה השניה) כתבתי מאמר קטן על דבר עתידות
 ישראל. את המאמר הזה העתיק בראפמאנן הידוע בשנת 1876 וידיפסחו במכה”ע
 „נאָלאָס”, והכריז עלי כי אני הנני אליהו הנביא הבא לפנות דרך למלך המשיח
 וכל הפצי להקים סכת דוד הנופלת. טובן מאליו שבאותה שעה העיר הדבר
 שחוק וקלות ראש, אבל כפי הנראה גם דלטוריא של שמות זאת המילה מינא
 עלי, וכשהעלילו עלי אחי בני עמנו בשנת 1879 לרגלי המחלוקות בשביל
 הרבנים שהיתה פה כי מורד במלכות אני ועם שונים אהערב, הזכירו לי את
 המאמר במ”ע „גולות” ובין „גולם” ל„גלות” נתחלף לי ונתחייבתי אז חובת גלות,
 כמו שבדודאי ידוע לך. ועוד זה לפני שנתים ימים הזכירו לי שני מכ”ע
 „נאָוואַיע וורעמיא” ו„סאָוורעמענע אויוועסמיא”, העומדים שניהם ללמוד קטנוריא
 על ישראל, את דברי בראפמאנן הנאמנים והזכירוני לגנאי והוציאו עלי שם רע
 כי לאומי אני וחובב ציון אדוק. — שוב היה מעשה כשיסדו בלונדון את היסוד
 למעשה הצדקה בשם „מוכרת משה”, לא אוכור באיזה שנה היה המעשה אבל
 אדע כי ימים רבים לפני שנת גלותי, שהיא שנת תרל”ט, בא אלי מכהב
 מהרב ר’ נתן אדלער כתוב מאת ר’ חיים זלמן אלישעוויטץ ח”ו — אל שהביא
 לביהר”פ ספרו של הרב רנ”א „נתניה לגר” שבו שאלני: א) מה עצתי שיעשו
 בכסף אשר אספו לזכרון מנטופוירי; ב) אם אקבל על עצמי לאסוף נדבות
 לצדקה גדולה זו בארץ ר.; ג) שאלו את דעתי על אודות רימ”פ, אם ראוי
 הוא לאותה אצטלא שימנוחו גבאי על מעשה הצדקה הזה. על רימ”פ דברתי
 טובות, ועל שתי השאלות האחרונות ענית, כי לאסוף נדבות לצורך דבר כזה
 הוא דבר שיש בו סכנה מחמת אימת מלכות, ולכן אם ברעתם ליסד איזה בית
 גמ”ח פרטי לטובת יושבי אה”ק לברם כמו ב”ס או בית מלאכה, או בית חולים
 בירושלים, אין צורך לי ולכל בני ישראל להעמיד עצמנו במקום סכנה, אחר
 שאין הרבר נוגע לכלל ישראל ומאחרי של צורך זה יספיק להם הכסף
 שאספו באנגליה לברה.

אולם אם יעלה ברעתם ליסד דבר גדול ונכבד מזה, היינו לקנות אחוזה
 באה”ק ולהושיב שם אכרים ויוגבים מבני ישראל באופן שבזמן מן הזמנים תהיה
 הקולוניא הזאת ללוו של שררה שממנה תוכל לצמוח תחית האומה, או הנני נכון
 לעברם בכל לבי ובכל נפשי ובכל מאודי ועתיד אני להסיר מעלי מחלצות אירופא
 וללבוש אדרת שער וירדתי על ההרים על הרי ישראל ובשופר גדול אתקע וכו’
 (הכל כאשר לכל כדו לקיים נבואתו של בראפמאנן), אבל תנאי א”ד קודם
 למעשה התנית עמם: קודם כל יגרשו מירושלים ומשאר ערי הקדש את כל
 היהודים היושבים שם ולא תשאר פרסה, למען אשר נוכל לקרוע לנו שם חלונות

ולהעביר את הרוחות הרעות והמעפשים ולהשיב את אורא דארעא דישראל
המחכים. —

ספרתי לפניך את שני הדברים האלה באריכות קצת : א) כדי לבדח
דעתך מעט ; ב) כדי להראותך שעוד ימים רבים לפני סופות הנגב ולפני
התעוררות רוח חובבי ציון, הייתי חובב ציון בחלום חזיון לבי ומעולם לא חדלתי
מהיות „לאומי“, אפס כי לאומיות שלי היתה ממין גרוע ופסולה לכלא עלמא בין
לדעת חכמי ישראל, בין לעלות בפועל לאה"ק, ובעת אשר ס. ול. מרדו בהשכלת
אירופא ואמרו : נתנה ראש ונשובה לאויא, הייתי אני כאשר יחלום הרעב והנהו
אוכל והקיץ ונפשו ריקה ולא ידעתי נפשי, שיבת ציון היתה חלום חזון לבי כל
ימי חיי, אבל לא שיבה כזאת במרם אשר הכשירו את הדרך הזה ומהרו את
הארץ מקורי עכביש אשר כסוה. הרעיון הזה היה נעים לי כילד שעשועים כל
עוד היותו רעיון רוח, חלום חזיון לבי ; אבל בראיתי כי עור ובשר ילבישוהו
ובעצמות וגידים יסוככוהו אחו בשרי פלצות, עמדותי משמים והייתי כאיש נדהם,
כי אמרתי : אוי לנו אם יצלח חפצם בידם ! אז כתבתי את שני מאמרי „גאולתנו
ופדות נפשנו“ ו„עורא ועזרה“, שבם גליתי את דעתי כי טובה לנו העליה לאה"ק
רק אחרי אשר נתקן עצמנו ונכשיר את הדרך לכך באופן אשר תהיה קודם או
לכל הפחות יחד עם גאולת הארץ ושיבת עורא ביחד עם העזרה. אם לא קראת
את המאמרים האלה לא תבין היטב את יצר מחשבות לבי בימים ההם, לכן
דרשם ואשלחם לך (ותקראם) — אני עודני מדבר אז ולל"ב האדוק שבאדוקים
בין חובבי ציון נכנס לתוך דברי וקרא אין מערבין שאלה בשאלה : הגאולה
לחוד ופדות הנפש לחוד, גאולה קודמת ופדות הנפש סופה לבוא מאליה. אנכי
לא הסכמתי לו ולא האמנתי להבטחתו, וכדי שלא לעמוד על דעתי נגד המריבים
מה היה לי אז לעשות ? שויתי ודוממתי נפשי כאלם לא יפתח פיו, אבל לא
הייתי כחרש ולא אשמע, ונהפוך הוא כי עשיתי את אונאי כאפרכסת לשמוע מה
תהיה אחרית הדבר ולראות מה יעשה ישראל, ואם כן לא הייתי מתנגד לישוב
ארץ ישראל בכח, אבל לא הייתי גם כן „אדוק“ בו בפועל לפי שחפצתי יותר
ממה שהם חפצו.

מגיעי הגלגלים והתוקעים בשופרות של חובבי ציון לא ירדו לסוף דעתי
והכריוו עלי כי שונא ציון ובלתי „לאומי“ אנכי. הראשון אשר הוציא עלי שם
רע זה היה ל., והוא המך יתדותיו בזה כי בכל שירי אין גם שיר אחד מעורר
את בני ישראל לשוב לגבולם, אבל היתר הזאת אשר הוא תלה בה את דעתו
היתה תקועה לא במקום נאמן, לפי שכל שירי כתובים היו במרם תבא שנת
הסופות, בעוד אשר רעיון הישוב היה מקופל ומונח במעי המאמינים ובעלי
הדמויות כנפל ממון ולא הגיעה עוד העת לצור בו צורה מוחשית ולהת לו
קלסתר פנים.

בשנת תרמ"ג בלכתי למעינות הרפואה למאריענבאד סרתי לעיר מולדתי
ווילנא, שם חברו עלי „חובבי ציון“ דהאי מתא וליואנדאָ בראשם וגערו בי על
היותי מתנגד לישוב א"י, וכאשר בארתי להם מעין האמור למעלה כי לא „שונא
ציון“ אנכי כי אם אוהב ציון, אפס כי אחר י ש באהבתי יען כי לא אדע מה
אדבר ; כי אינני מאמין באמונה שלמה באפשרות הדבר וגם באופן העשותו בלי

תקון סדריו הפנימיים איננו מוצא קורת רוח, אבל הם גברו עלי במענותיהם ואמרו כי לאיש כמוני השתיקה דמיה כהוראה לצד שכנגד; וכי לצוד שני צבאים בחד שחיא אי אפשר, על כן צריך להעיר ולעורר את האהבה בלב האומה עד שתתפוץ להתנער מעפרה. גמרתו או בלבי להשתתף בעבודת הצבור הזאת בתחלה בחשאי ואחר כן אולי גם בפרסום, כפי אשר יורה הזמן דרכו אם יש ממש בהשתדלות „חובבי ציון“ אם אין. במאריענבאד הכנסתי תחת כנפי „חבת ציון“ את וויסאָצקי — הוא וויסאָצקי אשר עלה אחרי כן לא“י ונכנס בעובי הקורה; אני עשיתי להם את הנפש הזאת, אני ולא אחר, שם לקחתי דברים עם N. על אודות הרבר הזה וקצר לי המקום הזה להביא את כל שיחתו, אע“פ שראויה היא להיות חרותה לזכרון לדרות, אבל בסוף דבריו הבטיח לי כי הגהו הולך משם לפאריו ושם יקח דברים עם רוטשילד (כי בימים ההם שלח רוטשילד את ווינציאני לפניו לתור את הארץ ולראות מה מעשה שבי הגולה שם אם ראוי לתמוך בידם או לא), ורוטשילד כידוע פרש כנפיו על הקולוניות ויכונן, וגם חובבי ציון מצאו להם ידים להושיב ברב או במעט עולי הגולה, ואע“פי שמעשה חובבי ציון בארצנו נעשה או בחשאי בלי הרמנא, ולכן נמצאו בעמנו כמה אנשים שאינם מהוגנים אשר לא יראו אלקים מלמעול בקדשים ומלצוד דגים במים עכורים, בכ“ז יראו עלינו פעלי חו“צ ותועלתם להקולוניסטים, ע“כ בשובי בחורף שנת 1885 לעמוד כראש מ“ע „המליץ“, לא חדלתי לדבר בעתים מזומנות דבר לטובה ושוב א“י ומהעיר את רוח אחינו השאננים בגולה על מחסורי אחינו העובדים על הרי ישראל, וכל זה עשיתי בלי כונה פנימית לתשלום גמול כמו שמסמיני ומקטרגי אומרים, שהרי „המליץ“ בידי כחומר ביד היוצר, ולו הייתי נצב כצר נגד הישוב לא היה איש מקפח את שכרי, ויש עוד להוסיף, כי בגליון האחרון לשנת 1885 בררתי או בצלוחית של פלויסון לפני הקוראים וחיותי את דעתי על דבר מושג הלאומיות שסופרינו היו או נבוכים בו ולא ידעו למצא את ידיהם ורגליהם, ואני הפליתי בין לאומיות ללאומיות; בין הלאומיות המזוקקה והמצורפה שאני הולך אחריה, ובין הלאומיות הדלוחה והעכורה אשר חובשי בית המדרש כרובים אחריה. אם לא קראת את המאמר ההוא דרשהו ואשלחהו לך גם אותו. מכל האמור בזה תראה אתה ורעך הרובר כך על אדותי כי אין אמת בפי הרובים עלי סרה כי שניתי את דרכי בכלל וכי שניתיה בעד תשלום גמול בפרט. מעו בי החושבים בתחלה כי הייתי מתנגד לישוב א“י וטועים בי עתה המדמים כי פלשתיני אדוק אנכי. כאז כן עתה משתדל אני להלוך עם החיים ולראות מה הזמן דורש ומה יש בו תועלת של ממש לבני עמנו; עליו אסמוך את ידי ואתמוך בו כפי יכלתי.

עוד בשני דברים יאשימוני המלמד עלי קטגוריא, כי שניתיה את דרכי ונהפכתי לאיש אחר מן הקצה אל הקצה. הרבר האחד הוא: משאי ומתני עם איש אשר כתבתי מחברת נגדו, וע“כ הוא חושב אותי לדובר התפוכות כי נתחברתי אח“כ עם האיש הזה; אבל באמת לא אני נהפכתי לאיש אחר ושניתיה את דעתי, כי אם הפכתי אותו לאיש אחר והעברתי על דעתו הו א: הגה תודה כי יש הבדל גדול בין שני המקצעות האלה! הרבר השני שפ. אומר עלי כי כל ימי הייתי מתגרה ברבנים ועתה הלכתי לקנסה, זה הוא שקר מוחלט.

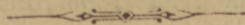
כי כל הקורא את דברי יראה וידע כי לא נסוגותי אחר מדרך זה אף פסיעה קלה, כי את הטוב אקבל מהם ואת הרע לא אקבל ולא אשא פנים להם גם עתה, ודי לאיש שופט בצדק לקרוא את מאמרי האחרון „מחי קבל“ לראות כי אינני מתהלל במתת שקר. —

אלה הדברים אשר ראיתי לדבר באזניך היום, מליצי רעי, למען אשר תדע ובחנת את דרכי, והדברים יהיו לע"ע לך לדבר נכון לרעך הנדבר בך על אדותי, תוכל להראותם למען הוציא את המינא גם מלבו, אבל אינך רשאי לפרסם את המכתב הזה ואף לא מקצתו — עד שלשים יום לאחר מותי. והנני אוהבך ומכבדך בכל לבי הנאטן בכריתו אתך עד שלשים יום קודם שתוכל לפרסם את

י"ל גארדאן.

לו באו דברי יל"ג אלה פה למען ציון או דברנו בהם הרבה מאד, כי לחלק גדול מהם יתנגדו רבים. כמונו ואמרו רבים, למשל, כי אין כל יחס בין הישוב החדש והישן, ואין להרוס את הישוב הישן תחלה ולבנות על גלו את הישוב החדש, דבר שאי אפשר הוא ושאין בו צורך וחפץ לחובבים, כי אם יראו צעירי הישוב הישן את הישוב החדש, וחדלו גם הם לאכל נחמא דכסופא, וגם הם יחיו את אדמת הקודש, והעבודה הטובה הזאת תחדש רוח נכון בקרבם. אבל דברי יל"ג באו בזה רק להראות את יל"ג בתור חובב ציון, וחפצים אנחנו להאמין, כי אחרי הדברים האלה לא יגיד עוד כל דובר אמת בלבבו ובפיו, כי יל"ג לא היה חובב ציון, וזה כל מטרתנו בזה.

המ"ל.

קבורת נשמות.

ספור המעשה לילדים.

I.

עודני נער קמן בחלה נפשי בתורה וברעת, ארבעים שנה עברו למן העת
ההיא ועל כן לא אבוש היום להתודות לפניכם, אוהבי הצעירים, את חטאות
נעורי. בבקר בבקר, כאשר העירתני אמי, זכרה לברכה, משנתי ללכת אל החדר,
התגוללתי כשעה תמימה על משכבי, ואבדה יום יום מלבי תאנות חדשות
לבקרים: פעם אמרתי כי יכאב עלי ראשי, ופעם התאוננת כי לבי דוי, או כי
אירא ממלמדי אשר יכביד עלי אכפו מאד; ולפעמים לא אמרתי מאומה, כי אם
התגוללתי על משכבי בלי אומר ודברים. ואמי, אשר כל משאת נפשה היתה כי
אהיה לתלמיד חכם, התעצבה אל לבה מאד ותבך במסתרים, אבל כל עמלה
לשנות את דרכי לא עשה כל פרי.

ויהי היום ויתארה אבי אמי בביתנו, ותתאונן אמי עלי באזוני. הזקן קמט
את מצחו הרחב וירם את שתי גבות עיניו אשר הלבינו מזוקן, ויבט עלי רגעים
אחרים בשתי עיניו הגדולות אשר הפיקו חמלה אין-קץ. אהה! לו תקע שתי
חרבות בלבי תחת להביט עלי בשתי עיניו הטובות האלה! אחרי כן קרא אלי
ויעמידני בין שתי ברכיו, וישאלני: התאהב בני לשמוע ספורי מעשים?

— אהבתי מאד, עניתיו בקול רועד מבכי.

או יספר לי הזקן את המעשה הנורא הזה, אשר קרה לפני שמונים שנה.
בשרי סמר מפחד בשמעני אותו. כל אומר וכל הגה אשר יצא מפי הזקן נפל
עמוק עמוק אל הוך נפשי, עד כי גם היום עודם חרותים על לוח לבי כביום
שמעני אותם. כי היתי למן היום ההוא לבן מקשיב — זאת תבינו גם בלעדי
אגיד לכם. אולם אם אוהבים גם אתם, יידידי הצעירים, לשמוע ספורי מעשים,
הנני לספר לכם את המעשה הנורא הרוא, ישמעו חכמים ויוסיפו לקח!

II.

איש יהודי היה במעשהראן בירת פרס¹ ושמו אבול סעיד אבן עקמאן אלסלאמי,
כי כן דבר היהודים במקומות האל להקרא בשמות יושבי הארץ, וה' נתן את חן
האיש בעיני שרי פרס ומדי, ויהי יוצא ובא בכתי האחזרפנים והפחות, ויפרץ
עשרו מאד ויגדל מכל בני קדם. ואורחות גמלים היו לו נושאי כל טוב ארץ
פרס עד הודו ועד כוש, ועד ארץ הסינים ומנגליא, ויסחר בארץ ויאסוף הון רב
מאד, וגם בעיני אחיו היהודים גדל כבוד אבול סעיד מאד, כי רבים היו אשר מצאו
את מחות ביתם כבתי מסחרו הרבים בכל ערי המדינה, וגם אלה אשר לא היה

להם כל שיח וכל שיוג עמו ככדוהו גם הם—בגלל עשרו. כי קסם בידי העושר למשוך אליו את לבות בני האדם בחוקת היד, להנחיל כבוד לבעליו למראות עין ולבוותו בסתר לבם. וסעיד אלסלאמי נחל גם הוא מלוא חפנים כבוד מבני עמו, ויהי הוא המוציא והמביא בכל עניני העדה והשליט בכל דבר צדקה וגמילות חסדים. ואמנם כי נדיב לב היה האיש, ויש אשר נתן מלחמו לדל, ואף כי גדולות לא עשה בעמו, אבל גם רעה לא עשה לאיש מעורו ומדוע זה לא יכבדהו? רק דבר אחד חסר להאיש, הסרון לא יוכל להמנות, ולו גם יגדל עשרו שבעתים. בנעוריו לא למד לשון וספר, כי בחלה נפשו בתורה ורעת ויהגולל יום יום על משכבו עד מועד הצהריים. וכאשר גדל ויהי לאיש, ויבן כי איש לא ידע ספר לא יבכד על פני העם, או חפץ לתקון את המעות, אך לתוגת לבבו נוכח לדעת כי אחר מן המועד, כי אשר לא זרע בימי האביב לא יקצור בימי הקיץ, ואשר יזאל לזרוע בימי הקיץ יזרע עמל ויקצר רוח.

III.

אומרים אמור כי החכמים יקנאו בהעשירים, יען כי יבינו החכמים את תועלת העושר; אולם העשירים לא יקנאו בחכמים, יען כי לא יבינו העשירים את תועלת החכמה. שקר הדבר! גם העשירים יקנאו בחכמים. כי להעשירים רק נשמה אחת, ולהחכמים נתנו מאת האלהים שתי נשמות, ומי לא יקנא באיש אשר נשמה יתירה לו?

לאיש ואיש אשר יולד על פני האדמה נתנו רק נשמה אחת וזה חלקו חלק אלוה ממעל. הנשמה הזאת תלוהו בכל ימי נדודיו עלי ארץ, תשמח בעשותו טוב ותתאבל בעשותו רע, וכאשר יבוא יומו להאסף אל אבותיו, אז תשוב אל האלהים אשר נתנה להתענג בחיק הנצח, שם בטרומי שתקים, על מעט המצב אשר עשה האיש בימיו חי הבלו על הארץ מטה. אולם האיש אשר למד הרבה חכמה ודעה, ומחפצו להיטיב לאנשום בערכו כתב את רעיוני רוחו על הספר ללמד תועים בינה — לאיש כזה נתנו עוד נשמה אחת, ובמותו לא תשוב השמימה, כי אם תשאר לנצח פה על הארץ, גנוזה בספרים אשר כתב האיש, ובבוא נער מבין ומקשיב לקרוא בספר, אז תבוא הנשמה הגנוזה בו אל לבו להחיותו ולהרים את נפשו מעלה מעלה... ויש אשר תולד בלב הנער הקורא עוד נשמה אחת בדמותה ובצלמה... וכן תרבינה הנשמות האלה וכן תפרינה עד בלי קץ ותכלית לאושר בני האדם. איהוה איהוה חשיבה מה ספר ספר נקל להבין כי לא כל הנשמות היתירות האלה שות הן. יש נשמה גדולה, ויש נשמה קטנה, לאיש ואיש לפי ערך הטוב והברכה אשר הביא בספרו לבני האדם. אולם אם פה ואם כה, הנה יתנאו החכמים על נשמתם זאת השניה יותר מאשר יתנאו על נשמתם הראשונה, כי הנשמה הראשונה תוכל לעשות טוב וחסד רק כל ימי היותה פה על הארץ, אולם כאשר תשוב השמימה להתלונן בצל שדי ולחיות בנועם הנצח, אז יבצר ממנה לעשות כל טוב בארץ. לא כן היא הנשמה השניה הגנוזה בספרים, היא לא תחדל לעשות טוב וחסד, אם מעט ואם הרבה, עד עולמי עד, עד נצח נצחים... ויהי זהו חסדו ויחא יחא סגן חסד אפס כי גם העשירים, אשר השם אלהים חכמה ובשרון סופרים, ויוכלו

גם הם לרכוש להם נשמה יתירה, אשר תשחק למות פה על הארץ, כי יקדיש איש עשיר את כספו לחקים בית ספר ללמד תורה וחכמה לבני העניים, אשר יד אביהם איננה משגת לתת להם חינוך ותורה, וקרא האיש העשיר את שמו על הבית ההוא, או הנתן לו נשמה שניה מאת האלהים, והנשמה ההיא תשכון בבית הספר, ותרחף מעל לראשי הנערים הלומדים שמה; ויש אשר תבוא בלבם להחיות את נפשותיהם ולהרימן מעלה מעלה... ככה יהיה גם לאיש אשר יקדיש את כספו להקים בית חולים לאנשים עניים, אשר בחלותם לא תשיג ידם לכלכל את נפשם, לשאל ברופאים ולקנות להם שקווי מרפא. אולם, אהה! מחשבות כאלה לא באו אל לבב אבול סעיד, ואיש לא נמצא אתו ליעץ לו בזאת, ובקנאתו בחכמים וסופרים וישא את לבבו להכחיד את החכמה ואת הספרות מקרב היהודים ועל כן... את החכמה לא הכחיד מן הארץ, אך על נפשו הביא שואה, אשר לא ידע להחליץ מפנה כל ימיו צבאו.

IV.

ויהי היום ויבוא אבול סעיד הביתה בערב אחרי כלותו את מלאכתו, וקרא לאיש אשר על ביתו. ויבוא האיש ויעמוד לפניו לשמוע את מצות אדוניו כפעם בפעם. ושם האיש ההוא עבדול-ספרן, והאיש יודע לשון וספר, ויהי לו לכסות עינים לכתוב את מכתביו, ולדבר בשם אדוניו אל כל אשר יצוהו.

הגידה לו עבדול, אם ידעת: הרבים הם הספרים אשר נכתבו ואשר נדפסו מאת היהודים על פני האדמה?

רבים מאד, אדוני, ככוכבי השמים לרוב.

התוכל לקרוא להם בשמות אחד לא נעדר?

לא, אדוני, נשגב הדבר הזה ממני, לא אוכל לה אולם, אדוני, איש נפלא אחד קם זה מעט על פני האדמה, חיים יוסף דוד אזולאי שמו, אשר כתב על ספר את שמות כל הספרים אשר נכתבו בשפת עבר מאז החל איש למשוך בעט סופרים בישראל ועד היום הזה.

ומאין ידע האיש ההוא את שמות כל הספרים?

נע ונד היה אזולאי כל ימי חייו ויך מעיר לעיר ומממלכה לממלכה, ובכל מקום בואו דרש אחרי ספרי היהודים אשר בעיר, וירשום על ספר את שמות כל הספרים אשר ראה בעיניו ואשר שמע על אודותם.

הנמצא הספר הזה במערה ראן לקנתו?

כאשר ידעת, אדוני, בית מסחר לספרי עברים אין בעיר הזאת, אך לשמחתי נמצא הספר הזה בביתו ואוכל לשתך בו אדוני.

טוב הדבר! מהרה והביאה לי את הספר הזה, ואשימה עיני עליו.

אזולאי, אזולאי... אך איש נפלא היה האיש אזולאי הזה... לחש אבול סעיד בין שניו בהפכו את עלי הספר "שם הגדולים" אשר הביא לו עבדול ספרן; הגידה לי, עבדול, היכול נוכל לקנות לנו את כל הספרים הכתובים בזה?

הכסף יענה את הכל, ענה עבדול: אבל כסף רב מאד ידרש לדבר הזה.

— כסף לא נחשב בעיני למאומה. ענה אבול סעיד, רק אור נא כנבר
חלציק להוציא את מחשבתי לפעולת אדם, כי בנפשי הוא.

V.

ממחרת היום ההוא נשלחו ספרים אל כל האנשים אשר היו בקשרי
המסחר עם אבול סעיד אלסלאמי, כי יקנו לו איש איש את כל ספרי העברים הנמצאים
בעירו מבלי אשר תחום עינם על כסף אם מעט ואם רב, ומלאכים שלח סעיד
אל כל הארצות והמדינות, באשר היהודים נפוצים שם; אל ארץ ערב ותוגרמה,
יון ואיטליא ועד קצות ארצות המערב בואך צרפת ובריטניה, ובכל אשר יבואו
המלאכים ההם מרכים העם להביא להם ספרים נדפסים רבים, ישנים גם חדשים,
וגם כתבי יד יקרי המחיר, והמלאכים על כסף לא יחוסו ועל זהב לא יחמלו,
וישלמו לאיש ואיש כיד אדוניהם הטובה עליהם.

ובל אשר שמעו את שמע אבול סעיד כאשר ראו כן תמהו, וישאלו איש
את רעהו לאמר: מה זה היה לאבול סעיד שככה חשקה נפשו בספרים?
הן לא ידע האיש ספר, אין זאת כי אם חפץ האיש ליסד אוצר ספרים בביתו
אשר יהיה פתוח לרוחה לפני חכמים וסופרים החוקרים אל כל תכלית. אך דבר
גדול יעשה האיש בעמו, דבר גדול מאד!

אהה! לא כן יעץ סעיד בלבו!

אחרי שלושת שנות עמל ועבודה רבה נאספו אל ארמון סעיד, אשר ברחוב
היהודים במעשהעראן הבירה, כל ספרי העברים אשר על פני האדמה. וימלא את
ידי רבים ממשרתיו להביא סדרים באוצר כל חמדה זה. ויוציאו את כל המטות
והכסאות אשר באולמי הארמון הגבוהים ורחבי הידים, ויעמידו אל קירות
האולמים ארוני עץ יפים וגבוהים מאד מן המסד עד המפתחות, ועל היציעות
מסביב העמידו את הספרים כצבאות חיל במערכה, הנדול לפי גדלו והקמן לפי
קטנו כלם מכורכים בתכריכי עור מעשה ידי אמן, ושמות הספרים על גביהם
מפותחים באותיות זהב מרהיבי עין, אשר שתו הוד והדר על סגולות הרוח האלה.

שלשה ימים היה ארמון סעיד פתוח לרוחה לפני יושבי העיר, אשר נהרו
המונים המונים לראות בתפארת האוצר הזה. רגש קודש, רגש יראת הכבוד
מלא את לבב כל יהודי אשר בא אל ההיכל פנימה להתענג על הדר סגולותיו;
הן כל אשר הורה והוגה רוח עם ישראל מאז היה לגוי, נאסף יחד אל האוצר
הזה. הוי מי יגלה עפר מעיניך, חיים יוסף דוד אוולאי! מה פחד ומה רחב
לבבך לו יכולת לראות את כל החמודות האלה. הן ספרים רבים אשר לא חלמת,
ואשר גם שמותיהן לא עלו על לבבך נקבצו בבית הזה. מפתח הוהב פתח ממנו
חושך וגנוי נסתרות, אשר לא נפתחו לפני תשוקתך העזה לדעת!

VI.

— התאמין, עבדול-ספרן, כי כבר אספנו את כל ספרי היהודים?
— כמעט את כלם, ארוני.
— ואם נשרוף את אוצר הספרים, מלבד החומשים וסדורי התפלה? התאמין
כי תכחד החכמה מישראל?

- אם נשרפם? אבל מדוע זה נשרוף אותם? שאל עבדול ספרן בהמהון.
- למען אשר לא יוסיפו עוד חכמים וסופרים לקום בישראל, אלה העניים והאביונים, אשר ינחלו מאת העם כבוד, כמו היו בתייהם מלאים זהב וכל סגולות מלכים. התאמין איפוא כי תכחד החכמה מישראל?
- אבל, אדוני....
- תכלית שנאה שנאתי כל „אבל“; התכחד החכמה מישראל?
- אבול סעיד אלסלאמי היה נורא על כל סביביו, ומשרתיו עושי רצונו לא העיוו פנים לשנות אחרי דבריו.
- כלה תכחד, אדוני, כלה תכחד, אם אך מבית הספר אשר יאמרו ליסד בבגדד לא יקומו סופרים חדשים לעשות ספרים חדשים.
- לדבר הזה נדאג אחרי כן!
- ובכל זאת אדוני, הוסיף עבדול בשפת חנף; כאשר אבינה למחשבתך הנה תחפוץ לעשות דבר, אשר לא נראה ולא נשמע כמוהו למיום ברוא אלהים שמים וארץ, למען עשות לך שם עולם לא יכרת?
- איש חכם אתה, עבדול, והכין לרעי!
- אם כן, סלח לי אדוני, אם אוטר לך, כי לא תהיה תפארתך על הדרך הזאת. הדבר הזה לא חדש הוא, כי אם כבר היה לעולמים.
- האמנם? ומתי היתה כזאת?
- לפני אלף ומאת שנה. כאשר לכד עמרו שר צבא המחמדים את העיר הגדולה אלכסנדריא של מצרים, מצא שם בית אוצר ספרים גדול מאד, אשר כמוהו לא היה עוד ואחריו לא יהיה. וישאל עמרו את פי הכליף עמר, מה לעשות בספרים ההם, ויענהו הכליף לאמר: אם כהוב בספרים ההם מה שכתוב באלקראן — כי עתה לא יועילו למאומה, ואם נמצא בהם מה שאין באלקראן כי עתה הלא גם ייוק, הנה אם כה ואם כה שרפו ישרפו באש. לו אדוני שומע לך, כי עתה יעצתי לקבור את אוצר ספרך בארץ. ואז גם את ספרך אשר קנית במיטב כסף לא תשחית, וגם את החכמה השנואה לך לא יפיצו...
- איש חכם אתה עבדול וטוב יעצת. אולם למען אשר לא יבואו בני עמי ברבות הימים במחחרת אל מערת קברם ולקחת משם אחד הספרים לקרוא בו — אל יבואו ספרי אל קבר ישראל ברחוב היהודים, כי אם אקנה לי אחוזת קבר מחוץ לתחום מושבם. הלא יד ושם לי בבתי הפחות והאחשררפנים, ועל כן אקנה כי יגדילו את חסדם אתי, ולא יכלאו טמני את מבחר קבריהם לקבור את ספרי מלפני.
- כאשר דבר אבול סעיד כן עשה, אחרי שלושת ימים שמו את כל הספרים בארון גדול מאד להובילם אל בית מועדם. שלש מאות אחשררפנים בני רמכים נשאו את הארון ההוא בכבוד והדר אל בית עולמו אל המערה אשר חצבו לו הרחק מרחוב היהודים. ובבוא המסע עד קצה גבול רחוב היהודים וירימו כלם את קולם ויבכו ויספדו לו! הוי ארון והוי הודו, וישובו לביהם, כי לא יוכלון היהודים לדרוך על אדמת פרס ומדי מחוץ לגבול מושבם. ואבול סעיד ואנשיו הלכו עם הארון לשלחו עד בואם אל המקום הנועד לו. שם הורידו את הארון ברוב

פאר והרר אל המערה, ויעמידו עליו מצבת אבן שיש גדולה מעשה ידי חרשים ועל האבן היו חרותים הדברים האלה:

פה נממן רוח ישראל^א.

VII.

סר וזעף שב סעיד הכיתה. מדוע היה עצוב רוח — זאת לא יכול איש להגיד, וזאת לא ידע גם סעיד בנפשו. ערוג ערגה נפשו לראות את אולמו הגדול, אשר נשאר עתה ריק ושסס, אך לבו לא נתנו לפתוח את דלת האולם, מדוע? גם מוזאת לא ידע סעיד לתת דין וחשבון לנפשו. בערב הזה לא השתעשע עם בני ביתו כדרכו תמיד, וכמעט קרב הלילה וימחר ללכת אל חדר משכבו, אך שנתו נדרה ממנו. אחרי התגוללו כשעה תמימה על סמחו, קם האיש וישב אל השולחן לחשוב את חשבונותיו ולסדר את עסקיו אשר החלו ללכת בימים האחרונים ארחות עקלקלות, אך גם שם לא הונח לו; מחשבות ויגון לא ידע שחרן ומלאו את לבבו ולא יתנו לו גם לסדר את חשבונותיו גם לנום שנתו.

בין כה וכה והפעמון על ראש מגדל מעהעראן השמיע את השעה השתים עשרה. ופתאום התעורר בלבו חשק נמרץ לכנא אל אולם הספרים הגדול, ומבלי לחשוב מחשבות לקח את הנר אשר על השלחן בידו, ויפתח את הדלת ... אך כמעט צעד צעדים שתיים, ורוח קר נשב בעד אחד החלונות, אשר שכחו לסגור ביום, ויגע בשלהבת הנר ויכבהו.

אור ירח כהה הגיה בעד החלונות הגבוהות את חשכת הליל כהאולם רחב הידים. אבל, הוי שואה ומשואה! כמעט נשא סעיד את עיניו והנה! האולם ילך הלוך והתרחב עד למרחבי אין קץ, וגם הספון מלמעלה ילך הלוך והתנשא עד עבי שחקים. ומסביב לקירות האולם יתנשאו כמקדם ארוני עץ גבוהים ונשאים, ועל יציעות הארון, שם באשר עמדו הספרים כמערכה, נצבות עתה תמונות אנשים בקומת איש כלן עטופות תכריכי מתים לכנות כשלג, ורק אוור עור על מתניהן, ועל האזור כתובים בהוי אש זהב שמות הספרים אשר עמדו לפנים על מקום כל תמונה ותמונה. והתמונות עומדות בלי נוע, פניהן מגולות ומביטות נוכחן; יש אשר תהנוססנה בהוד עלומים, ויש אשר הדר שבה חופפת עליהן, אך כאלה כן אלה חותם המומה הנשגבה להן על המצח

אפס כי את חזות פניהן הן לא יכול אבול סעיד לראות לאור הירח הכהה, הוא לא יכול לראות גם את התוונה הנוראה אשר היתה שפוכה על כל יצורי פניהן. ברמסת הליל שמע אבול סעיד רק אנחה חרישית ויללה כבי עצורה מרחפות ברוח למקצה האולם ועד קצהו...

VIII.

ואבול סעיד? ... לו ראה אותו איש בעת ההיא, כו עתה לא הפלוא בינו ובין צללי הרפאים העומדים שם בארון על היציעות. כמותם כסתה חורת מות את פניו, כמותם עמד בלי כל תנועת חיים, וכמותם היה עמוט אדרת-ליל לבנה, רק אוור עור, אהה, לא היה במתניו

ופתאום והנה תמונה אחת רעדה בארון על אחת היציעות ותצנת לאמ,

לאט ארצה ותלך הלוך וטפוף, הלוך וקרב אל המקום אשר עמד שם סעיד. וכאשר תקרב התמונה אליו כן הגדל וכן תתנשא, עד אשר היתה לתמונה ענק נורא מאד. — הלא תדעני סעיד? שאל הענק בקול רממה דקה, אך הר האולם והספון שנה אחרי דבריו בקול רעש נורא מאד בקול הרעם בגלגל: הלא תדעני סעיד? לב סעיד מת בקרב, כי גדול הפחד מאד ולא ענה מאומה, רק הניע

בראשו לאמר: לא, אדוני!

— חיים יוסף דוד אוולאי אנכי! הלא הכירני?

— אוולאי, אוולאי... לחש סעיד באנקה דום, והר האולם ענה לעומת לחש שפתיו בקול הרעם אשר בגלגל.

— אני הוא, אשר ספרו „שם הגדולים“ היה לך לעינים באספך את כל הספרים האלה אשר את צליהם אתה רואה בזה מסביב. ועל כן שמו כלם את עיניהם בי לדבר משפמים אתך, על הרעה הגדולה אשר הסבות לנו.

— מה עשיתי לכם רע?

— המעט לנו כי ככל בני הטותה עלי חלד סבלנו חבוט הקבר, בקבור אנשים טובים את נוייתנו, והנה קברת קבור גם את נשמותינו!

— את נשמותיכם?

— הלא תדע, אם לא ידעת, כי נשמה אחת לאיש ואיש יולד בארץ, ושתי נשמות לאיש סופר ספרים מחוכם, והנשמות העורפות האלה, הגנוזות בספרים

אשר עשינו בחיינו, קברת היום שם במערה... מי יודע כמה שנים העבורנה עתה עליהן לנוח שם חבושות במסון, מבלי לשמה לבב אנוש, מבלי להאיר את מחשבי רוחו, מבלי לשפוך על כל בשה את הטוב ואת האושר אשר בחוק

החכמה והדעת, הוי סעיד, סעיד! לו ידעת ספר, לו ידעת את העונג ואת גיל הנפש אשר תריק הנשמה היתירה, המרחפת מעל לשורות הספר, אל לבב האיש

הקורא בו כי עתה גם ידעת מה עכרתני היום הזה! הלא קא, רחמי סעיד

סעיד לא ענה דבר ורק אנלי זועה קרה בקרת בסו את מצחו ויולו משם

על לחייו יחד עם דמעות עיניו הרתחות כקרוח איש המסוס, אז עשם סעיד

IX.

הנשמת אוולאי הוסיפה ותאמר: פניו ספחתם קראתם, רחמי האון

— הנך רואה סעיד שם על היציע מלמעלה את התמונות הגדולות אשר פניהן מכוסות בצעיף.

אתה הלא ידעת מי הנה! אלה הן נשמות כתבי היד אשר לא ראו ענתה את אור הדפוס, „הכל תלוי במול“ יאמר משל הקדמוני:

וגם הספרים במול הם תלויים, רק לעתים רחוקות מאד נפל לנשמות האלה חבל בנעימים להריק את ברכתו ללבב אוהב דעת. ימים על שנה קרו לאור ואין

אפס מי כל עוד נמצאו פה עלי ארמות לא חללו טקות כי יקום להם גואל מקרב היהודים לחסיר את הצעיף מעל פניהן... עתה הנה זה באת לקנות את

הנשמות האלה בכסף, גם הרבית במחירן, והגוול את אחרית תקותן לראות באור החיים... הוי, סעיד סעיד, שמעה נא והקשיבה לקול ככון, כל עוד אזנים לך לשמוע!

ומקצה האולם ועד קצהו עברה שנית אנחה גדולה ומרה מאד, וקול יללת בכי בקול יליל הרוח בליל סופה וסער נשמע מסביב, אז הנה אבא סעיד

— האמנם גדול עוני מנשוא, האמנם לא יכופר לנצח? קרא סעיד ברה

ובשמעו את הד קולו עונה ברעש מספון האולם וקירותיו „לא יכופר לנצח“!
התנפל מלא קומתו ארצה ויבך ויתחנן: אנה, חמולנה עלי אתן הנשמות המהורות,
שומנה עלי כופר! הן עוד לא מתי, הן עוד לא ננעלו לפני שערי תשובה! אנה
הגרנה במה אוכל לכפר את עותתי!

X.

והענק לבוש הכדים שלח את ידו הגדולה וירם את אבול סעיד מן הארץ
ויעמידהו על רגליו, ויאמר:

— מעות עשית, לא תוכל עוד לתקן. כי את אשר תבלע האדמה אותו לא
תקיא לעולם. אולם שמע נא סעיד את המשפט אשר חרצנו עליך לפני בואך
הנה: בלילה בלילה בשעה השתים עשרה בוא תבוא הנה לשמוע אל יללת
הנשמות האלה ואל אנקתם. כן תעשה כל ימי חייד, כן תעשה גם נשמתך
אחרי מותך ימים ושנים, עד אשר יערה רוח ממרום על ארץ פרס ומדי, והגבול
אשר בקצה רחוב היהודים יהרם, ובני עמך יוכלו לבוא אל המערה לקרוא
בספרים אשר טמנת שם. אך יען נכנע לבכך, סעיד, ותנחם על הרעה אשר
עשית, הנה איעצך אני את אשר תעשה למען אשר תפדה מהעונש הנורא הזה
אשר שתו עליך: שתים אנכי נוטל עליך ואתה סעיד הטה און לדברי, אם אך
תיקר מנוחת נפשך בעיניך:

כל עוד כסף לך, סעיד, תִּרְבַּב קנה ספרים מועילים לחלקם ביעקב ולהפיצם
בישראל, שחד מכספך לסופרים עניים אשר יבצר מהם להוציא את ספריהם לאור,
ואל ישיאוך אנשים לאמר כי רק הספרים העתיקים יהיו לרצון לה' והספרים
החדשים פגול הטה לא ירצו. לא סעיד, דור דור ודורשיו דור דור וסופריו, ולא
לך לשפוט על דברים כאלה, כי המשפט לאלהים הוא. רק אלה אשר יעשו
ספרים למען בצוע בצע ולעשות חונף, רק הם לא יכוננו ונשמתם היתרה תמות
עם גויתם יחד. אך אלה אשר האמת אור לנתיבתם, אלה אשר יבקשו את
האמת בכל לבבם ובכל נפשם, גם אם ישגו ויתעו מן הדרך, אל אלהי הרוחות
לכל בשר לא יקצוף עליהם, כי יקר האמת בעיני ה' ויקרים בעיניו גם
מבקשי האמת.

וזאת שנית. מקנאתך בחכמים וסופרים הנה היה עם לבכך לעשות את
כל אשר לאל ירך למען הרם את בית הספר אשר כונן בבגדד עיר העתיקה.
לא טוב הדבר הזה אשר אמרת לעשות. שחד מכספך להקים את בית הספר על
סכונו, למען אשר יהיה למקור תורה ודעת ובאו נערים צמאים לדבר ה' ורוו
בו צמאונם, והיה אם ברבות הימים יצאו מן הבית הזה סופרי ספרים מחוכמים
מרבי נשמות בארץ, אז יבקע כשחר אורך וארוכתך מחרה הצמיח.

אבול סעיד הקשיב לדברים האלה בהביטו ארצה, כי לא הרהיב כנפשו עז
להרים ראש. ובכלות הענק לדבר, נשא סעיד את עיניו וירא והנה השחר נשקף
מחלונות האולם. תמונת הענק חמקה עברה ותתיצב על מקומה ביציע הארון.
עוד מעט והנה היו התמונות כלן כמו לוסות בערפל, השחר הלך הלוך ואור,
צללי הערפל על יציעות הארון נמוגו ויססו עוד רגע אחד ואינם.

דוסם ונכא רוח שב אבול סעיד אל משכבו, וישן שנת נדודים. למן היום
ההוא נחפך אבול סעיד לאיש אחר.

לְמַנְצַח עַל מַחְלַת!

הצרי אין בגלעד אם רפא אין שם
כי מדוע לא עלתה ארכת בת עמי
(ירמיה ח' כ"ג).

לְשִׁמְעַ מַחְלַת בְּתִעְמִי, עִסְעֵנִי עִם־עֵבֶר,
רָפְאִים רַבִּים מִסְּבִיב, מַחְנִים נִקְבְּצוּ •
וְסִמְּרֵמְרָפָא שׁוֹנִים מִקְל־פְּנֵה וְעֵבֶר
חֲדָשִׁים לְבָקָרִים בְּאַרְבֵּה פְּרָצוּ •

«אֲנוּשָׁה מִחֲלָתוֹ-פְּלִרְאִיו וְתִנְפָחוּ-
פָּצַע וְחִבְרָה וּמִבֵּה מְרִיָּה •
לְשׁוֹא זְרו חֲבָשׁוּ בְּשִׁמּוֹן רָבְבוּ,
אֲבָרָה חֲכָמַת חֲכָמִיו גְּבָקָה פְּלִילִיָּה» •

אֲנוּשָׁה מִכְּתוֹ, שֵׁבֶר עַל שֵׁבֶר,
אִין מְתוּם בְּבִשְׂרוֹ, כֹּל עוֹד בְּאִפּוֹ נְשָׁמָה •
וּבְעֵצֵב וְשִׁמְמוֹן בְּאִין תִּקְוָה וְשֵׁבֶר,
כֹּה יָקוּי וְחִלְפוֹ, עַל פְּאֵת מִשְׁתּוֹ שָׁמָה •

דְּסִדְלָבְבוּ, לְשִׁדּוֹ, וְזוּלוֹן פְּמִינִים •
רָפְאִיו יַחַד נוֹאָלוּ, רַחֲבֵי הֵם שִׁבְתָּ,
סָמִים יִלְעִיטוּהוּ, מְנָה אַחַת אֶפְסִים •
וְעַל מִשְׁבְּבוּ וּפְרָפֶר בֵּין חַיִּים וְמָוֶת •

רָפְאִי אֵלִיל בְּלָם יַחַד הִשְׁתַּחֲלָלוּ •
אִין גַּם אַחַד בְּמוֹנֵיכִיר מִחֲלָתוֹ
לְבַקֵּשׁ וְלִמְצֵא מְקוֹם רַבְצָה הֵן וְתַעֲצְלוּ,
וְאִיךָ חֲלִי יִרְפוּ? אִם לֹא גִדְעוּ אִיהוּ...

„לא כגנוי הארץ אדומים, צענים,
עם יעקב במבל בגויה וחמר.
גוי־קדוש הוא, עם ממלכת כהנים“.
רפאיו הנקנים פה־אחד יגורו אמר.
„עם הרוח הוא, גוי רק מפל.
ומי זה ישים לב לבטחו קבתו?
תרעבנה, תצמאנה, פה בעולם השפל.
רק בקשרש נשמתו דבקה סחלתו.
„נשמתו נפגמה, פתמציתה סלף...
ובמתפנתה לה נבין רפאות־תעלה.
סגופים נעמרה, בגדרים אסף,
עד פי תמצא בענה אל־נפש־הגאלה...“
ובין פה נכה פחת יד רפאיה,
תענה, הנגע, גנות בת עמי עניה.
ובכל שם־הגידיה רמ"ח אבריה
תשא ותסבל חבלי־שאל־תתניה...
ורפאיו הצעורים אמי הור־דעה,
— בית־שבת־תחכמי זה מעט רק עובו—
עתק ידברו ובגדל־ללב ונאה
נפטירו בשפה, יבת־נקים ור־הבו.
„לירוע־חלי־זה—ואת תראה פל־עין
קבר תרל ארח בין עמי הפבל
לא עם הוא בארץ, פל־רוח בו און
פגומים לא ותחשב, תעודתו הקבל...
„לא ברית סחלתו, בקרבו אין רוח...
חולה הוא, מסכן הוא, אה במחלת גויה.
ומשפטו לפגמו יצא, בסוד־שיח:
פי רק בקשרו יד סחלתו גשויה.
„גזיר מספן הוא, בלה ארחתו,
פת במלח יאכל, במשורה ישקה מים,
וממנו תרקה נשחתה קבתו.
מגוירות יתרה למחלתו ידים...“

”סרבי קדשים ומהרות — למודי בני-עליה ...
עם קל-פרמיהם ושרשיהם התלונים גם
בזמן לא ימלאו, כל ישביעו גויה,
חולה לא ירפו, כל יכריאו עם...

”סדר גזקון, שור שנגח את הפכה...
הלכות בשור-בחלב, תערוכות, בלאים...
אלה, בארץ יסדרם, לא תלויים בשערה
הס-הפה ההלכות, המהלכות בחיים...

”מגוירות יגור-בריות-גופא המסת —
בם-ענבים ישטה, יאכל חלב קרים,
ומבשר החיה-פרסה מפרסת
וגרה לא תגר-כל-נתח טוב לו ירים...

”ישבע וישמן, עמי כסל יעשה פימה,
עגלי מרבק יפסם, בפום ימן עין...
פי מרבץ מחלתו רק בבטנו פנימה,
ובזמן מלאה, הוא סוד סלם-החיון...”

ובהלעיטם את עמי לרפא גויותו
מאכלים קשים בברים וגסים כאלה...
יבלעו את-הקדש... וגשימו נשקתו...
עד-כי לשאף רוח נפשו בו תלא...

ובין רפאיה אלה, בת-עמי עניה.
תקם בה תלך אין עצמה וחול.
בין שמים וארץ, על בלימה תלויה,
ובכף הקדע תקלע יומם וליל.

בנש תקנה לעמי מרפאי מחלתו
כי חתו משחת הצל יצילו
אם אלה מנה יחריסו גויותו,
ואלה לעמקם את נפשו ירעילו ? ? ?

בידי רפאיו הנקנים, גויתו רפוש.
בגיני רפאי הור-דעה, נשקתו הקל.
ובאין חמר ורוח, קלי גויה ונפש
קמל בלהות-צלמנות עמי בתבל...

קְמִי תִגִּיעַ עֵת גְּאוּלַּת שָׁמַיִם ?
קְמִי מִקִּדְּשׁ יִשְׁלַח עֲוֹנֹתַי
רַפְּאֵי-חַוּלִים מֵאֵן אֲרוֹן-קְלֵי-הַיָּיִם
לְקַלִּימַת עַם-עוֹלָם, שְׁאֵרִית נַחֲלָתִי ?

קְמִי לֹא אֶשְׁמַע עוֹד קוֹל-נוֹרָא קוֹל-רָם
קוֹל יְרֻמִּיהַ הַמְּקוֹנֵן עַל שֶׁבֶר בַּת-עַמִּי :
"הַצְּרִי אֵינן בְּגִלְעָד ? אִם רוּפָא אֵינן שָׁם ?
כִּי מְדוּעַ לֹא עָלְתָה אֲרַכְתּוּ בַּת-עַמִּי" ...
זְלַמֵּן אִשְׁכַּנּוּי . דּוּכְנָא .

רזי עולם.

זה יובל שנים עסקתי באמונה בחכמת הפילוסופיא, ולא נחתי ושקמתי בדרישות עיוניות, לרדת עד סוף דעתם ושיטתם של חוקרי תבל, מזמן הפילוסוף טהאלעם עד זמננו האחרון, ותולדות אנשי השם מחכמי המכע אשר חדשים מקרב באו. — וזה יותר מעשרים שנה שמחי לי למטרה, להביא חדש בספרות עמנו, אשר שפת זרה נעלמה מידיעתם, ולא ידעו ולא יבינו קורות הפילוסופיא כסדרן וכהליכתן גם מראשוני החוקרים עד ימי הבינים, כאשר התפתחו והשתלשלו והסתעפו זו מזו בתולדות העתים, וערוכות לעצמן בשמותיהן, ובלי תערובת חולין. — וביחוד חסרון גדול כאן נמצא, וכאן היו גם בזמננו החדש, מיכל ידיעה נחוצה לעמנו (המכונה עם הספר!) מהפילוסופיא החדשה, ולא עלתה על דעת ראשי חכמינו גם במאה שאנו עומדין בה, לחבר ספר מועיל מקורות הפילוסופיא החדשה.

באהבתי לשמה את אחי ואת חמדת לשונם וספרותה, העמסתי עלי העבודה הכבדה מאד, להביא את יפיותו של יפת באהלי שם, ומגמת פני קדימה, להשכיל וללמד ולהורות דרכי הדרישה החדשה באופן שיבינו וישיכילו גם המתחילים בחכמה, תולדות השמות העיוניות מזמן באקא עד זמננו האחרון בעצמן ועקרון, כאשר יצאו לאור במקור השפות הנדברות (אשכנזית, צרפתית, אנגלית, איטלקית, יונית, ורומית), בראשי האבות ותולדותם, אחת לאחת במשטר וסדר למחלקותיו ולפרקיו, כפי המתנהג בעולם הספרותי בכל אומה ולשון היום. —

ואחר אשר סיימתי בכי טוב את מפעלי הקשה הזה בעוזר החונן לאדם דעת, רבות מחשבות בלבי, ושאלה אחת עצומה והיותר נכבדה, התעוררה בכל עווה ותוקפה ברוחי פנימה, ואשר עוד מבראשית עיוני ושקדי במלאכה וחכמה זו, לא הסתתי דעתי ומעיני ממנה, וזה לי עשרים שנה שלא זוה השאלה ממקומה, ובכל יום ויום נצבת לפני, וגם בשעת השינה ובעתות המרגוע תרחף על פני, ורורשת מענה, וסוף מעשה במחשבה תחלה:

„אכן מה יסכון לנו העמל, ומה תועילנו העבודה והמלאכה והחכמה בבת אחת, לדעת ולהבין חכמת ושמות דור דור ודורשיו בפילוסופיא העתיקה והחדשה, אם סוף סוף נעלמה וחסרה לנו ההשוכה היסודית והעקרית על שאלתנו „מה לפנינו ומה לאחיר“?, ומי מחוקרינו היותר חדשים פתרה באופן מספיק ונכון ואמיתי ולהאיר את ערפלי הספיקות בעינים האלה? ולאיוזה שמה פילוסופית נפנה לדעת פשר הדברים ולהבין תעלומות רזי עולם“? — — —

אחרי הדרישה היתרה והעמוקה בכל צדדיה ועבריה ואופניה, אשוב ואומר דברי המשורר שיללער: „לאיזה שמה פילוסופית הנני מודה? אף לא לאחת מהן, וממעם הפילוסופיא“.

אמנם כן, כל שמה ושמה פילוסופית בנתה במה לעצמה, ובקשה חשבונות רבים, לפאר ולשכלל בנינה ע"פ דרכה, ולפי מעמד הדרישה בכל דור ודור, כחשבה למשפט, שיעמוד לימים רבים בתוכו וצורתו, ולא ימוט לעולם; אך דור הולך ודור בא—ואחרון בוטן חביב לדורשיו—ההורס בנין ישן, ומחדש עולם תהו ומחרבנו, ומעמיד שמה חדשה, וכן חוזר הדבר חלילה; וככה מתנגדות ומתרוצצות השמות הפילוסופיות במשך הדורות, וכרוב הוגי הדעות כן רבו ופרצו השמות!

ואם נכון הדבר לכל יודע ובקי בקורות הפילוסופיא, כי לא נמצא באמת אף שמה אחת בעולם הפילוסופיא, אשר בכללותה צלחה לאמת ולברר את הנחותיה באופן מספיק ונעלה מכל ספק, ועם רוב פלפוליהם ודקות מושגיהם בסביבת דרושיהם ותהלכות הרעיונים וקישורם ע"ד הוראות ומבטאים מתחדשים לבקרים, אין להציל דבר אמת לאמתתו בעצם ועקר, והקורא, אי השומע קול הדורש תורתו ברבים מחוקרים טפורסטים, עומד נבוך בסופו, ולא ידע דרך ומבוא להשמה החדשה, ושואל ואומר: „מה הועיל החכם בתקנתו, ומה הרוחנו במושכליו, חרשנו בעגלתו ולא מצאנו החידה היסודית כל צרכה“?

ואשר אני אחזה לי, ועל דעתי לעצמי, הקבועה אצלי בשנים האחרונות, ואשר אצלתי לי ברכה (?) מכל מחמדי הפרסם הפילוסופיא, אחוק על ספרי זה ולזכרון — אולי — למעמיקים חקר להבאים אחרי, ואין כונתי היום לכנות לי שמה מיוחדת לעצמי, כי לא ידעתי איך אכנה, אם לא „שמה מקובצת“ מאבני הבנין, שערכו חוקרי תבל בדור דור ודורשיו באמת!

אכן רבות חשבו, וגם הועילו הפילוסופים הראשונים, לפנות דרך להאחרונים, כחיפוש תמיד ועיון עמוק ומחודד באין הפוגות, להגיע למקור הסכות הראשונות, ע"י האמצעים ודרכי הדרישות אשר הנחילו לנו כל בעלי סחקר בהגיון ובל בעלי דת ואמונה מעולם! — אם נמנה ונספור אחת לאחת את שמות קדמוני חכמי יון, מראשית התפתחותן (מוסן המאה הששית קודם ספירת הנוצרים עד סוף ימי הבינים, בערך) והסתעפותן זו מזו, ופעולתן הגלויה על מצב הדרישות השונות בכל חכמה ומדע ומושכל ברוב עמי אירופא, ונתור ונחקר על הצעד קדימה הנראה באותותיו הכולמים, ופעולתו הנאמנה גם על השמות הבאות אחריו, או בעל כרחנו נודה, כי לא עמלו לריק ולא ילדו לבהלה כל אנשי שם אלה; ואם לא בכללותן, אך בפרטיותן ובמקצתן הועילו ועזרו ופעלו בומניהם הוגי דעות אלה; ואם שגו ברואה וטעו בדמיונם וכשלו בדרכי הגיוניהם בכלל שמוחיהם, אולם גרגרים טובים ובריאים ושלמים נמצאו בעשתונותיהם בכל זמן ועידן, ומערטית עפר יצא ציץ ויצמח פרח ויעמיד יחי, ויחדש ימיו כקדם! —

הנה מקור כל השמות העיוניות בקורות הפילוסופיא היא הדרישה והשאלה

השרשית, להשכיל ולהבין סוד החיים, רצוני, לדעת עצם הסבה המקורית הפועלת ומסבבת את צבא היקום בכל מערכותיו ומחלקותיו, ולמצוא פשר לרבר מה הוא היסוד הראשון, אשר ממנו הושגת הכל ומלואה, המחיה ומהוה את הכל? —

הניגוד השרשי המשותף לכל השמות המתחלפות מעולם, היא הסתירה בהכרח הדברים המתגלים בעולם המעשי והרוחני; וזאת היא ההבדלה בדעותיהן של כל גדולי הדורות: למי יתן היתרון וקדימת מעלה, אם להרוחני הכללי המתודע לנו בתכונת נפשנו, והמעמיד את עצמנו בתור חושב ומשכיל על כל, או להחומר היסודי והמוחשי, המורגש ונראה לנו על ידי כחותינו המוחשיים לבד, ועל פי ההרגל והנסיון היומי? —

ראשי הדגולים במחנה המתפלספים, היו המכונים „שבעה חכמי יון“, והם עמדו עוד במעמד הרישיה מחכמת הטבע לבד, רצוני, עצם חקירתם סובב והולך על ציר מוגבל אחר, הוא העיון המעשי וההכרה הנסיינית כיסודי הבריאה בעולם התחתון, אם כח (או יסוד), האש, או המים, והרוח, והעפר, הוא בסיס שרשי, ונאמן להיצירה, והם הם המשיבים להשאלה: „מה הוא עצם העולם?“ „אך חומר (אחד מארבעה היסודות ארמ"ע) קדמון, הנמצא והוה ומחיה ומיהוה את כל היקום.“ — אבל החוקרים, סכת המכונים „עלעאשען“, עמדו במצב המחשבה (אידעאליסמים) ובהנחתם ליסוד שרשי, עצם רוחני אחד, והנמצא למעלה מטבע החושים, כמו שכל פועל, או „היות“ מפשטת (זיון), והכוללת את כל הנמצאים, או התנועה העולמית והתמורה התמידית, המקפת את כל הישיות הרוחניות והחומריות (דעת הערקליטאס, אשר ממנו שאב העגעל את דרך הגיונו, ובנה עליו שמתו, כאשר פרסתי הענין בח' השני מספרי קיהפה"ח). —

והנה אנשי השם, החוקרים היותר מפורסמים לשבח, אפלטון ואריסטו, אשר בצעדי ענקים צעדו לפנים על יסודי וסודי ההולכים לפניהם, ואשר הפליאו לעשות באופן דרישתם וסידור שמותיהם לכל מפלגותיהן, אם אמנם בקורת עמוקה ומחודדת היתה להם לסחור בניני השמות הקודמות לזמנם, עכ"ז כל בודק ובוחן הרברים כהלכה, יכיר ויודה, כי חוט ההשתתפות והתדמות נמצא לנו, המאגד ויחבר אבני הבנינים לאחד, ורוח אחד ומיוחד במקורו להבונים הראשונים ולהסותרים האחרונים יחד, קצוני הניגוד הנזכר בין ההנחות ההפוכות בין בעלי המחשבה מעבר מזה, ובין בעלי המעשה והנסיון מעבר השני! אפלטון עומד כלו ברוחניות, ואריסטו בחומריות, אם עוד אין להכחיש, כי זהו זה והנגררים אחריהם אחרים, כ, מסיגים איש את גבול רעהו ורועים בשרה מהנגרם, וכאשר הצדיק דינו עליהם מבקר משכיל אחד בזמננו האחרון, שסוף סוף, אלו ואלו נוקקים זה לזה, וגם המחויק בחומר היולי וקורא לשמו בשם „טבע“ או „תולדה“, וכל העומד במחשבת החומר הקדמון, מוכרח הוא לעשות הלואה אצל העומד ברוחניות — ורפה"ח. במשך החקופות הגדולות המשתרעות מראשי הבונים שמות פילוסופיות הנזכרים, עד התקופה האחרונה והסמוכה עוד לזמננו החדש, נסעו כל מחנות

הפילוסופים החת דגלי שתי השמות הראשיות בעצמן ועקרון, אם גם התפרדו בצורות הענינים ובשינוי השם אשר יכנו האחרונים לשמתם, והמתחלפין לתולדותיהן ולמדרגותיהן וצורותיהן לכד ובמראיתן החזונית יהודעו לנו בשמחותן לדברים מחודשים מקרוב באו; אך הרואה בפנימיות הענין, ישיג וידע ויכיר את צלם דמותו ותכניתו של האילן הישן נושן, אשר שרשיו מרוכים וענפיו מועפים בימים מקדם, וכל רוחות השמית המחודשות בימי הבינים, לא היוו אותו ממקומו, ועוד עליהו רענן ולא ימוש מעשות פרי עד היום הזה! —

אם אמנם מתקופת השנים, אשר בה צמחו והתחדשו והתרחבו כל ענפי המדעים והדרישות בכל חכמה ומלאכה, והנקראת "ומן-לדתן" (Renaissance), גם חדשות תצמחנה בשדה החקירה הפילוסופית, והתגדל מאד חוג-המבט העיוני ביחוס וערך לההשגה וההשקפה הכללית בכל הנוגע להיריעה הזאת, עכ"ז היתה מסיבכה ומעורבבה מכפנים ומבחיץ בדברי אמונות ודעות השולמות במדינה ומדינה, ועוד לא השתחררו המעיינים מגדרים וחקים חזוניים הנצבים להם בדרך מחקרם, והעומדים לשמן ולמפנע להם ולכלל הגיון חפשי להתפתחות שלימה ומתבודדת לעצמה של כל שמה פילוסופית, בלי מעצור וכפיה מאוחזי דעות קדומות.

אכן מראשית המאה ה"ט" למסה"נ, מתקופת ההתגלות הארץ החדשה ואילך, חדשה גם הפילוסופיא כנשר נעוריה, וכביטי שליטתה בארצות יון ורומא, התעורר והתנוסס רוח הדרישה החפשית והביקור המושכל גם במקצוע הפילוסופיא, ולפעמים דורשי אמת מחוקרים מפורסמים, אשר בלי חת ובאזי פחד נגד עיניהם מחמת הקנאים וההולכים חשכים, פרסמו בכתב וברבור השקפתם העיונית על עניני האמונות והדעות באופן חפשי ומתנגד להמקובל ומוסכם אצל החמונים, ובאהבתם לאמת, שכחו את הסכנה הכרוכה בעקבה לעצמם ובשרם, כי דור לדור הניד אמונתו בתקופת הזמן הזה, בעודו עמד בשפל מדרגתו בבחינת ההשכלה והסכלנות והחירות ואהבת האנושיות! ובעתותינו אלה לא יאומן כי יסופר, שעוד בסוף המאה ה"ט" ובראשית המאה החולפת, נהרגו ונשרפו חיים על קדושת החירות בפילוסופיא דורשי תושיה ואמת ואנשים תמימים וישרים בלבותם, על כי הפיצו דעות חפשיות בעיוניות, ובחירות על הלוחות! —

אך מאמצע המאה ה"י" עד המאה הנוכחית, נשתנו ביחד עם השתנות דרכי הדרישה בכל חכמה ומדע וכל מלאכה יפה, גם אופני הדרישה בפילוסופיא, ונפתחו שערי החקירה לכל שוחריה ודורשיה, וארשת שפתי החוגים בה לא מנעו מהם ומהמונם! — הראשונים אשר דרכו עזו על שלבי השלמות בחבטת הטבע ובאמצעותה חדשו והרחיבו גם דרכי החיפוש והביקור המושכל במדע הפילוסופיא, היו חכמי ארץ אנגלוא, צרפת, האלאנד ואיטאליא ואנשי שם כמו באקאן, ברלנא, דעקארט, שפינאזע, נעוטיאן הומע, לאקקע האירו נתיב חדש בכל מקצעות הלמודים והעיוניות, וסללו המסלה ופנו הדרך לרוב חכמי אשכנז בזמניהם, ואח"כ וביתר שאת ועזו עד סוף המאה שאנו מונין בה היום, ובראשם כבירי כח ואנשי רוח נעלה, לייבניץ-וואלף, קאנט, פייכמע, שעלינג, האגעל, שאפענהויער, הערבארט, ותלמידיהם ותלמידו תלמידיהם, עם המחנה הגדול מחוקרי הטבע, אשר ידם רב ופעולתה אמת.

לחשוף נעלמים ולגלות פני הלוט ומסכה הנסוכה על פני הטבע, וסודותיה רחוקה
רוב חידותיה, אשר מצאו בקנה-המדה של הבחינה והנסיון פתרונות מחוכמים
ומפליאים באמת! — ברכת ד' להבאים, וכן ירכו וישכילו ויוסיפו דעת ותושי',
אם נשים עין בחינה, ובהשקפה כללית, על מספר השמות הפילוסופיות
במשך התקופה הארוכה משני אלפים וחמש מאת שנה בערך, או נמצא לנו
כתולדה ועדות נאמנה, איך לא לאט לאט דרך שפי המהלך הפילוסופי והמבטי
בגידולו והתפתחותו במין האנושי, ולא יולד פעם אחת באומה ואומה. —
ואם אמנם נראה בעינינו היום, כי לשוא עמלו אבותים שמות
הגיוניות בימים מקדם, ואשר מפני רוחות ההשכלה החדשה ודרכי דרישהנו
היום לא יכלו עמוד, ונפלו ולא יוסיפו קום עוד, וישן מפני חדש נוציא, כי
עבר עליו כלה ולא יצלה היום למאומה!

אולם משנה הוא, והנחה מוטעה ואין אמון בה מראשה לסופה!
הבקי בקורות הפילוסופיא ובוחן הדרישות השונות באספקלריא המאירה, יכיר
ברשמים נכרים פעולה הראשונים על האחרונים, ואיך רובי תורתם
של החכמים גם היותר מחוכמים ומיסדי "שמות חדשות" כדורות הסמוכים לדורנו
וגם כדורנו ובוסננו החדש, מרוכשים ומקובלים להם לקנין עולם, מפי מסירת
אבות של הוגי הדעות בארצות יון ורומא! ואם גם אלה הננסים אשר הורכבו
על ראשי הענקים העתיקים, הוסיפו לקחם ודרישתם ועשו ממעמים לחכמתם,
הצליחו ללכת מחיל אל חיל בהארות והערות מושכלות ופרפראות לחכמה רבתי
זאת, ובידוע והשכל בחכמת הנפש בפרט, והאדם בכלל, (פסיכא-
לאגיה, אנטראפאלאגיה), ובתמונת היצורים (מאטראפאלאגיה), העמיקו חקר והוציאו
תולדות והשערות נכונות נוסף על הראשונים, עבדו אין לכחד בשום אופן את
האמת הכרוכה כשמש, שהיסודות והשרשים העצמיים בחכמת הפילוסופיא
החדשה, כבר הטבעו ונמצאו לנו בירושת אבות הוקרי-עולם, אפלטון ואריסטו,
ליוקיפי, צענא ודעמאקריט, וכת המספקים ובעלי יוכוחים ומפללים, באתונא,
ואלכסנדריאה, ואימפליא, ועודם חיים ומתהלכים אתנו ברוחם, וגם לשונם על
שפתינו היום! — —

ואני הצעיר באלפי הפילוסופים ודורשיה העתיקים והחדשים, אשר מיום
עמדי על דעתי דבקתי באהבה מסותרת לנפשי למלכת החכמות ולא פסקתי
פומי מנירסתה עד ימי זקנתי ושיבתי, והתבוננתי בספרי כל הנבונים ואנשי שם
אשר בארץ המה, מצאתי בהפרדם הגדול והנחמד להשכיל הזה, ממעמים
אשר אהבתי, ובכל מחלפות השימות השונות והמתנגדות אלו לאלו,
גרגרים טובים ונאמנים, הראוים גם היום להעלותם על שלחן
הפילוסופים!

ואלה הם היסודות אשר עליהם נשען בית מחקרי לעצמי; והוא
כעין שמה מקובצת לדעתי, מכל ראשי השימות הנודעות לכל הקוראים
באמת את קורות הפילוסופיא:

מעלות ורוחניות כל העולמות העליונים והתחתונים, מאוחדות ומתכללות
בחומריותן בהשואה גמורה; ומה שהאמין אפלטון בצורות המחשבות העליונות,
או מה שדרשן, בשינוי הלשון ובהעתק הרעיון, לייבניץ מיסודות הראשונים

בעלי השגה (מאָנאָדען), ובזמננו החדש הח' הערבארט מחנמציאם הפועלים (רעאַלען). וכן מה שהעיד אריסמו לעקר בשמתי הפילוסופית „מציאות חומר קרטון“ (היולי), אשר בפנימיותו ובתכונותו הוא בעצמו יוצר צורתו בכח תנועתו ומסבב כחות הצמיחה והחיות, ובסידור שלם ומלאכותי, ומעמיד על ידו זה את העולם ומלואו על תלו; כל ההנחות וההשערות הללו הם הם הדברים המאומתים לנו ג"כ היום (בתמורת הצורות ואופני ההלכשה בביטויאם וההוראות המחודשות בימינו בחיצוניות לבד —) וע"פ השערות יותר נאמנות וקרובות לאמת.

בכונה אמרתי „השערות“ קרובות לאמת, ולא מופתים חותכים נקנים לנו מפי השכל, ממעם אשר אבאר:

אכן נודע ונחקר הדבר לכל המעיינים בבחינת השאלה היסודית והישנה, אשר סמכו עליה כת המתחכמים העתיקים והמספקים (ואפֿהיסמען אונד סקעפטיקער) ביון, ואשר חזר וחדשה החוקר הגדול דוד הומע בענגלאַנד (ואחריו שולצע, מימון, ואחרים) והיא: אם יש בכח השכל האנושי המוגבל, להגיע לחקר הבריאה, ולפתור החידה הסתומה, ואיך באפשרותו להבין קישור הסבות עם המסובבות במשפט נאמן מהקודם אל המאוחר (סינמפטישע־אורספיהילעאָ פּריאַר)? — וזה האדם הרגול מרבבות תלמידיו ומתנגדיו, החוקר עמנואל קאָנט, הצדיק משפטו, ותשובתו על השאלה הנזכרת בדרך הגיונו המושכל והשנון באמרו, כי לפי תנאי השכלתנו וגדרי הנסיון והבחינה הנצבים מראש להשגתנו (אבות המאמרים השרשיים — קאָמענאַרען —, והסימנים מובהקים, מהזמן ומקום —), אין באמת מבוא ודרך להגיע למשפט מחייב בשכל מקודם אל המאוחר, ובמוגבל ובקביעות (קאָנשטיטואיאָ) ורק בדרך ההתקרבות והדרגה (רענולאַפּיאָ) לבד. — והתולדה השלישית הזאת, מכריעה כל דורש אמת לאמתו, לקיים מוצא משפטה, ובעל כרחו יסכים להחליטה לחוק ולא יעבור, ולזה אומר, הדרך המתקרבת בהדרגה, ורק קרוב לאמת הוא, הוא הוא בעצמו הנקרא ממני „השערה“, לא זולת זה. —

וכפי חות דעתי, והמשוער לקרוב לאמת בין כל ההנחות מחכמי הטבע העתיקים (גם קודם זמן לייקיפ ודעמאקראַט ותלמידיו מכת עפיקער וסיעתו, יש אגדה עתיקה, המסורה לנו מכותבי קורות בשפת יונית ורומית, כי פילוסוף אחד בשמו ראבוס מעיר צידון ממלכת הכנענים — פֿהעניצער — החי בערך אלף שנים קודם סה"ג, עוד קודם מלחמת טראַפּיאָ, ה' הפילוסוף הראשון אשר העמיד העצמיים היחידים והפרודים (אמאָמע) שאינם מקבלים חלוקה, למקור ויסוד כל היקום) והחדשים הנגררים אחריהם בראשי פריהם גם היום היא ההנחה אשר אבאר בכללותה ובפרטיותיה, ועל דעתי, ואומר:

באין לנו דמיון וציור להשגתנו המוגבלת (אנאָלאָגישע פֿאַרשמעלונג), ובחסרון כל דמות ותבנית מציור העולם בכללו ומראשית ההויה וההפתחותה במרם כל יציר נברא, מוכרחים אנחנו להמציא לנו אופן ההשכלה הנעלה הזאת ע"י משל ודמיון, הנמצא לנו בערך ויחוס מה למראות המחישה הנודעות לנו בעולם הנסיון והבחינה. וככה אולי נאמת משפטנו על

דרך ההתדמיות והשתנות בין עולם הקטן — חכמת האדם — ובין עולם הגדול ולכל היקום אשר ברגליו. —

המשל והדמיון הזה, נמצא לנו בחכמת ההנדסה: יסוד חכמת המדידה והשיעור, אשר עליו נשען כל בית המראות המוחשיות והחזיונות המבעיים בהנמיון, הוא הנקודה והקו והשטח וצורת הסקום המוגבל, וכל הערכים השלשה, שיעורי האורך והרחב והגובה, שהם כלם מוגבלים במדה ובמספר הנקודות התכליתיות. ונדוע הדבר ולמעלה הוא מכל פקפוק ואבק הספיקות, שאי אפשר לבנות איזה ציור בצורה הנדסית ובאיזה תמונה שזתיה (משולש או עיגול או מרובע ובעל צלעות וזוויות) בלי ההנחה הקדומה, מנקודה אחת רוחנית, והמבונה „נקודה הנדסית“ והמשוללת מכל הנבלה וכל ערך האורך ורוחב וגובה, ומחוסרת כל גבול ותכלית וכל צורה מאיזה תמונה. — והנה המתנדס והמודד את ערכי תמונותיו במדה ומספר מצומצם ומוגבל ומוקף לכל צלעותיו וזוויותיו התכליתיים, בונה עולם תמונותיו על הנקודה היסודית הנזכרה ושאינה בעלת גבול ושיעור ומדה ותואר וגבול מה. ואיך מהבלתי מוגבל ובלתי תכליתי ושאינו לו ממשות ועצמות מה, יולד המוגבל והתכליתי, ומהבלימה נעשה ונוצר עולם מלא ומסודר ומושכל ונערך לחלקיו? —

באופן דומה לזה, נשער בנפשנו, ונצייר לנו כסימן רוחני לכך, התהוות והתפתחות העולמות העליונים והתחתונים ובכל מראיהם אשר יתודעו לנו בפועל התולדה הנפלאה, ובכל מעשה מרכבה כמעשה בראשית. —

הנקודות ההנדסיות בציורינו הנזכר, הנה העצמים הדקים והנפרדים והבלתי מוגבלים ובלתי תכליתיים, אשר מהם הושת העולם בהנמצאים המוגבלים והתכליתיים בתבניות ותמונות מתחלפות ובכלים מכלים שונים. — —

אם העצמים הדקים והפרודים האלה, בעלי חומר-דק ומחוסרי כל כח רוחני מהם, או, לפי דעת לייבניץ ואיזה מחכמי המבע החדשים, גם בעלי כח פנימי (דינאמישע קראַפֿט), או בעלי השגה ובמדרגות שונות ליחודים (מאָנאַדען), עוד לדעתי הדבר מוטל בספק גדול, ואי אפשר להשגתנו המוגבלת להכריע בדבר. — אולם, כפי המשוער ומאומת לציורי מחשבתו (ובסכרא והשערה קרובה לאמת) נוכל להניח, שלהעצמים היחידים האלה אדוק ודבוק כח התנועה עכ"פ, והנקודה המרכזית (כהנקודה ההנדסית במשל הנ"ל) — בתנועתה הכדורית, היא הציור עליו יסוב עיגולה, והיא יסודו וסודו של התא המקורי, אשר ממנו נבנה התמונה המוגבלת והתכליתית (החומרית והרוחנית בבת אחת!) — והיסודית, והדומה בעצם להתמונה היוצאת בתולדה נאמנה ממרכז הנקודה ההנדסית לכל סודר בשיעורין בחכמת ההנדסה — ואם יפלא עוד הדבר להשגתנו איך מלא-דבר יצא יש (אל נא נטעה ונשגה בדרך, לדמות „הלא-דבר“, „לאפס גמור“ שהוא נמנע במציאות) ונהפוך הדבר באמת, הלא-דבר מצויר לנו כדבר מה שאין לו ממשות ותואר מה, ובלתי נתפס לנו כמחשבה החלה (דמיונו הוא למה שמכנים בעלי חץ „בלימה“, או

כה=מה). אשוב ואוסף ואומר (אשר למדתי מרבותינו החוקרים שעלינג והענעל): שכל העומדים במחשבה (אידעאליסמען), וכן מתנגדיהם, העומדים בעולם המעשה והנסיון (רעאליסמען אונר עמפיריקער), יחד שגו ברואה, בהעמידם הפכים וניגודים, וכשני קצוות סותרות אלו את אלו, כמו חומר וצורה, עצם ותואר, סוף ואין סוף, מחשבה והתפשטות, היות ואין, ודומיהן; שכל המעמיק בעיונו יבין ויכיר, שהמה רק מושגי הערך והיהם להשגת הדברים ובשטחיותם לבד, ואינם נמצאים בפועל מחוץ להשגתנו וציוורנו המוגבלים. — ובכלל לא יותפס ויצויר לנו אפשרות המציאות לחומר, בלי איזה צורה, וכן להיפך צורה בלי חומר, וכן בניגודים אחרים הנ"ל אין מקום מוכשר לציר לנו עצם ריק מכל תואר, היות מופשטת או אפס פנוי, סוף או אין סוף, מחשבה בלי התפשטות בנושא המחשבה. — ומה נשפוט מישרים, שבמקום הניגוד והפירוד וההבדלה כדעתנו ובהשגתנו לבד, שם האחדות וההשואה באמת, והנשוא כמערכת התולדה הוא הנושא, והאווז בידו את הנקראים, הקצוות ומפשר ביניהם בפעולת מציאותו בעצמו. התנועות הסכיביות מהנקרות, או מהיחידים הדקים מן הדקים הללו, ואשר אין מספר לגדודיהם, הנן אבות מקוריים לכל תוצאותיהן ותולדותיהן של התמונות המוגבלות במעשה המרכבה (הארמאנישע געשטאלטונג), המתפתחת ומשתלשלת בציונים וצורות מתחלפות וברגין שונים, ובמשך זמנים כבירים שאין ספורות למו, והמביאים ומציאים ברב כח התמורות והגלגולים (מעטאמאָרפֿאָוען) את המשתרים והסידורים והחקים הכולליים עם כל המעלות והכשרונות, וגם עם החסרונות המקריים בטרון ההשפעות והפעולות והניגודים, והמשיכות והדחיקות וההרכבות והפרידות השונות. —

כבר מלתי אמורה, שכל מושגינו וציוורנו לדעתי המה מהמאוחר אל הקודם (אפאָסטעריאָרי) לבד, ומעות גדול הוא לדעתי בידו החוקרים האוחזים בשטת קאנט, וגם חוקרי הטבע המחזיקים במקצתם בשטתו והנקראים "חצי קאנטיים" (האלבקאנטיאנער) בימינו ובזמננו האחרון, שהמאמרות השרשיים (קאטעגאָריען) בשכלנו, אשר אריסמו הציב דלתותיה, וקאנט און וחקר ותקן מספרם ותוכנם וצורתם (בספרו הנפלא "בקורת התבונה הנקיה") מרוכשים לנו מהקודם אל המאוחר (אפריאָרי), ובאמת לא כן הדבר ואינו טאוט ע"פ הנסיון כל עקר! כל הכללים וכל המושגים הנקנים לנו בהגיונו, המה הפשמות (אבסטרקציאָנען) בעלמא מחלקי הציוורים המתרשמים מהדברים והמראות המוחשיים החצוניים, אשר פועלים עלינו ועל שכלנו, ומתחזקות והרעמים האלה המתפרטות ומתמחשות בדמיוננו, נכוא להשגות כוללות ומופשטות מפרטיים המוחשיים למיניהם, וכל זה מסוכב ע"י משפטים מן המאוחר אל הקודם ולא בהיפך. —

והנה גם בדרישתנו ע"פ השערות שכליות על הסכות הראשונות ממצואות היקום, אין בבחנו להוציא משפט מה מהקודם אל המאוחר, כי בא

חסר לנו כל מושג וציור ודמיון ומשל וכל ערך ויחס מוחשי
סטראות הנסיוניות והנודעות לנו בעולמנו המוגבל! וע"כ
ההאמת וההשערה על אופני הרוח השולט בראשיה היצירה, היא רק אפשרי
בדרך ההתקרבות והגעה בהדרגה, ובמשפט משוער לכד
טהמאחר אל הקודם. —

תנועות אין קץ של היחידים, המפורזים וממלאים חללו של
עולם, ובמרוצתם, בדרך ישר או כסבוכם ועיגולם, כבמחולות מחנים, נעו ונדו
ושטו ודחקו ולחצו זה מול זה, ובפגשם בחלולים חלולים וחמרים חמרים ובמשך
התקופות שאין לשערן במנין ובנין, התלכדו וחברו לאגודות אגודות,
והורכבו ונעשו בצלמי כדורים ותאים (צעללען) ונתגבלו ונתצמצמו ונתכוזו
לעצמים מוגבלים ותכליתיים, דומה להנקודות המאוחדות (ע"פ משלנו הנוכח)
לקיום ולשטחים בתמונות ההנדסה בצלעותיהם וזוויותיהם ומדותיהם ומספריהם
התכליתיים והמוגבלים, ובערך ויחס להשגתנו וציורינו
המוחשיים.

מתנועות התמידיות ותמורת המעמדים בהמשכות ודוחקות זו על גב זו,
וע"י מלחמת הקיום להיחידים, הנוטים לקיים ולהחזיק מקומם ואישיותיהם,
נולד ברוב הנצחונות כעין הרגש ההתחרות והתעוררת, והנטייה מסותרת,
לחפץ ולרצון, שהוא מעין אב-יסודי לכל מחשבה ותשוקה
כוספת ומשהדלת לפחות ולהרבות תולדותיהן ומין במין. —

וכמה אלפי אלפים רבבות שנים חלפו ועברו, במרם נעשה ההרכבה
הראשונה מנוש עפר או מטפת מים אחת! ערש-ילדות המינים והסוגים בכל
מערכי התולדה, ואם כל חי במציאות היקום, הוא התנועה העולמית
ואחתה התמורה במשך הזמנים, הטולדת ומחוללת את כל המשמרים
והחוקים והסדרים והערכים והיחוסים המוגבלים, כתמונות הגופים החומריים
והרוחניים בבה אחת של המהנדס והמודד כמדה ושיעור ומספר. —

ההרגש הוא אבי השכל, ויסודו השרשי בכל צומח וחי ומדבר
ובדרגין וצורות שונות. אמנם רוח אחד לכל, ובעצמותו אין פרט יוצא מכלל
התולדה, והחי יתן אל לבו, כי חלקו כחלק כל נמצא, ומיסודות ארבעה לוקח
והורכב ודמו הוא נפשו, הנקודה ההנדסית והבלתי
תכליתית, אשר במעשה הרכבה עם הנקודות השוכנות כחביון עיום
למולן והורככותן בשכונתה, עלתה על סדרגת השלימות, הרצונית והשכלית,
בערכה ויהרונה על הנקודות האחרות, וקבלה תמונה וצביון נעלה
באיכות מעמדה וסידורה, בין ההרכבות האחרות מבעלי צמחים והחיים
למיניהם. —

לפי דרכי והשקפתי המיוחדת להשגתי הנושאת (סוכיעקמפיע=
אנשוואונג), אך מחשבה פגולה לא ירצה בעיני דעת האומרים, כי הכל לטוב
נברא, או האוחזים בשטת המתיאשים (שאפעהויער, הארטמאן וסיעהו) ומחליטים
אומר בהיפך, כי הרע נגד פנינו, והשולט בכל היקום; וכאמת אין מקום
אפשרי כלל להחלמות מתנגדות כאלה בכללות העולם.
המבונה הנפלאה הנקראת "תולדה", הסע לפנינו ומאחרינו בלי

הרף, ובכל הארץ יצאו קויה ופרשיה מרחוק יבואו, ואין אומר ואין דברים, ורק משפט מעוקל הוא לומר, כי תיטיב או תרע, תועיל או תזיק, יפה או מגונה, בנורה ונועה הנצחי! רק אנחנו האישים הפרטיים הנקודות היחידות בעולם מלא גופים ותמונות רכבות שרבו מספר, ובערך זיחם לעצמנו, נניח ונגזור אומר (ובמשפט נאמן לנו לבד, ומתמאחר אל הקודם) כי זה הוא טוב ויפה, או רע ומגונה לכוספנו ותאות נפשנו, ומי יחוש חוץ ממנו, ואיך נחליט אומר, שכוה נראה ונטצא באמת ככללות המציאות בפועל? —

וכאופן ששערתי, יש דרך להשכיל על יכוד וסוד החיים; ואחר אשר העמקתי חקר בפתרון החידה הסהומה הזאת, ואשר לריק חתרו המעיינים לפשרה במובן מספיק להתרתה, אדמה שעלה במצודת שכלי המוגבל, להתקרב להשובת שאלתה עכ"פ לשיעורין:

לפי קט שכלי, המושגים, חי ובלתי-חי" או „החיים והמות בסתמא“, הם ממאטרי היחם והערך והצירוף, ומטוצא הניגודים ההגיוניים לבד, שהם הפשטות כוללות מחלקי ופרטי הצוורים המוחשיים והנדועים לנו בחכמת ההרכבה וההפרדה (חעמיע), ובפועל המציאות בכללותה לא נמצאות באמת! הנה היחידים הפרודים המטלאים את כל העולמות, ובאין מקום פנוי מהם ובלתם כאין ואפס גמור, תכונתם ועצמותם היא התנועה התמידית, ועי"ד כח משיכתם את הדומים להם, או עי"ד כח הדוחה את המתנגדים להם יתחברו בפעולת ההרכבה לאנודות מיוחדות (מאלעקורצענמא), או לתמונת התאים (צעללענפיגורען) ויבואו בחדרים ויעשו את הנפשות במין ובסוג הנערך ונאות לקיומם. וכן בכואם במערכות הניגודים להשוכנים ממולם, ואו להם בשערים, ויתגברו החזקים על הרפים וינצחו החלשים, ואו יחגו כפרודים ויבריוו ויתרחקו זה מזה, והנה ההתחרות וההתרגשות בהתנועות, וכן הנמיות והכוספים המתגלים בעקב פעולתם התמידית לקיים את אישותם ולשמור את מינם, היא היא סבת ההרגשות והרצינות והנמיות והמתעוררות ומהחדשות וגם מתנחלות בירושת אבות להולדותן, וזו היא בחינת החיים העולמיים גם מעשה בראשית. — אבל לא כל היחידים שווים ודומים זל"ז בתכונתם ולמדרגותם, ובכלל, אין פרצוף וצביון אחד בכל נמצאי היקום דומה לחבירו גם באיכות גם בכמות, ובמשקלו ומדותו, כי מקרה אחד קרה לכל ע"י תמורת וחליפת מצבו והתנועתו נגד חברו, וגם בהרכבתו ופרידתו ממנו במעמדים שונים. — ובמערכת הצומח והחי אין להכחיש בשום אופן, שכוספו וחפצו הוא במחשבה תחלה, ונדוע לנו עפ"י הנסיון, כי איוה בעלי חי, בעלי כשרונות וחשבונות רבים המה כמו השנהב, הקוף, הכלב, הביבר ודומיהן, העושים מלאכתם ואומנתם בחשבון ובעת ובהשכל, והנם מסוגלים להרגשות געלים, אמונה, הודיה, רחמנות, וכדומה, וכל הפעולות והנמיות הנפשיות הן הנה חיותם והשפעות רוחניותם, וכדרגין נאותים ומכוונים להרכבת חושיהם.

אולם כל פירדת היסודות כדומים, או כאיברי הגופים מצומח וחי, היא

היא כעין נתוח החלקים והתוך האיברים ליסודותיו, או לנקודותיו
 המקוריות, ובלי הוספה או גרעון ונכיון אף היותר דק וקטן שבהן,
 והוא המכונה לפי ציורנו „המות“. — אבל אין זאת כליה ואכדון מוחלט
 בכללותו, אך הברדה בעלמא מטעשה מרכבה שהיו בתחלה,
 ועוד ישיבו החלקים או נקודותיהן לתחיה ובהרכבות אחרות ושונות
 ובמשך התנועה והתמורה העומדת לעד, ולא תשנה פקודתה! —
 לפעמים נשחטם למצוא דבור אחד במליצת סופר או מליץ ומשורר,
 אשר יוכל רעיון נשגב ופילוסופי, ואשר הכותב לפי תומו לא שער בנפשו את
 יקרת תוכנו הנעלה וערכו. „כל תנועת הדפק בהחי, הוא פצע וחבורה לחייו,
 כי כל שטף החיים הוא שפיכת החיים (פערבלוטונג)“. — אמר הסופר המפואר
 באָרנע; ובלא ידיעת עצמו ובהשגלה בחירה מכוונת מהנאמר, הסופר הזה
 הוציא לאור תעלומה אחת, אשר נלאו חוקרי אמת לבא עד תכונתה. כפי
 מעמד הררישה בחבמת חיי האדם והבהמה (פֶּזִיוֹאֶלְאָגִיע) וכן בידיעת ההרכבה
 והפרדה (תעמיע) בימים האחרונים, התודע לנו ע"פ בחינות שונות, כי זה
 תכונת כל גוף ועצמותו לקבל ולקבץ ולאסוף בקרבו חומר ההזנה (נאהרונג=
 שטאָף) ולעכל אותו. מבנה הגוף, המסודר בחדריו ובאיברים ועורקים ועצבים
 וגידים, הוא מעון ומשכן תמיד לפעולת ההזנה הפנימית, ואשר כל חלקיו
 ואיבריו מקבלים מחוצה לו חומרים חרשים ובלי הפוגות, ומכרילים ומשליכים
 ומפרידים מקרבו כל תוצאות החומרים היתרים והנפסדים ושאינם ראויים
 עוד למלאכת ההזנה. התחדשות החומרים גם היותר קטנים, לא נתראו גלוי=
 עין לחושינו, אבל גלויים ויודעים לנו בבואם, ובצאתם מהגוף החי
 מראשיהם ואחריהם של החומרים האלה, ונשיג ונכחין בידיעה ברורה את
 זרם החומרים השוטף ועובר בתמידות את הגוף המסודר (רען אָרנעניסמוס)
 ומחדשו בהוכנו המוחשי ומחויקו ומאחדו בלי הרף ומקימו גם בצורתו. הזרם
 השוטף הזה, ורתמורה והחליפה הזאת בין החומרים הנוחים החיצונים ובין הגוף
 המסודר ומתנווע בפעולתו, נגלה לנו בהחי וגם בהצומח, והוא הוא תנאי
 וסבה בלתי-אמצעית מכל המראות המכוונות חיים, ובכלי תנאי
 ההזנה אין חיים! ואם נשאל, מה הוא איכות ההזנה בעצמותה?
 השובתנו בצדה, שהיא נגלה לנו באופני תנועה כפולה: חומרים דוממים
 חודרים במסכת הממיה החי, וימצאו בה מקום למשכן, ונתהוו לחלקי העצם
 החי ולבשר אחד. אך כנגד זה נשיג פעולתו השנית של הגוף החי, בהפרידו
 החומרים היתרים ונפסדים ובליים מביחו פנימה החוצה ומשליך אותם כפיתים
 ומכרילים ומרחיקם כדבר לא יצלח עוד למלאכתו, ומוסר אותם להתזה ולפרידת
 היסודות ולקבון, ועי"ד התסיסה הזאת, מסיר ומניע ומפעיל הרכבות
 חדשות ומתחדשות מהיסודות השרשיים (רוח, אש, מים ועפר) המכויאים חיים
 חדשים בתנועה ותנאים מכוונים למבנה התמונות והצורות המחשיות
 (צמחים ופירות ומיני מוונות ורמשים ולמאכל כל חי) להקימם להם ע"י חוקי
 התמורה (מעטאמאָרפֶּאָזע), ולחזור בחלילה בתמורות ושנויים אין סוף, וזה
 הוא מעשה יסוד החיים והמות ביחד! ככה הוא משפט ההזנה כעין
 למלט ותנועה ונידה תמידית של החומר בין החיים והמות, בין בריאה חדשה

מאיה חלקיו המהווים ומקיימים את הגוף המסודר, ובין הריסת וכליון ואבדון מחלקיו היתרים והנפסדים והמשחיתים אישיתו. כל פת לחם טובא אל פינו, מוכן להויה ולחיים, ולאבדון ולמות בבת אחת! —
אם היד תרים הגבה למעלה משא כבד לעיפה, או לרגלי העמל והעבודה הזאת, יאכל חלק מחלקי החומרים החיוניים, ושרוף ישרף בשבת העורקים והגידים והעצבים. — זרם ושטף הדם ותלח שבמות במדרגיגת החום היתירה ממהר פרידתנו.

על ידי הנסיגות הרבים ובעזרתם, והמצאת כלים מכלים שונים הנצרכים לדורשי חכמת הטבע לכל מפלגותיהם, וביחוד בידיעת ההפרדה וההרכבה והמדירה והמשקל במדה ומספר של היסודות השרשיים ובחכמת התנועה בפרט, זבינו בדורנו האחרון להגיע ע"י דרכי הבחינות מהפרט אל הכלל, ומאופן המשפטים מהמאוחר אל הקודם, לתולדות יותר ברורות ונאמנות בכל המושכלות, ממה שהיה באפשרי לדורות הקודמים להשיג ולדעת בדרך החיפוש ע"י היקשי ההגיון וויכוחים תכוניים ופלפולי ההשכלה מהקודם אל המאוחר, מפאת הסרוך הגדול מהאמצעים הנוכחים (הכלים החדשים וההמצאות הנגלות לנו היום), המוליכים ומנהלים ומורים לנו באצבע, את צערי ההתפתחות בחקי התולדה ולסגולות החימרים היסודיים במגנס, ובפעולת הרכבתם וערכם ויחוסם ול"ז! —

האמנם, יחירי סגולה, ואיזה חכמי הטבע בדאשית המאה הנוכחית, התכוננו, בצפיה רוחנית שלהם, (שהיא הנקראת אצל קדמונינו: חיון, מראה, נבואה), — שסובב הולך רוח אחד לכל, המשפיע ומתפתח ומתחדש במלוא העולמי בתמידות ומראשית המצאן, ופועל פעולתו בכל יסודות ומראות המחישה בעצמו, ובסידורו וחקיו, והמשתלשלים ומקבלים תמונות וצורות ודרגין מחולפות בכח תנועתן והמורתן במשך העתים; אולם היודעים והמשכללים המעטים מאד במספר האלה, עוד לא ראו אור בהיר בשחק המחקר, ורק שיערו בנפשם פנימה ובדרך ההרגש העור, והתעוררות פתאומית של החוש הפנימי וכח הדמיון (המטצע ברגילות בין התבונה החוקרת, והחושים החיצונים), — ובאין בחינה ובלי נסיון, העמידו השערות שכליות כעקרים, וע"ד הנחות פילוסופיות, ובלי עדות ומעד נאמן מהבחינות וההמצאות ומכל האמצעים המכשירין, לשפוט מישרים באלה ובאותות ומופתי החכמות הטבעיות, והשופטים בצדקה מהמאוחר אל הקודם ובדרך היקש מהפרט על הכלל.

אם נראה שגנת השליט בבקורת חופשה בפילוסופיא (בסוף המאה החולפת), המעטיק וחד השכל קאנט, בהעמידו הנחות מוטעיות, ובהבדלה ברעה בין מראות החושים מהדברים החיצונים, ובין הדברים לעצמם כמו שהם (פֶּהענאָמענא אונד נאָטענא), ובהחזיקו ברעהו ולאמת גמורה, שהשכל והחוש, רואה ויחוש רק צורות המראות החיצוניות, אך אין בכחו ובנבולו השגתו לראות ולחוש ולהבין ולשפוט ולאסת משפט מה על הדברים החיצונים כמו שהם בעצמותם; ואם השגתה הגדולה

הזאת, גוררת שנגה יותר גדולה היטנה אצל תלמידו המובהק והשנון להפליא, החוקר פֶּיֶטְמַע, והבונה עולמו רק על הרוחניות השכלית לבד ומכחיש במציאות כל הנמצא המוחשי לעצמו, שהיא לדעתו רק המראה והתכנית והדמות והבלתי נמצאת בלי הניון השכל, המשפיע מהורו ואורו א"ס ומולידה ומוציאה לאור, להכלית הניגודים הנצרכים לו באצילות והשתלשלות בראיו ההגיוניים כפנימיותו; אם נשים עין ונשקף במקרה כללית על הנעלם והנסתר ובלתי נודע לראשי הנבונים הללו עוד באמצע המאה הזאת, אל יפלא זה בעינינו היום. בעור הצעד קדימה בנסיונותינו ובחינותינו החדשות, רב ועצום מספר היריעות הנאמנות, וגם ההשערות המחוכמות והקרובות יותר אל האמת, וביניהן ההנחה, המראות המוחשיות, שנתנו לנו ע"י התרגלות הרבות והבחינות השונות, מקבילים ומתאימים עם הדברים החיצוניים וכמו שהם לעצמם, ודרך אחד קוולמו, בסדרם וחקיהם אשר ישמרו בשוה!

כמו העיון המאומת לנו היום מטבע האור ומגלותו, שהיא סבת התנועה והשלטול המהיר בגליו מקיטור הרק שבדקים (אֶמְהָעֵר) הממלא מקדמות היקום את כל חללו (אינדולאציאָנֶס־מֶהֶעֶרְעֵר), כן סבות כאלה נראות בהתנועות העצבים, הנפעלים מדברים החיצוניים, ובמהירות תנועתן יסובבו את מלמולי ההרגשות השונים בהצומחים ובעלי איברים במערכת החי.

כן חפשו ומצאו (וגם ברוב הנסיונות מדדו ושקלו, ובמספרים מדויקים) כמות המוחות אצל בעלי חיים, והחדרים והנקבים והחלולים (או התאים) המרובים שבהם, וגם ישתנו במדתם וכובד משקלם וסידור ומעמד חלקיהם באנשים מעמים שונים, וכ"ש במיני חיות ובהמות הים והיבשה וזוחלי עפר.

חוקר הטבע לאַמְאָרְק היה הראשון אשר הכיר והשיג את חוק ההתפתחות והשתלשלות המינים והסוגים וכל הישותים המוחשבים במשך התקופות הארוכות בשלשלת היצירה, והשתנות אופניהם ומוגם וצורתן בתולדותן מגווען ואבותן השרישות, ע"י חוקי הבחירה וההתנחלות ופעולת האקלימים והמקומות והמצבים הנאותים ומכוונים ומסבימים לקיומן ולמעמדם, ולחיווק ואושר תמידו כמין ומגו, ואשר העוו והכח בהם לנצח ולהתגבר על המכשולים העומדים לשמן להויהן, ועל כל מתנגד ואויב החלש ממנו. — אך ההנחה החדשה הזאת, לא מצאה עוד בראשית המאה הנוכחית חן בעיני חכמי הטבע, ובאין מופתים וראיות לקוחות מהנסיון, לא השיגוה וקבלוה רק כהשערה עוברת מושכלית לבד; ומתוך החקירות החדשות ע"י הבקרת הפילוסופיות מקאנטם והלמידיו הנגדרים אחריו, אשר הרעישו גם עולם המדע הטבעי בימים ההם, עברו רוב המעיינים על ההערות וההשערות מהחוקר לאמארק בשתיקה*.

¹ גם השקפת החוקר הטבעי המובהק קיוויע (Cuvier) היתה הסבה למנוע הטוב מבעלי המחקר, ממאת שנחשבה הנחת קיוויע לנאמנת ומסודרת ביותר שאת ועו, שנמצא חוץ כחקים הטבעיים מחכמת ההרכבה וההפרדה ויסודי החכמת, התנועה (פֶּהִיִּקְאִילִישֶׁ-חֶ-עֶ).

והנה זכור אותו האיש הגדול מרכבה, החכם הטבעי המפואר דארווין, אשר באמצע המאה הזאת חזר ויסד את הורת לאמארק, וע"פ בחינות ונסיונות שונים ורבים באיכותם וכמותם, הראה בעליל כי כנים ואמתים הדברים הנאמרים ע"פ השערת לאמארק, ועוד דרך ויצא מחיל אל חיל להחזיק יתדותיו באותות חדשים לקוחים ומאומתים מכל חלקי החכמות הטבעיות, והמסכימים ומכוונים להשקפה החודרת בסתרי התולדה. הפותרת את החידות הנעלמות באופן מפליא לראות. גם תלמידי דארווין בזמננו הנוכחי הוסיפו חכמה והרכו דעת לקבץ חומר ולכנים מכל מקצעות המדעים השונים, ועזרו בחיל ידיהם לבנות את המגדל הנפלא בחכמת הטבע החדשה, אשר נצב ארצה וראשו מגיע השמימה!

משקל המוח של אדם חי ובריא במיטב שנתו, הוא היותר כבד מן מוח כל חיה למינה, ותוכנו מלא חדרים עגולים וסדקים קטנים שבקטנים וכעין האים בנקבים נקבים וחלולים חלולים במספר חמשה מיליאן בערך, ואשר, כפי המשוער מהחוקר הגדול ערנסט העקקעל, כל מחשב ורעיון ורושם חקוק על לוחותיו מהדברים התיצונים, ימצא מקומו ומשכנו באחד מהחדרים הנאמרים, ולפי חוזה או חלישת הרעיון והמחשב הנעתק מהפעולה וההרגש המוחשי עליו, כן יתמיד כניסתו ועמידתו בחדרו לימים רבים. — והנה לפי המספר הגדול מאד מהחדרים שבמוח ע"פ דעת החכם הזה, יש למצוא חשבון, שגם האדם היותר זקן בשנים ובחכמה, בעובו את החלד, עוד לא נכנס ונמלא בכל, את המספר הרב מהחדרים והתאים הצנורים בפנימיות מוחו, וחלק רב מהם נשאר עוד פתוח ואין סוגר. הונת המוח בלח ומיץ דק וך, יובא אל ביתו ועליותו, באמצעות קוי הגידים והעורקים והעצבים, ומחומי הממזה הנפלא, המביאים והיוצאים דרך הדם ושאיפת הרוח, והנעותותיו הספורות וקצובות במדה ומשקל ומספר מוגבל ומדויק, כאדים וויקי הקיטור, עולות בחרריו למעלה, ומחוקים ומהווים ומחיים את כל הושבי ביתו פנימה. —

והתנאים הנחוצים לקיום המוח ולאריכות חייו, רבים ומבוכים ומגודרים מאד, ואם יחסר אחד מהם, או גם יחסר המזון, ואם נס לח-מה, וכלי ההזנה לא ימלאו תפקידם, וע"י מניעים ומקרים חצוניים או פנימיים, תשבת כל הטלאכה, ומעשה המרכבה יתפרד לרגע, ואז הבא ערכוביא, וכעין טרידה כטושבי היחידים יושבי בית המוח החומרי, ותפרד החבילה המאגדת ומקבצת את הנדחים, ואכזרו העשתינות, ויגוע אדם ואיז? —

האדם המשכיל וחושב חשבונות, לא השתלם והשכיל במדעו הרב, בתקופה הראשונה אשר החל הטבע להוציאו לאויר העולם. אמנם גם הוא כפרא יצא מגוחו מרחם התולדה; וכפי האגדה המסורה מסיפור האדם הראשון, היה ערום לא לבד במלבושיו אך גם בכל ידיעה וחכמה ומדע וכל מעשיו וכח גדולתו ע"פ המסופר, היתה אכילת פרי

מישע געזעטצע) עוד ישות רוחניות העומדת לעצמה ולמעלה וגבוה עליהם ומשגת ומנהלת לכרה והיא כח החיים או הנפש אשר יעשה. וזה אין לו יסוד באמת.

הגן, ולא ידע ואשם כי תאות מותרות ושלמון אשה משלו בו, ותו לא! *) —
 אך ע"י כלי הדיבור, המחונן בו יותר מכל החי וע"י התפתחותו
 וחינוכו במשך העתים הטסטימים כטובים וכרעים לזרעו אחריו, בא לידי
 נסיונות רבים, ובעוז רוחו ובוספו ורצונו (שהוא מקור ואבי כל מחשבה
 ודעת) עלה למדרגותיו על שלבי הסולם בהתפתחות כחותיו והשלמתם,
 ובידוע והשכל על אוצרי ושפעות התולדה, רכש לו ברבות התקופות את
 הכשרונות והמעלות הטתוקנים, אשר יתרונו בהם על הבחמה! —
 לפי עניות דעתי והשקפתי, לא יתכנו דברי תלמידי דרווין והמוציאים
 תולדות מיטעות מאב-היסודי ששיער המורה לברכה, כאילו התדמות פרצופי
 הקופים ואיזה מסגולותיהם ומוגם וכת מחשבתם וחריצותם השוים למעלת האדם,
 סימן מובהק בעיניהם, כי ממקור אחד ומגזע מיוחד ומשותף תולדותם, ומשפחה
 אחת במין וסוג ואב אחד מחוללם ומולידם!! אמת שינוי הגדול
 והניכר, השולט במערכות הדוממים והצמחים והיסודות הגשמיים למיניהם
 ולסוגיהם, והניגוד בעליל הנודע גם ע"י הבחינות בחכמת החעמיע
 בסגולות המהכיות והמחצבים והסמים, והתחלפות איכותם ומדתם וכובד משקלם
 אל כל שבעים היסודות השרשיים למיניהם וסוגיהם, ופעולתיהם
 השונות ומתנגדות, והנגלות לנו גם בחכמת הרפואה כמועילות וכמסוכנות,
 מלמד ומורה לנו באצבע שאין שווים זל"ז, ובמזגן וסגולותיהן אינן
 דומות אחת לחברתה בשום אופן; מדוע אצל סוג החי נניח השתוות
 והתדמות, וכפרט היוצא מכלל ההתחלפות המסויימת השולטת בשאר
 מערכי התולדה? — הטבע משפיע בידו הרחבה והמלאה וגדושה
 מכמני אוצרותיו בתוצאות אין ספורות ובאין הפוגות ובאין סוף ותכלית, ולפי
 דעתי (המסכמת במקצת לדעות לייבניץ, ובפנה אחת גם לשטה
 הערבארט ולמחשבתו), גם הנקודות אשר נכנה "יחידים ועצמיים
 פרודים" אינן שוות ברובן וכמותן ואיכותן זל"ז, ומהם גם מעמים מבעלי
 השגה ובעלי מחשבות מתחלפות —, אם כן נוכל לשער ולהניח
 ג"כ, כי כמו בצמחים כן במערכת החי, השינויים וההרכבות והתנועות והחיבורים
 והפעולות בכח המשיכה והדחיה והתנועה באספסוף הגופים בעלי איברים,
 שונים ומתחלפים גם מראשית מציאותם, והבדלה בדעות
 במחשבות וכוספים ורצונים ובצורות התמונות ובנינם וחושיהם החיצונים
 והפנימים, כאן נמצאו וכאן היו מראש מקדם.

אם התחדשו והתפתחו כשרונות ויתרונות החי המדבר והמשכל
 במשך הדורות הארוכים, וע"פ ובעזר החקים של התנועה והחמורה השולטת בכל
 היקום, באין לנו דמיון וערך בסגולותיו וכשרונותיו הנעלים בין המספר הרב
 מהמינים והסוגים הנשארים במערכת החי, מדוע נעקל הישרה בספר
 תולדות האדם, ולא נרצה לקבל הטוב ולהעלות במעלות את כשרון

*) החכימו חז"ל באגדתן (מנהרין ל"ח ובמ"ד), שאדם הראשון צדוקי, מין, אפיקורס
 חז"ל, כי אהב חיים תפנוקים למלאות תאותיו ותשוקותיו לבד, וראח חיים כמאכל וכמלבושו
 כבוד! ודבריהם נכונים!

האדם ויהרוננו על כל חי בלהי מדבר ומשכיל על כל כמוהו, ונצדיק המשפט המפורסם ומקובל והינח כדבר מאומת מעולם, כי מעלה קדימה ויתרון לאדם על כל מערכת החי, ושבתמשך ההשפעה הגדולה והארוכה בלי שיעורין ומספר השנים, המפותחת בחוהם הכנית הבריאה, הפליטה והאצילה גם מין יצירה מושלמת יותר במדרגה ומתוקנת, ועל צד היותר משובלל בין כל אוצרי שפעתה, והצליחה התולדה בסוף כל הנסיגות והבחינות הרבים להמציא גם פרט אחד היוצא מכלל, והיא ילד שעשועים במליצת החוקר שעללינג, המכונה „כתר מלכות“ (דיא קראָנע דער שאַפּלונג). — ונעלם הדבר בעיני, למה ולאיוה תכלית נוריד בחזקה ובשרירות לבנו את כבוד היצור המחונן מהתולדה במעלת הדיבור והשכלה יתירה. ועתה אפתח פי לגלות מצפוני לבי, והשערה חדשה אשר ללבי לא גליתי בימים שעברו, והיום אציב לה ציון כדברים שבכתב, ולא ראיתי אצל חוקרי זמננו ולא שמעתי עוד אם קדמני בזה אחד מהם, וע"ז אומר: רזי לי, רזי לי. —

* * *

זה לי כחמש שנים אשר החלתי מאמרי זה, ולא מצאתי רוח מופנה ושעת הכושר לכלות הענין הגדול הזה על מתכונתי; ובינתיים עסקתי הרבה בחכמה העיונית הזאת, שהיא חיי רוחי, וקראתי רוב הספרים החדשים מחוקרי הזמן האחרון שאנו חיים בו, ועודני עומד ומשהאה על המחזה, שלא צלה אחד מהם ומהמונם למצוא חשבון כללי והשקפה כללית עכ"פ, ובדרך השערה קרובה לאמת, על תולדת הנמצאים מראשית היצירה וההפתחותם והשתלשלותם, ובאופן מספיק ומובן לשכלנו, השואל ודורש במעשה כראשית ומעמיק במחקרו, לגלות פני הלוט הלוט והצעיף המכוסה ברזי עולם אלה! —

האמנם, מושגי שכלנו מונבלים מאד בכאלה, ויצוירנו מוגדרים על ידי סימנים מוחשיים, ובמראיתם אשר יתודעו לנו כאמצעות הצורות המקומיות והזמניות לבד, ואין בכחנו המוגבל מכל צד, לחרור אל תוך הדברים הפנימיים ולהגיע במחשבות בינתנו ליריעת עצמותם (ברוחניותם וכחותיהם הטעמידים את הנמצאים) בהכרה חיובית ומוחלטת, ובדרך ההפשטה לבדה ומתקודם אל המאוחר, אי אפשר לאמת איוה משפט ברור, ולמעלה מכל ספק ושאלות הגיוניות המתעוררות בנפשנו פנימה כל עת.

אבל בדרך משוער, ובתנאים קרובים לשכלנו המוגבל ולמקצת האמת, ובאופן הדמיון והמשל לבד, וע"ד הרכבת החלקים לחוברת מאוחדת במלאכת המצייר או המליץ והמשורר, מכל אמן אמיתי בכשרון מיוחד ומתבודד לעצמו, ולהמציא בהאני הנפשי שלו המונות ומחזות מחודשות במלאכת מחשבתו החלה, ולקשר במעצנות פרטי החלקים לאגודה אחת וכוללות, ובכונה והכלית מתקודם להמאוחר. וככה בדרך ההצטיירות, והשקעה בהשערותיו ובציוריו ובדמיוניו, יכניס את הדמות המרחפת על פני רוחו, בחומר התכליתי, ומפתח בקרבו חותמו ורצונו וכוספו הנפשי—וכמה יפות ונשגבות בבת אחת, הדלתות הטעמות מהמשוררים והחכמים הנודעים בשמם, על הכונת נפש האדם, ואיך בכחה

הטמון בפנימיותה, תעלה במעלות-כבודה וחילה ותפארתה על מרום האצילות ותגביה עוף על כנפי דמיונה, לעלות השמימה ולרדת ג"כ בנבכי היקים וכתהום התולדה, ועכ"ז לא תעזוב מקום ישותה לעצמה ו"האני" השוכן בחומריותה:

גאָטעה ממליץ ואומר: וואָרע ניכט דיא זעלע זאָנגעהאַפֿט,
וויא קענטען וויר דאס ליכט ערבליקען?
לאָגע ניכט אין אונז דעם גאָטעם קראַפֿט,
וויא קענטע אונז גאָטליכעם ענמציקען?

זוה החוקר הצרפתי Codilac בספרו: Essai sur l'origine des Connaissances humaines, (ואע"פ שהיו ראש כה המגשימים כנודע!) כותב ואומר כזה"ל: Soit que nous nous élevions jusque dans les cieux, soit que nous descendions dans les abimes, nous ne sortons pas de nous-même; et ce n'est jamais que notre pensée que nous appercevons!"— הנעלה Pope בספרו, (Works VI., 374 S.), וזה הח' האנגלי, המספק כמופתי הפילוסופים הנקנים להשכל מהקודם להמאוחר, כותב: Since tis reasonable to doubt most things, we should most of all doubt that reason ofours, which would demonstrate all things"! —

זוה כעין הקדמה ומבוא נאמן להשערתי הבאה, ושאיין לי ע"ז מופת חותך ושאי אפשר להביאו בענין רם ונשא כזה, ומתקודם אל המאוחר לאמת ולקיים מוצא פי משפט כללי, והוא רק כעין דמיון ומשל המשוער בנפשי, או במקום הרגש הפנימי, ובתבנית בלתי מאירה ומעורבבת בצללי החויונות.

החוקר המכבי, המפורסם ליחידו בין יחידו סגולה מתכמי הטבע, J. Newton העמיד לדבר יסודי בחקירת התולדה, כי הקיסור היותר דק ומוזכך (אָטעהע) הוא הראשון והקודם במציאות להיסודות הראשונים, ואשר נמצא בטרם כל יציר נמצא. ולפי עדות החוקר הנפלא וזך השכל, דוד Hume, לא החליט וגור אומר בעצמו, כי כן הוא, רק שער בנפשו אפשרות המחשבה הזאת, ובפירוש הורה, כי רק מציאה משוערת לבד ברוחו היא, ותו לא! (עיין בספרו של הימע—המהלל ומשובח ומפואר ביחוד מקאנט, שהורה בעצמו, כי הוא הוא ולא אחר הסב את לבו לעזוב דרכי כל הפילוסופים, ולפנות דרכי בקורתו בספרו, קריטיק דער ריינען פֿערנונפֿט—"המכונה: Treatise concerning und er-standing humain) וכזה אשנה ואודה ואשפוט מישרים, כי מחשבתי החדשה היא רק השערה בעלמא, ואין לי על זה איזה סמך וראיה מופתית, על דרך הבחינה והנסיון.

הנה זה שנה תמימה היום שכתבתי (ביום באי במספר ס"ט שנים ללידהי) השיר "התמורה" ובררך מליצי וחרווי הודעתי ורמזתי להקורא המבין ומעמיק בכאלה, שהחוקים והסדרים הטבעיים בעולמנו לא בפעם אחת נולדו ויצאו לאור התולדה, אך לאט ולאט ובמשך תקופות השנים באין ספורות התפתחו והתאצלו והשתלשלו, וע"פ המקרים וההנזעות מרובבות, והשתנות המצבים והמקומות בכח ההמשיכה והדחיה התגוללו והתפררו והתחברו וההצמצמו הנקודות הדקות, המכונים אצל החוקרים: Leukip und Democrit, "עצמים נפרדים"

(Atome), ובהמונות מתחלפות בצביונים שונים התלכדו לעצמים מאוחדים ומקושרים זל"ז, כמשך התנועה והתמורה הארוכה מאד, ויחננו במחנות קמנות וגדולות, והמה החרדים או התאים (Zellen) היסודיים, אשר מהם הושג היקם בעולמות וצבאיהם ממעל ומתחת. ודומה אופן ההתפתחות הזה, לערך ויחס החיים התוריים והמדיניים בכל אומה נאורה, אשר רק במספר מאות בשנים עלו רק ממדרגה למדרגה במדת ההשתלמות והעליה והעוץ, בערכים וסדרים ומנהגים יפים ומשמרים מעולים, עד בואם למעמד גבוה במדות ומוסר וחוקים ומנהגים מסודרים ומשוכללים במעלות יתירות, כפי שראינו במעמד שלם בימינו הנוכחים. וכן רב הדמיון לזה למצב כל האומנות ומלאכות יפות ואופני הדרישה בכל החכמות. הראשונים (לא לבד במעמד הפראי במין האנושי, אך גם במצב הישוב והתגבלות החברות בגדרים ובנמוסים נאותים לאושרם) לא ידעו דרך האומנות והמלאכות והחכמות כאשר השתלמו והתרחבו והתגדלו באיכות וכמות בזמננו החדש, ורק ע"י תמורת הזמנים והשתנות המאורעות והמקרים ותנועתם (אם לטוב או לרע) נסכה זאת. ומה יצא לי כתולדה מיוסרת במחשבתי החלה, שההודמנות והתמורה פעלו ביתר שאת ויהי להתאחדות וקרבת העצמים הנפרדים אחד לאחד, ולהסיב אגודות אגודות של התאים ראשוני הראשונים, ואשר התנשמו ע"י פעולות תמידיות, ומעט מעט התמחשו בהתעוררות והתרגשות והתחרות אלה באלה, ובנמיות אדוקות להן מראשית היותם, לקיים את אישותם במלחמת ומערכת הקיום. ובמשך עתים כבירות נולדו הכוספים והרצונים וההרגשות השונות, שהם המקורים ואבות המחשבות המתחלפות במדרגותן ולתולדותן השונות, ומעין נפתח הם להשגות ולשכלות, מאירות או בלתי מאירות וכחות, ומעורבבות ברגשי הנמיות השתוללות על תלמי הכחות הצמחיים והחיוניים לבד, וכעור המגשש באפלה והולך לתומו ולא יכשל בדרך. אך עיד זה חדש עמדי, לפי דעתי הקלושה, ובאופן ההשערה לעצמי: העצמים הנפרדים גם קדמוני הקרמונים, והם היסודיים באמת — אין להשיגם ולציינם בדמות ותבנית ההשגה מחוקרי לייקפ-דעמאקריט, רצוני כאלו בטבעם ומראשיתם היו גסים וקשים, כגשמיים מחוסרים כח ההרגש ומדת כל השגה וציוור מה, ושאי אפשר לפי דעת זאת להבין ולהשיג בשכלנו איך מלא-דבר ואפס כזה, נתחזה עצמות הכח המשיג והמצייר והמשכיל שבחיות, ומכ"ש במדבר! — ולפי השערת, יש אופן להניח בהשערה קרובה להשגתנו, שגם אלה העצמים הנפרדים היו מרוכשים בטבעם היסודי באיזה כחות ההשגה והצטיירות, בגוונים וצורות שונות הנפרדים למדרגותיהם לעילוי ולהשתלמות. וקרוב הענין הזה בעיני למחשבת החוקר הכולל לייבניץ, בהעמידו לעקר שמתו, ביחוד כספרו המחוכם: "Nonvenux essais sur l'entendement humain" (משנת 1765) את "המאגנאדען" (יחידים) ככעלי השגה, ליסודות העולם! ובעור ההשערה הזאת, אין להתפלא על מציאות הכחות השכליים השונים במין החי, וביחוד במין האדם, ואשר ברבות התקופות התפתחו והשתלשלו והתעלו למעמדים הנודעים לנו!

אולם אין לחשוב מחשבה פגולה, על דעת האומרים (פלאטאָ וסיעתו ומאחרוני הפילוסופים) כי נמצאים שכלים נבדלים, או מחשבות מפשמות

ועומדות לעצמן (אידעען) כלי שותפות והצטרפות כל עצם חומרי וממשי וזגשי. מחשבות נבדלות לעצמן, שאינן תלוין ועומדין בדבר ממשי ומקומי זמני, הנן רק הפשטות שכליות בנפשנו הנושאת (סוביעקטיפע אַבסטראַק־ציאָנען), ומפּרטי המחיש נעשה לנו ומהמאוחר אל הקודם, כלליות שאין להם סמך בעמידה במציאות כלל. וזוהו נכיר מעות החוקר הגדול פּלאַטוֹ, בחשבו ברמיונו, שמושגי המין והסוג וכל המופשט מהחלקים והנושאים הפרטיים, נמצאים הם באמתם בעולם האצילות שלו, ומושגי הצדקה, החכמה, המוב ודומיהם, הם ישותים נפרדים או שכלים נבדלים מראשית חבריאה! — לפי דעתנו וביחנתנו המיוסדה ע"פ מ"אית חוישינו והנסיון, גם הנקודות הנקראות "הנדסיות", ובלתי תכליתיות", ומחוסרות כל ממשי גשמי וכל אופני החלוקה, לא היו ולא נמצאו באמת לעצמן. ולפי שאין ככה חוישינו, ובחסרון כל כלי ההבטה הפנימית בעצמיות הנקודות הרקות שבדקות, נצייר בהשגתנו, שהן להם הערכים והמדות והמשקלים של חומר ממש הנודע לחוישינו ע"י מדות הגובה והעומק והאורך, וכ"ז נחוץ לנו לעור ולאמצעי-מרום, למספרים נגדרים ולמדיות התמונות בחכמת הזנדה ע"פ כללי החשבון והמדירה, אבל אין זה מאומת במציאות. גם אין לגזור אומר, שהעצמים הנפרדים במספריהם העצומים מוכנים זמזומנים בחביון עוזם לציורים ולהישגות נבדלות ולפעולות השכליות מבראשית מציאותם לעצמם. אך ההשערה נכונה ונראית בעליל ע"פ ביחנתנו ונסיון סבור, שהתפתחות פעולתם נעשה רק בהשתתפות ובעזר ובפעולות מהנקודות החומריות האחרות, והחששות החקיקות החצוניות הפיעולות על גבן, ורק באופן כחני (המכונה virtueliter) ובדרך הכנה לפעול ולקבל בנטיה כחנית זאת, ציורים וצורות רוחניות מוגבלות ושונות בהשגה, בהירות או מעורבות, חזקות או רפיוות, וכפי התחלפות ההתחברות וההרכבה ממספר העצמים הנפרדים למיניהם, ולפי אופן הנצות במלחמת הקיום לכל אחד מהם. — למשל ורמיון נראה לנו בחוש, שהלח הוך ומוקק במחות החי, איננו שוה במשקל ואינו דומה במספר העצמים הנפרדים המורכבים ול"ו, ומוח האדם ברוק ומנוסה הוא, כי רב ועצום במשקלו ממוח הקוף, וכן כווד המוח של האיש במשקל—ואולי גם במיץ הוך הנמצא בו — הוא יותר כבד ממוח האשה בכלל, אם אין עוד להכחיש, כי יש ויש פרט היוצא מכלל הזה. —

ובאופן זה נבין מדוע לא נמצאו בעולם התולדה השתוות והתרמות מרויקת בין שני נמצאים, מפאת שהרכבת העצמים הנפרדים בכל מצוי בהיצירה, נעשה ע"פ הודמנות ומקרה קרה לכל, וההשפעה הגדולה בסכומי היסודות האלה שאין לשער מספרה, ובאופני משיכתם ול"ו ודרך דחייתם זמ"ו, פעלה פעולתה במקרה ובשלוח ובררך ההעברה, במשך התקופות הומניות שאין ספורות למו. וכמה נפלאה מעשה התולדה הזאת, בהרכבת המוח האנושי, אשר בו התאחדו בחוברת, הנקודות היסודיות העולות במעלות ההשגה הבחירה, ובמשך יובלות השנים נדרונו אחד לאחד בעלי הציור וההשגה הכחנית שלהם, אשר באמצעות החקיקות החיצוניות והפועלות על גבן, רשמו פעולותיהן, להוציא לאור העולם הנמצא הממשי, והמתמחש והתגשם בנופו ונפשו, ומביאו להשתלמות

ועילוי במדרגה, ונראה לנו במוחות אנשים יחידים, מצוינים בהשגתם והשכלתם, בכל דור ודור ודורשו. —

גם ניכר לפי שבוש ההנחה מהחוקר קאנט, בעשותו לעקר ויסוד נאמן לשיטתו בס' „הבקורת“ שלו, שמאמרות השכל (קאטעגאָריען) מוכנים ככחם ונמצאו לאדם ועומדים בו בטרם יצאו לפעולה כמראות המחישה, ובעזרתם יגיע להכרת הנמצא בחוזה לו. זאת לא זאת, והנחה מומעית היא בעליל; כל צורות המאמרות, הן הפשטות השכל מפרטי המחישה, ומאחרות הן בזמן, הפעולות המתרשמות מדברים החצונים על חושינו וציורינו הפנימיים, מסכבות את פעולת השכל, וכחנו המוכן לפעול ולהתפתח הוא רק ע"י הרושמים והחקיקות המצטיירות כמוח האדם ומוציאין אותו לאור ההויה, והנשואים המוחשיים קודמים בפעולה להנשוא השכלי, ולא להיפך. —

ככה, ובאופני השערותי הנוכרות, יש לפנות לנו דרך ואמצעים תבוניים וקרובים לאמת, להפיץ מעט אור על הענין הסתום הזה ולפתור לנו החידה הגדולה הזאת באופן האפשר ומספיק להשגתנו המוגבלת, וכשטה מקובצת היא מהשערות בעלי מחקר שונים ובעתים מתחלפות.

ואם אחרי האמור—והמשוער—נעמיק עוד שאלתנו, מי ראשון יצר את העצמיים היחידים, ומי ילד את אלה? — או אולי לא נבראו בזמן, אך היו ונמצאו מזמן אין סוף ותכלית לו? תשובתי בצדי: פתרון השאלה הזאת אי אפשר להשגתנו בכל אופן! ונגד כל הנחה מחויבת, תמצא לנו הנחה מתנגדת ושלילית והסותרת את חברתה, ומי יצדוק במשפטים ההפוכים האלה? —

אנו אין לנו לדעת ולהבין איך אחזה התולדה דרכה בהתפתחותה והשתלשלותה במשך התקופות הארוכות, ועל צד ההשערה בעלמא, ובאין מופתים חותכים הנקנים לנו מהמאוחר אל הקודם ובאופני הבחינה במשפטי ההשכלה, המאומתים רק במקצתם ובפרטיותיהם וצדדיהם. אם המספק בכאלה לא יחוש, גם המאמין בכאלה אין עולתה בו, ובדרך בחר לאשרו ולמלאות כוספו ונטייתו הפנימית, וכל דרכי איש זך בעיניו, הבוחר יבחר, והחדל יחדל! —

עוד לי להוסיף הערה נחוצה לדעתי, בנוגע לחלוקת דעות הפילוסופים על ענין הצורות של הזמן והמקום, אשר נבוכו בהן כל המעיינים, וגודע הרבר להיודעים ובקיאים בפילוסופיה הזמן החדש, משימת קאנט בענין הנדרש, שלפי החלטתו בס' „בקורת“, אינם עצמיים עומדים בחצונית של המחישה, רק צורות המראות הנה של המחישה, וקודמות הנה לכל הרברים הנודעים לנו ע"י הדברים החיצונים, והן כללי הציורים הנמצאים לנושאינו הפנימיים ומהקודם אל המאוחר מוכנים ומוזמנים ככחם לצאת לאור ע"י שימושים לכך בהנשואים הנתנים לנו מבחויץ.

אבל כבוד המבקר הפילוסופי הנשגב הזה במקומו מונח, וגם בפנה זו לא החמיא המטרה בהנחתו, שרק על ידי שתי הצורות האלה נבוא לירי נסיון, ונצייר לנו כל יש ונמצא בהיקום בחרט הציור הזמני או המקומי — קורטוב של אמת תפוס וכלול בנקודה העיונית הזאת. אולם בשכל ישר ובריא נחזה ונניח, כי קורטוב האמת ראה קאנט ולא כלה, והפשת מרובה לא נהפש

במחשבה שלו, כמו שמעה קאנט בהנחתו, כאילו מאמרי השכל במספר שנים עשר, הם נמצאים מוכנים ואדוקים לנו בכל מוצא משפטנו מהקודם להמאוחר, כן מעותו ניכר במאמרו הנזכר על דבר צורות הזמן והמקום. — האמת לאמתו הוא, כי אלו ואלו נמצאים לנו רק ע"י התרגלות והשימושים הנעשים בעזר הנסיון והבחינה היומית, ורק בהפשטות כלליות המציאה לנו ממוצאי הפרטים, ובמשפטים שכליים מהמאוחר אל הקודם. — הילד, שעוד לא נפקחו עיניו ולא התפתחו כחות חושיו, או השתלמו ממדרגה למדרגה אם כלו לו חדשיו, אין לו שום ציור ומושג מהזמן ומהמקום כלל, וגם ממאמרי השכל (פערשמאנדס-קאמעגאריען); וסימן טובהק הוא זה, שאין להם מציאות בפני עצמם ומהקודם אל המאוחר. — וגם שגה זה החוקר כרואה, להחליף צורת הזמן בכללותה (אללגעמייע צייטפאָרם) וגם צורת המקום בכללותה (אללגעמייע רויטפאָרם), עם ציור הזמן המוגבל בהיקפו ובפרטיותו (פאָרשמעלונג דעם בעגרענצמען צייטפונקמעס); וכן ציור המקומי המוגבל (בעשטיממען פאָר-שמעלונג דעם אָרטעס). רק על דרך הבחינה וההרגל הנסיוני יגיע הילד במשל הנ"ל, לציור הזמן המוגבל, וכן לציור המקום המוגבל, וברכות השנים ובהוסיף כח השגתו, ובשימוש כלי חושיו במכען, יפשוט בדמינו וציורו את כלל הצורות האלה מפרטיותיהם, ויעשה לו תבנית הצורות מהזמן והמקום בכללותן, ומהמוגבל והתכליתי יגיע למחשבה בלתי מוגבלה ובלתי הכליתית, ובמשפט מהמאוחר אל הקודם. —

וע"פ האמת והדברים האלה, נכונים ואמתיים דברי העומדים בעולם הנסיון (עמפיריקער) ובראשם החוקרים לאַקע והומע וסיעתם, בהניחם ליסוד שיטהם, שהפעולות החיצוניות מרשמות פעולותיהן על חושינו, והחקיקות האלה מסבבות הציורים הפרטיים השונים על כלי חושינו, ואלה האחרונים יתאחדו ויתאספו בחוברת הכללים לאחר, וזה מקור כל הצורות המופשטות והנקנות לנו בנפשנו פנימה. —

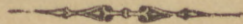
וכוה, לפי השערותנו הנזכרת, טמדות היסודות הראשונים ליצירת היקום בכללו, יש אופן קרוב לאמת ולהניח, כי לפי רוב המספר מהעצמים הנפרדים בכל חלקי הגוף והמוח (מושב הציור וההשגה וההשכלה), כן ירבה ויוסיף חיל פעולתם, ובטרה זו נבין ג"כ איכות הכחות והתחלפות אופניהם בצורתם והשגתם למדריגתן, במערכת הדוממים, והחי, והארם ניחוד. כבר אמרתי ובארתי הנחתי המשוערת לעצמי, כי יש כאן שינוי וחילוף באיכות היחידים הנפרדים למיניהם, ובאופני השגתם, מהם זכים ובהירים בכחותיהם, ומהם הכהים ואינם עומדים בקרן האור של השגה ברורה, אך במחיצת הערכוב בין אור וחושך; ומהם במדרגה יותר נמוכה בהשגתם, וברב או במעט הבדלה בדעה ביניהם, ומהם מתבודדים ומשוקעים במדרגה תחתונות של הצמיירות והסתגלות בהשגה יודיעת עצמותה. — והבדלה מקורית זאת מראשית מציאותם תאלפנו דעה, שמעשה ההרכבה והתקבצות היחידים (ובמשך תנועתן התמידית וברוב תמורת המעטים והעתים) משונה ומחולף בעצמו ועקרו מיסודם הראשון, ואין אספסוף הנפרדים ופרצופיהם בפנימיותם דומה אחד לחבירו, ואין שוה מעשה מרכבתם וחיבורם למרכז אחד (התאים המקוריים) ול"ז בערכם ואיכותם

ואופני השגתם; ולפעמים ישנו דרך קוו למו ויטו לצדדים מחולפים במקום צר למשכן כבודם, ומה יצאה ונולדה השתנות ניכרת לנו בכל מערכי התולדה, וסדריהם וחקיהם ואופני מציאותם קבלו צורות מצורות מתחלפות ותמונות מתמונות שונות. —

היוצא לנו מהשערה הזאת, שאף אם נאמר ונחליט המשפט, כי התנועה העולמית בכל הנקודות הנפרדות, מסכבת הרכבתן המתחלפת, ועוד נשער, כי אלה האחרונות בעלי השגות שונות הן למדרגותיהן, וחיות הגה בפעולתן ההדירית, עב"ו, או, הנכון יותר, מסכת זה, אין לגזור אומר ובהבדלה כדעת, כי הגוף והנפש (או טפעל ההשגה בכללוהו) כניגודים עומדים במערכת החי והמדבר, ומתבודדים במחיצתם, וכמינים וסוגים שונים, נבדלים זמ"ז באיכותם וכחותיהם ועצמיותם ובדברי שעלונג אומר „כמקום שנים א ח ד אני רואה, ומביר בכללות התולדה“! הנשמה היא עצם הגוף והגוף עצם הנשמה, ושניהם מצטרפים למעשה אחד כהרוחני והמוחשי בכללו, והנושא הוא הנשוא. — התולדות הצומחות מהנחה היסודית הזאת, אי אפשר להוציאן ולפרטן עתה, כי רבות הן. יום ד', 31 אָקטאָבער 1894, בחג השבעים שנה לימי חיי.

פאביוס מיעועס.

לייפציג.

שמות הנגעים בכתבי הקדש.

זה כשש שנים אשר הקדשתי את עתותי הפנויות לי לחקור בידי שומאה וטהרה, כמו שהם מבוארים בתורת משה ובתורת רבותינו בעלי המשנה והתלמוד. מטרתי בעבודתי זאת היתה לבקש ולגלות את המעמים הכמוסים בחוקים האלה, ללמוד ולדעת את סדר התפתחותם, ולמצוא את הסכות אשר הביאו את המצות האלה לידי בטול וכליון, כמצות התלויות בעבודת המקדש וככל שאר המצות התלויות בארץ. לרגל מלאכתי זאת הוצרכתי לבאר לעצמי, בין יתר מקורי השומאה, גם את ענין הנגעים כמו שהם מתוארים בפרשה השלש עשרה מספר תורת-כהנים. כל אשר עלתה בידי למצוא בחקירותי בענין הקשה הזה, כל מענותי והשנותי על מבארים רבים שקדמוני במקצוע הזה — כל זה ימצא לו מקום בספרי „שומאה וטהרה בדת משה וישראל“ אשר אני עוסק בכתביהו. בפעם הזאת הנני להציע לפני הקוראים רק הערות אחדות הנוגעות לחקר השפה העברית, מחפצי לשמוע משפט מכיני דבר על אודותן. רק דבר אחד עלי להקדים בזה. בהערותי אלה עיני ולבי רק אל פשט הכתוב ולא אשהדל להתאים את דברי עם ההלכה המסורה, אשר למראית עין אולי תהנגד בעינינים אחדים להשערותי. זאת אעשה ברצות האל בספרי אשר הזכרתי למעלה, ועל כן לא אהיה נוקק עתה אל התשובות אשר ישיבולי מדברי ההלכה על דברי היום.

א.

פרשת נגעים נתנה מאז ומעולם, ותתן עוד עד היום הזה לחוקרי כתבי הקדש ענין קשה לענות בו. אם נאמר לאסוף יחד את כל הפירושים שנכתבו עליה בידי חכמי היהודים מימי חכמי המשנה ועד היום, ואת כל הביאורים שנכתבו עליה בידי חכמי אומות העולם ללשונותם לגויהם — או יהיה לנו אוצר ספרים גדול מאד, אשר לא יספיקו חיי איש אחד לעבור על פני כלם. בלי ספק עוד ימים רבים יעבורו, והפרשה הסתומה הזאת תשאר החומה לפנינו בשבע חותמות כמו שהיא היום, ומדי נקרא בה בשום לב לא נוכל להתאפק מקראו עם קהלת יחד: „אמרת אחכמה והיא רחוקה ממני“!

הננו רואים כי המחוקק האלקי יבדיל בין נגעים לנגעים. יש נגעים ממאים ויש נגעים מהורים. כפי הנראה מפשט הכתוב נגעים מהורים הם מחלות בלתי מתדבקות מאיש לאיש, ונגעים ממאים הם מחלות מתדבקות, שמהומות את כל הקרב להמנוגע וגם את כל הדברים אשר נגע בהם החולה, ועל כן צוה המחוקק האלקי להרחיק מנוגעים כאלה מיתר בני האדם, ולהושיבם בדרך מחוץ

למחנה¹). להכהנים בני אהרן, שבימים הקדמונים היו הם לבדם תופשי התורה והחכמה, להם מסרה התורה סמנים קבועים למען ידעו להכדיל בין נגע לנגע. והסמנים האלה מבוארים למראית עין כשפה ברורה ובסגנון טהור וקל להבין מאד. ובכל זאת, אנחנו הרופאים, היודעים על פי הלמוד והנסיון את כל מיני המחלות שבועולם, את כל מראות הנגעים שבכל הארצות והמדינות, אנחנו הרופאים, בקראנו את הפרשה השלש עשרה בספר ויקרא, נעמוד ונשתומם מבלי לדעת עד מה באיזה מחלה הכתוב מדבר. יען כי מכל מיני הצרעת, אשר ידענו ואשר ראינו, אין גם אחד אשר יתאים אל כל הסמנים אשר מעריך לפנינו המחוקק האלקי.

אמנם מה שקרה לכתבי הקודש קרה גם לכתבי החול. הספרים המיוחסים לאבי הרופאים היפוקרט היוני² נכתבו רק מחמש עד שלש מאות שנה לפני סה"נ, ואם כן בזמן יותר קרוב אלינו מכתבי הקודש; ספרי היפוקרט בכל אופן כתובים הם בידו רופאים, בידו אנשים מומחים לאותו דבר, והאמת נהנה להאמר, כי כתובים הם כמעט כלם ביתרון הכשר ודעת, ובכל זאת בקראנו את סמני המחלות אשר יתאר לפנינו היפוקרט, נוכל רק לעתים רחוקות להבין באיזה מחלה הוא מדבר.

בנוגע לספרי היפוקרט הנה נוכל לאמר, כי הרופאים הקדמונים, עד ארימעאוס³, לא חששו בכלל להבחין בין מחלה למחלה על פי סגולותיהן המיוחדות להן. הם השתדלו רק למצוא סמנים כוללים לכל המחלות, להבחין על פיהם, אם מסוכן הוא מצב החולה או לא. בדברים אחרים: בבית ספרו של היפוקרט לא שמו לב אל הדיאגנוזה, כי אם אל הפרוגנוזה. אבל בנוגע אל הפרשה השלש עשרה מתורת כהנים לא נוכל לאמר כזאת, הלא כל עיקרה של הפרשה הזאת לא בא אלא ללמד אותנו דיאגנוזה, כי נדע להבחין בין נגע טמא לנגע טהור. ועל פי התורה הזאת הלא הורו הכהנים ימים רבים כל ימי

¹ במדרש רבה (ויקרא פ' ט"ז) "ריש לקיש כד הוה חמי חר מנהון במדינתא מרגם להון באבניו א"ל פוק לאתרך לא תוהם כריותא" עיין שם. והאבן עזרא אומר: "אדם וכ' ולא אמר איש איש מבית ישראל להכניס הגרים... אחר כי הצרעת היא מהחליוס הנדבקים מהחולה אל השלם. בדרך זו הלכו רוב המפרשים, עד האחרון הרב ר' מ' ד"ר ראבינאוויץ ז"ל בהערותיו לתרגומו הצרפתי של מסכת נגעים. אולם הוא היה גם הראשון לראות כי הלכות נגעים כמו שהן מבוארים כמשנה לא יתאימו עם הרעיון שהצרעת היא מחלה מתדבקת. בשנת 1890 הוציא לאור הפרופסור מינך מקיוב ספר בשם "Прокана и песь", שבו יחאמץ לבאר כי הצרעת שבתורה איננה מחלה מתדבקת, כי אם המחלה הנקראת אצל הרופאים היום בשם ויטליגה, אבל יען כי פשט הכתוב ועדות דברי הימים מתנגדים להשערתו, על כן יסמך א"ע על המשנה ובדבר הזה היה לו לעזר זקן חכמינו הרב הד"ר ראובן קולישער, במקום אחר נעביר את דבריו תחת שבט הבקורת.

² היפוקרט חי כחמש מאות שנה לפני סה"נ. אולם הבקורת כבר הוכיחה במופתים חותכים כי לא כל הספרים המיוחסים לו נכתבו בידו, ויש ספרים הנקראים על שמו, אשר נכתבו בידו תלמידו תלמידיו כמאתים שנה אחרי מותו.

³ הרופא היוני ארימעאוס הקפודקאי חי כחמשים שנה לפסה"נ, או כעשרים שנה לפני חוה"ב. בספרו על סבות המחלות וסמניהן (De causis et signis morborum) יתאר לפנינו את תמונות המחלות למיניהן בצבעים מוזכרים ומדויקים כל כך, עד שידמה לנו כי נראה את החולים כמו חיים לפנינו.

עמוד המקדש על מכוננו, ולכל הפחות בחמשים שנה אחרי חורבן הבית⁴ האומנם נשתנה כל כך טבע בני האדם, ואתי יחד גם הנגעים אשר יחלה בהם, עד כי לא נוכל עוד לחכרים?

בין הסכות הרבות העומדות לשמן לנו להבין את ספרי הרופאים הקדמונים, הסבה היותר חזקה היא — חסרון ידיעת הלשון שהשתמשו בה הקדמונים, מתפארים הפילולוגים היום כי ירעו את הלשון היוונית על בוריה; אבל שוא יתהללו. ידיעתם הספיק להם להבין דברי שיר ומליצה, אבל לא דברי חכמה ומדע. בדברי שיר ומליצה לא תזיק „דרך ההשאלה“ (ר"ל הפקעת המובן של מלה אחת מענין זה לענין אחר), אבל בדברי חכמה ומדע תזיק מאד, אם לא נסוים בדברים ברורים ומדויקים את המובן החדש אשר נתן למלה השאולה. ולרא בן לבנו היום לא חששו הקדמונים לדבר הזה. בימיהם הכינו אותם הקוראים כל צרכם, יען כי הם השתמשו במלים, שהיו שגורים על שפתי קוראיהם, ולנו החיים כאִלִּים או כשלשת אלפים שנה אחריהם, לא דאגו כלל.

ואם בשפת יון כך, שהניחה אחריה ספרות גדולה ורחבה מאד בכל מקצעות יריעת בני האדם בימים הקדמונים, על אחת כמה וכמה בשפת עבר, שאין לנו מטנה רק השיוור הזה — מעט המלים שבאו במקרה בכתבי הקודש. הנה שתי דרכים לפנינו למען הגיע אל הבנת השמות המלאכותיים, כשמות המחלות וסמניהן, שבאו בכתבי הקודש; ושתי הדרכים האלה גם יחד יוכלו להוביל אותנו לפעמים תהו לא דרך. הדרך האחת היא — חקירת השרשים שמהם נבנו המלים האלה, אבל החקירה הזאת תהיה לפעמים רק למשענת קנה רצוץ לנו. נזכור נא כי „דרך ההשאלה“, שמשתמשים בה כל עמי הארץ מימי קדם עד היום הזה להרבות את אוצר שפתם, יסודה לא בשכל האדם כי אם ברוח דמונו, אשר ישנהה ויתחלף מדור לדור. דרך ההשאלה לא תדע כל מעצור וכל גבול, היא הקרב רחוקים ורחק קרובים לא על פי משפטי ההגיון העומדים לעולם, כי אם על פי רוח בני הדור החי, והדור הבא אחריו ישתומם, וישאל מדוע נקרא דבר פלוני בשם פלוני, מכלי לדעת איוה יחס יש בין שורש השם ובין הדבר שנקרא השם הזה עליו.

הדרך השנייה היא — העיון בתרגומי כתבי הקודש הקדמונים, שנכתבו בעת שחיתה עוד שפה עבר כמעט שפה מדוברת. ובאמת מאושרים אנחנו מאד שיש לנו תרגומים ישנים רבים לכתבי הקודש מה שאין כמוהם לשאר הספרים העתיקים. יש לנו תרגום ווני של שבעים הוקנים שנכתבו יותר מן שלש מאות שנה לפני חורבן הבית; יש לנו שלשה תרגומים עתיקים בלשון ארמית; תרגום אונקלוס ותרגום ירושלמי ותרגום הסורי הנקרא בשם „פשימא“, ויש לנו גם תרגום בלשון רוסי הנקרא בשם Vulgata שנגמר כשלש מאות שנה אחר החורבן... אבל בכואנו להשתמש בתרגומים האלה, והנה מכשולים חדשים עומדים לשמן לנו. ראשונה:

⁴ א"ר יהודה שבת היה והלכתי אחרי רבי מרפון לביתו, אמר לי: יהודה בני, הן הן סנדלי, ונתחי לו; ופשמ ירו לחלון ונתן לו ממנה טקל, אמר לי: יהודה בני בזה טהרתי ג' מצורעים, ולמדתי ממנו שבע הלכות: שהוא של ברוש (מין ארז, Cochen), ומטהרין בפני הבית ושלא בפני הבית ומטהרין בכנולין (תוספתא נגעים ח' ג') — והובא ג"כ בספרא פרשה מצורע ובירושלמי סוטה פ"ב הלכה ב'.

לפעמים לא רחוקות נראה כי מתנגדים המה התרגומים זה לזה בהעתקת השמות והוראתם, וזה לנו האות, כי בזמן שנכתבו התרגומים כבר נעלמה ההוראה העתיקה של השמות, או שחדלו השמות להיות שגורים בפי עם הארץ. שנית: אף כי היו, לפי הנראה, המתרגמים אנשים גדולים מאד, אבל אין מן הנמנע שיהיה מהרגם זה או אחר בלהי בקי למשל בעניני רפואה, ועל כן לא יכל לדקדק בלשונו כראוי, ועוד שלישית: כבואנו להשתמש באחד התרגומים להביא ממנו ראיה על הוראת השם הנדון, הנה בצדק יוכלו לאמר לנו: אבל ערכך ערבה צריך! כי מנין אהה יודעת ההוראה הנכונה שהיה בימי המתרגם לשם הזה בלשון יון או בלשון רומי, שממנו אתה מביא ראיה לדבריך. למען הסיר את המכשול הזה השלישי, עלינו להביא עצות מרחוק, ולהעמיק חקר בדברי חכמי הרופאים שהיו בזמן המתרגם, למען מצוא את ההוראה שהיה או להשם הזה. אבל, כאשר אמרתי למעלה, לפעמים גם הערב הזה לערב הוא צריך, ואין לדבר סוף.

אחרי אשר ערכנו לפנינו את כל המכשולים, אשר נוכל לפגוש על דרכנו, נחשוב למשפט כי בכל זאת אין אנו בני חורין להבטל מן המלאכה הזאת. לא נרגיע את רוחנו בתקות שוא כי נכוון בחקירותינו אל האמת עצמה, אבל אם יצלה בידנו רק להקרב מעט אל האמת, הנה לא לשוא יהיה עמלנו.

ב.

עוד משכבר הימים נהגו חכמי הרפואה להשתמש בתמונות קבועות ומסוימות, לציין בהן את שמות המחלות למיניהן. על פי רוב יבנו השמות האלה בלשון יונית (ובעקבותיה גם בלשון רומית שמשתמשים בה הרופאים) על שני פנים:

(א) אל שורש השם בלשון יון (או רומית) יוסיפו בסופו את הסיוס *itis*. למשל, השם *Pleura* הוראתו: צלע, דופן החזה, והוסב אח"כ גם להקרום המתוח על הצלעות מכפנים וגם על דקרום המכסה את הריאה. אם נוסיף אל שורש השם את ההברה *itis*, והיתה *Pleuritis* — כאב הדופן או דלקת קרום הריאה. הגרון יכונה בשם *Larynx*, ומוזה *Laryngitis* — דלקת הגרון. הכבד יכונה בשם *Hepar*; ומוזה *Hepatitis* — דלקת הכבד. *Nephras* הוראתו — הכליה, ומוזה *Nephritis* — דלקת הכליות.

(ב) אל שורש השם יוסיפו את הסיוס *osis* או *asis*. למשל השנהב או הפיל יקרא בלשון יון — *Elephas*; ומן השם הזה נגזר השם *Elephantiasis*, שבו קראו היוונים הקדמונים לנגע הצרעה, הנקרא היום בשם *lepra*, מפני שיש במחלה זו דברים דומים למגולות השנהב. השם *Helmins* הוראתו בלשון יונית תולעה, וממנו נגזר השם *Helmintiasis* למהלת התולעים בבני מעיים, או בהאברים הפנימים בכלל. השם *Tuberculum* בלשון רומי — הוראתו גבנון קטן או יבלת-קמנה, הצומחת על העור או בהאברים הפנימים של האדם, ומוזה נהגו הרופאים (בהוסיפם אל המלה הרומית את הסיוס היוני *osis*) לסמן בשם *Tuberculosis* את מחלת השחפת, שמקורה ביבלות קטנות מאד, אשר במחלה זו תצמחנה לאלפים ולרבבות בהריאה או בשאר האברים.

מן המלים המעמות האלו אנחנו רואים כי בהמיום ilis משתמשים אנחנו לציין רלקת אבר ידוע על ידי שנוסוף אל שם האבר את המיום הזה, בעת אשר בהמיום osis נשתמש בחפצנו לסמן מחלה כלתי תלויה באבר ידוע כי אם מחלת הגוף בכלל, בקחצנו לשורש השם סבה קרובה או רחוקה של המחלה הזאת, או שם בעל חי או צמח הדומה בסגולותיו לסמני מחלה זו.

את שתי התמונות האלה נחלו להם רופאי הזמן עוד מרופאי יון הקדמונים; אבל בעת שהרופאים היום ישתמשו במשקלי השמות האלה תדיר—לסמן בהם כמעט את כל המחלות הנודעות לנו היום, השתמשו בהם הרופאים הקדמונים רק לעתים רחוקות. סבת הדבר היא כי הקדמונים לא ידעו את נתוח האברים הפנימים בכלל, ועל כן לא יכלו גם להכיר ולהבריל את המחלות למיניהן על פי מושבן באבר זה או באבר אחר. וגם את סבות המחלות ואת סגולותיהן ידעו רק מעט מאד, ועל כן נמצא למשל בכל שמות ספרי צעלוס היזמי הקורא בשמות יונים לכל המחלות הנודעות בימיו, רק כעשרה שמות הבנויים במשקל אחת משתי התמונות אשר זכרנו.

ועל כן מה נתפלא מאד לראות כי העברים הקדמונים, עוד בראשית ימי היותם לעם, כבר ידעו להשתמש בתמונה ידועה ובמשקל קבוע לציין בו את שמות רוב המחלות הנודעות להם. בשימנו לב אל שמות המחלות שבא זכרן בכתבי הקודש, או נראה כי רובם בנויים על משקל פֶּעֱלָת, כמו: בְּהֶרֶת, דִּלְקָת, שְׁחָפֶת וכו'. נקל להבין כי לפי חקי ההברה העברית ישתנה המשקל הזה על שני פנים: אם תהיה האות השניה של השורש (ע' הפעל) ר' שאיננה מקבלת דגש, או יבוא תחת האות הראשונה של השורש (פ' הפעל) קמץ תחת פתח, כמו: צָרְבֶת, שָׂרְמֶת, ואם תהיה האות האחרונה של השורש (ל' הפעל) ע' או ח', או יבאו שני פתחים תחת שני סגולים, כמו: סִפְחָת, קִדְחָת, צִרְעָת וכו'. אם נספר אחד לאחד את כל השמות הבנויים על משקל פֶּעֱלָת שבא זכרם בכתבי הקודש, או נמצא אותם עשרים ושמונה במספר ואלו הן:

(1) בְּהֶרֶת (ויקרא י"ג ב')	(10) פִּחְחָת, תַּחַת פִּחְחָת, ויקרא י"ג ג')
(2) גִּבְחָת (שם שם מ"ב)	(11) צָרְבֶת (שם י"ג כ"ז, משלי ט"ז כ"ו)
(3) דִּבְשָׁת (ישעיה ל' ו')	(12) צִרְעָת (ויקרא י"ג ב')
(4) דִּלְקָת (דברים כ"ח כ"ב)	(13) קִדְחָת (שם כ"ו ט"ז)
(5) יִבְלָת (ויקרא כ"ב כ"ב)	(14) קִרְחָת (שם י"ג מ"ב)
(6) יִלְפָת (שם כ"א ב')	(15) שְׁחָפֶת (שם כ"ז ט"ז)
(7) סִפְחָת (שם י"ג ב')	(16) שָׂרְמֶת (ויקרא כ"א ה')
(8) עִוְרָת (שם כ"ב כ"ב)	(17) שְׁלִבָת (ישעיה ו' י"ג)
(9) עִצְבָת (משלי י' ו')	

(18) אֲדָרְתָּ (בראשית כ"ה כ"ה)	(24) לְהִבְתֵּלְהֶבֶת (יחזקאל כ"א ג')
(19) אֵילָת (ירמיה י"ד ה')	(25) צִלְחַת (מ"ב כ"א י"ג, משלי י"ט כ"ד)
(20) בְּרִיקַת (שמות כ"ה י"ז)	(26) צִמְרֵת (יחזקאל י"ז ג')
(21) גִּנְחָלַת (ישעיה מ"ז י"ד)	(27) צִפְחַת (ש"א כ"ו י"א)
(22) מַבְעַת (שמות כ"ד כ"ז)	(28) קַלְחַת (ש"א ב' י"ד)
(23) יִבְצֵת (תהלים צ"ה ה')	

אם נוסיף אל הרשימה הזאת גם את השם צִלְקַת⁵ (שפירושו — מכה שנגלדה זה מעט, אבל לא כל צרכה), הנוכר רק בדברי בעלי המשנה (ספרא תרועה ה'ו'), אז נראה כי מן העשרים ותשעה שמות הבנויים על משקל פִּעְלַת, שמונה עשר מהם הם שמות מחלות שונות שרובן בגוף האדם בכלל או בעור בשרו. על דבר ביאור השמות האלה לפרטיהם עוד נדבר להלן. אולם על שלשה שמות יוכל להיות כי ימצאו עוררים על אשר העמדנו אותם במערכת שמות המחלות, ועל כן עלינו להצטרק.

בשם דבשת הקרא חטומרת הגמלים; לא מפני שהיא בעצמה תחשב למום ומלה, כי אם מפני שדרכה להיות הטיר נכתשת ונפצעת מהמשא שנותנים עליה, ומפני שהיה כנהגם לרפא את פצעי החטומרת בדבש שהדביש⁶, ולפי זה יכמן השם דבשת לא את החטומרת הבריאה, כי אם את החטומרת הנפצעה. השם עצבת הוא לדעתי גם שם מכה כואבת. השרש עצב ענינו לא רק תוגה ואבל, כי אם גם כאב בבשר הגוף, כמו: בעצב תלדו בניים (בראשית ג' מ"ז) שברור הדבר שהאשה הרגיש כלרתה כאב בגופה אף על פי ששמחה היא בלבה. ומוה השם עצבת — לא רק יגון ודאבון לבב, כי אם גם פצע וחבורה בבשר האדם. והעד על זה היא המליצה: ומחבש לעצבותם (תהלים קמ"ז ג') מפני שיש חבוש לפצע ומכה טריה, ואין חבוש ליגון ודאבון נפש.

שלכת אמנם איננו שם טחלת אדם, אבל נשורת עלי העצים בימי החורף חולשה האילנות היא ומחלתם, ועל כן יסמן העברי אותה במשקל פעלת כמו שיסמן את מחלות בני האדם.

ג.

אם נהבונן אל השרשים, שהשמש בהם העברי הקדמוני לכנות מהם שמות כל המחלות למיניהן, או נראה, כי כמעט כלם שאולים כמה משני עולמות של מושגים: ממושגי האש והחום וממושגי עולם הצמחים. א) עוד במרם למד האדם להבדיל בין טחלה למחלה על פי מושבה בגוף האדם פנימה, עוד במרם ידע להכיר את כל הסמנים השונים אשר בהם תגלינה המחלות הפנימיות לעינים.

⁵ כן לפי דעתי הקריאה הנכונה, ולא צִלְקַת כמו שמנקר הרב הד"ר לעווי בספר המליון לתלמודים ומדרשים, גם בדבר שורש המלה נראה לי שאינו מן השרש צִלְק־בקוע, כי אם נגזר מן שלק שפירושו בשל יותר מדאי.

⁶ שבת קנ"ד ע"ב: הדביש למאי הוא? לכתיהא דגמלא.

כבר ידע את הסמן היותר מובהק לכל המחלות, שאינן נמשכות לימים רבים, רגש החום, אשר ירגיש החולה, כמו היתה אש יוקדת בקרבו, רגש החום אשר ירגיש כל איש בתתו את ידו על ראש החולה, וביחוד בתתו את ידו על שחין קודת אשר יצמח בבשרו — הכריח כבר את האדם לקרוא למחלות כאלה בשם חרחור, קרחת, דלקת, ⁽⁷⁾ tebris, inflamatio, כן קראו היוונים לשחין הרע הנוצר כגחל אש, בשם Carbunculus Antrax בלשון רומית; углявикъ בלשון רוסיא, והראוי להקרא בשפת עבר כשם גחלת ⁽⁸⁾. כמו כן נראה כי את הקליפה השחורה (כפחם ⁽⁹⁾) Eschara המכסה לפעמים מכה מריה או מכות אש, קרא העברי בשם צרבת, שם שנגזר מן השרש צרב הדומה בהוראתו אל השרשים הקרובים אליו במבטא — זרב, צרף, שרף. וכן נקרא בלשון המשנה הגלד הרך והאדום, אשר נראה על פני כל מכה שנרפאה זה מעט בשם צלקת, שלדעתי הוא מן השרש שלק, כלומר עור מבושל ושלוק ולהבדילה מן המכה שלא נגלדה עוד הנקראת בשם „בשר חי“.

(ב) מצד השני, נגעי העור השונים הגדולים לפעמים ככמהין וכפמריאות על גוף האדם, הזכירו להארם הקדמוני מחוות שונים מחיי הצמחים, ועל כן גם לקח מהם שרשים לשמות אשר יסמן בהם את הנגעים. את הגבנונים הגדולים או הקמנים, אשר יצמחו ויתנשאו לפעמים על שטח העור, קרא בשם יבלת (tumor או בלשון רוסיא — наростъ) על שם שדומה ליבול וצמח השרה. לנגעים רבים אחרים, אשר יתנשאו על העור בתמונות קליפות עבות או דקות כקשקשת של דגים אשר יתנשאו על העור אשר בהקלפן מן העור ישובו לצמוח עליו שנית, קרא העברי (Crusta, lepa)

⁽⁷⁾ בלשון ארמית תקרא הקרחת בשם צמירחא (פסחים כ"ה ובשאר מקומות) מן הפעל צמר=חכם, התחכם. אל השם הזה תקביל התמונה העברית צמרת, שאולי היתה לפניו כנוי למחלת הקרחת, ואח"כ הוסב השם לנוע עץ הארו (יחזקאל י"ג ג'). מה ענין קרחת או מחלה בכלל אצל עץ ארו — זאת לא נוכל עתה לדעת, מפני שקשה עתה להבין את היחס ואת קרבת-הרעיון שהיה אצל הקדמונים בין שני המושגים האלה. כי דרך ההשאלה היא בדרך האניה בלב ים. אולי נקרא הארו בשם צמרת, על שם שראוי הוא להסקה ולחם, כמו שנקרא עער הרחלים בשם צמר, על שם שהוא מחמם את הגוף. פה נעיר עוד כי הפשיטא מתרגם דלקת (דברים כ"ה כ"ב) בשם שלהביתא, שהוא מקביל אל השם העברי שלהבת. גם השם העברי ברקת יש לו בלשון סורו שם מקביל לו לסמן מחלת עינים ידועה: ברקת=קטרקטה.

⁽⁸⁾ יש לשער, כי כן היה באמת שם הנגע הזה בעברית, ורק אח"כ הוסב השם הזה בדרך מליצה לגחלו אש ממש, ואולי גם להבת היה נדרף לקרחת או לדלקת, ואח"כ הוסב גם ללהב אש ממש ולראש החנית. יש להעיר ג"כ, כי בשמות: צמרת, גחלת להבת ושלהבת ישחמשו רק הנביאים האחרונים.

⁽⁹⁾ השם Eschara (עשער, בראנדשארף, cypripis) לדעתי הוא שם עברי במקורו, ושרשו סכר, ומוה השם אסכרה (ע"מ אוכרה) להמחלה הממארת Diphtheritis, על שם הקדומים והקליטות, המוכרות במחלה זו את בית הבליעה ואת הגרון, ועד נאמן לי על זה: אריטאוס הקפודקאי בספרו הנזכר למעלה, בדברו על הריפטרטיס יאמר: כי המחלה הזאת אשר תקרא בשם אסכרה (Eschara) נמצאת רק בארץ מצרים ובארץ סוריא, ועל כן תקרא בשם מכת סוריא. (De caus. et sign. morb. acut. Cap. IX) מזה נראה ברור כי ידועה המחלה הזאת, עם שמה יחד באתה להיונים בארץ ישראל, ורק ברכות הימים הוסב השם אסכרה (eschara) גם לקליפות שעל המכות בכלל, אף שאינן נמצאות בתוך הגרון.

בשם ספחה או מספחה, מפני שהם דומים לספיה השרדה הצומח מבלי אשר יזרע מתחלה⁽¹⁰⁾.

רוב הנגעים לא יבואו בתמונת מכה יחידה, כי אם במספר רב, ודומים לזרעונים זרועים ומפורים על פני כל הגוף או על חלק ממנו. לנגעים כאלה קרא העברי בשם צרעת, שם נגזר מן השרש „זרע“⁽¹¹⁾, ולפי זה יהיה השם צרעת לא „שם המין“ מיוחד למחלה ידוע, כי אם „שם הסוג“, ר"ל שם כולל לכל הנגעים המפורים בזרעונים זרועים על פני עור הגוף. אמנם אע"פ שהשם צרעת היה בעצם וראשונה „שם הסוג“, אין מן הנמנע שיתהפך אחרי כן בפי העם גם לשם המין לסמן נגע עור מיוחד, כמו שנראה למשל בהשם קרחת, שהמין העם משתמש בו לקרחת הבאה בסירוגין, בעת שבעצם וראשונה הוא שם כולל, או יותר נכון סמן כולל לכל המחלות שבהן חום הגוף עולה על חום הגוף הבריא, והתורה הלא דברה כלשון בני האדם.

גם להתגלות הנגעים על עור האדם ישחמש העברי במלה שאולה מחיי הצמחים, ויאמר אם פרוח תפרח הצרעת בעור (ויקרא י"ג י"ב), או „נגע צרעת היא בשחין פרוח (שם שם כ'), או שחין אבעבועות פורח באדם" וכו' (שמות מ' י') — דבר שכיוצא בו אנחנו מוצאים גם אצל היונים והרומים, שגם הם קראו להתגלות הנגעים בשם פריחה: Exanthesis או Efflorati'o —

ד.

ננסה נא עתה לכאר לנו את שמות המחלות וסמניהן שבאו בפרשת נגעים. אדם כי יהיה בעור בשרו שְׂאֵת סַפְּחַת או בְּהֶרֶת והיה בעור בשרו לַנֶּגַע צֶרַעַת, והובא אל אהרן הכהן או אל אחד מבניו הכהנים.

⁽¹⁰⁾ השרש ספה — הוראתו גידול, צמיחה והוספה (י—ספ=סב—ה) ומסמנו יצא גם השם מספחה. פרופסור קפאזי בהערה לספרו של העברא, על מחלות העוץ § 325, ישער כי השם העברי ספחת הוראתו כשם הערבי סחפאתי Sahaphāti (בסירוס האותיות) הנמצא אצל אבן סיני. בשם הזה יבנה אבן-סיני נגע הראש הנקרא אצלנו בשם Eczema capitis או Crusta lactea, שבהן יבוסה עור הראש בקליפות וקשקשים. — אנכי לא לחלוק על קאפאזי באתי כי אם להוסיף על דבריו. אמת הדבר כי השם ספחה, (כאשר אובית להלן)—הוראתו—קליפות וקשקשים, אבל שורש השם הוא עברי, ויותר קרוב לשער כי התגלגל השם ובא בשינוי מעט לאבן סיני, מאשר נאמר התפך, כי אין לשם הזה שורש בלשון עברית ולקוח הוא בסירוס האותיות מלשון ערבית. ושפה ה' את קדקוד בנות ציון פירושו ה' יכסה את קדקוד בקליפות וקשקשים, ולא כמו שיפרש הפרופסור מינך (ספר הנ"ל צד 93) בשם געועניום שישיר ה' את שערותיהן.

⁽¹¹⁾ כל מי שיש לו רק ידועה מעטה בשפת עבר, יודע הוא כי יש שרשים רבים שבהן, צ מתחלפות זו בזו, כמו זדה=צדה; ועק=צעק; ויהירו=יעתירו; מוער=מצער; זרב=צרב; עלו=עליק; נתו=נתניק; פרו=פרני (עיון שני השרשים האחרונים האלה לבן-ואב), ועל כן הבין לא אוכל מה זה הניע את חוקרי-הלשון לגזור אומר כי אין לשם צרעת שורש בשפה העברית, ועל כן נאלצו לנעו אל השמות המצרית והערבית למצוא לו שם שורש. געועניום ופירשט וההולכים בעקבותם יאמרו כי שורש השם הוא בערבית צרע שהוראתו—הסיל לארץ, דבא לארץ. ומזה השם צריע בערבית — שבת ושוט לסוס ומן המקור הזה יצא גם השם למחלת הנכפה ומן המקור הזה יצא גם השם צרעת לנגע ידוע, כלומר שה' חפץ דכאו ושלת עליו את הנגע הזה. יאמרו נא מביני דבר איוה משני הביאורים יותר מתקבל על הלב.

אם יצוה המחוקק האלהי להביא אל הכהן את כל איש, אשר ימצא בו אחד משלשת הדברים האלה, או אי אפשר לאמר שיהיו שאת ספחת ובהרת שמות מחלות ידועות הנבדלות אשה מרעותה, ומכל שאר הנגעים שבועולם על ידי סמנים מיוחדים לכל אחת מהן. הן מספר הנגעים שיוכלו לבוא על האדם רב הוא מאד, ומאין ידע המון העם, שאותו יצוה המחוקק להביא את המנוגע אל הכהן, כי הנגע הזה הוא שאת או ספחת, או גרב או ילפת או כל צרה שלא תבוא. הרי הדבר הזה דומה למי שאומר לחברו: אם יחלה בנך במיפוס הכמון או במיפוס החוור, או במיפוס הכתמים, וקראת לרופא למען יגיד לך באיזה מיפוס חלה בנך. היתכן לאמר כדבר הזה? ⁽¹²⁾

כמו כן לו היו שאת ספחת ובהרת שלשתן סמני מחלה קרובים זה לזה בסגולותיהם, ונבדלים זה מזה רק בהבדלים דקים מאד, עד שרק טביעות עין של איש מומחה ובעל נסיון הוכל להבחין ביניהם; לוא היו שאת, ספחת ובהרת, (כמו שידמו רבים) שמות מיוחדים וקבועים בלשון הרופאים הקדמונים למדרגות שונות של צבע הלבן — איך ימסור המחוקק את הרבר הזה להמון העם, אשר לא למד חכמת הרפואה, ואיננו יודע להבחין בין הסמנים הדקים האלה? אם הצבע הלבן הוא הסימן היחיד של הצרעת הטמאה, מה לו להמון העם לדעת את שמות המדרגות השונות של הצבע הזה, אשר לא ידע להבריל ביניהן? די לו לדעת כי עליו להביא אל הכהן את כל איש שתהיה בהרת לבנה בעור בשרו, ועל הכהן לשפוט אם שאת הוא, או ספחת, או נגע אחר, שאינו מטמא את המנוגע.

אם כן ברור הדבר, כי שאת ספחת ובהרת הם שלשה סמנים כוללים לנגעים שונים, עד שאין נגע בעולם שלא יהיה בו אחד משלשת הסמנים האלה, והסמנים האלה פשוטים מאד, ונראים לעין כל, עד שיוכל להכירם גם איש מהמון העם.

כל נגעי העור למיניהם, הממאים והטהורים, שיש בהם סכנה ושאין בהם

⁽¹²⁾ רש"י מפרש: שאת וספחת וגו' — שמות נגעים הן ולבנות זו מזו, וגם מה שכתוב להלן, ומראה הנגע עמוק מעור בשרו" מפרש רש"י — כל מראה לבן עמוק הוא כמראה חמה עמוקה מן הצל". בדבריו אלה נשען רש"י ושאר המפרשים שהלכו בעקבותיו על דברי הספרא: "מה לשון שאת? מונבחת, (מובחנת) כמראה הצל שהם גבוהים ממראה החמה. מה לשון עמוק? עמוקה כמראה חמה שהם עמוקים מן הצל". אולם הסמך הזה אם נבין אותו כמו שהבינותו המפרשים, מלבד שהוא חתום וסתום מפאת עצמו ומתנגד לטבע המציאות, הנה הוא מתנגד גם כן למה שכתוב בספרא לפני זה: "שאת זו שאת, בהרת זו בהרת; ספחת שני לבהרת ומראהו עמוק שני לשאת"; כי אם נבאר את הדברים האלה לא כפשוטם כי אם עמוק הוא מה שלבן ביותר, א"כ תהיה התולדה של שאת לבנה מן השאת מה שיתנגד בכל אופן אל ההלכה שבמשנה. במקום אחר נשוב אל המאמרים האלה, ונבאר אותם לפי פשוטם, ואז נוכיח כי דברי הספרא אינם דברי דרוש בעלמא, כי אם דברים עתיקים מיוסדים בחכמת הרפואה. אולם רש"י האומר כי כל מראה לבן עמוק הוא (וכן הוא גם דעת הרמב"ם ביר חזקה הלכות טומאת צרעת פ"א ו') בהגיעו אל הפסוק, ואם בהרת לבנה היא ועמוק אין מראה מן העור, נאלץ להורות על האמת ולאמר: לא ידעתי פירושו. כי אם לבנה היא מדוע אין מראה עמוק? ואם השאת הוא ג"כ לבנה מדוע היא גבוה כמראה הצל? — וכל עמל הרמב"ן (בפירושו על התורה) והכסף משנה ושאר המפרשים לצאת מן הסבך הזה נשאר סעל.

סכנה, אי אפשר שלא יהיה בהם אחד משלשה דברים אלה: או שיראה חסרון בעור הבשר, או שיהיה במקום הנגע איזה דבר עודף על עור הבשר שמסביב, או שלא יהיה לא חסרון ולא עודף, כי אם שני הצבע בלבד. השאת הוא החסרון בעור הבשר, הספחת הוא מה שנספח ועודף עליו והבהרת הוא שינוי הצבע בלבד.

אולם לא את כל מי שיראה בעורו חסרון, עודף או שני הצבע יצוה המחוקק האלהי להביא אל הכהן. התורה דורשת להביא אל הכהן את האדם שנמצא בו אחד משלשה דברים אלה רק אם יהיו לנגע צרעת. בשם "נגע" תקרא כל מחלה הכאה על האדם בידי שמים, אבל לא בידי אדם ולא על ידי סכות נראות לעין¹³. אם יהיה בעור איש פצע (Vulnus) על ידו חתוך בסכין או דקירה בחנית, אם יעלה בעורו אכעכעה (Pustulum) מפני שנכוה באש או במים רותחים, או אם תעלה על בשרו חבורה (Ecchimosus) אדמדמת, או מעין תבלת מפני הכאה באבן או באגרוף, כל הדברים האלה וכיוצא בהם אינם לא נגע ולא צרעת, הדברים האלה לא יתדבקו מעולם מאדם לאדם, ועל כן לא נחשב למטא גם האדם אשר ימצאו בנופו.

הנה כי כן אל סוג החסרון יחשבו: א) מכה מריה¹⁴ (Ulcus) שהיא הריסה והשחתה ברקמת העור, עד שגראה בתוך המכה פנימה בשר חי¹⁵ הפולט נסיובה (Serum) או מוגסה (Pus). ב) מכה שנרפאה והגלידה, אבל השאירה אחריה חסרון ברקמת העור, ומראה הגלד או הצלקת (Cicatrix) הוא עמוק מעור הבשר שמסביב. שני דברים אלו נקראים בשם שאת שענינו — שריפה והריסה¹⁶. אולם שבעים הוקנים יתרגמו את המלה הזאת Ocoly שענינו מכה מנלדת או צלקת. התרגום הסורי הנקרא בשם פשימא יתרגם שאת — שומתא שפירושו מכה או גלד שעל המכה, כי גם את השם צרבת יתרגם הפשימא

¹³ מן הפסוקים: וינגע ה' את פרעה ננעים גדולים ואת ביתו (בר' י"ב י"ז), ועם אדם לא ינוגעו (תה' ע"ג ה'), יסול מצדך אלף וכו' — ונגע לא יקרב באהלך (שם צ"א), אנתנו למדים כי השם נגע הונח על מחלה מתהלכת ומתדבקת מאדם לאדם. ובזכרנו כי על פי התורה האיש החולה במחלת הווב (Gonorhoe) אם יגע בו איש כריא יסמא, תעלה על לבנו ההשערה, שאולי על כן הונח השם נגע על מחלות מתדבקות מפני שהם באים על ידי נגיעה (Contagio). ואם כן יהיה פירוש השם נגע Morbus conagiosus, כן ישער ג"כ הר"ר גרוזענקערג במאמרו Евр. Обзоръ за физическомъ состояніи евреевъ. Апрель 1894.

¹⁴ לדעתי השם מכה מריה הוראתו מכה לחה, ומולת מים או מוגלא. וגם לחי חמור מריה (שופטים ט"ז ט"ז) הוראתה — לחה ומולת מים, כנראה מן הספור שם, תמצית השורש מר, ומכנו אולי גם השם, מטר" לנשם, כלומר הולה וזילוף של מים. ומן השורש הזה אולי גם הפעל מָרָא במורית. כמו שקל מהנהו מיא טרא באפיה" (תמיד לבז).

¹⁵ ב"ש ח' — הוראתו בשר אדום בלתי מבושל, והעד: ולא יקח ממך בשר מבושל כי אם חי (שמואל א' ב' ט"ז). ומחית בשר חי בשאת יהיה ענינם גידול וצמיחת בשר אדום (Granulatio) כהוך הצלקת.

¹⁶ אכן עזרא יבאר שאת מלשון שריפה: והמשאת החלה (שופטים כ' ט'), וישאם דוד ואנשיו (ש"ב ה' כ"א). ומה בלשון המשנה: כראשונה היו משיאין משואות (רה"ש כ"ב). במקרא יש לנו ג"כ שאת בשון ימנית בהוראת פצע או מכה מריה: השאת והשבר (איכה ג' מ"ו), שהברו מוכיח עליו שהוא מכה והריסה בנוף.

בשם שומתא. ואונקלוס יתרגם את השם שאת פעם עמקא ופעם עמיקתא ופעם עומק¹⁷), ורק יונתן בן עוזיאל שתרגם שאת — שומא וקיפא ר"ל יבלת נשָׂאָה, כנראה דרך אחרת לו בכיבור השם הזה.

לעורף על רקמת העור יחשבו: א) יבלת על העור (Tumar); ב) אבעבועה מלאה מים או מוגלא (Pustula); ג) צרבת (Crusta) על מכה שעוד לא הגלדה והיא מכוסה בקליפה עבה כהה או לבנה, שסיפה לפול בהגלד המכה; ד) קליפות לבנות כשלג הנוצצות לפעמים כעין השבלול והצימחות בנגעים ירועים על העור ונקלפות ממנו בנקל כסובין או כקשקשת של דגים דקה (Lepis בלשון יון, Squamma בלשון רומית, Schuppen בל"א, чешуи בלשון רוסית) כמו שנראה וזה ביחוד במחלת העור הנקראת היום אצל הרופאים בשם Psoriasis — כל זה יכול להיות נכלל בשם ספחה; אולם כאשר נראה להלן, בשמוש הלשון הונח השם הזה רק על הקליפות והקשקשים לבד. הפשימא יתרגם את השם ספחה קל פ"ת א ויונתן בן עוזיאל יתרגמו קילופא — שהוראתם מה שיקלף מן העור כקשקשים של דגים¹⁸). אונקלוס יתרגם ספחה עדיא, שפירושו דבר שמהנשא על העור ונספח אליו. הוולגמא יתרגם ספחה — Pustula, וע' הוקנים יתרגמו Squaola, שפירושו סמן של איזה נגע. והתרגום האחרון הזה אם אין להביא ראיה ממנו על פירושו הנה גם לא יתנגד לו. בפירוש השם בהרת לא נחלקו התרגומים, כי הוא יורה על כתמים לבנים בהירים או אדמדם.

ה.

כמאמר הכהוב, "והיה בעור בשרו לנגע צרעת" נוכל להבין את השם צרעת על שני פנים, או במובנו הכולל — נגעים ורועים על פני עור האדם, או במובנו המסוים למחלה ונגע ידוע, או יורה נכון, לסוג של מחלות ידועות שהיו נקראות בפי המון העם בשם כולל "צרעת", להבדילם משאר מחלות שהיו נקראות בשם גרב או ילפת וכו'. מן הכתובים: והנח ידו מצרעת כשלג (שמות ד' ו'), והנה מרים מצרעת כשלג (במדבר י"ב י'), ויצא מלפניו מצרע כשלג

¹⁷ הוראת השמות עמקא, עומק—ברורים מאד עד שאין כל ספק שדעת אונקלוס כתנגדת למאמר הספרא: "מה לשון שאת? סוגנתה כמראה הצל שהם גבוהים ממראה חמה, מה לשון עמוק? עמוקה, כמראה חמה שהם עמוקים מן הצל". ולחנם יגע הרב נתן ארלערי בפירוש לאונקלוס להתאים את דבריו עם מאמר הספרא, כי אם גם נאמר שעמקא של אונקלוס, איננו במשמעו, כי אם הוראתו לבנונית יתירה, הלא סוף סוף יהיו פה שני הפכים בנושא אחד: השאת הוא גבוה ועמוק כחמה וצל בכת אחת. גם מטה שנמצא בגמרא (חולין ס"ג) ת"ר עורב, זה עורב; כל העורב להביא עורב העמקי, ומפרש שם הגמרא "עמקי — חורא כמראה חמה עמוקה מן הצל", אין כוזה ראיה כי הכלה, העמקי" הוראתה לכן יותר מדאי, אמת הוא כי עורב העמקי (כלומר העורב הרר כעמקים ובנחלים) הוא לבן, אבל דברי הגמרא אינם אלא לסימן והיודיר בעלמא, כי מן שם התואר עמוק לא יתכן לעשות שם היחס "עמקי"; שם היחס בלשון המשנה יבנה רק משם עצם הסססן שם איזה מקום כמו ביתי מן בית, מדבריו מן מדבר, ועל כן גם עמקי מן עמק; אבל לא יתכן לבנות למשל משם התואר ארוך שם היחס ארוכי או משם התאד קצר — קצרי.

¹⁸ סמפר וקשקשת (וקרא י"א י') מתרגם אונקלוס ציצון וקלפין, יב"ע מהרגם ציצין וקילופין, הפשימא מתרגם גפא וקלפא וע' הוקנים מתרגמים Πτεροφυα και λεπτεφυα.

(מלכים ב' ה' כ"ו) אנחנו למדים כי הונח השם צרעת בלשון העברים על נגע לבן הרומה במראהו ללבנת השלג.¹⁹

שבעים הוקנים והולגמה דקדקי. לתרגם את השם צרעת לא בטובנו הכולל כי אם בטובנו הכסוים. במקום הזה כמו בכל הכתובים שבאו אחריו בפרשה זו, ובכל שאר המקומות שנזכר שם זה בכתבי הקודש²⁰, יתרגמו תמיד את השם צרעת לא בשם כולל לכל הנגעים Exanthema, או בשאר שמות של נגעים שנמצאים לרוב בלשון יוון, כי אם בשם Lepra שהוא שם למין או לסוג ידוע של נגעים. ובזכרנו כי התרגום היווני על התורה נעשה בימין שבית המקדש היה קים — יותר משלש מאות שנה לפני החורבן; בזמן שדיני הצרעת היו עוד נשמרים ונגעים יום יום על פי מצות התורה, והמצורעים הממאים ישבו מחוץ לעיר, הכל היו רואים אותם; בזכרנו כי בימים ההם ישבו היוונים והיהודים בערבוביה בארץ ישראל, ואי אפשר היה שלא ידעו היוונים איזה מין נגע קראו היהודים בשם צרעת, ואיזה מצורעים הרחיקו מן המחנה — בזכרנו את כל אלה, על כרחנו אני צריכים להודות, כי ידעו המתרגמים ליונית איזה מחלה או איזה סוג מחלות יקראו בפי היהודים בשם צרעת, ואיך תקרא המחלה הזאת בפי היוונים. אם גם נאמר שמתרגמי התורה ליונית ישבו לא בארץ ישראל, כי אם באלכסנדריא של מצרים, אם גם נאמר שלא היו המתרגמים בקיאים בחכמת הרפואה ולא היו יכולים להבריל בין מחלה למחלה, גם אז יכולים אנחנו להטיל ספק באמיתת התרגום רק בנוגע לדברים פרטים ולאמר שמעו והתרגמו למשל את השם ילפת בשם הנאה לגרב, או להיפך; אבל בנוגע לצרעת, דבר שהיה נראה וגלוי לעין כל, דבר שהיה נוגע לא רק לאנשים פרטים כי אם לחיי החברה כלה, דבר כזה אי אפשר שיעלם גם מאדם פשוט ואין צריך לאמר מאנשים גדולים, שהתרגום מעיד על רוב חכמתם.

יוסף פלאוויוס בספרו „קדמונית היהודים“²¹ בדברו על דתי בני ישראל על פי תורת משה: ואמר כי המוחקק צוה להרחיק מן הערים את כל האנשים שתהיה צרעת lepra בבשרם... כי להמצורעים (λεπροσ) לא היה כל שיה ושיג עם יתר בני האדם, כי הם נחשבו כמתים... בכל פעם ופעם ישחמש בהשם לעפרא. והנה זה האיש יוסף בן מתתיהו הלא חי בזמן שבית המקדש היה קים והוא היה כהן ובקי מאד בתורת הפרושים, וישב בארץ ישראל, ועל כן אי אפשר שלא ידע איזה מחלה או איזה מין מחלות, היו נקראים אצל העברים בשם צרעת ואצל היוונים בשם לעפרא.

הנה כי כן למען דעת איזה מחלה, או איזה מין מחלות היה נקרא בפי היהודים בשם צרעת, עלינו לחקור איזה מחלה או איזה מין מחלות היה נקרא בפי היוונים בשם Lepra.

¹⁹ הרעיון הזה לא חדש הוא, וכבר הביאו החכם האנגלי Balmano Squire, הפרופיסור מינך (בספרו הג' 58) דחה את הרעיון הזה רק בקש.

²⁰ בכדבר י"ב, מלכים ב' ה' כ"ו, מלכים ט"ו ה', דברי הימים ב' כ"ו י"ט כ"א.

²¹ Antiquity III, II, 2...

השם *lepra* מוצאו מן *λεπρας* שפירושו קליפה וקשקשת בכלל (*чешуя*) על עור האדם, ובמובן זה ישתמש בהשם הזה ככל מקום אבי הרופאים היפוקראט (22) וכל הרופאים שבאו אחריו, ובמובן זה השתמשו בו גם שבעים הוקנים, כמו שיבאר דבריהם המפרש איסידור הספרדי (*Lepro vero*) (*Προκαза и несе* 84) *cutis asperitas squamosa lepidae herbae similis, unde et nomen sumpsit.* כאשר אמרנו למעלה צמיחת קליפות וקשקשים כאלה היא היא הנקראת ספחת בלשון הכהוב (לפי תרגום יב"ע והפשיטא), עתה נשאל את עצמנו באיזה מחלה תעלה ספחת כזאת על העור?

1.

ידיעת הננעים תלמדנו כי מחלות העור, שבהן יתכסה הנגע בספחת של קשקשים, רבות מאד ושונות זו מזו תכלית שינוי, יש מהן מסוכנות ויש שאינן מסוכנות, יש מהן מהדבקות ויש שהן בלתי מהדבקות; ועל כן לא למותר נחשוב להביא פה משלים אחרים לתועלת הקוראים שאין להם ידיעה במקצוע של חכמה זו, (23) ועל ידי זה יתברר להם גם כן מה הוא עמוק מן העור? מה הוא פשוט הנגע? ושאר מושגי הננעים.

(22) הפרופסור מינך, בפרק הראשון מספרו הנ"ל, אסף אחר לאחד את כל המקומות בספרי היפוקראט שנזכר בהם השם לעפרא ומסיים, כי לא נוכל לרדת לסוף דעתו של היפוקראט: איזה מחלה יכנה בשם לעפרא. לא ידענו אם באמת לא ידע זאת ה' מינך או בצדיה עשה את עצמו כאינו יודע שהיפוקרט לא כיון לשום מחלה, כי אם לסמן של מחלות רבות. הקדמונים עד אריסטואוס לא ידעו בכלל לתאר מחלה שלמה מסוימת בכל סמניה. ובכל המקומות בהיפוקרט שהביא ה' מינך, השם לעפרא ביאורו תמיד קשקשים על העור או גם בכיס השתן.

(23) למען הקל על הקורא את הבנת הדברים אשר יבואו הלאה, הנני לבאר בדרך קצרה את בנין העור בכלל ואת תכנית הלשכות שמהן הוא נרקם. העור הוא הקרום המכסה את כל הגוף ומשתמש לשני דברים: א) להגין על העצמות ועל שרירי הבשר שהוא מחובר אליהם; ב) על ידי עצבי ההרגשה המסתעפים בו היה יהיה גם כן לאבר של חוש המישוש. על שטח העור כלמעלה יראו בו קמטים ושרטוטים דקים, ביחוד על כפות הידים והרגלים, וגם גומות קטנות מאד שהן פתחי הצינורים של מעינות הויעה ושל נרתקי השערות הצומחות על פני כל הגוף, עבות על הראש והזקן ודקות כמוך (*Lanugo*) על שאר חלקי העור, מלבד כפות הידים והרגלים. אם נגזור בסכין את העור מלמעלה למטה ונכית על הגזרה הדקה בעד זכוכית מגדלה, אז נראה כי העור בכלל הוא בנוי משלשה שטיחים שונים זה מזה, השטיח האמצעי יקרא בשם עצם העור (*Corium*) והעליון יקרא בשם מכסה העור (*Epidermis*) והתחתון יקרא בשם תחתית העור (*Hypodermis*).

א) עצם העור מרוקם מרקמת החבור, עיין ספרי "רמ"ח אברים" ששם בארתי את עניני הרקמות המשורות מחוטון דקין מאד המהודקים זה עם זה. על שטחו העליון יתנשאו עליו גבנונים קטנים כעין פיטומות של רדים. הפיטומות הן שני מינום: יש שיכנסו בהן ראשי פצולי העצבים, וישתמשו להרגשה, ויש שיכנסו בהן צינורי הדם הדקים וישתמשו להספיק מוון למכסה העור מלמעלה, הנבנה מרקמת הרצפה (*Epitelium*) שאין צנורי הדם מתמצלין בתוכה. מלמטה למעלה יעברו בשטיח של עצם העור צנורות של מעיני הזיעה ושרשי השערות.

ב) השטיח התחתון הנקרא נ"כ המושכצת שתחת העור, מרוקם מרקמת-חבור רכה גוהה להתפשט ועשויה מעשה רשת, בחיך עניבות הרשת מונחים אשכלית של רקמת השומן

(לשכות גדולות מלאית חלב). בתוך השמיה הזה נמצאים ג'כ מעיני הזיעה. מעין הזיעה דומה לכדור קטן צנוף מצינור דק מקופל הרבה פעמים, והצינור הולך ומתארך למעלה מעוקל עקלתון בתמונת השלשלת ופתוח על שטח העור החיצון. השמיה הזה שבין עצם העור ובין בשר השרירים הוא עב אצל אנשים בריאים ושמונים ודק אצל אנשים כחושים ועל מקומות הגוף ששם אין שומן מצוי כמו על עפעפי העינים.

ג) השמיה העליון או מכסה העור יחלק גם היא לשני שטחים, התחתון יקרא בשם רשת של מלפיגי (על שם המנתח הגדול מלפיגי שחקר על אדות הדבר הזה) והוא מרוקם מרקמת הרצפה, מלשכות עגולות העומדות צפופות זו אצל זו. הרקמה הזאת חכסה את הפיסימית של עצם העור ותאלא את המקום הפנוי בין הפיסימיות, השמיה העליון יקרא בשם עור הקרן, מפני שהוא מרוקם מלשכות הרצפה שנתיכשו מפעולת האויר עליהן ונתהפכו לחומר הקרן. הלשכות האלה הן עגולות ודקות כקשקשים של דג קטנות מאד ומונחות זו על גב זו כאריח על גבי לבנה.

- א א עור הקרן
- ב ב רשת מלפיגי
- ג ג עצם העור
- ד ד תחתית העור
- ה ה אשכולות השומן
- ו ו מעין הזיעה
- ז ז צינור של מעין הזיעה
- ח ח מעין של שומן
- ט ט בצל השער
- י י צמרת השער

מכסה העור יורד ומתקפל גם אל הגומות שבהעור ומרצף את נר תק השערות, ולפיכך אף על פי ששרשי השערות נעוצים בתוך השמיה האמצעי, בכל זאת השערות מקבלות את מוונן ואת גידולן מלשכות הרצפה שנתקפלו למטה, ועל כן השער כלו בנוי גם הוא מלשכות הרצפה שנתהפכו לחומר הקרן. השער הוא בנוי כשסופרה הלולה ומלאה חומר רך כמותי כשרשו יתעבה השער במין בצל, מנוקב בתחתיתו ומהודק על פיסימית היוצאת מתחתיתו של הנרתק. הבצל הוא כלו מרוקם מלשכות עגולות של רקמת הרצפה, ובמדה שהלשכות האלה הן פרות ורבות ירחק גוע השער למעלה, והוא גידולו של השער.

מזה נראה שגידולו של השער הוא משרשו ולא מצמרתו מה שכבר ידעו גם חו"ל (עקרן מלבן וראשו משחור טמא עקרן משחיר וראשו מלבן טמא ננעים מ'ד' ד') מצרי השער נמצאים

א) מחלה הנקרא (Eczema) השכיח מאד ביחוד בעור הילדים, יתגלה לפנינו בתמונות שונות. התמונה הראשונה היא גרב של אבעבועות (Eczema vesiculosum) על ידי פעולת הרלקת יויעו צינורי הדם שבהעור מתוכם מים, שמתבנסים בין עור הקרן ובין רשת של מלפיגי, ועל כן יתנשא עור הקרן כאבעבועה. אם יגרל שטף המים מצינורי הדם ועור הקרן הרך יקרע, אז נראה לפנינו את התמונה השנייה: הגרב הלא הילפת⁽²⁴⁾ (Eczema madidans) שבו עור הנגע מתאדם מאד ומויע מתוכו זוב של מים זכים או עכורים במדה מרובה מאד. הזוב הזה יתיבש מפעולת האוויר עליו ויתהפך לקליפה צהובה עבה, ומכוערת מאד. התמונה הזאת היא הנקראת בלשון המקרא בשם החרם (Eczema crustosum) מפני שדומה הקליפה לנבלי חרם. אבל יש אשר לא תגיעה הרלקת לידי זיבה, ורק עור הקרן יתרכך ויתחיל להתפצל ולהתקלקל, ואז נראה לפנינו את הגרב היבש או גרב הקשקשה (Eczema squamosum) יבש ומכוסה בקליפות וקשקשים לבנים. מלבד החכוך הנורא שתעורר המחלה הזאת, אין בה כל סכנה לא לחולה ולא להאנשים הסובבים אותו. הגרב שנתרפא לא ישאיר אחריו כל רושם וצלקת בעור. אולם יש שיבוא הגרב בתמונת מחלה מורדת (E. chronica) אשר לא תרפא לימים רבים; ואל גרב מורד כזה כיון הכתוב⁽²⁵⁾ ובגרב ובחרם אשר לא תוכל להרפא (דברים כ"ח כ"ו).

ב) שחפת העור או הנגע הנורא הנקרא אצל הרופאים בשם זָאָבֵת, (Lopus, או волчачка בלשון רוסיא) ואשר ישם לפעמים שמות בפני האדם ויאכל מעור ועד בשר וגם עד העצמות יגיע⁽²⁶⁾, כאשר ידענו היום סבת הנגע הזה הם הם המתנגים (Bacillae) שמצא החוקר הגדול קאָך בכיחם וניעם של החולים בשחפת הריאה, ועל כן, תחשב בצדק למחלה מתדבקת. החת מכסה העור יגלו הרצנים (tuberculi) קטנים מאד, מגודל גרעוני תאנה עד גודל ערשים,

מעיניו שומן, שצינוריהם נפתחים אל גרתק השער. מן המעינות האלה יוצא שומן למשוח את השער לבל יתקלקל מחום האוויר. עור עלינו להזכיר כי בלשכות הרצפה של רשת מלפיגי ובלשכות השער נמצאים גרעינים של חומר הצבע. הגרעינים דקים באבק ולפי רכות חומר הצבע או מיעוטו ישתנה צבע העור והשערות אצל בני האדם. לעת הזקנה יכלה ויאבד אבק הצבע מנוע השער, ועל כן ילבין.

⁽²⁴⁾ לפי ביאור התלמוד (בכורות מ"א) ומסכים עם כל התרגומים, ילפת זו חזוית שפירושו אבעבועות. והגמרא מוסיף שם שהוא יבש מכפנים ולה מבחוק.

⁽²⁵⁾ השם גרב מוצאו מן הפעל גרף, שענינו גריפה וחכוך באצבעות היד הנכפפות בעין מגרפה, ועל כן גם תקרא היד הכפופה בשם אנרוף, ע' הוקנים ותרגמו את השם גרב—Psora שפירושו ג"כ גריפה וחכוך, הילגמה מתרגמת גרב—Scabies מן הפעל Scabere שענינו ג"כ גרף וחכך. ובנודע יקרא היום בשם Scabies (בל"ר чечотка) נגע הדומה במראהו לגרב, דק שסבתו הוא מין כנה ידועה הנכנסת החת עור הקרן, ואשר תעורר גריו וחכוך נורא מאד בעור הכשר. למען הבריל בין המחלה הזאת ובין הגרב השפוט, הנני מציע לקרוא את המחלה הנקראת היום אצל הרופאים בשם Scabies גרבת. פה אמצא מקום להעיר כי בעלי התלמוד כבר ידעו, כי הגרב היבש והגרב הלח הן רק תמונות שונות של מחלה אחת (עיין מסכת בכורות מ"א).

⁽²⁶⁾ רוסאי העור הגדולים העברא וקאפאוי מצאו עקבות המחלה הזאת גם בספרי היסוקרט בספרי צעלוזם וישערו כי היתה המחלה הזאת מצויה מאד אצל המצרים הקדמונים.

במספר רב ציפופים זה אצל זה, עד שיהיו יחד לנגע אדמדם אחד. אחרי כן יקבל הנגע הזה אחת משתי התמונות: א) הרצנים יתרכבו וימקו והנגע יהפך למכה טריה (Lup. exulcerans), ויען כי על גבול המכה בעור הכשר הבריא יולדו יום יום הרצנים חדשים, אשר ימקו גם הם, על כן תאכל המכה על כל סביביה; או אם פשה תפשה המכה רק אל עבר אחד, או תהיה למכה זוחלת (Lupus serpiginosus). ב) יש אשר יתרכבו הרצנים וימקו, אבל לא יפתחו החוצה כי אם יבלעו בתוך הבשר, ומקום הנגע מבלי אשר יהפך מתחלה למכה טריה, יעשה צלקת מכוסה בקשקשים שנקלפים ונופלים מעליה, עד שתהפך הצלקת לבהרת לבנה שטראה שפל מן העור, אפס כי על גבול הצלקת מסביב יולדו בתוך העור הרצנים חדשים, שימקו ויהפכו גם הם לצלקת לבנה המכוסה בקשקשים. וכן תלק הבהרת הלבנה הלוך ופשה הלוך וגדול. התמונה הזאת היא אשר הקרא בשם נַקְלַת (Lupus exfoliatus).

ג) יש מחלה העור שכל עיקרה הוא רק בהקשקשים האלה שזכרנו, ואשר לה יאות באמת השם Lepra של היונים, המחלה הזאת תקרא אצל הרופאים היום בשם Psoriasis או Lepra graecorum ואנחנו נקראה בשם שַפַּחַת²⁷ על עור הבשר וביחוד על המרפק ועל הברכיים יגלו הרצנים אדמדמים וקמנים מאד כורעוני דוחן, שיתרחבו מהרה עד גודל ערשה או עד גודל אגורת כסף. מיד אחרי הגלותם יתכסו הרצנים בקליפה עבה של קשקשים לבנות ונוצצות בכסף או כשבלולי פנינים, הקשקשים מרוקמות מלשכות של עור הקרן שתפרינה ותרבינה במחלה זו למאד מאד. מספר הנגעים יגדל מהרה ואחרי ימים אחדים טראה עור הבשר של החולה דומה כמו זרקו על כל גופו מִי־סיד ונקלטו עליו מפות של סיד רבות (P. guttata) בראשית המחלה הקשקשת מחוברת אל העור היטב ולא בנקל תקלף ממנו, אך אחרי עבוד ימים אחדים יכהה הנגע, והקשקשים תתרופפנה, ועל ידי חכוך קל תתקלפנה מן העור. הנגע הזה עלול הוא גם לפשוט: המפות יש אשר תלכנה הלוך והתרחב על סביבותיהן, בשעה שבמרכזן תשוב העור לאיתנה, ואז יקבל כל נגע ונגע תמונת טבעת (P. annularis) ואם תפגושנה טבעות שתיים או שלש בסביביהן זו את זו, או ינוטר הגוף בציורים ותמונות שונות, כמראה האופן בתוך האופן. אבל יש אשר התרחב המחלה על פני הגוף לא על ידי פשוט של כל נגע ונגע, כי אם על ידי שיפרחו נגעים חדשים על המקומות הבריאים ולפעמים פרוח תפרח הצרעת (?) וכסתה את כל עור המנוגע מראשו ועד רגליו לכל מראה עיני הרואים, עד שיהיה כלו הפך לבן. ואז תקרא המחלה בשם שפחת כללית (Psoriasis Universolis).

המחלה הזאת לא תסבב כל מכאוב וכל צער להחולה מלבד מה שתקוץ נפשו בה מאד, ויש אשר תרפא המחלה מבלי להשאיר אחריה כל רושם על גוף החולה, אבל אחרי ימים רבים או מעטים תשוב שנית וכלה לא תרפא לעולם. אחרי הגרב — השפחת היא מחלת העור היותר מצויה. המחלה הזאת

²⁷ יותר מכל נגעי העור דאוויה היא הפסורי אווס להקרא בשם שפחת, אבל למען הכבילה מן הטפחת הכתובה בתורה, קראנו לה "שפחת" כשין שמאלית.

איננה מתרבת מאדם לאדם. אמנם כי בשנת 1880 הודיע הרופא לאנג מעיר וויען כי צלחה בידו למצוא בקשקשי הפסוריאזיס את המתג המעורר מחלה זו; אבל קול לאנג היה כקול קורא במדבר, כי לא הסכימו רופאי הדור לדעתו. אבל לזאת הסכימו כל הרופאים, כי המחלה הזאת מתנחלת מאבות לבנים, ובדבר ההתנחלות היא כמעט היחידה בכל נגעי העור. ואם נמצא את בעלי התלמוד²⁸) מועצים „לא ישא אדם אשה לא ממשפחת נכפין ולא ממשפחה מצורעין“, או קרוב הדבר לשער כי רק אל מחלה זו כונו בעצתם. אמת הדבר כי גם מחלה העגבת (Syphilis) מחלה מתנחלת היא, אבל את העגבת יוכל להנחיל לבניו רק איש שנפגע בעצמו במחלה זו, ולא אשה שקרובה מנוגעים בה. את מחלת השנהבת היונית (Elephantiasis Graecorum) או הלעפרא של רופאי זמננו חשבו לפנים גם כן למחלה מתנחלת, ולא למחלה הבאה על ידי נגיעה (Contagio) כמו שנחשבה היום. ועל כן יכול להיות שכוננו בעלי התלמוד למחלה זו, ובאמת כאשר נוכיח להלן נגועי השנהבת-היונית היו נקראים בפי בעלי התלמוד פעם בשם מוכי-שחין ופעם בשם מצורעין. בכל אופן הדבר מוטל בספק אם כונו להפסוריאזיס לבדה או לשתי המחלות גם יחד.

עוד סגולה אחת יש למחלה זו, אשר נחשוב לנחין למשוך לב הקוראים אליה. איש כי יתנגע פעם אחת בימי חייו בנגע הפסוריאזיס, או אם גם לא התנגע מעורו ורק שהוא ממשפחה שהנגע הזה מצוי בה, או אם יהיה שחין או מכת אש בעורו, או כי יעשה בו פצע וחכורה בידו אדם — מיד יתכסה מקום הגירוי בעור בשרו בקשקשים לבנות של מחלה זו. ואם יעמיד לו למשל האומן קני-דם, או יתגלה הנגע במקום שהוא בתמונת טבעת עגולה.

עוד עלינו להוסיף כי המחלה אשר תארנו עד הנה תקרא בפי הרופאים בשם שפחת פשוטה (Ps. vulgaris), להברילה משפחת העגבית (Ps. syphilitica) הדומה אליה לפעמים בכל פרטיות, עד כי נחוצה טביעת עין של רופא מומחה להבריל בין שתי המחלות האלה.

1) הנגות או האבעבועה הגוזות (Herpes tonsurans). סבת המחלה הזאת הוא צמח דק ממפלגת הפטריות (trichophyton) הנראה רק על ידי שפופרת מגדלת (עד כדי שלש מאות פעמים) בתמונת חומין דקים מאד. הצמח הזה יכה שרשיו בעור הקרן, וישתרג בין לשכות הרצפה שמהן נרקם הקרום הזה, וישלח שרשיו גם בנרתקי השערות ויפרה וירבה שם מאד, ומשם יעלה ויצמח גם בתוך גזעי השער למעלה מן העור, וישחית וירכך אותן עד אשר ישכרו כנקל כחציר יבש ויגזזו.

על העור יגלו כתמים קמנים עגולים ואדמדמים, אשר יתנשאו רק מעט מאד על שטח העור הבריא, ובימים אחרים יגיעו עד גודל אגורת כסף; ואז נראה כי מרכז הנגע יתעמק מעט „כמו נלחץ באצבע“ ויתכסה בקשקשים דקים כסובין, וזר ארום מסביב לו כמטבעת. בעור רך וענוג הטבעת האדומה משובצת לפעמים באבעבועות קמנות כזרעוני הדוחן. במדה שילך הנגע הלוך ופשה מסביב, יכלו הקשקשים ויאברו במרכזו והעור ישוב שם לאיתנו, חזר האדום

²⁸) יבמות דף ס"ד ע"ב. עיין ספרנו „Свѣдѣнія о Гемофиліи въ Талмудѣ“.

יהפך גם הוא ללבן ויתכסה בקשקשים, המוקפים מסביב בטבעת אדומה של אבעבועות כאופן בתוך האופן. לפעמים יגדל מספר הנגעים האלה מאד לכסות בטבעותיהם את כל עור החולה, אשר מלבד רגש החיכוך לא ירגיש כל כאב בבשרו. זאת היא תמונת הנגע על עור הבשר.

אולם אם יהיה נגע הגזוזת על הראש או על הזקן או בכל מקום מכוסה בשער, אז העגולים המכוסים בקשקשים יעשו קרחה. אולם השערות לא ינתקו משרשם כי אם יגוזו למעלה משטח העור, עד כי היה למשל בפי הרופאים כי דומה מקום הנתק לשדמת בר אחרי הקציר. אולם גם השערות שנשארו בתוך הנגע ואשר מסביב להנגע, ישתנו במראהן ויהפכו לכן כאלו שיבה זרקה בהם, או כאלו כסה אותם איש באבק-עמילן, כמו כן ישתנו גם גועי השערות הנגוזים, אשר בתוך הנגע. ואם פשה תפשה הגזוזת מסביב, לא ישוב מדכוה לאיתנו, כאשר ראינו זאת בעור הבשר שאין בו שער, ויש אשר ילך הנגע הלוך ופשה עד אשר יעשה כל הראש קרחה.

הגזוזת היא מחלה מתדבקת מאדם מאדם לבהמה ומבהמה לאדם. ועל כן תהיה לפעמים למחלה מהלכת (Epidemia), וביחוד ההפשט בבתי הספר ובבתי המקלט לאנשי חיל. החום והליחות הן הסבות היותר מצויות להפשטות המחלה הזאת, ועל כן נמצא תמיד כי קירות הכתים ששם נמצאו חולים כאלה, מכוסים תמיד בכתמים ירקרקים של קומנית (Schimmel). כתמים כאלה נראים או גם כן על הבגדים ועל נעלי העור²⁹ (צרעת הכתים וצרעת הבגדים). המחלה הזאת תרפא בנקל, ולפעמים תתרפא גם בלי עזרת רופאים.

הננו מבקשים את קוראינו לשום עין ולב אל תמונת המחלה הזאת, כי ענד נדבר על אודותיה הלאה בבואנו לדבר על הצרעת האמורה בתורה.

ז) המחלה הממארת הנקראת היום בשם לעפרא או שנהבת של היונים ואשר נקראנה אנחנו בשם "שנהבת" סתם, נחשבה בימי הבינים ועד הימים האחרונים אצל מפרשי התורה ואצל הרופאים בכלל שזו היא הצרעת האמורה בתורה³⁰, עד שקמו העקרא וקפאוי והכניסו מעט אור בחשבת השאלה הזאת³¹

²⁹) T. Humann Lehrb. der Hautkrankheiten 1873 s. 536.

³⁰) וזה לשון הרב עובדיה ספורנו הרופא בפירושו על התורה: "שאת או ספתת או בהרת כלם מיני צרעת הן, ומראיהן לכן כמו שבא בקבלה, ואין בהן טמיני הצרעת שספרו הרופאים, וזלתי המרפא ואלבארם והנתק. אמנם שאר מיני הצרעת החזקים שספרו שהם סרטן לכל הגוף. בכלל הם גושים אל האזורים והשחרות, לא תטמאם התורה כלל". בשם מרפא, כאשר נראה להלן, היתה נקראת אצל הרופאים הקדמונים וגם אצל העברא וקאפאוי, אחת מתמונות השנהבת.

³¹) בספרי היפוקרט לא נמצאו עקבות המחלה הזאת כלל. צעליוס (53 לפני סה"ג) היה הראשון שהזכיר את המחלה הזאת בקיצור נמרץ וקרא אותה בשמה Elephantiasis. אבל צעליוס כנראה מדבריו, לא ראה את המחלה הזאת בעיניו, ויתאר אותה רק על פי השמועה. ארימפאוס הקפודקאי (שמונים שנה לסה"ג) כיד התגיון וכשרון ההתבוננות הטובה עליו, יתאר את המחלה הזאת כמעט בכל סגניה המובהקים, ויקרא אותה ג'ב בשם שנהבת וגם בשם

השנהבת איננה מחלת העור בלבד, כי אם מחלת כל הגוף. עיקר מושבה הוא ב העצבים, אבל תגלה על העור בנגעים שונים, ותשחית מעור ועד בשר, מן האברים החיצונים ועד האברים הפנימים גם יחד. עוד מכבר חשבו רבים את השנהבת למחלה מתדבקת, אך זה כחמש עשרה שנה עלתה בידי הרופא ארמוער האנזען לגלות את המג של מחלה זו המתקרב מעט בסגולותיו אל המג שמצא החוקר קאך בשחפת הריאה ובשחפת העור. במגם תתגלה המחלה בכל סמניה המובהקים יחוש החולה לפעמים רגש הליאות בכל אבריו. מעת לעת תפרחנה בעור בשרו אבעבועות שחין גדולות, שהן נרפאות אבל חוזרות ושבות אליו כמה פעמים. ויש אשר תפרחנה על העור בהרות ארטרמות ואמיוצות כהות, ולפעמים גם לבנות, שעוברות ושבות גם הן, ורק אחרי ימים רבים תתגלה המחלה באחת משלושת תמונותיה: א) שנהבת הגבנונים; ב) שנהבת הכתמים; ג) שנהבת של חסרון ההרגשה — שעל פי רוב מעורבות הן זו בזו בחולה אחד. בשנהבת הגבנונים (L. tuberculosa) יצמחו על עור הפנים ועל הידים ורגלים

Satyriasis, שפירושו "רוח הזנות", ספני שהרופאים הקרמונים חשבו, כי אצל החולים בשנהבת תגבר תארת המשגל מאד. אולם כראשית ימי הבינים כאשר נשכחה החכמה היונית, והרופאים החלו לתרגם לשפת רומא את ספרי הכמי הערבים, יצאה שגנה מאתם לתרגם את השמות הַרְבָּאִים או אלבארס לא בשם שנהבת הנאה להם כי אם בשם לעפרא, ואת השם שנהבת נתנו למחלה אחרת שכל עיקרה היא התעבות העור (Pachidermia) וביחוד עור השוקים, עד שבאמת דומות רגלי חולה כזה לרגלי השנהב, והשם הזה נשאר להתעבות חסרון עד היום הזה. אולם השגנה הקטנה הזאת משכה אחריה שגנות אחרות רבות וגדולות, כי בראות רופאי ימי הבינים כי שבועים הוקנים יתרגמו את השם צרעת שבכתבי הקודש בשם Lepra, חשבו לתוסם כי הצרעת היא היא הַרְבָּאִים או הלעפרא כאשר כנו אותה בשגנה, ויען כי בימים ההם היה כבוד התורה גדול מאד בעיני כל הרופאים, ויען כי הרופאים בימים ההם למדו לדעת את המחלות ואת סיבותיהן לא על פי הנסיון ומראה העינים, כי אם ספי ספרים ועל פי דרכי הפלפול ושקול הרעת, על כן הוסיפו אל סמני השנהבת (lepra) הדיועים להם גם את כל הסמנים שנחנה התורה לצרעת, וזוה יצאה טבוכה גדולה, כי חרלה השנהבת להיות מחלה מסוימת בסכנים קבועים, והרופאים נאלצו לחשוב לשנהבת מחלות אחרות שאין להם כל ענין וכל יחס אליה, ובלבד שהתאים השנהבת בכלל אל סמני הצרעת האמורים בחורה. ובראותם כי התורה תחשוב את הצרעת למחלה שתוכל להרפא, ויחרצו משפט מעוקל שגם הלעפרא, או השנהבת היונית היא מחלה שתוכל להרפא, אעפ"י שאיש לא ראה זאת מעולם, מזה יצא ג"כ כי כתרגמי התורה האחרונים, למשל לוטהער כתרגם את השם צרעת

Aussatz והתרגום הסלאווי ukopaza, אולם מימות העברא ואילך הסכימו הרופאים לקרוא להתעבות העור בשם שנהבת הערבים "Elephantiasis Arabum", ולהכחלה הממארת הַרְבָּאִים ואל-בארס (upokaza) בשם לעפרא או שנהבת היונים, ויען כי השם לעפרא הוראתו הנכונה הוא קליפות וקשקשים, על כן קראו להכחלה אשר קראנו אנהנו בשם שפחת — Psoriasis או הלעפרא של היונים, אעפ"י שבאמת השם לעפרא אצל היונים, כמו שנראה זאת משימוש השם הזה בספרי היפוקרטס, לא היה מיוחד למחלה ידועה, כי אם היה שם כולל למחלות רבות שסימן הכולל הוא שפחת של קליפות וקשקשים. ועל כן יכול להיות שבימי שבועים הוקנים, שאז לא נודעה עוד השנהבת כמחלה בפני עצמה, נכללה גם היא בהמושג לעפרא, לכל הפתח אותם החולים שנראו קשקשים בנגעיהם. אבל קשה עלינו להככים להעברא וקאפאוי (Руководство къ изучению болѣзней кожи, Русскій пер. 1883. Т. II вы- (русскъ II стр. 2) האומרים כי השבועים וקנים השתמשו בתרגומם בהשם לעפרא בזמון שנותים לו רופאי הוסן הזה. להשערה הזאת אין ידים לא מן התורה עצמה ולא מתרגום ע' הוקנים.

יבלות עגולות, כחצי פלח האגוז; צבע הגבנונים צהוב או אדמדם כהה או כעין נחושה-קלל, ביחוד יהנשאו גבנונים כאלה על המצח ועל גבות העינים ששערותיהן נושרות והן נעשות תלולות, עד שפני החולה דומים למראה פני האריה. ומה יצא השם Leontiasis למחלה זו. הגבנונים יש אשר ישארו שנים רבות בלי כל שנוי, ויש אשר יתרככו הגבנונים ויאבדו וישאירו אחריהם רק ספחת דקה של קשקשים שנקלפות מעט מעט מן העור, ועל מקומם תשאר בהרת כהה ועגולה שמרָאָה שפל מן העור, במרכזה היא לבנה, ועל סביבה היא אדמדם-כהה (העברא). אבל יש אשר יתהפכו הגבנונים למכות מריות ולשחין מורד — ובמצב כזה החולים נקראים בדברי חז"ל בשם מוכי שחין.

שנהבת-הכתמים (L. maculosa אלבארם, מורפאי כפי הרופאים העתיקים). הכתמים, מגודל השקל עד גודל פיסת היר, יש שהם חלקלקים ונוצצים כמו משוחים הם בשומן, ויש שהם מכוסים בקשקשים דקים כסובין, מראיהם איננו שפל מן העור, ולפעמים גם יתנשאו מעט על העור. צבע הכתמים הוא שונה מאד: מעין הנפירות ואדמדם כהה ועד הצבע השחור אבל יש שהם לבנים, יען כי יחסר ויאבד במקום הנגע אבק חומר הצבע (Pigment) הנמצא אצל אנשים בריאים בלשכות הרצפה של מכסה העור, ⁽⁸²⁾ ואם יחסר חומר הצבע במכסה-העור, או יחסר גם בהשערות שהם מקבלים מוונן ממכסה העור, ועל כן ילבינו כשער איש שבה. ⁽⁸³⁾

שנהבת של חסרון ההרגשה (L. anaesthetica): על מקום האבעבועות או על הכתמים הלבנים או הכהים שזכרנו למעלה יאבד חוש ההרגשה עד שנוכל לדקור את המקום המנוגע במחט או לכוות באש והחולה לא ירגיש כל כאב, כמו כן תאבד ההרגשה גם על מקום הגבנונים. מעט מעט תפשט אברן ההרגשה מסביב גם על המקומות שלא נשתנו כלל. אל אברן ההרגשה ילוח מעט מעט גם קלקול פרנסת האברים (Atrophia). העור במקום הנגעים יתדקק ויתיבש ויתכסה בקמטים כעור של זקנים באים בימים. אחרי כן יתדקקו ויתקשו גם שרירי הבשר שמתחת להעור, ואם יהיה

⁽⁸²⁾ כן ועירו העברא וקאפאוי בספרם שזכרנו למעלה צד 42.

⁽⁸³⁾ כן ועיר הרופא האמיריקני Hillis שעסק ימים רבים במחלה זו. (דבריו מובאים במאמרו של לאססער על דבר הצרעת, thrapie T. XVI, אולם הפרופסור מינך מקיוב בספרו Прокрзз и пещ שהזכרנו למעלה ויעיד כי הרבה לחקור את המחלה הזאת בקאוקז ובמדינת טורקיסטאן ורק לעתים רחוקות ראה כתמים לבנים או שער לבן במחלת השנהבת. ועל כן יגזור אומר כי כל הרופאים שראו כתמים לבנים כאלה טעו בדבר שנתחלפה להם המחלה הנקראת necr או oitiligo בשנהבת. גם אני הכותב שלא הנחתי כמעט גם מקרה אחד של שנהבת כפטרבורג שלא התכוננתי בו, לא עלתה בירי לראות אצל מוכי השנהבת כתמים לבנים עם שער לבן, אבל, לא ראינו איננו ראינו" ויכול להיות כי מה שיקרה בימים אלה רק לעתים רחוקות קרה יום יום בימים הראשונים. ואנחנו רואים כי ארישאום היוני שלא נוכל לחשוד אותו כי כתב את ספרו ברוח כתבי הקודש, אחרי אשר הוא קורא למחלה זו בשם שנהבת ולא בשם לעפרא, גם הוא יזכיר, כי בכל מקום אשר תפשט הנגע בעור הבשר ימותו השערות, הן נעשות דקות ולבנות לפני כוא זקנה ואחר כך הן נושרות (De caus ect. lib.) (II Cap. XIII).

זאת על הפנים או תשונה חזות פני החולה מאד לעורר שמה וזועה בעיני כל רואיו. "מאשר יאכרו ויכלו שרירי העפעפים, העפעף העליון תלוי למטה ויכסה את העין, העפעף התחתון ירד מטה גם הוא ויתרחק מגלגל העין, והעינים הגלוליות תמיד נעשות מרוטות וזולגות דמעה, בתוך החיטום תגלינה גם כן מכות מריות שמביאות לידי הריסת שחום החוטם והוא נעשה חרום. על ידי כליון שרירי השפתים המקיפות את הפה, השפה התחתונה מתרחקת מן השנים ונופלת למטה. הריר יורד ונוול מן הפה, והדבר הזה יתן להחולה חזות פנים של חסר-דעה" (34).

שרירי הידים יהרסו גם הם, פיסת היד תתדקק, והאצבעות המכוסות בגלד דק ונוצץ מעין האפר, הכפפנה כאגמון עד כי לא יוכל החולה להשתמש בהם. ויען כי יחסר רוש ההרגשה בהאברים, על כן יפצע על כל אשר יפנה מבלי משים ומבלי להרגיש זאת, ועור בשרו יכוסה במכות מריות (בשר חי) אשר המאנה להרפא. מעט מעט תלך הטכה הלוך והתעמק, וביחוד בפרקי האברים, ומבלי אשר ירגיש החולה כל כאב, ימותו ויפלו ממנו אברים אברים שלמים. זאת היא התמונה האיומה של השנהבת הגורדת (ג'ראם *Lepra mutilans*)! חולים כאלה היו נקראים בפי חכמי התלמוד בשם הכללי "מוכי שחין" וכאשר נשער גם בשם פרטי "בעלי ראתן" (35).

(34) הרברים האלה לקוחים מספרם של העכרא וקאפאי שזכרנו למעלה צד 58. (35) בתוספת אהלות פרק ט"ז: התלוליות (הגבעות) הקרובות בין לעיר בין לדרך, אחד הרשות ואחר ישנות טטאין, מפני שהנשים קוברות שם את נפליהן ומוכי שחין את אבריהן (בגמרא כתובות הובא הטעם הזה בשם רבי חנינא). ברור הרבר כי בסוכי שנהבת התוספת מדברת; אבל מזה אין עוד ראיה, כי בכל מקום שזכר בתלמוד מוכי שחין הכונה דק על מחלת השנהבת. בתלמוד (כתובות ע"ז) נמצא מפורש: "תניא א"ר יוכי שחין לי זקן אחד מאנשי ירושלים: "עשרים וארבעת מוכי שחין הן וכלן אמרו חכמים תשמיש קשה להן לבעלי ראתן קשה מכלם". כמדרש (רבה ויקרא פ' ט"ז) הובא מאמר דומה לזה: "ארשב"ג פעם אחת הייתי מהלך בדרך מטבריא לציפורי מצאני זקן אחר ואמר לי כ"ד מיני שחין הן ואין לך קשה לתשמיש המטה חוץ מבעלי ראתן בלבד". נתבונן נא עתה איזה מחלה כנו חכמי התלמוד בשם ראתן? ד"ר ראבינאוויץ בחרגומו הצרפתי לתלמוד יאמר (T. I. p. 209) כי השם ראתן הוא מן ראה ויסתף מחלת העינים. אבל זה יתנגד למה שנאמר בתלמוד בכתובות (שם): "ומאי סימנא? דלפן עיניה, ודריבוי נחיריה ואייתי ליה רירא מפומיה ורמי דירבי עליה". לפי זה צדק ד"ר לעווי בסה"מ לתל' וסד' באמרו כי השם ראתן היא מלה יוגית *Rhuton*

שהוראתה זיבת ריר. ד"ר בעריגעל בספרו (*Die Medicin der Talmudisten*, s. 50), שמתדבקת מן הסומים החולים בה אל האדם. אבל מה ענין תשמיש אצל בעלי *Maleus* החולים בקדחת של רקבון מסוכנת מאד? אולם אם נעריך אלה מול אלה: את סמני בעלי ראתן שנותן התלמוד עם סמני בעלי השנהבת שהכאנו למעלה בשם העכרא וקאפאי המשיחים לפי תוסס, או קרובה ההשערה מאד שבעלי הראתן הם הם בעלי השנהבת הנושנת. כאשר אמרנו למעלה חשבו הרופאים הקדמונים את בעלי השנהבת לשטופי וימה, ועל כן גם קראו למחלה זו בשם אמטיריאויס. עתה אמנסי ידענו כי הפריון הקדמונים בדבר הזה על המדה, אבל אם נזכור כי לתולים כאלה יחסר באברי המשגל חוש המישוש וההרגשה, או נכין מדוע, אמרו חכמים שקשה התשמיש מאד לבעל ראתן. אם התאוה עודפת על היכולת — אין לך דבר קשה מזה.

חכמי התלמוד חשבו את מחלת הראתן גם למחלה מתדבקת מאד, ובכתובות (שם) נאמר "מכריו ר' יוחנן: הוזהרו מוכוכי בעלי ראתן! (וברבר הזה כיון ר' יוחנן שחי בבאת

(ח) עוד נגע אחר נתאר לפני הקורא, נגע שיש לו יחס אל ענין חקירתו אף על פי שלא אל מפלגת נגעי הספחת יחשב. את הנגע הזה נקרא בשם בהקת Leuce, Vitiligo בפי הקדמונים, בספרו של הפרופ'סור מינך³⁶). על עור הבשר יולדו כתמים לבנים ועגולות שהולכים ומתרחבים מסביב. וכאשר יפגשו הכתמים זה בזה יתאחדו יחד³⁷, וכן יכסו חלק גדול מהגוף ולפעמים יכסו כמעט את כלו. אם יגיע הכתם אל מקום מכוסה בשער, על הראש או על הזקן או בבית השחי, או יהפך השער ללבן כשער איש זקן. המחלה הזאת, שיקרה לרופאים לראות אותה רק לעתים רחוקות מאד, אין בה לא כאב ולא סכנה, איננה מתנחלת מאבות לבנים ואיננה מתדבקת מאדם לאדם, עד שיותר נאה לה השם „מוס" מהשם מחלה. העור במקום הבהרות איננו משתנה בסגולותיו כלל. איננו שפל מן העור ולא גבוה ממנו לא רך ולא קשה ממנו, לא לח ולא יבש ממנו ואין עליו לא קליפות ולא קשקשים. כל עקרה של מחלה זו הוא, כי על פי סבות בלתי ידועות לנו יכלה ויאבד אבק הצבע השחור³⁸, הנמצא בלשכות השער ובלשכות מכסה העור של אדם בריא, ועל כן ילבין העור במקום הנגע וגם השערות השחורות יהפכו על פי רוב ללבנות. ובדבר הזה לבר דומה הנגע הזה אל הכתמים שנגלו לפעמים במחלת השנהבת.

השלישית לסה"ג לדעת רופאי הרור הזה, שנמנו וגמרו שהזובים, השוכנים על איש חולה במחלה מתדבקת יוכלו להביא את המחלה הזאת על איש אחר. ר' יורא לא הו' יתיב בויקה (במקום שיוכל להגיע הרוח המנשב מן המקום שיושב בעל הראתן), ר' אליעזר לא עייל באהליו, ר' אמי ור' אסי לא הו' אבלי מביעי דהתיא מבואה. עד כה גדל פתחם מפני המחלה המסיכנת הזאת, ועד כה גם נרלה ידיעתם מהרובים שתפשט מחלה מתדבקת בכלל. פה עלי להעיר עוד דבר אחד. למעלה (צד 57) ראינו כי חו"ל בנו בשם צרעת את הסאריאזיס שהוא מחלה מתנחלת, עתה איכות כי גם הראתן היתה נקראת בשם צרעת. במדרש רבה (בראשית מ"א) נאמר: וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים, ר"ל בשם בר קטרא (בר קטרא כנודע היה רופא) אמר: פרעה בראתן לקה. אמר רשב"ג מצאני זקן אחר טובה שחין בצפורן ואמר לי כ"ד מוני שחין הם ואין לך קשה מכלם שהאשה רעה לו אלא ראתן בלבד, וכו' לקה פרעה, ר"א תני לה בשם ר"א בן יעקב שמענו בפרעה שלקה בצרעת. וביקרא רבה (פס"ז) הובאו הרברים שנאמרו בגמרא על בעלי ראתן — ונקראים שם בשם מצורעים: ר' יוחנן אמר אסור לילך במזרחו של מצורע ד' אמות ור"ש אמר אפילו מאה אמה (כשעה שתרוח ויצא מן המקום התוא), ר"מ לא אביל ביעי מן מבואה דמצורע, ר' אמי ור' אסי לא הו' עיילי למבואתו של מצורע, ריש לקיש, כד הוה חמי חר מנהון במדינתא מרגם להין באבנויא, א"ל פוק לאחרך לא תוחם ברייתא, דתנא ר' חייא „כרד ישב" לבדו ישב וכו'. הננו רואים פה בפירוש שבעלי ראתן הם הם המצורעים, והם הם שישבו חוץ למדינתא, ועליהם קראו את הכתוב בתורה „כרד ישב" וחשבו את הראתן למחלה מתדבקת.

³⁶ את החלק השני מספרו Проказа и песь שהזכרנו כמה פעמים, הקדיש הפרופ'סור הנכבד לשאלת הצרעת האמורה בתורה, ואחרי הביאו בכור הבקורת את כל דברי החכמים שקדמוהו בשאלה זו, חרץ משפט כי הצרעת היא הויטיליגה לברה שאיננה לא מחלה מתנחלת ולא מחלה מתדבקת, ובדבר הזה ישען על דברי חכמי המשנה שלפי דעתם הצרעת היא רק כתמים לבנים. האמת נתנה להאמר כי ראיות חזקות מצא לו הפרופ'סור בדבריו בעלי המשנה, ובדבר הזה היה לו לעזר זקן חכמינו, הרופא והסופר הנעלה ד"ר ראובן קולישער. אל ההשערה הזאת עוד נשוב להלן.

זולת זאת אין כל יחס ביניהן. הבהקת לא תרפא לעולם והבהרות הלבנו תשארגה כמו שהן עד ימי זקנה ושיבה.

ז

אחרי אשר נבקש מאת קוראינו סליחה על אשר הלאינו אותו בפרקים הקודמים בדבריו חללים ונגעים נשיב אל שאלתנו.

בספרי היפוקרט ובספרי שאר הרופאים הקדמונים נפגוש שלשה מיני נגעי העור כמעט תמיד ביחד. Leuce (כהרת לבנה) Lichen (אבעבועה) Lepra (קשקשת), מדוע זה בחרו שבעים הזקנים, ויוסף פלאוויוס משלשת השמות האלה רק בלעפרא לברה לתרגם בו תמיד את השם צרעת, בכל מקום שיוכר בכתבי הקודש? או נהפוך את השאלה הזאת ונשאלנה באופן אחר: שבעים הזקנים ויוסף פלאוויוס אמנם תרגמו את השם צרעת כהשם לעפרא, יען ראו יום יום כי מצורעים כאלה יגורשו מחוץ למחנה. אבל מה היה לו אבדו לנו תרגום של ע' הזקנים וספרי יוסף פלאוויוס, כמו שאבדו או נגנזו ספרים רבים אחרים, פרי עבודת סופרינו בימים מקדם—הנה נשאל, האם תהיה לנו הצדקה, בקראנו בשום לב את כתבי הקודש לאמר: כי הצרעת הוא נגע מכוסה בקשקשים, כי צרעת ולעפרא שניהם דבר אחד הם? ההורה אומרת כי הצרעת היא נגע לבן, אבל הלא גם הויטיליגה (Leuce) היא לבנה?

יש לזכור ויש לזכור; פצע כי יהיה בעור אדם או מכה מריה שהשחיתה לא לבד את מכסה העור, המרוקם מלשכות הרצפה, כי אם גם את רשת מלפניו עם פיממותיה, אם תעלה ארוכה למכה כזאת, או העור החדש אשר ימלא את הסרון העור הנשחת—לא ירוקם עוד מלשכות הרצפה, כי אם מרקמת החבור של שטיח עצם העור. כאשר תגליד הצלקת או בראשונה תחיה לבנה אדמדמת, מפני שצינורים של דם רבים עוברים בתוכה, אבל ממעב רקמת החבור הוא להתכווץ ולהתצמצם, ובמדה שתתכווץ הצלקת, יתכווץ וילחצו גם צינורי הדם העוברים בה, ועל כן התהפך הצלקת מעט מעט ללזבן החלב, אלא שהוא נוצץ מעט. נקל להבין כי על הצלקת הנרקמת כלה מרקמת החבור לא יוכלו השערות לשוב ולצמוח, כי גועי השערות הלא ירוקמו גם כן מלשכת הרצפה המתהפכות לחומר הקרן, ובאשר אין לשכות הרצפה שם לא יצמח גם השער. נקל להבין גם כן כי הצלקת צבעה לבן מצבע העור הבריא, יען כי יחסר לה אבק חומר הצבע המפורז בלשכות הרצפה של מכסה העור.

הנה כי כן שלשה מיני לבנוניות הם; לבנונית הויטיליגה, לבנונית הצלקת ולבנונית של כהרת מכוסה בקשקשים. והנה רואים אנחנו כמה פעמים בכתבי הקודש את הגיון הלשון, מצורעת כש"לג⁽³⁷⁾. עתה נשאל איפוא: איזה משלשת המינים האלה דומה יותר אל לזבן השלג? מי שראה רק פעם אחת בימי חייו את מחלת הפסאריאזיס, לא יפסח גם רגע אחד על שתי הסעיפים. הנוכל לאמר על כתם הויטיליגה כי הוא לבן כש"לג? לא ולא, על כתם כזה נוכל לאמר כי הוא לבן בקרום הביצת, כי הוא לבן בצמר, אבל לא כש"לג.

(37) שמות ד' ו', במדבר י"ב י', מלכים ב' ה' כ"ז.

הויטיליגה היא חלקלקת, והשלג היא מחוספס (³⁸) (шероховатъ Rauh, asper). הויטיליגה לא תשנה את טבע העור, אבל מאשר יחסר במקום הכתם חומר הצבע על כן יהיה מכסה העור שם יותר שקוף מאשר הוא בעור בריא, ועל כן יורח שם אודם הדם מבעד מכסה העור ככל תקפו וילוה לו לבנונית הנוטה בצבעו לעין השושן, שאיננה דומה כלל ללבנת השלג (³⁹).

למעלה בארנו כי שאת ספחת ובהרת הם שמות של סמנים כוללים ולא שמות של מחלות מיוחדות, גם אמרנו כי שמות האלה לא יוכלו לסמן סמנים דקים, המעונים מביעת עין יתירה של מומחה ובעל נסיון להבחין ביניהם, כי אם סמנים פשוטים ונכרים גם להמון העם. בעור התרגומים העתיקים התבאר לנו כי השאת—היא צלקת שהיא עמוקה מעור הבשר (ע' זקנים ואונקלוס), כי הספחת היא קליפה של קשקשים שהיא מפילה ונספחה אל העור (יב"ע והפשימא) והבהרת היא נגע הדומה לכתם כהיר. והנה באה הקבלה העתיקה, שהיתה מטורה בידי החכמים כנראה עוד מימי הסופרים הראשונים, כי באמת אין פה שלשה מראות נגעים כי אם שנים בלבד (⁴⁰). או בדברים אחרים: הספחת איננה מראה בפני עצמה, כי אם מפילה להשאת ולבהרת, יען כי השאת והבהרת רק או תחינה לנגע צרעת, אם ההינה מכוסות בספחת של קשקשים לבנים. „במהניתא הנא—יאמר התלמוד (שבועות ו'): המיל הכרוב לספחת בין שאת לבהרת לומר לך בשם שטפילה לשאת כך טפילה לבהרת". אולם יען יקרה כי השאת, ר"ל הצלקת העמוקה, תהיה לפעמים חלקה בלי ספחת ולפעמים יהיו גם כתמים בלי ספחת של קשקשים, על כן יהיו מראות הנגעים שנים שהן ארבעה": שני מראות מחוספסים ומכוסים בקשקשים, האחת עזה כשלג (למשל הפסאריאזיס), שניה לה כסיד ההיכל (שאר הנגעים המתקלפים) ושני מראות חלקים ובלתי מחוספסים—בקרם הביצה שהוא חלק ואינו מבריק (למשל הויטיליגה)

(³⁸) ימים רבים נצטערתי כי לא מצאתי מלה עברית להמושג asper שמתנגד להמושג חלק, עד שבא אוהבי הנכבד הבלשן הגדול ר' יעקב בן ישראל איוראליסאן והראה לי כי שם התואר מחוספס הוראתו — Asper-Rauh שורש השם חִפֵּף, שהוראתו כסורית חֲרַס וזוה מחוספס—היות דומה לחרס, כלומר בלתי חלק. וזוה גם השם הספניתא דנוא—קשקשת של דגים, שהושאל גם על קליפות הקשקשים שעל אור האדם המנוגע. בשבת (קל"ג—קל"ד) נמצא: „אמר שמואל האי מאן דמשי אפיה ולא נגיב טובא נקטא ליה חספניתא", ר"ל הגרב חיבש או החרס. אגב אורחא נעור כי מאמר שמואל זה לא אבד את ערכו עד היום.

(³⁹) אחרות בת אמו של כותב המאמר הזה חלתה כמחלת הויטיליגה בשנת השלש עשרה לימי חייה, אחרי מחלה אנושה מאד. רק כעשר שנה אחרי חלותה ראיתי אותה בפעם הראשונה, ואז כבר נתפשטה הבהקת כמעט ככל עור בשרה. לאשרה כסתה הבהקת את כל ראשה ואת פניה וגם את חלקת צווארה. ועל כן אף כי היתה שחרחרות (ברוניטה) מיום הולדה, נשתנה מראה פניה ותהי לבִּנְבוֹנָה (בלאִנְדוּנָה), כל שער ראשה מלבד קווצות אחרות שנשארו שחורות כעורב הפכו לבן ככסף טהור, איש לא יאמר עליה כי היא מצורעת כשלג. ולוא היונו בוטן שבות המקדש היה קים, מסופק אני מאד, אם היה נמצא כהן אחר בעולם שהיה גזור עליה לשבת בדר מחויץ למחנה.

(⁴⁰) פה נזכיר לקוראנו כי ע' הזקנים יתרגמו — שאת או ספחת או בהרת כך: οὐλή σηπασίας ἢ τηλαυγής כאלו היה חסרה אצלם המלה „או" בין שאת ובין ספחת (בס"א חסרה גם מלת החבור ἢ) ויהיה לפי תרגומם שיעור הכתוב כך: שאת של ספחת או בהרת, מה שמתאים עם הקבלה: מראות נגעים שנים וכו'.

והשנית כצמר לבן שהוא חלק ומבריק (למשל צלקת נושנת של מכה) ⁴¹.

⁴¹ כאשר נתבונן בשום לב בדברי רז"ל בעניני הנגעים או נוכח כי התמונה הלימודית „מראות נגעים שנים שהם ארבעה" היא עתיקה לימים מאד (הרמיון „כסדר ההיכל" בה' הידיעה שפירושו בית המקדש, כבר יוכיח על זה). אולם בימי חבור המשנה כבר נסתפק החכמים בפירושה, ופירושו אותה זה ככה וזה ככה. גם בהמשנה עצמה כבר נמצאה מחלוקת בין החכמים ובין רבי מאיר אם השאת היא כצמר לבן או כקרום הביצה. אולם כהספרא לפרשה זו נמצא פירוש אחר לתמונה הלימודית „מראות נגעים שנים שהן ארבעה" המשונה מאד מפירוש המשנה. בפירוש הספרא אין גם זכר לכל הדמיונות שהביאה המשנה. ור"ל: „שאת זו שאת, בהרת זו בהרת ספחת זו שני לבהרת, ומראהו עמוק שני לשאת. מה לשון שאת מוגבהת כמראה הצל שהוא גבוה (כצ"ל) כמראה החמה מה לשון עמוק עמוקה כמראה חמה שהיא עמוקה (כצ"ל) מן הצל, מה לשון ספחת—טפילה שנאמר ספחתי נא אל אחת הכהונות." בעל המאמר הזה כנראה יפרש את השם „שאת" כי"ע (שומא זקופא) נכנן המתנשא על שטח העור. פירוש המאמר „מראות נגעים ב' שהן ד'" לפי הספרא יהיה כך: השאת היא אבעבועה או גבנון המתנשא על העור יהיה מאיזה צבע שיהיה, שניה להשאת הוא מה שנמוך ושפל מן העור כמו הצלקת העמוקה והלבנה. הבהרת היא כחם חלק, שניה לו היא הספחת המחוּספסת והמטוכסה כשקשים שהם טפלים ונכפשים להעור. (והגאון מלבי"ם ואחרים שמתפרשים טפלה כלשון רבוי, כלומר שצריך לרבות דבר מה ומתפללים מה צריך לרבות אם קרום ביצה או צמר לבן, מרוב טפולים לא שמו לב אל פירושה המלות).

אבל יש עוד פירוש קדמון אחר לארבע המראות השונה מאד מפירוש בעלי המשנה והתוספתא. המשנה אומרת כי ארבעה המראות שאכרו החכמים הם מראות של הנגע עצמו, אבל שער לבן מטמא בכל המראות, ואפילו של שיבות (כלומר זקן המתחיל להלבין, שלבן ושחור מעורבים בו יחד), וההרגום הירושלמי המיוחס ליונתן בן עוזיאל יפרש את הכתובים באופן כזה שארבעה המראות: עז כשלג, כסוד ההיכל, כקרום הביצה וכצמח נאמרו על השער הלבן, וכן הוא מעתיק את הכתובים ושער בנגע הפך לבן ושערא אתהפוך למיחור כתלגא, או איתהפוך למיחור כעמרא או כקרוםא דביצה וכו' ככל זה נראה כי הפירוש האמתי של המאמר הלימודי „מראות נגעים שנים שהם ארבעה" כבר גשנח מלב תופשי החזרה.

אולם דברי הספרא שאת מוגבהת כמראה וצל שהוא גביה כמראה החמה וכו' קשה מאד לפרשם. אם נקח את הדברים כמו שהם (כמו שעשו מפרשי התורה ואחם יחד הפרושי-סור מיינך), כלומר השאת איננה גבוה מן העור, והעמוק איננו עמוק מן העור, ורק הם נראים כך, כמו שהחטה נראית עמוקה מן הצל, והשאת שהוא צל (מדוע היא צל אם לשיטתם היא לבנה?) נראה מוגבהת מעל העור—או נסתכל בסבך של תהפוכות ותפכים שלא נוכל להחליץ מהם, כמו שבארתי למעלה בהערה 17. נפלא הדבר, התורה אומרת: ואם בהרת לבנה היא ... ועמוק אין מראה מן העור, והם המפרשים אומרים, כי הבהרת היא עזה כשלג, וא"כ הלא היא צריכה להראות עמוקה מאד. התורה כורכת את השאת ואת הבהרת יחד ואומרת: והיה בטמאם השחין שאת לבנה או בהרת לבנה—שפעם, מראה שפל מן העור, ושפעם, שפלה איננה מן העור" והם אומרים כי השאת היא לדומה לצל, וא"כ איננה לבנה, והיא צריכה להראות תמיד ריק גבוה מן העור. אחרים מן המפרשים נסו לרפא את השבר הזה לאמר, כי השאת בעצמה היא עמוקה (כלומר נראית עמוקה) מן העור מפני שהיא לבנה. אבל היא נראית גבוה בערך אל הבהרת שהיא עוד לבנה כמנה. אמנם ריח של טפיל חזק גורף מן התירוף הזה, עד שאין אדם של טעם יכול לעמוד מפני ריחו. הגע בעצמך: העם שדבר עברית (והתורה הלא דברה כלשון בני אדם) קרא לכהם לבן מסדרגה ידוע בשם שאת, כלומר מוגבהת (לשיטתם) אף על פי שהוא נראה עמוק מן העור שמשכיב, אלא שאם נעריך אותו מול כתם אחר שהוא לבן יותר ממנו, וא"כ עוד עמוק ממנו, או יתראה הכתם הזה גבוה ונשא מאד, ועל כן יקרא כפי העם שאינו מעריך כלל את הנגע הזה אל אחר, שאת כלומר מוגבהת.

אבל מלבד זאת, הרעיון הזה בכלל (ר"ל כי החטה היא נראית עמוקה מן הצל והלבן הוא נראה עמוק מן השחור) אע"פ שהרופיסור מיינך מעיד על אמיתותו—אין לו כל יסוד

אולם זו היא משנה ראשונה. המשנה האחרונה נמתה מן הדרך הזאת כלה, ממעמים ועל פי אופנים שנבארם במקום אחר.

ח

נשאל עתה איפוא אל איזה מן הנגעים המכוסים בקשקשים, שתארנו אחדים מהם למעלה, קראה התורה בשם צרעת, וצותה לשלח את החולים בה לשבת בדר מחוץ למחנה? —

הצרעת שבתורה איננה מחלה מיוחדת, כי אם קבוץ של מחלות שונות זו מזו, שהצד השווה שבהן הוא כי הובלנה לפעמים להתדבק מאדם לאדם. אבל מכל המחלות האלה, כנראה מקריאת הכתובים, מחלה אחת היתה ביחוד לנגד עיני המחקק ואליה כיון את רוב דבריו, והמחלה הזאת היא — האבעבועה הגוזה, מפני שבה נמצאים כל שלשת סימני המומאה שמסר המחקק להכחנים: מראה הנגע עמוק מן העור, השער יהפך ללבן, וְעַל לולה היא גם לפשיון שיהגלה על פי רוב במשך שבוע אחד או שבועים. המחלה הזאת תוכל לבוא גם בעור הכשר וגם על הראש והזקן⁴² ועלולה היא גם להרפא. ויען כי המחלה הזאת חשומה תמיד בכתים שהחום והלחות מצוים שם במדה מרובה, על כן נראה תמיד על קורות בתים כאלה קוטניות של פמריאוח—שהם בלי ספק צרעת הכתים האמורה בתורה. קוטניות כזאת תצמח גם על הכנדים ונעלי העור המונחים בכתים לחים

וכל שורש בחוקי הראות (optica) ובטבע העצבים שמסתעפים בחוך העין. כנודע יש מחוה אחד בטבע הראות נפלא מאד. אם נקה שני מרובעים כרוחב אצבע שוים בצמצום זה לזה, אחד מניר לבן ואחד מניר שחור, ונדבק את המרובע השחור על גליון של נייר לבן ואת המרובע הלבן על גליון של נייר שחור, או המרובע הלבן וגדל בעינינו מן המרובע השחור, אעפ"י שאם נמרוד אותם במחוגה נוכח כי שוים המה זה לזה בדיוק. החכם אוכערת שהרבה לחקור על דבר המחוה הזה, וחוכיח, כי סתמי הוא בחוקי האיריאציה, שלא פה המקום לבארם, לא ראה מעולם, שהמרובע הלבן יהיה נראה לו עמוק מן הגליון השחור, ולהיפך. ובאמת אם נשאל שלשה אנשים מן השוק: מה הוא גבוה, החמה או הצל? או יאמר האחד כי החמה היא גבוהה מן הצל, והשני — כי הצל הוא גבוהה מן החמה, והשלישי — כי יראה את שניהם על שטח אחד, לא נמוך ולא גבוהה זה מזה. הנני אומר זה על פי הנסיון.

כשאני לעצמי הנני סבאר לי את טאמר הספרא על דרך זו. הנני משער כי אצל הרופאים העברים הקדמונים היו השמות חמה וצל שמות מלאכותיים לסמן בהראשון את המקום הלבן (הצללת המרכזית) שבנגעי העור, ובשני — את המקום הכהה והארמדם שבהם, כמו הצבעת האדומה והזר של אבעבועות כנגעים העלולים לפשיון, כמו כנגע הזאבת וכנגע הגוזח. נזכור נא כי הזר האדום המקיף את הנגע הוא באמת גבוהה מן העור. ויכול להיות כי אל הזר הזה כיון בעל המאמר בתוספתא וקרא אותו בשם שאת, ואומר: מה לשון שאת? מונבחה כפשוטה, כמראה הצל (ארמדם כהה או אמוץ כהה) שבנגע, שהוא גבוהה ממראה החמה (כלומר מן הצלקת הלבנה שבמרכז הנגע). מה לשון עמוק? עמוקה כפשוטה, כמראה החמה. כלומר הצלקת, שהיא עמוקה מן הצל. מאמר התוספתא, מראה הנגע עמוק ולא ממשו עמוק⁴³ יתכן רק בהגזות שבה המקום הלבן שבמרכז הנגע איננו עמוק מן העור, רק עמוק מן הזר האדום שמסביב, אבל הוא נראה עמוק מן העור.

⁴² גם הפרופסור טינג, שלפי דעתו צרעת העור היא הוישיליגה, מודה הוא כי צרעת הראש והזקן היא האבעבועה הגוזה.

כאלה (עיין מה שהכאנו למעלה בשם Heumann). יש לשער כי המחלה הזאת היתה מצויה מאד אצל יוצאי מצרים, שישבו ימים רבים בארץ גושן באקלים חם ובין יאורים ואגמי מים, ואפשר שזיה הנגע הזה מתגלה אצלם בתמונה יותר חזקה ואכזרית מאשר אצלנו. אולם גם ההגיון גם המעשים ויובחו לנו כי לא האבעבועה הגזות לכדה היא הצרעת שבתורה; כי הצרעת הכלול עוד מחלות מתדבקות רבות.

מדוע לא הארה התורה לנו את כל המחלות האלה בסימניהן המובהקים למען נוכל להכירן? אבל המחוקק האלהי לא חפץ לתת לנו פרק ברערטאטולוגיא, לא זאת היא מטרת התורה ללמד את העם דעת בסדרי הטבע ובחזיונותיה, השמים שמים לה' והארץ נתן לבני האדם לחקור ולדרוש בה עד מקום שכח שכלו יגיע. המחוקק האלהי נתן לנו רק חוקים ומשפטים „אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" ואשר ישמרו על האדם למען לא תדבק בו הרעה, ועל כן נתנה התורה סמנים כוללים לכל המחלות המתדבקות ובארה לנו את התנאים שעל פיהם יוכלו בעלי מחלות כאלה להזיק לאחרים.

לא כל חולה במחלה מתדבקת יזיק לאחרים, למשל החולה במחלת העגבת (Syphilis) לא יזיק לאחרים בהבל פיו, ואם ישב אהו איש ימים רבים בחדר אחד לא יחלה. אולם אם תחינה על גופו מכות טריות שמוציאות מתוכן לחה האוצרת בתוכה את ארס המחלה, או אם הפול טפה קטנה מלחה זו על עור אדם בריא ותדבקתהו הרעה. ממעשים בכל יום ידענו כי הילד החולה במחלת הסקרלטינה יוכל להזיק לילדים אחרים בסוף מחלתו הרבה יותר מאשר בתחלתה. כי בסוף המחלה יתקלף עור החולה וקשקשים לבנות כסובין או כקשקשת של דגים נושרות ממנו, והקשקשים האלה הן הן שנושאות את ארס המחלה מן החולה אל הבריא. אם נחבונן בקשקשי נגע הגזות על ידי שפופרת מגדלת, אז נראה כי הן מלאות כלן בצמחי הפטריאות הדקות שהן, ורק הן לבדן, הן סבת המחלה.

הספחת (ר"ל הקשקשים), ובשר החי (ר"ל מכה טריה), הן לפי זה הסמנים היוהר נכבדים בין סמני הצרעת. או בדברים אחרים: הספחת ובשר החי הם התנאים היותר נחוצים שעל פיהם יוכל המצורע להחשב לאיש שיוכל להזיק לאחרים. אם אין אחת משתי אלה—לא יוכל המצורע להזיק לאחרים, ואז מדה הרחמים דורשת לבלי הרחיק את החולה מקרוביו ושאריו בשרו.

אבל יען כי נגעו ספחת ונגעו בשר-חי יוכלו להיות גם במחלות בלתי מתדבקות, על כן מסר המחוקק להכהנים עוד שלשה סמני טומאה: שער לבן, מראה עמוק, ופשיון.

1) שער לבן הוא סמן בלתי תמידו בנגעו עור הבשר. לא כל בני האדם שוים בדבר הזה; יש אנשים בעלי שער ויש אנשים שעורם חלק ושער עור בשרם דומה למוך דק, עד שקשה להבחין אם שחור הוא או לבן. על עור הנשים לא יראה כמעט כל שער, ויש מקומות בגוף האדם שלא יצטחו בהן שער לעולם כמו העפעפים וכפות הידים והרגלים. מכל נגעו עור הבשר ידענו היום רק שלשה שיהפכו שער שחור ללבן. האבעבועה הגזות מחלת השנהבת

והבהקת (Utililigo). אבל הבהקת לא תבוא עם ספחת של קשקשים ועל כן לא על נגעי הצרעת החשב⁴⁸).

(2) מראה עמוק. הוא סמן מובהק למחלת השנהבת ולמחלת הואבת ולהאבעבועה הגוזות אעפ"י שלפעמים יחסר בהן הסמן הזה. אבל הוא לא יראה לעולם לא בהגרם ולא בהשפחת הפשוטה ולא בהבהקת.

(3) הפשיון או התרחכות הנגע מן המרכז אל הסובב — הוא סמן מובהק להאבעבועה הגוזות, ולהספחת הפשוטה ולהואבת אעפ"י שיוכל לבוא גם בהבהקת. אבל לעולם לא יבוא לא בהגרם ולא בנגעי העגבת השונים במראיהם מאד.

על דבר מחלת העגבת (Syphilis), שנמו אחדים מהרופאים למצוא את עקבותיה בפרשת צרעת לא נוכל להגיד מאומה, כי כשם שלא נוכל להוכיח מן הכתוב בטופתים נאמנים את מציאותה בימי מתן התורה, כן לא נוכל גם להכחישה. המחלה הזאת תגלה במראות רבים שונים מאד, ועל כן יוכלו גם דברי הכתוב לכוון אליה, אם אך יודע לנו מן הצד כי היתה המחלה הזאת מצויה גם אצל המצרים והיוונים הקדמונים.

ט

ננסה נא עתה לעבור על פני הכתובים ולראות אם מתישבים הם על פי השערתנו.

(ב) אדם, יהיה מי שיהיה ואפילו אשה וקטן ואפילו גר תושב (הרבא"ע) שכיון שחלה במחלה מתדבקת יוכל להזיק לאחרים, כיהיה בעור בשרו גם באיש ובמקום שלא יצמחו שערות (ספרא) שאת, ר"ל הריסה וחסרון בעור הבשר, כמו טכה וצלקת עמוקת, או ספחת, ר"ל קליפה של קשקשים הנספחים אל העור, או בהרת. והיה זה בעור בשרו לנגע צרעת, ר"ל למחלה מתדבקת על ידי נגיעה ונקראת כפי כל בשם צרעת מפני שהיא לבנה ומחוספסת כשלג. והובא בעל כרחו אל הכהן

ע"ד הכהרת האדומה או הלבנה.

(ג) וראה הכהן את הנגע ושער בנגע הפך לבן כמו שיהיה זה בנגע הגוזה, ולפעמים בכתי השנהבת, או שיהיה מראה הנגע עמוק מעור בשרו, כמו שיהיה זה בנגעי הגוזה והואבת, נגע צרעת היא, שבאה על ידי נגיעה ותוכל להזיק לאחרים, וראהו הכהן וטמא אותו,

⁴⁸ אין כל ספק בעינינו כי לא בכל העתים והזמנים מלא העם אחרי מצות התורה, כי גרוש המצורעים יהיה רק על פי כהנים מוכחים לדבר — ברכות הימים גרש העם מעצמו את האנשים שנראו בעיניו כמצורעים, או המצורעים בעצמם התרחקו מן החברה, כמו שנראה זאת גם היום במדינת טורקיסטאן (כמו שספר לנו החפ"ס יוסף מינדל) ובכל שאר מדינות המזרח. לכל הפחות לא נשאר לנו גם ספור אחד בכתי הקודש ובתלמודים. שיהא איש מוכא אל הכהן, למען יגזור עליו לשבט או לחסד. במצב כזה נתערכה עם הצרעת האמתית גם צרעת מרוסה, והבהקת (ויטיליגה) שהיא לבנה ויש בה שער לבן, נחשבה גם היא ברכות חמיים בעיני העם לצרעת.

(ד) ואם בהרת לבנה היא — מכוסה בקשקשים — בעור בשרו ועמוק אין מראה מן העור, כמו שיהיה זאת לפעמים בנגעים האמורים למעלה, ואשר יהיה המיד בהגרב ובהשפחת המצויה (psoriasis), וגם הסמן השני שער לבן יחסר, והסגיר הכהן את הנגע שבעת ימים.

(ה) וראהו הכהן ביום השביעי והנה הנגע עמד בעיניו ונשאר כמות שהוא, לא פשה בעור מסביב, כי אם תפשה, או ידע שהוא גזות או שפחת מצויה⁴⁴), ואולי גם זאבת. והסגירו הכהן שבעת ימים שנית.

(ו) וראה הכהן אותו ביום השביעי שנית והנה כהה הנגע, שנקלפו ממנו הקשקשים הלבנות והעור שבה לאיתנה, וגם לא פשה הנגע בעור, אות הוא כי נרפאה המחלה כלה, ולא תוסיף הת כחה בעור הבריא, כמו שנראה כזאת לפעמים במחלת הגזות ובמחלת השפחת המצויה, ומה שנראה כמעט תמיד בקליפות של הגרב היבש שאין בו טומאה כלל ומתהרו הכהן, מספחת היא ר"ל קליפה פשוטה (Crusta) וכבס בגדיו, מיראה מדבר פן דבקו בבגדיו קליפות וקשקשים של האבעבועה הגזוזה שהיתה בגופו או של שאר מחלות, אם היו כל החולים המעונים בדיקה נסגרים בבית אחד שנקבע לרבר זה, ומתהר.

(ז) ואם פשה תפשה המספחת בעור אחרי הראתו אל הכהן, מה שיקרה בכל המחלות שהוכרנו למעלה.

(ח) ...וממאו הכהן צרעת היא.

עיד השאת.

(ט) נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן.

(י) וראה הכהן והנה שאת (צלקת) לבנה בעור והיא הפכה שער לבן באיזה מקום בעור בשרו כמו שיהיה זה בנגעי השנהבת, או שלא נראה שער לבן רק ומחית בשר חי, כלומר מכה מריה בשאת, כמו שיהיה זה בשנהבת נושנת או בנגע הזאבת.

(יא) צרעת נושנת היא בעור בשרו, וכו'.

עיד הספחת הכללית.

(יב) ואם פרוח תפרח⁴⁵ בימים מעטים, הצרעת בעור וכסתה הצרעת את כל עור הנגע מראשו ועד רגליו לכל מראה

⁴⁴ ואעפ"י שהשפחת המצויה היא מחלה בלתי מתרבת, אבל לעמים תדמה הגזות להשפחת המצויה כל כך, עד שאי אפשר למראית עין להבדיל ביניהן ורק בעור השפופרת המגדלת נוכל להבדיל ביניהן. כי בקשקשי הגזות ימצאו התוסין הדקין של הפטריאות שהן סבת המחלה מה שאין כמוהן בהשפחת. אולם בירי הכתמים הקדמונים לא היתה עוד שפופרת מגדלת, ועל כן היתה נחשבת בעיניהם לנגע צרעת.

⁴⁵ הפעל פרוח כהשאלה להתגלות הנגעים הוגח רק על דבר אשר יתגלה בזמן קצר כהמלה הרומית Effloratio שמשתמשת לענין זה, ולא יתכן להשתמש במלה זו לנגע המתגלה על העור מעט מעט במשך שנים רבות כמו הוויטילוגה.

עיני הכהן, מה שיקרה לראות רק או בהשפחת הבללית (Psoriasis universalis) או בהגרב הבללי (Eczema universalis).

(ג) וראה הכהן והנה כסתה הצרעה, כלומר הקשקשים, את כל בשרו ומהר את הנגע, כלו הפך לבן טהור הוא. מפני שבכל המחלות הידועות לנו אין גם אחת שיתכסה בה כל הגוף בקשקשים לבנות ובזמן קצר מלבד הגרב והשפחת המצויה שהן בלתי מזדבקות כמו שהורה הנסיון.

עיד הבשר החי.

(ד) וביום הראות בו כלומר בהאדם המנוגע באיזה נגע שתהיה בשר חי וטמא.

(ט) וראה הכהן את הבשר החי וטמא. הבשר החי טמא הוא מפאת עצמו, מפני שהלחה הארסית הנוולת מטכה מריה תוכל להדביק את המחלה לבני אדם אחרים.

(ז) או כי יִשָּׁב הבשר החי ונהפך ללבן, מפני שהתכסה בצלקת...

(ז) וראהו הכהן והנה נהפך הנגע האדום ללבן, ומהר הכהן את הנגע, אחרי שאין מקום לפחוד פן יזיק לאחרים.

עיד השחין.

(ח) וכשר כי יהיה בו בעורו שחין ונרפא, מה שיקרה בהרבה מחלות מדבקות, למשל, בראשית התגלות השנהבת הראינה על העור אכעבועות גדולות שנרפאות מהר, ומשאירות אהריון כהמים בעלי צבע שונים. כמו כן בהואבת יש שיתפכו החרצנים שילדו בהנגע מהר למכות טריות, שהוכינה להרפא גם הן. וגם האכעבועה הגזוזת אם תבוא במקום שיצמח שער עב תתהפך לפעמים גם לשחין אוניש מאד. אבל גם שחין שבא אחרי מכה בירי אדם יוכל למשוך אחריו התפתחות של שפחת מצויה.

(ט) והיה במקום השחין שאת לבנה, מה שאין דרכה בכך. כי השאת ר"ל הגלד החדש והרך נטרם יתהפך לצלקת גמורה, הוא תמיד אדום, ופה השאת לבנה מפני שהיא מכוסה בקשקשי הגלד הנקלפים מעל העור. או בהרת לבנה אדמדמת, מפני שמספר הקליפות והקשקשים הלבנים הוא מעט, ועל כן נשקף מביניהן הגלד הרך והאדום.

(כ) וראה הכהן, והנה טרָאָה של השאת שפל מן העור (כמו שיהיה בנגע הגזוזת והואבת) או שעה הפך לבן כמו שיהיה זה בכתמי השנהבת הבאים אחרי שחין האכעבועות או בנגע הגזוזת — וטמא הכהן — נגע צרעה היא בשחין פרחה.

(כא) ואם יראנה הכהן והנה אין בה שער לבן, ושפלה איננה מן העור והיא כהה. ואם כן אין לחשוב את הכהרת גם לשפחת מצויה שדרכה להיות לבנה כשלג — והסגירו הכהן שבעת ימים.

כב) ואם פשה תפשה בעור. וטמא הכהן אותו, נגע היא, כי הפשיון היה נחשב המיד לסימן של נגע או מחלה מתדבקת.

כג) ואם תחתיה תעטוד הבהרת לא פשתה, צרבת (קליפת) השחין היא. כי בכל שחין, יהיה מאיזה סבה שתהיה, במרם ההבשל הצלקת כל צרכה, אפשר כשיתקלף הגלד החדש והרך פעמים רבות מבלי אשר יורה הדבר הזה על מחלה מתדבקת.

פרשת המכוה (מפסוק כ"ד עד פסוק כ"ה) מפורשת כפרשת השחין כלי כל שנוי ורק שם אחד חדש עלינו לפרש בו, והוא השם מחיה: השם מחיה הוראתו גדול הבשר שבא למלא את החסרון בהעור. כנודע יבדילו הרופאים היום שלש מדרגות במכות האש. המדרגה הראשונה היא מכוה קלה שתעורר רק דלקת קלה בהעור, שיתאדם ואחרי יום או יומים ישוב לאיתנו. המדרגה השניה היא אם החום יפעול על השמיח העליון של העור והקרום העליון, או קרום הקרן יתנשא מעל העור בהמונת אבעבועות גדולות או קטנות מלאות נסיוכה או מוגלה, רק השמיח השני הנקרא בשם רשת של מלפיגי לא ישחת ולא יהרס. במדרגה זו, אחרי אשר תקרע האבעבועה ותתקלף, תתגלד המכוה בקרום חדש שלפעמים יתקלף גם הוא, אבל סוף סוף ישוב העור לאיתנו מבלי אשר ישאר עליו כל רושם וכל צלקת.

אולם בשם מדרגה שלישית יכנו הרופאים כל מכוה חזקה, אם על ידי פעולה החום נשחתו ונהרסו לא לבד קרום הקרן והרשת של מלפיגי, כי אם גם הפיטמות של עצם העור, המרוקם לא מלשכות הרצפה, כי אם מרקמת החבור. כאשר תרפא מכוה כזאת, או על פי רוב יצמח הבשר הבא למלא את חסרון העור במדה נפרזה מאד, ועל המכה יראו גבנונים של בשר בתמונת הרים ועמקים. וגם הצלקת החדשה תהיה לפי זה לא חלקה כמישור, כי אם מלאה גבנונים. נקל להבין גם זה, כי בצלקת של מכוה ממדרגה שלישית לא יצמחו שערות לעולם, כי השערות יצמחו רק במקום שעוד לא נהרס מכסה העור המרוקם מלשכות הרצפה ועוד לא נהרסו גם כן גרתיקי השערות.

לפי זה מאמר הכתוב: „והנה נהפך שער לבן בבהרת ומראה עמוק מן העור“ לא יתכן במכוה ממדרגת השלישית, כי אם במכוה ממדרגה השניה. אבל המדרגה השניה לא תשאיר אחריה צלקת לבנה לעולם — ואיך יאמר הכתוב, והיתה מחית המכוה בהרת לבנה? אין זאת כי אם מאשר היא מכוסה על פי רוב בקשקשים לכותנ של הגלד הנקלף המיד. ואת הקליפות האלה יקרא המחוקק בשם צרבת המכוה.

ע"ד הנתק וגזות הראש.

הנתק היא מחלה ידועה לנו כי היא היא הגזות אשר תהיה בעור הבשר, והנקראת בשם *Herpes tonsurans* (46) כי תגזזת את השער במקום המנוגע.

(46) כן הוא גם דעת הפרופסור מינך, אולם הוא יחשוב כי רק כהגזות לכדה הכתוב מדבר מה שלא יתכן לדעתנו, וגם הרמב"ן מפרש שזרעת הראש היא מינא בלעז *Tinea Favus*, כביאור השם נתק לא נחלקו המבארים, כי הפעל נתק הוראתו קריעה ותלישה, כמו כאשר ינתק פתיל הנעורת (שומטים מ"ז מ').

אולם לפי הנראה מן הסמנים שנותן לנו המחוקק האלהי מראה עמוק ושער צהוב דק, יכולל השם נהק שתי מחלות שונות: את האבעבועה הנזוה ואת צרעת הראש הנקראת בשם (Favus).

בנגע הגזוה מראה הנגע איננו עמוק מן העור, כי אם בשטח אחד עם העור או גבוה מעט ממנו. השער איננו צהוב כי אם לבן כמו מכוסה באבק עמילן. וגם איננו דק, ונדפוך הוא, הוא יראה עב מעט משער בריא, מפני שחלל השער הוא מלא בחומי הפמריאות.

צרעת הראש (Favus) היא ג"כ מחלה מתדבקת מאד והלויה גם היא בצמחי פמריאות, הדומות לחוטין דקים ומעוקלים הנמצאים במספר עצום מאד בקשקשי הנגע הזה. קשקשי הנגע הן ממראה צהוב כגפרית, ודומות בתבניתן לקערות קטנות ששוליהן מונבחות מעט למעלה, ומקיפות כל שער ושער, עד שידמה כאלו השער יוצא ממרכזו הקערה. השערות יתדקקו וישתנו במראיהן ולפעמים למראה אדמדם צהוב. גם ינתקו ויגזזו כאשר יגזזו השערות בנגע האבעבועה הנזוה⁴⁷, וכאשר יתקלפו (על ידי חכוך בידים) הקשקשים השקערורות ממקומם, יפול אתן יחד גם השער הדק והגזזו, ובמקומו יעשה צלקת שמראהו שפל מן העור, ואשר ישאר קרחה לעולם, בעת אשר על הקרחה הנשארת אחרי הגזוה יוכל שער שחור לשוב ולצמוח, אחרי אשר מקומו לא יעשה צלקת. עתה אבאר את הדברים על סדר הכתובים.

כט) ואיש או אשה כי יהיה בו נגע בראש או בזקן. דקדק הכתוב להזכיר פה את האשה. יען כי הסמן של שער לבן בנגעי עור הבשר יוכל להיות נראה רק על עור האיש, ששערות העור הדקות כמוך נכרות בו, בשעה שבעור האשה אין השער הזה נכר כלל, ורק בנגעי הראש האיש והאשה שוים זה לזו.

ל) וראה הכהן את הנגע והנה מראהו (במקום שנקלפו הקשקשים) עמוק מן העור ובו שער צהוב דק (במקום שלא נקלפו עוד הקשקשים) וממא אותו הכהן, מפני שמחלה מתדבקת היא מאד; נתק הוא, צרעת הראש או הזקן הוא ר"ל Favus, נאפוי.

לא) וכי יראה הכהן את נגע הנתק, את הנגע שנתקו וגזזו השערות בו והנה אין מראהו עמוק מן העור, כמו שיחיה זה במחלת הגזוה, ובתחלת המחלה גם בצרעת הראש, אבל גם שער שחור אין בו, ועל כן לא נוכל לדעת אם נרפאה המחלה כבר או לא, והסגיר הכהן את הנגע שבעת ימים.

לב) וראה הכהן את הנגע ביום השביעי והנה לא פשה הנתק (כי הפשיון הוא סמן לשתי המחלות שזכרנו גם יחד) ולא היה בו שער צהוב ומראה הנתק אין עמוק מן העור. והתגלה, ואת הנתק לא יגלח⁴⁸, והסגיר הכהן את הנתק

⁴⁷ דק לקוי קצר" דברי רבי עקיבא, ר"י בן גורי אומר אפילו ארוך (מסכת נגעים דק"י מ' א').

⁴⁸ כיצד מגלחין את הנתק? מגלח חוצה לו ומניח ב' שערות סמוך לו, כדי שיחא ניכר אם פשה (משנה נגעים פ"י מ' ה').

שבעת ימים שנית, יען כי המחלות האלה יש אשר תתרחבנה אך לאט לאט, וביחוד תתרחב כך צרעת הראש.

לד) וראה הכהן את הנתק ביום השביעי והנה לא פשה הנתק בעור ומראהו איננו עמוק מן העור, ואם כן אין כאן גם צלקת, ולכן ברור הדבר שהיתה פה האבעבועה הגזזת שנרפאה כלה. ומהר אותו הכהן, וכבס בגדיו (פן רבנו בהם הקשקשים עם חומי הפטריאות שבהן שיוכלו להזיק גם להמצורע גם לאנשים אחרים) ומהר.

לה) ואם פשה יפשה הנתק בעור אחרי מהרתו, מפני שזרע הפטריאות נשאר כמוס באחת הגומות של השער, ואחרי כן שב לתחיה ויצץ ציץ ויגמול פטריאות חדשות.

לו) וראהו הכהן והנה פשה הנגע בעור, לא יבקר הכהן לשער הצהוב, מפני שהשער הצהוב איננו סמן מובהק, ולפעמים יחסר הסמן הזה לגמרי, ומלבד זה אין הסמן הזה מצוי בהאבעבועה הגזזת בשעה שהפשוין הוא סמן כולל לשתי המחלות ולא יכוב לעולם, ועל כן טמא הוא.

לז) ואם בעינו עמד הנתק ושער שחור צמח בו נרפא הנתק ... טהור הוא.

לח) ואיש או אשה כי יהיה בעור בשרם בהרות בהרות (שאין מראה הנגע עמוק מעור הבשר).

לט) וראה הכהן והנה בעור בשרם בהרות כהות, שאין בה קשקשים לבנים, אע"פ שהן לבנות, בוחק הוא פרח בעור. וזה היא הויטיליגה שהיתה נקראת אצל היונים הקרטונים בשם Alphas, כמו שתרגמו שבעים הוקנים — טהור הוא. מפני שהויטיליגה איננה מחלה מתדבקת.

מ) והצרוע אשר בו הנגע בגדיו יהיה פרומים וראשו יהיה פרוע, ועל שפם יעטה (שלא יזיק בהבל פיו הראב"ע) וטמא טמא יקרא, כדי להזהיר את העם לבל יקרבו אליו לנגוע בו.

מו) כל ימי אשר הנגע בו יטמא, ולא מאשר גור עליו הכהן יטמא כי אם טמא הוא ספאת עצמו. בדר ישב (ולא עם אשתו) מחוץ לטחנה מושבו.

⁴⁹ בתוספתא ננעים (פ"ח מ' ו') נמצא: מצורע מותר בתה"ט בימי נמרו ואסור כימי ספרו (דכתיב וישב מחוץ לאהל ו' ימים ודרשינן אהל זה אשתו), רבי יוסי ב"ר יהודה אומר אף בימי ספרו אסור, קל והותר בימי נמרו, אמר ר' חייא אמרתי לפני רבי: למדתנו רבינו שלא היה יוחם לעויהו אלא בימי חלומו, אמר לי אף אני כך אמרתי. ובחולין קמ"א נאמר סתם: מצורע אסור בתשמיש המטה, וכירושלמי שבת (פ"א ה' ג') תני, ר"ש ב"ר אליעזר אומר עד איכן פרצה טהרה שנא' כי מעט אשר היה לך לפני ויפרוץ לרוב, שלא גזרו לאמר שלא יאכל טהור עם הטמא, אלא אמרו לא יאכל הוב עם הובה, האוב עם מצורעת מותר, וישב מחוץ לאהל ולא מחוץ לאהלה, מצורע עם זבה אסור מצורע עם מצורעת אסור, המאמר הזה ראוי לשום אליו לב. הכתוב השוה בענין הצרעת תמיד את האשה לאיש, ורבותינו דרשו וישב מחוץ לאהל כדי להתיר תשמיש למצורעת. אע"פ שכל הפרשה כלה נכתבה בלשון זכר. במקום אחר אבאר מה ראו חכמינו להוציא כדרושם את הכתוב מידי פשוטו.

אחרי אשר ערכנו את פירושו על הפרשה השלש עשרה מתורת כהנים, נחשוב לא למותר להביא בזה דעת שני רופאים שכתבו בשנים האחרונות את פירושם לפרשה זו, ואשר דעותיהם שונות מדעתנו מאד.

הראשון הוא החכם המנוח הד"ר י"מ ראבינאוויץ ז"ל בהרגמו הצרפתי של התלמוד מסכת נגעים. כמונו יחשוב גם הוא, כי הצרעת היא נגע של קשקשים על העור, אף על פי שלא יבאר את היסודות אשר הוא נשען עליהם. בלתי ספק נשען הד"ר ראבינאוויץ על הוראת השם Lepra שבו יתרגמו שבעים הוקנים את השם צרעת. כמונו יחשוב גם הוא כי "בשר חי הוראתו מכה מריה וזאת יוכיח בראיות נכוחות שאין עליהם, לפי דעתו, כל תשובה, וכמונו יחשוב גם הוא כי הספחת היא קליפה של קשקשים. אולם רק עד פה אנחנו הולכים שלובי יד, מכאן ואילך דרכינו מתחלקת. ראבינאוויץ יחשוב כי הצרעת היא מחלה אחת ולא סוג של מחלות. והמחלה הזאת היא השנהבת של היונים שחשבו המחוקק האלהי למחלה מתדבקת, ומדוע רק המחלה הזאת? יען כי השנהבת של היונים תקרא היום בפי הרופאים גם כן בשם לעפרא. בדבר הזה הראה ראבינאוויץ לעין כל, כי נעלמו ממנו תולדות השם הזה ומוצאו. אולם החכם הזה ברוב ידיעותיו המצוינות בכל ענפי הדעת נכשל בפעם הזאת. בכל שנות עבודתו בשדה הספרות ישב האיש בפאריו, וכפי הנראה לא ראה חולה במחלת השנהבת מעודו, ועל כן בכואו לישוב את שימתו על סדר הפסוקים, יכשל על כל שעל ושעל וגם לא ידע במה יכשל. בכואו לבאר פסוק זה או אחר, יביא לו לראיה מאמרים מקבילים מדברי הרופאים היונים הקדמונים על דבר הלעפרא (ובדבר הזה הראה בקיאות נפלאה מאד), ולא ידע ולא יבין כי הלעפרא של הרופאים ההם איננה השנהבת כלל, כי אם מחלות אחרות הרחוקות מהשנהבת כרחוק מזרח ממערב.

אבל ראבינאוויץ יחשוב, כי גם הצרעת שכמשנה היא מחלת השנהבת ולא אחרת, כי הובל לעלות על דעת איש שבעלי המשנה ידברו ממחלה אשר לא כתובה בתורה? ובכואו לפרש את דברי המשנה והנה נגלה לפניו דבר נפלא מאד. בעלי המשנה יחשבו את הצרעת למחלה בלתי מתדבקת, בשעה שהתורה תחשוב אותה למחלה מתדבקת, כמו שנראה ברור מכל החוקים והמשפטים ע"ד הצרעת.

ראיותיו של הד"ר ראבינאוויץ חזקות ונכוחות מאד ואלו הן:

- (1) המשנה (נגעים פ"ג מ"א) אומרת: הכל מטמאין בנגעים חוץ מן העכו"ם וגר תושב. ואם מחלה מתדבקת היא מה לי עכו"ם מה לי ישראל? אין זאת כי אם חשבו את חוקי הצרעת רק לענין דתי בלבד⁶⁰.)
- (2) חתן שנראה בו נגע נותנים לו שבעת ימי המשהה (נגעים פ"ג מ"ב), ואם מחלה מתדבקת היא איך יתנו לו לנהם את אשתו החדשה.

⁶⁰) Les docteurs de la mischna pensaient donc qu'à leur époque, les lois bibliques concernant la lépre ne devaient être considérées que comme lois cérémonielles (Legislation Civile du Thalmud ect. T. V p. 403).

3) המשנה (שם פ"ה מ"א) אומרת כל ספק נגעים טהור, ואם מתדבקת היא הלא ספק נפשות היא, כי יוכל לזהם אחרים.

4) התולש סמני טומאה עד שלא בא אצל כהן טהור (שם פ"ו מ' ד'), אבל על ידי תלישה הן לא הכחיד המנוגע את המחלה המתדבקת מתוך גופו ומדוע זה יהיה טהור?

אל ארבע הראיות האלה נוכל להוסיף עוד כהנה וכהנה, אבל גם הראיות האלה מספיקות מאד. ומה עשה ראבינאווין?

בימי ראבינאווין חשבו רוב הרופאים כי השנהבת היונית היא מחלה בלתי מתדבקת, ועל כן ישמח החכם הזה לראות כי כיונו חכמי המשנה לדעת רופאי זמנו, ועל פי זה הוציאו את הכתוב מידי פשוטו על פי דרך הדרוש, למען יתאימו חוקי התורה עם הרעיון כי הצרעת היא מחלה בלתי מתדבקת.

כותב המאמר הזה ידע את האיש היקר הזה זכרונו לברכה, וידע כי האמין המנוח בכל לבו בקדושת התורה הכתובה והמסורה, ועל כן יתפלא מאד איך יכול להוציא דבר זר כזה מעמו. חכמינו בעלי המשנה כיונו לדעת רופאי זמננו, והמחוקק האלהי לא כיון לדעתם?! אם השנהבת איננה מתדבקת והמצורעים לא יוכלו הזיק לאיש, מדוע צוה המחוקק האלקי להרחיקם מביתם ומצאצאיהם ולהנחילם גורל מר כזה על לא חמס עשו?

עוד לא הספיק הד"ר ראבינאווין לפרסם את דבריו בדפוס (1880), וכבר בא הרופא נייסער (1879) והוכיח לעין כל כי סבת מחלת השנהבת הוא הקטג (Bacillus leprae) שמצא כבר לפני זה הרופא האנסען, למן היום הוא קימו וקבלו הרופאים לחשוב את השנהבת למחלה מתדבקת.

לו היה הד"ר ראבינאווין חי אתנו היום כי עתה שאלנו אותו: מי איפוא כיון לדעת רופאי זמננו: התורה הכתובה או המסורה?

לדעתנו אנחנו, כיונו גם שתיהן התורה הכתובה והמסורה גם יחד לדעת רופאי זמננו. המחוקק האלהי צוה להרחיק מן החברה את החולים שיוכלו להזיק לה, וחכמינו בעלי התלמוד צוו להכריז ולהודיע כי כל איש פרטי יזהר מזובובי בעלי-ראתן (שהם לדעתנו בעלי השנהבת) ושלא ישב איש במקום שינשב הרוח העובר עליהם, ושלא לאכול דברים הבאים מן המבואות. שישבו שם בעלי הראתן. כאשר בארנו, הצרעת שבתורה כוללת מחלות רבות ושונות וחכמינו בעלי המשנה, ממעטים שנבאר להלן, בררו מכלן רק מחלה אחת וקראו לה בשם צרעת, או יותר נכון בשם בהרת.

יא

מחורבתו של הד"ר ראבינאווין ז"ל לקח רופא אחר אבנים לבנות את שטתו בבאור הפרשה השלש עשרה, שמה השונה משטת ראבינאווין מן הקצה אל הקצה. הפרופסור מינך בספרו שהוזכרו פעמים רבות, יאמר גם הוא כי הצרעת שבתורה היא רק מחלה אחת, ולא סוג של מחלות, אבל היא איננה השנהבת (וזה אמת ונכון: אם הצרעת היא מחלה אחת או לא תוכל להיות השנהבת) כי אם הויטילוגה, אשר קראנו אנחנו בשם בהרת, יען כי לפי דעתנו, היא היא הבהק האמור בתורה.

לדעת ה' מינך הצרעת שבתורה איננה מחלה מתדבקת; את בעלי הויטיליגה צוה המחוקק האלהי לגרש מהסתפח בנחלת החברה, לא מאשר ויזקן לאחרים, כי אם מאשר הכתמים הלבנים על עור בשרם נחשבים לאות עונש מאת האלהים. השער הלבן אשר יראה לפעמים בכתמי הויטיליגה הוא הסימן המובהק והיחיד לנגע זה. השאת והבהרת, הם שמות נרדפים לכתמים לבנים. והספחת? הלא בכל אופן יורה השם הזה על דבר נוסף ונספח אל הנגע, והויטיליגה הלא נקיה היא כעצם השמים לטוהר. על זה יענה ה' מינך בשם הד"ר ה' קולישער, כי הספחת לא נזכרה גם פעם אחת בכל מסכת נגעים. אבל התורה הלא תזכיר שני סמנים שיבואו המיד תכופים זה אצל זה: שער בנגע הפך לבן ומראה הנגע עמוק מעור בשרו; ואם הצרעת היא רק מחלה אחת, או על כרחנו אנו צריכים לאמר, כי הסמנים האלה יוכלו לבוא בה או שניהם יחד או לכל הפחות כל אחד ואחד בפני עצמו. ובהויטיליגה הכתם הוא בשטח העור לא גבוה ולא נמוך ממנו. למען צאת מן המבוכה הזאת יפנה ה' מינך לעזרת המבארים הקדמונים. „מראה הנגע יראה עמוק מעור הבשר, מפני שהוא לבן כמראה חמה העמוקה מן הצל. וישען על מאמר התלמוד (כמו שהבינו לעוין, עיין לעיל הערה 17) שהעורב הלבן יקרא בשם עורב העמקי. אבל כבר הוכחנו כי דרך הביאור הזה מלאה תחתים ופחים אין ספורות. אבל יש עוד ביאור אחד להמאמר וזו מראה הנגע עמוק, כי הרואה את הנגע ידמה לו כי הנגע יוצא מעומקו של העור, יען כי השער הלבן יצמח מעומק העור, ויהיה פירושו של נגע עמוק כמו ים עמוק שאין מוכנו כי שטח הים הוא שפל מן החוץ, כי אם שהמים הם עמוקים. אבל מה יעשה ה' מינך עם המאמר ומראה שפל מן העור (פסוק כ' כ"א כ"ב) האם יאמר כי שפל הוא כמו שהים הוא שפל? כן לא יאמר איש בשפת עבר. את השם „בשר-חי" יבאר ה' מינך לא כדעת כל המפרשים—מבה טריה כי אם בשר-חי—עור בריא. מדוע יהיה עור בריא סמן של טומאת, מדוע יהיה עור בריא סמן של צרעת נושנת, זאת לא נוכל להבין גם אין מן הצורך להבין זאת, אחרי כי הצרעת שבתורה איננו דבר שיסודתי בחכמת הרפואה ויריעת המחלות וסגולותיהן, כי אם גזירת המחוקק, גזירה היא ואין אתה רשאי להרהר אחריה. אבל אנחנו נרהיב בנפשנו עז להרהר אחריה, ועל כן נשאל את ה' מינך את השאלות האלה:

- 1) מדוע בחר המחוקק מכל נגעי העור בהויטיליגה לכדה, שחיא מחלה בלתי מצויה ורק לעתים רחוקות יקרה לרופאים לראות אותה. מדוע תהיה הויטיליגה שהיא גם איננה מחלה, כי אם מוס בלבד — לאות עונש מאת האלהים. מינך אומר: יען כי היא תשחית את תואר פני האדם. אבל הזאבת והשנהבת של היונים, וגם הגרב הפשוט הלא ישימו את המנוגע לשמה ולזועה אלף פעמים יותר מן הויטיליגה, והשמים הראשונות, הן גם מחלות מתדבקות ומסוכנות לכל הנוגע בהן.
- 2) מדוע מכל נגעי עור הבשר בחר המחוקק רק בהויטיליגה הבלתי מתדבקת ובנגעי הראש והזקן בחר המחוקק בהאבעבועה הנוזת שהיא מתדבקת. האם הגרב והספחת של הראש (Crusta lactea) יפה ממנה? אם היתה

האבעבועה הגוונות מצויה אצל העכרים הקדמונים — (וזהו לדעתי דבר שאיננו מוטל בספק) הלא היתה נראית לפעמים גם על עור הבשר. ובנגע הזה הלא נמצאים כל שלשת הסמנים האמורים בתורה: שער לבן, מראה עמוק ופשיון וגם בשר חי נמצא בו, במובן של כל המפרשים וגם במובן של הפרופיסור מינך (עור הבריא במרכז הנגע), ובמה נופלת היא הגוונות מן הויטיליגה?

(3) התורה אומרת (ויקרא י"ד ג') וראה הכהן והנה נרפא נגע הצרעת מן הצרוע. והויטיליגה הלא לא הרפא לעולם! האומנם יצוה המחוקק דבר שאי אפשר שיבוא לעולם, דבר שאיננו במבוע המציאות כי אם יוכל לבוא על ידי מעשה ניסים? ואם יאמר כן הפרופיסור מינך, או נוכיח לו כי היה הדבר הזה במציאות ומעשים בכל יום.

אחד התנאים רבי טרפון, הנודע לנו במדותיו הנעלות ובאהבתו להאמה, העיד בעצמו כי טהר שלשה מצורעים במקל ברוש אחד, ואת המקל הזה הראה לתלמידו, למען ילמד ממנו הלכה בדבר שכבר חדל להיות לו אורח בחיים. ועדות איש כרבי טרפון נאמנה עלינו מאד.

(4) נאמנה עלינו גם עדות חכמי התלמוד (עיין לעיל הערה 35) כי בעלי הראתן היו נקראין מצורעים והיו יושבין מחוץ לעיר ובני האדם היו בורחים מהם למען לא תיגע בהם המחלה.

אנחנו נחשוב את הראתן למחלת השנהבת; אבל יהיה הראתן מה שיחיה, ככל אופן בעלי ראתן אינם בעלי ויטיליגה. בעלי הראתן הם מוכי שחין וחיטיליגה אין בה שחין. בעלי הראתן עיניהם זולגות דמעה, מנחיריהם הול לחת, וריר יורד מפיהם. ובעלי הויטיליגה הם אנשים בריאים ושלמים בכל אבריהם.

(5) בראות אהרן את מרים אחותו מצורעת כשלא אמר אל משה: אל נא תהי כמה, אשר בצאתו מרחם אמו ויאכל חצי בשרו. מדבריו אלה אנחנו רואים כי פחד פחד פן הביא הצרעת את מרים לידי טכות טריות ולידי המקת הבשר. האם לא ידע אהרן כי הויטיליגה לא הביא בעקבותיה דברים כאלה.

(6) הפרופיסור מינך לא ישים לב לזה, כי ע' הוקנים יתרגמו את השם צרעת המיד בשם לעפרא. אל ע' הוקנים הוספנו אנחנו עוד עד נאמן אחד את יוסף פלאווים הכהן. ה' מינך יאמר כי לא נדע היום איזה מחלה היתה נקראת אצל היפוקרט והרופאים הקדמונים בשם לעפרא, וע"כ לא נוכל גם לדעת אל איזה מחלה כיונו ע' הוקנים. לא פה המקום להרחיב את הדברים כביאור המקומות בספרי היפוקרט ששם נזכר השם הזה. אין כל ספק כי ביאורו תמיד פשוטו כמשמעו, Lepra, הוראתו Squama או קשקשים על העור. אם קשה לנו למצוא מחלה אחת שיכינו אליה כל המקומות, אשר יזכור בו היפוקרט את השם הזה, הוא מאשר היפוקרט לא כיון בשם לעפרא אל שום מחלה בעולם, כי אם אל סימן כולל למחלות רבות ושינוה, ובכלל עד אריסטאוס הקפורקאי לא היו מחלות בעולם, כי אם סמני מחלות. אחד מן הסמנים האלה היתה הלעפרא של היונים והצרעת של העכרים.

אבל, ישאל הקורא, סוף סוף מה נעשה להמשנה, אשר לא תזכיר לא את הספחת ולא את הסמן של מראה עמוק, ותבדיל בין ארבעה המראות של נגעים לא מחלות שינות מסוימות בסמניהן, כי אם ארבע מדרגות של צבע הלבן. מה נעשה להמשנה שתחשוב את הצרעת למחלה בלתי מתדבקת ותתיר להחתך ללכת אל חופתו בטרם ילך אל הכהן להראות לו את נגעו? אבל האם זו בלבד עשו החכמים בעלי המשנה? הנה לפניכם משל אחד. לאיש אחד נגלה כתם לבן של ווימיליגה על המצח, סמוך אל הראש ושער לבן אין בו, מפני שבכלל לא היו שערות על מצחו. לו שאל הכהן עצה מהפרופ'יסור מינך, כי עתה הגיד לו בלתי ספק לסגור את המנוגע שבעת ימים, ואם הפשה הנגע למעלה לפאת הקרקוד, או יהיו לו שנים מני מומאה כאחד, פשוין ושער לבן, וההלכה מטרת אתו מיד מפני „שנאמר וראה הכהן את הנגע בעור הבשר שיהא כל החוצה לו סמוך לעור הבשר וראוי לפשוין, שאם היה סמוך לראש ולזקן ולמכוה ולקדח המורד אינו טמא" (ספרא פ"ב). במקום אחר נעבור על כל דברי ההלכה, ונבאר את המעם הכמוס בדברי החכמים בעלי המשנה ואת הסבות הגדולות והנכבדות אשר הניעו אותם להוציא את הכתובים מירי פשוטם. פה נתן לקוראינו רק ראשי פרקים מדעתנו בענין הנכבד הזה:

המחוקק האלהי בצוותו עלינו חוקי מומאה ומהרה בכלל וחוקי נגעים בפרט — רק מטרה אחת היתה לפניו: לשמור את שלום כל איש ואיש בפרט ואת שלום העם הנבחר בכלל, למען לא יעשו החלאים הרעים והנאמנים שמות בהם, כמו שהיה זה דבר רגיל מאד בימים הקדמונים. „ושמרתם את מצותי ואת חוקותי, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם“.

החוקים הטובים האלה, שנתנו מאת האלהים לטובת האומה ולאשרה, נהפכו ברבות הימים לרועין לה. בסוף ימי הבית השני יחס הכהות והמפלגות בתוך העם פנימה, ויחס העם אל עמי הארץ אשר מסביב, היו נסיבה כי מחוקי מומאה ומהרה, ששלטונם בחיי העם היה חזק מאד, היתה נשקפת סכנה גדולה ועצומה לקיום העם ולקיום דתו. לולי בטלו בעוד מועד דיני מומאה ומהרה, מי יודע אם היה נשאר משונאיהם של ישראל שריר ופליט.

זאת ראו גדולי האומה ומנהיגיה. אבל לעשות תקונים בדת חשבו לדבר שאין להאדם הזכות והמשפט על זה. הדת היא מאת האלהים ומי הוא האדם אשר יבוא אחריו לתקן את אשר עשה. אולם התורה בעצמה נתנה לראשי האומה את המשפט ואת הזכות לבאר את הדת, ובמצות המאמר: לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל, שמה לחובה על העם לשמוע בקול ראשיה, כאלו היו דבריהם דברי הרת בעצמה; וראשי האומה לכבודם ולתפארתם גם ידעו להשתמש בזכות שנתנה להם הדת לאושר העם ולקיומו. כי קיום העם היה יקר בעיני האנשים הגדולים ההם יותר מכל כללי הדקדוק. הנה ראו כי חוקי מומאה ומהרה, הטובים לאנשים פרטים לשמור את שלומם ואת בריאותם, יזיקו להעם כולו — ועל כן דרשו את הכתובים והוציאו אותם לפעמים מירי פשוטם, ויוסיפו הלכות על הלכות שמטרתם היה להקמי

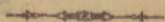
ולמעשה את פעולת החוקים האלה בתוך העם, עד שכרבות הימים נתבטלו החוקים האלה מעצמם, מכלי אשר נשא איש אחד או הסנהדרין כלו את ידו עליהם לבטלם בפירוש וביד רמה.

ובדבר חוקי הנגעים בפרט, מלבד הסכנה, שהיתה נשקפה מהם להעם כלו (את כל זה נבאר במקום אחר בראיות ברורות), חדלו להביא תועלת גם לאנשים פרטים. מצב השכלה העם כבר הגיע בימים ההם למדרגה גבוהה, עד שלא היה עוד צורך לו באפוטרופסים מיוחדים (הכהנים). לשמור על בריאותו. כל איש פרטי הבין אז לשמור את עצמו מכל נגע ומחלה — עד שלא היה עוד כל צורך לגרש את המצורעים האוטללים מקרב בני משפחתם, בשעה שמרת והרחמים דורשת כי צאצאיהם וקרוביהם ידאגו לשלומם.

או החלו חכמינו בכח המשפט שנתן להם, הלאו דלא תסור לדרוש את המקראות, ויוסיפו הלכות על הלכות ויצברו הלכות רבות מאד, שכולן באו רק להקל, להקל ולהקל⁽⁵¹⁾ תחת כל מיני הנגעים הרבים שהיו נקראים לפנים בשם „צרתה“ העמידו את הצרעת על הויטיליגה לבדה, שתקרה רק לעתים רחוקות מאד, וגם את הויטיליגה הגבילו בהלכות רבות אין מספר עד שלא נשאר ממנה כל מאומה.

גרוש המצורעים מחוץ למחנה היה דבר נהוג בהאומה מימים קדמונים, ולא בפעם אחת נצחה ההלכה החדשה את המנהג הנושן. ועל כן נפגוש עוד בימי האמוראים הראשונים את בעלי הראתן מחוץ לערי ארץ ישראל, כאשר יספרו זאת לנו חכמי האגדה. אמנם כי אין כל ההנגרות בין דברי המשנה ובין דברי האגדה. חכמי האגדה יספרו לנו את הדברים כמו שהיו, וחכמי ההלכה יציעו לפנינו את הדברים כמו שהם צריכים להיות, אבל סוף סוף נצחה ההלכה את המנהג ודינו נגעים שעל פי הדין הם נוהגים גם בזמן הזה, וגם בחוץ לארץ וגם בטמאי מתיים⁽⁵²⁾, חדלו להיות אורח להם בחיים, מכלי אשר יבטל אותם סנהדרין שלמה או חכם גדול אחד. ורק כשמונה או כתשע מאות שנה אחר החורבן, נשמע את אחד הגאונים בבבל משיח לפי תומו לאמר: כי אצל אנשי המזרח ר"ל, בבבל, בזמן הזה אם ח"ו יהיה ת"ח מצורע אין דוחין אותו לא מביהכ"נ ולא מביה"מ דליכא השתא והיה מחנך קדוש (?)⁽⁵³⁾.

עכשיו שכבר אין אנו מגרשים את המצורעים אל מחוץ לעיר, כי אם שולחים אותם אל בתי החולים, עכשיו אין אנו מתיראים עוד פן בבואנו לבאר את דברי הכתוב נגלה פנים בתורה שלא כהלכה. כי ההלכה כבר עשתה את שלה ואיננה. עכשיו נוכל לבאר את הכתוב על פי פשוטו, וזאת עשיתי במאמרי זה ככל אשר השיגה ידי. ד"ר י. ל. קאצענעלסאן.

⁽⁵¹⁾ וראהו: כולו כאמת שאם היה בראש חוטמו שופע הולך והולך בראש אצבעו שופע הולך והולך, אינו טמא, טכאן אמרו כ"ד ראשי אברים שבאדם שאינם מטמאים משום מחיה וכו' וטמא ארחו, אותו הוא מטמא ואינו מטמא את החולש סמני טומאה מתוך נגעו עד שלא בא לבתן וכו' וכל ירא הפשיון מטמא בתחלה ת"ל אחרי הראתו אל הכהן וכו'.

(ספרא לפרכס תוריס)

⁽⁵²⁾ תוספתא נגעים, פ' ח' ג'. ⁽⁵³⁾ תשובת הגאונים, שערי תשובה קע"ו.

הקדמת המו"ל.

הספר „הגלות והפרדות” נדפס רק פעם אחת במדינת אימליאה (ויניציאה שצ"ד 1684 16°—28) והוא מן הספרים הנכבדים יקרי הערך לתולדות היהודים באימליאה כראשית המאה הי"ז למספרם ובפרט לקורות תושבי עיר מנמובה וסביבותיה (שפ"ח—שצ"א) בימי מלחמת שלשים שנה (שע"ח—ת"ח) שהגיעה עד שערי עיר הנזכרת.

הס' הזה לרגלי ספורו המושך את לב הקורא ולסבת טיעום חבורים כאלה בספרותנו במאות שעברו, שלמו בו ידי רבים עד כי אבד זכרו, איידי דומטר, וגם לידועי ספר נודע לא למראה עינים, ונמצא רק באוצרות הספרים אשר באוקספארד ובלונדון (נזכר ברשימת שמינשניידער וצערנער), כן היה לפנינו בעקד הספרים של הר' יוסף מול מוויאזין ז"ל וכעת הוא נמצא באוצר ספרי הגר"ט שטראשון ז"ל בוולנא, אך איננו בין אספת הספרים הרבים של מועדונים האויאמי פה, גם יפקד מקומו ברשימת רוסט מאוצר ספרי רווינטאהל באמשטרדם.

ובבוא הספר יקר הערך והמציאות הזה, לידו איש חמודות זה דניאל פרופ'יסור חוואלואן הי"ו פה קמ"ר. אשר שקל זהב מחירו להביאו אל בית גנזיו — אוצר ספרים נבחרים, הם המה חמודי דניאל — הואיל בטובו להעיר אותנו על יקרת ערך הספר הזה לדיעת תולדות ישראל ולקורות המלחמה הנזכרת בכלל.

וטוב עין הוא יבורך, בתתו לידנו את החמדה גנוזה הזאת סבית גנזיו, להביאה שנית אל מחנה העברים, בקובץ הערוך על ידינו להיות לתשורה לחותמי „המליץ” הנכבדים, כי הספר הזה דבר השווה לכל נפש הוא כמו לאוהבי ספרים מועילים כן להמתחקים על קורות ישרון.

קרובי וקציני אשר בהם אתפאר המה האלוף כמהח"ר שמואל פאנו יצ"ו והקצין כמה"ר יעקב חיים קוים יצ"ו דורשי שלומי שלום וישע רב.

מיום שובי בשלום אל ארץ מולדתי היתה זאת עם לבבי לכתוב ולחקוק על ספר כל תמורות הזמן והמצוקות אשר עברו על אחינו בני עמנו אשר במנמובה בעת המלחמה והמגפה, והאחרון הכביד הגירוש המר והנמהר לולי כי תלאותי הפרטיים כתרוני סבוני גם סבבוני והבריחוני ללבת אחרי העמל והמורח להחיות את נפשי, או אמרתי לכל זמן ועת לכל חפץ, אך אמנם תמיד כל היום חשקי התאמץ בי להביא מן הכח אל הפועל תחלת מחשבת, ומה גם בראותי כי נתכוונתי לדעת גדולים המה מעלת תפארתכם אשר השיאוני גם יכלו לי להקריבני אל מלאכת חבור הספרים האלו, באמרם אלי כל היום איה קנאתך וגבורתך המון מעיק ורחמך, ולמה תחשה מלתנות משפט ה' וצדקותיו אשר עשה ביעקב. בכך קמתי ואתעורר משינת התרשלותי, ואבא בימים האלה אל מעונות אנשי הזכרון ואחלה פניהם להגיד נא לי את כל ביעותי הזמן, למען

אשמור לעשות את כל המצות אשר צויתני ממעלת הדרתכם ואקריבנה היום לפניכם, למען תהיו לי להדר כהדר השמש על הארץ. ואתם אלופי לריוח נוחת תבקשו נפשי תפשומו ידיכם הטהורות והקרכו מלאכתי לחוות בנועם תפארתכם כי יהיה לי לאות אמת כי מצאה חן עבודתי ואהבתי לפני כמא כבודכם והיה זה שלום. ועירי מנהר דיעה אברהם מסראן.

הקדמת המחבר.

שמעו נא זאת בית יעקב הקרובים והרחוקים, ורעו נא וראו. ההיתה כזאת אחרי אשר ירד בתחלה ובשניה בית קדשנו ותפארתנו וגאון מעוזנו איך היו לשמה כרגע ספו תמו נפשות קדושות בבהלות עצומות, התמסמהו ותמחו לרעם העת מרעיש מרעיד ומפחיד מפרק הרים הרי מרום ישראל ומשבר סלעים עתירי, סלעין חכמי חרשים ונבוגי לחשים, ששים ושמחים בחלקם חננם עליון בקריה עליוה אשר הושמה למשימה ולביוה, השחית התעיב והכאיב כל חלקה טובה במ"ן מו"בה מתקה וצופה כקש וסופה, ראשי אבירי לב ככירה גרופה וקטומה אין כל. מי בכס יאזין זאת יקשיב וישמע ולא יעשה בשרו חדודין חדודין יאחזנו השבץ יחלש כחו ויגוס ליחה יזעק במר נפשו ויעל עפר על ראשו, ועקת שבר יעיר ולמנחמים יגעיר מי ישקום שאון לבו וימצא מרגוע לרוחו בקרב, ישומו ישרים על זאת ישמיעו אנחות ויראו הרמעות וכאשר יעריפו יזובו מים ונחלים ישטופו נחם יסתר מהם ותמיד כל היום זכרון הנשמות לפניהם. ואני בעניי לעולם לא אתנחם על קהלי על אשר לא היתתי על פניו לנווד לו ולסופדו כראוי להדרו ולכברו כי מלמלני הזמן מלמלה גבר לעיר ווינה אשר לשון יושביה לא שמעתי. והנה בשובי אל בית אבי ואל ארץ מולדתי והנה חרב האויב מדקה וברגל רפסה, הוריד מעלתה תפארת עכסה נהרסה, נשא לבכי נמס והיה למים, והריומותי קול בכי עד לשמים, שאנתי כאריה אוי הוי הארץ הלזו הנשמה אשר היתה כגן עדן ויושביה כארוי הלבנון מלאי מצות ברמון איכה נחשבו לנבלי חרם לשבר רב ומהומה בהם, חשבתני לפנות למנחמים לא מצאתי אמי הורתי היקרה כי פרחו נפשה הטהורה בארץ נכריה. אבל יחיד עשיתי לי ואשב שומם ודומם ולא עצרתי כת. אמרתי אשכנה בתוך אהלי בקרב בתי בית מושב א"א ולה"ה, והנה האשכנזים ישבו בה ואני ואחי לזרים נחשבו, עד כי נשארתי משומם ערום יצאתי וערום באתי. ומצאתי כל עמי שרוים בצער ובצרה ממלחמות ובהלות חרדה חרב רעב דבר השחתה אשר נלחמו בהם בקצפה, שמו גפן פוריה לועופה, זה אומר הוי כי נתן ישראל לגדופה, וזה אומר יד ה' היתה נמויה וחרבו שלופה, לשום את הארץ למדחפה, והנה נפשי נכסוף נכספה לדעת את כל הקורות למען עשה כיום הזה להיות קולי הקינות נזכרות, ובשמעי תילו ספורי הצרות היו דמעותי ארצה נגרות ושמתי עלי משא לעיפה לדעת אמתת הדברים להיותם מאירים לכל יושבי הארץ ולדרים, ולהיות כי ידעתי כי יצבאו במספר צבאות האנשים אשר יאמרו על פרמי הספורים האלו או על כלליהם כי חסור או יתור נמצא כם (דבר נקל באמת

למספר לזולתו מה שלא היה הוא שם לחוות), על כן בחרתי לחלות את פני אנשים שלמים וכן רבים אשר עיניהם ראו ולא זר להודיעני כמות הדברים והווייתם למען הראות לכל, וביניהם הנכבד כמ' ישראל יהודה בכמ"ר משה חוק וצ"ל אשר יותר מכלם אור כגבר חלציו להעירני על כל פרטו המקרים כי כל הדברים והסיפורים נאמרים באמת, ואם נמשתי איוה דבר, לא עשיתי ללא דבר. ה' למען רחמיו ישגיח מסרומי, ויפרוס סכת שלומו על ישראל עמו, ויאמר די לצרותינו, ויטיבנו באחריתנו, ברחמיו וברב חסדיו ינאלנו אמן.

בשנת שלש מאות ושמונים וחמשה היא שנת שתיים עשרה שנה לממשלת החוכם פירדינאנדו גונזאגה דוכוס ממנטובה מדרש גדול לדרוש ולתור בו בחכמת הפילוסופיאה ובכל החכמות כמשפט כל עיר ועיר אשר מדרש חקירת החכמות בה. ולפי סברת המון עם הארץ עשה זה לבעבור סבב את הדבר להביא בעיר הזאת קרלו פירדינאנדו דוכוס מריטל בנו של הדוכוס הגדול קארלו גונזאגה הראשון כאשר עשה, כי חכם גדול היה פירדינאנדו מכל אשר היו לפניו ולבו ראה הדרכה חכמה ודעת לראות בעתידות, כי ראה כי נקל הדבר להשאר ארצו בלי מושל ותפול הממשלה ביד הדוכוס הגדול קארלו גונזאגה הראשון בנו של לודוויקו אחיו של גוליולמו גונזאגה אשר בעת מלוך גוליולמו במנטובה הלך לודוויקו הנזכר לארץ צרפת, וימת פירדינאנדו בשנת שלש מאות ושמונים ושבעה בחדש חשוון בעשרה יום בו וימלוך תחתיו וינציצו אחיו הנקרא וינציצו השני והושם כתר מלכות בראשו וקבלוהו כל שריו ועבדיו עליהם לארון ככבוד והדר. והימים אשר מלך וינציצו השני ארבעה עשר חדשים וימות.

ואחרי מותו מיד נתחתן קארלו פירדינאנדו הנזכר דוכוס מריטל עם השרית מריאה בתו של הדוכוס פראנציסקו גונזאגה ולקחה לו לאשה, כי כן נגזרה אומר מאת הדוכוס וינציצו דודה בעוד בחיים חיותו. אף כי היה זה נגד רצון שילוחו של מלך ספרד אשר היה בומן ההוא במנטובה אשר בגלל הדבר הזה יצא מחצר הדוכוס יר"ה וילך לגור באחד הבתים כאשר בחר.

ובשנת שלש מאות שמונים ושמונה ביום שמונה לחדש שבט בין כ"ג לכ"ד שעות הגיע הדוכוס הגדול קארלו גונזאגה הראשון יר"ה ובבואו היה מתנכר בבגדי הדיוטות בספינה אחת קטנה דרך מי הלגו ונכנס דרך אולם השער הנקרא פורטה אוסקורה אשר היא פתוחה לחצר הדוכוס החיצונה וקבלו אותו בנו הדוכוס מריטל הנזכר ושרים רבים אשר אתו, למחרת הבקר הוא יום תשעה לחדש הנזכר הלכו גדולי הק"קי המה כמה"ר ר' לוליאני שלום קזיס וכמה' אחרני ועל טפאנו וכמה' עשאל רפאל נורצי וצ"ל ועמם שלשת סמוני הק"קי להקביל את פניו ולהשתחוות לו אפים בשם כל הקהל יצ"ה והדוכוס יר"ה קבלם בכבוד והדר וידבר אתם טובות והלכו מאתו בשלום שמחים וטובי לב ושמחו את כל הק"קי עמם וביום שלשה עשר לחדש הנזכר לעת ערב יצא הדוכוס יר"ה מהחצר והוא רוכב על סוסו ושרים רבים אתו והדרך פעמי מרכבותיו ללכת אל בית תפלתם הגדול אשר ברחוב העיר ומשם נסע לאחרת מהקרמיל, ובשובו ללכת לחצר בהיותו ברחוב העיר נשמע קול גדול מהמון

העם יחי הדוכוס וילכו להם היהודים וכן היו זועקים תמיד. ויפן הדוכוס יר"ה אל משרתיו ויאמר להם מה קול הזה באזני הבה אותם ויחשו ולהכות את כל משמיעי הקול הזה היה עם לבבו, והמון העם בחשבם כי רשות ניתנה להם מאת הדוכוס יר"ה להכות את היהודים ולעשות בהם כרצונם נבהלו נחפזו להקריב את עצמם להכנם בניטו להרום ולאבד ח"ו ובדרך נס נפלא עד מאד נתחזקו היהודים ויסגרו פתחי הגיטו ובראותם כך קמו המון עם הארץ באכזריות חימה ושטף אף לכנוס אבנים ולהשליכם בחלוני היהודים הפתוחות חוצה הגיטו וישליכום וישברו את הזכוכיות ושיתו מגמת פניהם לעלות בסלמות דרך החלונות לבית היהודים ח"ו להשכיר חציהם מרם וחרכם תאכל בשר היהודים העניינים, והאומללים, לולי ה' שהיה לנו בחרות אפם בנו גמלנו טוב ולא רע ברחמי וברוב חסדיו ולא נתנם להרע לעמו ורבים מהמון עם הארץ נגשו אל דלתות שערי הגיטו בחרבות ברמחים ובקרדומות לשברם. וה' ברחמי העיר את רוח בחור אחד יהודי אשר שם נפשו בכפו וילך חוצה הגיטו אל רחוב הגדול, ויקר מקרהו בשני יועצי הדוכוס הגדולים והיהודי הלך ילך ובכה וישאלוהו השרים מה לך כי זעקת ויספר להם הבחור את כל המאורע, וישמע הדבר אל הדוכוס קארלו מריטיל ומיד שלח את קונטי פראנצסקו גנואנה ועמו אנשי חיל דוכבים בסוסים מזויינים איש חרבו על ירכו והבהילו את המון עם הארץ עד כי הלכו להם בפחי נפש כי תוחלתם נכזבה. ברוך המפליא לעשות אשר שם בלב הדוכוס מריטיל להיות לנו למשגב לעתות בצרה. ואף הדוכוס הגדול יר"ה התנצל עם ראשי הק"ק, כי מעולם לא עלה דעתו באמרו הכו להכות היהודים ח"ו אלא להכות הבה ופצוע המון העם אשר היתה זאת בפיהם לאמר יחי אדוננו הדוכוס וילכו היהודים מבינינו.

בערב ההיא קרה מקרה לאלוף מלמדי להועיל כמהור' מז"ט שליט זצ"ל להיותו חוצה הגיטו והכירוהו המון עם הארץ ורצו אחריו לשפוך דמו ארצה ח"ו, והאלוף הנזכר גם אל בית איש אחד נצרי והעיר ה' את רוחו למלמו מיד רודפיו והחביאוהו, אל אחת מן המחבואות והרודפים רדפו אחריו ביתה הנצרי ולא מצאוהו כי ה' אלוקיו היה בעזרו כי איש כשר היה מעוטר במצות ובמעשים טובים ויראת ה' על פניו עד כי הגיע הדבר אל ראשי הק"ק והשתדלו כיד ה' הטובה עליהם ושלחו שר חמשים וחמשי והביאוהו לביתו שלו ובטוח.

למחרת הבקר כי נפל פחד הצרים על היהודים, גזרו אומר על השוערים לבלתי יפתחו השערים כמנהגם, ובכה עמדו סגורים עד הצהריים ורבים מהמון עם הארץ אשר הרשיעו נגד היהודים בהשלכת האבנים וכנוצר הושמו ממעם הדוכוס יר"ה בבית האסורים.

האמנם היהודים בעצמם כי חפצי חסד ושלוה הם השתדלו לשלם טובה תחת רעה להוציאם מבית הכלאים וישתדלו מטוני הק"ק אצל הדוכוס יר"ה לעמוד בפרץ לפנייהם ולמנוע ידי המון עם הארץ מהשחית ביהודים, ולא אחר הדוכוס יר"ה לעשות הדבר כי חפץ בבית יעקב, כי לפנות ערב כרוזא קרא בחיל ממעם הדוכוס וגדוליו יר"ה לכוין אמרין נבריא נשיא ומפליא ששום אדם שיהיה לא יפצה פה ולא ירים את ידו לא ישמיע בחוץ קולו להרע לשום איש יהודי קטן או גדול, ואשר לא ישים לבו אל דבר האדון יר"ה ויעבור על כלל

הכרוז הזה או על שום פרט מפרטיו הדמין יתעבד וביתיה נולי ישתנה, והארץ יראה ושקמה. ועתה את האלקים הללתי ושמו הגדול רוממתי.

אלי מעוז חילי לך אשירה

פלאי חסרך היום בפי אזכירה

הושעת צאן גולה לעיר ועירה.

ויהי בימים ההם בשמונה לחדש אדר בשנת שלש מאות שמונים ושמונה נסע ההגמון וינצנצי שווארדו אנייל ממנטובה במלאכות הדוכוס יר"ה ללכת אל הקיסר פירדינאנד השני לוינה לקבל פקידות השלמנות היא האיניוסמיטורה להביא אל הדוכוס אדוניו ונתקבל לפני הקיסר, אף כי לא הגיע אל תכלית המבוקש, כי כבר יצא הזעם מלפני הקיסר החל רעש המלחמה. ויוסף עוד הדוכוס יר"ה לשלוח בנו בכורו קארלו פירדינאנדו דוכוס טריטל אל הקיסר למען ישא פניו ולא עשה ולא כלום ודברי הדוכוס טריטל ודברי ההגמון אל הקיסר ותשובת הקיסר ומוצאיהם וטובאיהם לא נתנני לבי לפרטם כפי הנשמע בשוקים וברחובות קריה, כי זה אומר בכה וזה אומר בכה ופלגו מים לב מלך ביד ה' מי יבוא עד תכונת ידיעת מצפוני טמוני מלכו הארץ ושריה, ואני אין לי עסק בנסתרות לבלתי אבשל כאשר עשו אשר שחו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ.

והקיסר פירדינאנדו השני אסף עם רב לחול אשר על שפת הים הרוב ממדינת גרמאניאה מאונגריאה, מבאימאה מאוסטריר' ממוראויאה מבוירא ומשוואבן ומכל ארצותיו, ויעל סך החיל שבעים אלף איש בחרו ומקום האמ' לא יפסד אשר לא ישוב איש מהם מפני כל ולא יבריחנו בן קשת ולקש היו נחשבים להם אבני הקלע, וישם עליהם לראש ולמנהיג השר הגדול קונטי מפאפינהיים והפאפינהיים הפקיד על הצבא לו למשנה הקונטי ראמבלדו מקוללאטו ואחריו הבארון מטיאס גאלסו ובארון יאקוב אלדרינגיר ויצום להיות עליהם למשמרת ללכת להלחם במנטובה ללכדה, וישימו פניהם כדוכים וכזאבי ערב ללכת לשמור מצות אדוניהם וירדו מגרמאניאה לארץ הגריסוני ומארץ הגריסוני אל פנות המילאניסי וילכו הלך וקרבו אל הגבולים אשר בין קריטונה ובין מנטובה ויבואו וישבו באוסטיאן מקום מהשר מבווולו ובארצות המודיניסי ומירנדוליס, ויהיו האשכנזים לשיכום בעיניהם ולצנינים בצדיהם. אז הלך הקונטי ראמבלדו מקוללאטו אל עיר סילאנו לקיים את הקשר הגדול והעצום אשר נתקשר בין הקיסר פירדינאנדו השני ובין פיליפו מלך ספרד. ושם במילאן נתקבל בכבוד לפני החכם והנכון סרקיס ספינולה ויתיעצו יחדו ללכת להלחם נגד הדוכוס קארלו יר"ה, ויחצו את מחניהם לשתי מחנות, המחנה האחת ועליהם הספינולה על קואל ממונטי פיראטו והמחנה השני ועליו הקוללאטי על המנטובאנו וילך הספינולה בכח גדול וביד חזקה וילכוד מקומות רבים ממונטי פיראטו וייצר על העיר קואל ותבוא העיר במצור ובמצוק ולא היה לחם לעם הארץ.

והשמועה באה אל הדוכוס יר"ה כי כמעט נלכדה קואל ויטהר וישלח את בנו אשר אהב דוכוס מאומינא ואנשים מעט עמו, כי עדיין לא ידעו מוצא העיר וטובאיה. ויודע הדבר לחיל הספרדים ויפקדו מרגלים לרגל מקום בואם

ורצו עליהם ויהרגום לפי חרב והדוכוס מאומינה הפשו חי ברדתו מהר פונצין ושמו אותו בבית כומר אחד במשמר עד בוא דבר הספינולה מה יעשה לו, והכומר כי היה איש אמונות בחכמה הבריה אותו וברח גם הוא עמו. ולהיות הדוכוס מאומינה הנזכר נער רך כמו בן חמש עשרה שנה ולא ניסה ללכת ברגליו, נשאהו הכומר הזה על שכמו באהבה וחכה הרבה מילין ויביאהו במנמוכה ובהגיעו שם כבוד גדול עשה הדוכוס יר"ה לכומר ההוא וגמלהו טוב כצדקתו וכבוד ידיו השיב לו. והדוכוס מאומינה ספר לאביו את כל הקורות אורו, וישמח הדוכוס בלבו שמחה גדולה, ודברי מלחמת קואל וחוק הרעב אשר היה שם בעיר היותה במצור הלא הם כתובים על ספר דברי הימים לאנשי קואל. והספינולה גם הוא לא יכול ללכוד את קואל כי עיר בצורה היא ואנשיה חכמים וגבורים מלומדי מלחמה מנעוריהם וישב הספינולה לארצו וקרה לו כמו שקרה לדון גונזאלים מקורדוה שר צבא הספרדים כי שב מעל קואל ולא הועיל לשום אחד מהם גבורתו. והדוכוס קארלו גונזאנה יר"ה שלח וקרא לכל שרי חילויו אשר בכל מעמד מנמוכאני לבא להתראות איש על דגלו באותות ליום מיועד וכן עשו, ויבואו כלם ברחוב הגדול אשר אצל חצר הדוכוס יר"ה כשנים עשר אלף רגלי ושני אלפים ומאתים פרשים איש בחור ונתראו כלם את פני הדוכוס יר"ה אשר היה עומד בחלון אחד מחלוני חדריו הפתוחות לרחוב הנזכרת, ושמה היו כל איש ואיש עומד על משמרתו והפרשים מפוזים ומכרכרים בכל עוז לפני אדוניהם. ויבן הדוכוס יר"ה את כל מבצרי ארצו ויחזק את כל בדק ויחלק את כלי המלחמה על כל עם הארץ וישא את ראש חילו וישימהו למשמרת על ארצו והמצפה על החומה אשר יראה הוא יגיד. —

והכרוה נעשית בכל שווקי העיר ובכל הכפרים ממעם הדוכוס שכל אדם יהיה מי שיהיה יכנים את עבדיו ואת מקנהו אל בתי העיר ואשר לא ישים את לבו אל דבר הדוכוס יר"ה כל אשר ימצא לו החוצה באש ישרף ויביאו בני הכפרים את כל ממונם ואת כל בהמתם העירה, ודגנם ותירושם כמו בן רבו. אך לא שמו אל לבם בני הכפרים להביא תבן ומספוא לבהמתם, כי אמרו בלבם הן עוד היום גדול לא עת להוציאו מן היקר בדברים קלים כאלו, יען כי לא האמינו בפתע פתאום יבוא השומר עליהם, ותבוא העיר במצור, ובגלל הדבר הזה הוכרחו למכור את בהמתם להיותם מחוסרי צרה. ויהי שור אחד במנמוכה בשלשה או ארבעה דוקאמוני באופן כי כל איש ואיש הכנים אל תוך ביתו לחם ויין ובשר לרוב והממעוט אסף עשרה חמרים, ויצברו בר ויכינו בשר-מלוח להשביע נפשם בימי רעבון בתיהם.

גם תחת העיר מנמוכה נגה הדוכוס יר"ה מבצרים וחיווקים ודייק לה סביב, וישם הסוללות על החומה לתכות בהם כל הקמים עליו לרעה, והיהודים גם הם הוכרחו ללכת ולעשות במלאכת המבצר ויבנו דייק אחד בפנת חומת העיר, וימצאו חן וכבוד בעיני הדוכוס יר"ה אשר היה יוצא ובא לפניהם וראה זריותם הגדולה ויטב בעיניו הרבר, גם כיום השבת פרשת וירא ה' אל אברם בשנת שלש מאות ותשעים יצאו היהודים לעשות מלאכה בחיווקי העיר והק"ק, חצים מחזיקים במלאכה וחצים מחזיקים באמונות אבותיהם בידיהם בקול רנה ותפלה בודיים ובהחנות ובקשות בבתי כנסיות ובבתי מדרשות להתפלל אל ה'

לכפר על עון אחיהם העושים מלאכה כיום השבת לדבר הסכנה העצומה והגדולה אשר היו עומדים בה. והאלופים כמוהר"ר אליעזר פרוינצאלי וכמהר"ר לוליאני שלום קזיס זצ"ל היו גם הם חוצה העיר במקום עשיית החיזוקים, לחזק את לב העם לזרום ולאמצם לעשות מלאכתם בזריזות ובמהירות לבלתי יתנו לבם על עברם על שבתת השבת, כי אונס רחמנא פמריה, והופקדו ממונים מאת ראשי הק"ק ללכת בכל בתי היהודים לאסוף ולכנס לחסויון להביא לעושי המלאכה, כי הנגשים היו אצים בהם וכגלל הדבר הזה לא יכלו לנסוע ממלאכתם.

והאלוף כמוהר"ר יחיאל נורצי יצ"ו במלאכות האלופים והגאונים הלך לו החוצה וחלה את פני היהודים בשם האלופים הנזכרים שבכואם אל העיר יכנסו מיד קודם לכתם אל ביתם אל בית הכנסת וכן עשו, ויבואו אל בית הכנסת הגדול ושם דרש להם הגאון כמוהר"ר חנניה פינצי זצוק"ל דברי כבושין, ואח"כ הוציאו ז' ספרי תורת מן ארון הקודש והקיפו בהם האלופים ראשי הק"ק סביב הבימה במומרים והספרי תורה מונחים בחיקם ועשו ז' הקפות ובכל הקפה והקפה היו מזכירים השלש עשרה מדות בהרועה ובקול שופר, ויחדר כל העם אשר בבית הכנסת. ומי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו, כי באמת לא אחת ולא שתיים נשפכו סוללות האויב אל העיר ועברו הכדורים על ראשי העם העושים במלאכת החיזוקים וכמה מהמון עם הארץ שמתו במכת הסוללות ומבני ישראל לא מת אחד. גם בבית הכנסת הגדול הגיע כדור אחד מסוללות האויב ושבר את תקרת בית הכנסת ולא הזיק לשום אדם. על דא ודאי צריך להודות לה' ולשמו כי טוב אשר הפליא לעשות עם עמו ישראל באהבה.

אבני הסוללות במאד חזקו.

ראשי אנשי הארץ הם לקקו.

מלפני העברים תמיד ערקו.

הודו לאל כי טוב גם השתוקקו.

ותקנו האלופים ראשי הק"ק בעת ההיא שבכל זמן ביום ובלילה יעמדו מנין עשרה בבית הכנסת הגדול להתפלל אל ה' ויושיעם מכל צרה. וכן היו הולכים ושבים האנשים באופן שלא נמצא אפילו שעה אחת פני ה' ריקם.

וחיל האשכנזים לא בחיל ולא בכח לכדו את כל מקומות מאנטובאנו ובראשונה נגשו אל קאניטו ויקראו אל יושביה לשלום, ויושבי קאניטו כדוגג נמסו לפני האשכנזים וקבלום והמו את שכמם להיות לקיסר למס עובד וכמשפט הזה עשו יושבי ויאדנה וריויר וגווירנו וזולתן ממקומות מאנטובאנו ובכל אשר פנו האשכנזים הצליחו גברו גם עשו חיל, כי המונטובאנים היו יראים לקולם וללשונם מה גם בראותם פניהם פני אריה נבורים וחזקים מאד מאד. ויושבי אוסטיליאי מקום מנגד לריוירי על שפת הנהר פה לא רצו להכניע את עצמם לחיל הקיסר וחיל הקיסר באו עליהם ושרפו את בתיהם ושיטו את הארץ ההיא לתרבות חורב שטמה.

ויהי כראות אנשים הרבה מבני עמנו. כי האשכנזים היו הלך וקרבו, ובתבונתם ראו את הנולד, עשו להם מממונים מכסף מזהב ובגדים לרוב ויאמרו בלבם הלא אם הלכד העיר יהיו המממונים האלו לפלטה; אבל עצה ה' היא תקום, כי בעוה"ר בראותם אחרי כן כי היתה הרוחה ונתרחקו האשכנזים מן העיר

ביום עשרה לחדש מבה, כאשר נבאר בע"ה, חורו והוציאו את הכסף ואת הזהב ואת כל שכיות החמדה ואת כל סחורותיהם מן המקומות אשר חפרום בהן כחשכם כי לא יבוא עוד צר ואויב אל העיר, ותהי זאת רעה חולה לבני עמנו לעות את אשר תקנו.

בימים ההם כחדש חשון בשנת שלש מאות ותשעים, התחילו צבאות האשכנזים להתקרב מעט מעט עד אצל חומת העיר לראות איככה יוכלו להלחם עליה. ויהי כאשר ראו כתאות לבם שמו את פניהם לבא להלחם אל העיר, וילכו הלך וקרב וסבכו את העיר בנייסות ותבא העיר במצור. וילכדו את מבצר סאן-יוריוו היא הרוקייטה ובית תפלתם אשר שם ושמה נתחזקו בחיזוקים גבוהים ומזובים ואולי בחכמה עשו, כי הפורטה ס' יוריוו קרובה היא אצל חצר הדוכוס יר"ה. ואת ועוד אחרת כי מצאו בכורגו הנ"ל בתים טובים וחזקים להחזיק את עצמם. וצבא האשכנזים וצבא המנטובאני היו נלחמים מערכה מול מערכה במוסקיטי ובסוללות האשכנזים היו עומדים ברוקייטה. והמנטובאני על החיזוקים אשר סביב חומת העיר והקאפיטאן מרוסי שר צבא המנטובאני נתחזק וילכד את הרוקייטה מיד האשכנזים והמית עם רב מהם, וישבו האשכנזים וילכדו הרוקייטה ויתחזקו בתוכה ויבנו מבצרים וחיזוקים לעמוד על נפשם ביום קרב. ויהי היום ויצאו חיל האשכנזים מהרוקייטה ומבתי בורגו סאן יוריוו ויבאו עד על הגשר הארוך, ויתחכמו ויעשו להם עגלה גדולה וימלאוה גדושה מעפר ויוליכו אותה לפניהם על הגשר הנזכר בכח האנשים אשר היו דוחקים אותה מלאחריה, והעפר היה להם למבצר ולחומה לקבל אבני סוללות המנטובאני ויבאו עד אל קצה הגשר הארוך. והקאפיטאן מרוסי בתחבולות עשה גם הוא מלחמה ויטהר ויבא עם ספינות ארטמי משוטטות על מי הלאגו וקאפיליטי עליהם ויביאו האניות עד אל הסולם אשר בקצה הגשר הארוך ויעלו דרך הסולם וימיתו עם רב מהאשכנזים והנשארים הרוקייטה נסו ויפול פחד הקאפיליטי על האשכנזים, כי חזקים ובעלי לב הם, והיו קוראים אותם בלשון אשכנזי גרוסי טאיווילין, היינו טחבלים גדולים. וכמשפט הזה היו נלחמים בכל שערי העיר ותחזק המלחמה מאד. ותעמוד העיר במצור עד עשרה לחדש מבת בשנת שלש מאות ותשעים, ובעצם היום ההוא נסוגו האשכנזים מעל העיר וילכו להם מפני הקרח וישבו במקומות המנטובאני ובמקומות מיראנדוליטי ולא נהרצקו הרחקה גדולה מן העיר. —

גם בעת היותם במקומות האלה לא נמנעו מלכא לפעמים לשפוך מוסקיטי וסוללות אל העיר, וילכדו מקומות אחרים ממנטובאני לבלתי יצא ויבא שום סיוע אל העיר. גם גוישו מקום מנטובאני לכדו לבלתי יבוא דרך שם מויניציא על המים שום דבר לעזרת העיר ולא עלתה בידם, כי כל מקום הויניציאני נתחכמו לשלוח צידה לעם מנטובאני דרך מעברות אחרות, וילחצו כל יושבי המקומות ההם מהאשכנזים כל ימי היותם שם. ויהי כאשר ראו האשכנזים כי הסתו עכר יצאו ממקומות מושבותיהם ויבאו ויגשו אל חומת העיר וילחמו עליה. בעת ההיא בחדש ניסן, בשנת שלש מאות ותשעים, החלה מנפה גדולה וחזקה במחנה האשכנזים וגם במחנה המנטובאני וימת בשני החיילים עם רב. אז צוה הדוכוס קארלו יר"ה שתושבי העיר בעצמם ילכו לשמור את חומת

העיר, וילכו, כי השכירים אנשי הצבא היו הלוך וחסור. כי היה הדבר חזק עליהם. והיהודים נמו את שכמם לתת סך פאליאצי סדינים וקופירמי לצורך חיל הצבא, לבלתי יוכרחו גם הם ללכה לשמור את חומת העיר, גם באנשי העיר החל הנגף ובמחנה ישראל גם כן בעוה"ר, ובראשונה היו מתים מכני ישראל ג' או ד' בכל יום, והחזק המגפה עד כי בעונותינו סמוך לחג השבועות היו מתים עשרים ויותר בכל יום ויום.

והגיטו סוגר במצות המרקיוז גיואן פֶראנציסקי גונזאגה ממונה מהדוכום יר"ה על הבריאות אין יוצא ואין בא, רק אנשי יהודים מעט אשר היו הולכים לקבור את מתי בני עמנו בבתי הקברות ותמיד היו אנשי חיל מלוין אותם להיות להם למשמר כי כן צוה הדוכום יר"ה. ותעצר המגפה ביום השני ששה לחדש אב ובעצם היום ההוא לעת ערב באו כל היהודים אל בית הכנסת הגדול וקראו את הלל הגדול ויהלל את שם ה' כי נשגב שמו.

וסררים רבים וטובים נעשו בבני עמנו בעת המגפה מרופאים ישרים ובקיאים, ובית גדול הכינו עם ממות כסאות ושלחנות לצורך העניים החולים אשר לא השיגה ידם להחיות את עצמם. ויפקדו עליהם ממונים מאת ראשי הקק"ל להשגיח עליהם בהשגחה ראויה ונכונה, וכל אחד מהקק"ל התנדב נדבה מלבו לצדקה לסייע עניי עמנו באופן ישר, עד שלא נמצא שום עני חסר די ספוק וצרכו. יזכור ה' נשמתם עם נשמות הצדיקים אמן.

והחזק צרת המלחמה והעיר במצור עד ביום תשעה באב יום המר והמנהר מיכן לפורענות. ובעצם היום ההוא כעלות השחר נכנסו האשכנזים אל הוך הגשר הארוך אשר בסאן יוריוו ויעברו אל מבית הגשר הנקרא פונטי ליוואטוריו אשר מצד הגשר הארוך מבפנים, ותהום חצר הדוכום יר"ה לקול האשכנזים, ויצעק איה מפתחות הפורטה אוסקורה אשר היו בידו הסריינטי מאגיורי והסריינטי מאגיורי איננו כי נחבא, כי קשר קשר עם שר צבא האשכנזים והדבר הזה היה סבה שלא יכול הדוכום יר"ה לרוץ עם חילו אל הפורטה אוסקורה להלחם פנים בפנים עם האשכנזים אשר נכנסו אל הוך הגשר הנזכר. והאשכנזים הקריבו מהרה את האיל המננה אל פתח שער החצר החיצונה היא הפורטה אוסקורה ויכנסו בהצר הדוכום יר"ה. אז הדוכום יר"ה ראה כי כלתה אליו הרעה, וירץ הוא וג' מאות איש עמו והדוכום בנו מריטל ומרקיוז די פומארי אל מבצר פורטו וגמר בדעתו לשוב אל העיר דרך שם להלחם עם האשכנזים אשר כבר יצאו אל הוך העיר. ובצאת הדוכום יר"ה עם השלש מאות איש תנוכר מפורטו פגע בחיל האשכנזים וירא הדוכום כי היה המונם רב וינס וימלט אל נפשו אל מבצר פורטו כבראשונה. ובעצם היום ההוא נסע משם הוא ובניו והשרים אשר אתו וילכו לגור בעיר אריאן אשר תחת ממשלת האפיפיור וישבו שם עד חזרתם למנטובה כאשר נבאר בע"ה. והאשכנזים כבר שני ימים קודם הכנסם העירה נתחכמו וישלחו בהחבא בכמה פעמים כמו שלש מאות אשכנזים איש חיל ויעמדו שם בעיר (כי מצאו מנוח לכף רגלם ודי למיין), עד ראותם כי נלכדה העיר מאנשי הצבא שלהם. ומיד כשראו תשועתם הגדולה, רצו בשמחה על אם הדרכים ולכרום והיו שואלים לכל עובר ושב למי שלום, והמנטובאנים בחשכם כי מצבא העיר המה היו עונים שלום לדוכום קארלו ומדי עברם היו הורגים האשכנזים במנטובאנים

עד כי ראו כי כבר נלכדה העיר ואין מעצור להם להושיע, ויקראו בקול גדול יחי הקיסר למלך את נפשם.

והאשכנזים נתחזקו במטובא וילכדו את כל טובאיה מאנשי הצבא בזו איש לו. והיהודים האומללים היו דואנים ביום המר והנמחר יום צרה ועברה על חרבן בית קדשנו, ועל הראשונים היו מצמערים ועתה בא המקרה הרע הזה להוסיף עליהן. ויגשו האשכנזים אל פתחי שערי הגיטו וישברו הפתחים ויבאו אל בתי היהודים ויבזו בזה לרוב כרצונם ויותר ממה שהעגל רוצה לינק הפרה רוצה להניק כי יותר ממה שהאשכנזים היו רוצים ושואלים כסף וזהב היו היהודים נותנים להם למען הציל את נפשם, כי נפל פחדם עליהם. גם בבתי הכנסיות באו השודדים ולקחו להם הכתרי הורה וכל תכשיטי כסף וזהב הנמצאים בית ה', ולא חללו ח"ו שום ספר תורה. ברוך ה' שלא נתננו מרף לשיניהם כי לא הרגו שום איש יהודי, אבל ממנם ורכושם היה ליהודים לכפר נפשם. ושלוש שעות אחר שנכנסו האשכנזים לבזו בנימו, באו שרי הצבא ויגערו באנשי הצבא לבלתי בזו עוד בבתי היהודים. והם לא ידעו כי מרה תהיה באחרונה, כי האלדיגור וחבריו גמרו בדעתם לשלול הם שלל היהודים ולבזו בו ולשומם טרם כחמר חיצות, כאשר בעונו עשו לגרש גירוש מוחלט מהסתפח בנחלתם וחוצה הגיטו, בזו בבתי המון עם הארץ ג' ימים רצופים והאשכנזים היו מכיאים אל היהודים בנימו שלל רב והיו מוכרים להם בסך טועמ אשר בודאי לא היה מגיע סך הקניות שהיו קונים היהודים מהאשכנזים לעשירית שווין.

וישימו האשכנזים משמרות על כל פתחי הגיטו לבלתי תת יצא ובא שום יהודי, כי כבר היה בלבם האכזרי לגרשם מהמעמד כאשר עשו בעונותינו הרבים. והקוליראדו קולינילו מהאשכנזים נכנס לגור בבית כמהר' בן ציון יעקב נורצי יצ'ו ויהי שם עם עבדיו, ויבחר לו חדרים ומטות כאשר בחר בביתו וארוחתו ארוחת תמיד נתנה לו מכיס הק"קי ושרים רבים אחרים באו לגור בבית יהודים אחרי מלחמם אכלו ומיינם שחו כל ימי היותם בבתיהם. וביום הששי שבעה עשר לחדש אב הוכרו כרוו בקל קרנא משרוקיתא מטעם השר אלדרינגור ונדליו ששום אדם שיהיה אשכנזי או אמאליאני לא ילחץ שום יודוי לא בדבור ולא במעשה לא בגופם ולא בממונם. אבל הטוב ההוא היה כאליה וקוץ בה כי הכל עשו האלדרינגור וחבריו בכונה טכונת, למען ישאר להם כל רכוש הגיטו ואוצרותיו—ה' יחמול. והיהודים היו עומדים משהאים ומתחשים כי לא היו יודעים מה יהיה באחרונה. וביום הראשון הוא יום תשעה עשר לחדש אב נכנס הקולינילו מיטריך שטיין אל בית כמהר' בן ציון יעקב נורצי יצ'ו וישלח ויקרא תשעה אנשים משועי היהודים וגדוליהם ויעכבם שם בבית הנעלה הנזכר ולא ידעו סבת היותם שם. ובעצם היום ההוא עצמו בין כ"ב לכ"ג שעות נכנס איש אחד מנמובא בנימו וטופס כרוו בידו, ויקרא בקול גדול לכם היהודים מטעם השר אלדרינגער והשרים חבריו הזהרו שבזמן שלשה ימים מהיום תלכו לכם אנשים ונשים וטף ולא תעמדו עוד בכל מעמד מנמובאנו, ולא תוכלו לשאת עמכם שום כסף וזהב, כי אם שלשה דוקאמיני לכל אחד ואחד מכם ומלבוש ההחון ומלבושיו אשר ימצאו עליו ולא שום דבר אחר. ואשר ישאר במעמד מנמובאני אחר עבור הג' ימים, או כל מי שוביא עמו יותר מהסך

הנזכר אחת דתו להמית. והגישו עמד סגר ומסוגר כל הג' ימים האלה בעונש המיתה לכל יהודי אשר יצא מתוכו. וזה עשו לבלתי יבוא שום משתדל להשתדל בעד הק"ק ובלבתי יבוא שום יהודי מעות או ממון לפקוד אותו ביד שום איש אשר לא מבני עמנו.

ויהי כשמוע בני הק"ק את השמועה הרעה הזאת נפלו פניהם וישאו את קולם ויבכו בקול גדול ויצעקו בקול מר באמיר מה זאת עשה אלהים לנו השבת חנות אל אוי לנו כי גוענו אבדנו כלנו אבדנו, שומו שמים על זאת ושער חרבו מאד על כל החרדה הזאת. וכמה יהודים אשר עדיין לא עלתה ארוכה ומרפא למכאוב אבעבועות המגפה, ידים חזקות נרפו על השמועה וכל ברכים כשלו. וכיות השלישי כ"א לחדש אב נהאספו כל היהודים אנשים ונשים וטף, ויבאו אל בתי הכנסיות ויעשו מאור גדול לכבוד אלהינו ויתפללו אל ה' בתחנונות ובבקשות ויקראו אל ה' בחזקה להיות עמם להצילם מכל צרה וצוקה. והגאונים רבני הדור אשר היו בבית הכנסת הגדול נמלו ספרי התורה בחיקם ושמש הקהל שם אפר מרה על ספרי התורה וכל אחד ואחד מהם נתן אפר על מצחו, וישבו לארץ וישאו את קולם ויבכו ותהום הכנסת לקול הבכיה כי רבה היא. ביום ההוא קרה מקרה כי בוזו האשכנזים את המקום אשר בו היו מלזין מעות המון עם הארץ לעניי עמם הנקרא בלשונם מונמי די פייטה, ויוגד לקולונילו האשכנזים כי היתה בו יד יהודי אחד שמו כמ"ר אהרן הכהן בחור בן כ"ב שנים ותפשו אתו ושמו אותו בבית האסורים, וסגפוהו בסגופים רבים ורעים עד כי פיו הכשילו לדבר דברים ולהתוודות על חמאות אשר לא פעל, ולבסוף בעת היות היהודים האומללים בגירוש המר תלו אותו על העץ וקבל עליו את הדין באהבה ומת על קדושת ה' בפרחסיא, והיה זה ביום ש"ק שנת שלש מאות אחד ותשעים. וראיתי לספר המעשה וכמותו.

יום אחד הלך שר אחד אשכנזי וקשר קשר עם עושה המלאכה מהמונמי די פייטה הנזכר לבוזו איתו שניהם יחדיו, ויקר מקרה הרע של היהודי הנזכר הי"ד לעביר דרך שם וקראוהו הבוויים ההם והכריחוהו לסייעם, והאומלל באונם היה עושה המלאכה מבלי ידוע אם טוב ואם רע. וזה היה לו סבה כי תפשוהו והמיתוהו כנזכר בלי עולתה בו. ובערב ההוא—שלמחרתו הלכו להם היהודים האומללים שלחו הקולונילי קולורדי ומיטך שמיין ויקראו עוד שבעה אנשים מלבד התשעה אשר תפשו בראשונה כמדובר ועכבום שם במנטובה ולא הניחום ללכת בגולה עם אחיהם סגולים. וצרות רבות וסגופים ויסורין עברו על היהודים התפוסים האלו, כי הקולונילי הנזכרים עכבום שם במנטובה אסורים, למען יגידו הם את כל המקומות אשר עשו שם הגרושים חפורות ומטמנות ויהיו שם כמשמר בית הנעלה כמ"ר בן ציון יעקב הנזכר, וגם בבית האסורים הושמו אחרי כן ויעמדו אסורים בבית הסוחר כמו חמשים יום בצרות אשר אין להם תכלית, ובפרט ביום הכפורים בשעת נעילה ענו בחבל זרועותיהם למען יגלו להם המצפונות וילחצום האשכנזים בסגופים רבים.

ויהי בבקר יום ד' כ"ב לחדש הנזכר באו היהודים האומללים אל בתי הכנסיות ויתפללו הפלת שחרית כמשפטם, והמה יושבים בנפש מרה ובוכים וזעקים אל ה' על עזבם השעה בתי כנסיות קדושים וכמה בתי מדרשות אשר היו הוגים בהם

תורת ה' יומם ולילה ובתיהם מלאים כל טוב לאכלה לעם אשר לא ידעו ואחרי כלות התפלה נתקבצו כלם ברחובות הגיטו מבלי דעת אנה יפנו. ובאמת כי בצאן למבט יוכל נחשבו וכן היו בעיניהם, כי היה זאת בלבם ובמחשבתם לאמר עתה בצאתנו ישפך דמנו והיה למים, וע"כ ישתבח ה' לא נמצא אפילו נפש אחת, שנכנסה רוח אחרת בקרבנו. רק כלם אנשים ונשים ומפ' בלב אחד כאיש אחד מאסו וקצו בחייהם בעו"הו אשר הם חיי שעה ונמו את שכמם וגמרו בדעתם לבחור בחיי העולם הבא לסבול יסורין וסיגופים ולמות על קדוש ה', הנכבד והנורא. ה' אלהים אברכה שמך לעולם ועד תמיד תהלתך כפי, כי היות משגב לנפשותם לחזק לבם ביראתך וביחוד שמך הגדול. ואף גם זאת בהיותם בעת צרה וצוקה אמצת את לבכם לאהבה וליראה את שמך, זכרה להם ה' לטובה לעד אמן.

ובעצם היום ההוא כיום ד' כ"ב לחדש אב, נסעו היהודים העניים והאומללים בצער ובצרה ביגון ובדאגה ללכת להמלט על נפשם מסכנת גופם הגדולה, ובלכתם חוצה הגיטו נתחלקו לשתי מחנות וישם המחנה האחת את פניה ללכת אל סאן-מרטינו מקום אחד להדוכס מכווילו ומחנה האחרת שמה מגמת פניה ללכת בספינות דרך מי הלאנו ונהר פו לקהלות אשר סביב למנטובה.

ועתה בחרתי לספר את כל התלאה אשר מצאתם בדרך להולכי סאן מרטינו ואחר כך אספר את כל הקורות אותם להולכי בגבול מיראנדולה. לא נפלאת היא ממני ולא רחוקה, כי א"א להעלות על ספר בדיו רוב הצרות הרעות והגדולות אשר קרה אותם ברהבי הגירוש, כי אם אמרתי אספרם מחול ירבון, כי כל איש בעל שכל יוכל לדון ולחשוב כל הדיון הרפתקי דעדו עליהם. האיש הרך והענוג והאשה הרכה והענוגה הוכרחו ללכת על רגליהם בדרך ויוכו בשרב ושמש, וכמה נשים אשר היו נושאות תינוקותיהן אשר דבקו לשונם אל חכם בצמא והיו שואלים מעט מים ופורש אין להם. ביעותי אלוה יערכום וחסתם שותה רוחם, נתחזק עליהם הזעם ויביאו בכליותיהם בני אשפתו, פחד קראם ורעדה בדרכים מפני חמת המציק אשר כונן להשחית, נוצר תאנה אכל פריה וירטסנה רגל, הם השומרים עצמם אשר שולחו עמהם לשמרם בדרך לבלתי יאונה אליהם רעה. נגע הפריחו באהלם ויגולום ול' בקש מהם אלהים לאמר שאלו מה אתן לכם, או אמרו בשאול תצפינו מה מתוק מדבש, כלומר הרוח, אין טוב ממות הננה לנו לא פעם אחת כי כמה פעמים, ותקצר נפש ישראל בעלות עליהם רוח המושל להגלותם בראש גולים עליהם נטה קו תהוה וישלך אבני בוהו, העביר אותם מערים לערים ובחוסר כל האוצרים זהב לרוב בארמנותיהם נשמו בחוצות, השוכנים כמלך בגדוד בחצריהם ובמירותם חבקו אשפתות, וכאלה רבות. אבל אחזור לעניני כי בצאתם חוצה העיר היו שומרי העיר והאשכנזים חופשים באמהחות היהודים למצא כסף או זהב ולראות אם קיימו את מצות אדוניהם לבלתי היות עם שום אחד יותר מהשלשה דוקאמים הנזכרים וממוני הק"י וראשיה היו צווחים בקול גדול לאמר הוהרו אחינו — לנפשותיכם ולנפשות כל הקהל לבלתי ישא שום אדם עמו אפילו פרוטה יותר מהסך הנזכר, כי בעונות של הק"י היו ערבים זה לזה ואם ח"ו היו מוצאים עם איזה יהודי יותר משלשה דוקאמים היו כל הק"י בסכנה גדולה ח"ו, כי כן הוכרו מהאשכנזים באוהרה

גדולה, וחששו שבאולי תואנה הם מבקשים להפילם במכמורות וברשת זו טמנו להם, ויפלו היהודים את תחנתם לפני ראשי המון עם הארץ לתת להם שלש או ארבע עגלות לשאת בהם הוקנים והוקנות והחולים. וה' נהן את חן בני ישראל בעיניהם ויתנום בשכר רב עד מאד ולא הניעו העגלות מיל אחת חוצה העיר כי בעו"ה נשברה העגלה הראשונה במשעול אחד קטן אשר היו מים מעמים בצדו ונתהפכה העגלה על פניה ונמבעו בתוך המים המעמים ההם שמונה נפשות, ובתוכם האלוף איש אלהים קדוש הוא כמה"ר יצחק הלוי זצו"ק אשר היה מאור הגולים ועל משענת זכותו היו נשענים כלם, כי הוא נשאר מיתר פליטת עשרים וארבעה שלימים אשר היו בעיר מנמוכה גאונים ואלופי תורה. וקרובי המבועים הם בעצמם הוציאו את מתייהם מהמים וישאום על שכמם, וימס לב כל היהודים מאד על המקרה הרע הזה, וילכו להם צמאים ועיפים כל היום ההוא והיו נודדים למים עד כי מצאו מעט מים בדרך ברקק הארץ וילקו מהמים הרעים והנמאסים ההם, ויהיו המים המרים להם למתוק מרוב ציה גם חום אשר לקו, ויוסף מכאוב על מכאובם הזמן הנוגד כי נטו סני דרך הסלולה וילכו בארחת עקלקלות עד כי כבדה עליהם צרת הדרך חמשה מילין. וילכו כל היום ההוא, וילינו בשדה א' כי בא השמש, ויהיו שם נמושים על פני השדה ורעדה אחזתם שם כי יראו מאד לנפשותם פן תאכלם חרב האשכנזים אשר היו הולכים ושבים בדרך ההוא. מה' תהיה משכורתו שלמה של כמה"ר מאיר סניגו אשר רכב על סוס קל ושר אחד אשכנזי עמו אשר היו רוכבים הלך ושוב לשמור את מחנה הגולה. אבל בדמים יקרים נתנו שכר השר הנוכר. למחרת הבקר עברו דרך מארקאריאה ובאו עד אצל סאן מרטינו. והיה שם איש יהודי מוכתר במעשים טובים וביראת ה' שמו כמה"ר אליה חוק יצ"ו, ומיד אור מתניו ללכת אל הדוכוס מבוולי ויבך לפניו ויתחנן לו לתת מקום לאחיו בני הגולה בסאן מרטינו לשבת. ושתבה ה' כי לא מאסום ולא געלם ח"ו לבלתם כי שם בלב הדוכוס הנוכר לעשות חסד עם הדלים האומללים. ובני הגולה היו עומדים שם על פני השדה ומצפים מתי תבוא השמועה להתאסף מחניהם אל הוך סאן מרטינו, והמשתדל הנוכר בא וישמחו הק"ק לשמועה, ויכנסו ויבאו אל סאן מרטינו ומיד צוה הדוכוס הנוכר אל המון עם הארץ והיא לפנות כל בתי הקסטילו ובתי מבואות אחרות לצרך היהודים. ויצו הדוכוס הנו' על היהודים לעמוד שם במשמרת סגורים בכתייהם ארבעים יום, כי עדיין היו מהיהודים גופים בלתי נקיים מאבעבועות המגפה, ויעמדו שם האומללים מושכבים בארץ והלואי היה שם תבן למספיק לשכב עליו. והרבה אשר היו אמונים עלי הולע חבנקו אשפתות ואין לחם ואין כל, עד כי השקיף ה' סמרומים כי לא יבושו הבושחים בו, וישם בלב אחינו בני מודיניסו ופארמיניאני וכל סביבותיהם ויתגדבו חמה ומעות וישלחו לעזרת עם ה' הגולים והופקרו ממונים מאת בני הגולה על הנדבות הבאות ויחלקו אותם בשוה ויעמדו שם בלחם צר ומים לחץ ושלשה נפשות נאבדו בדרך ולא נודע מקומן עד היום הזה.

ואלה מוסיף על הראשונים המקרים הרעים אשר קרו להולכי בגולה דרך המים כנוכר למעלה. בעצם היום ההוא ביום כ"ב לחדש אב נסע המחנה האחד דרך אניות בלב מים מבלי ידעו מקום לכתם רק כי לקחו להם חמש ספינות

גדולות ויבואו בתוכן כרוחק אנשים ונשים ומף, ויהי להם המקום צר לישב וכבר היו מהם כמה אנשים אשר היו בוחרים מות מחיים לרוב המטרות אשר עברו עד היותם בספינות וגם שם לא מצאו שום מרגוע כי אם חרדה ופחד, כי הספינות היו עמוסות יותר מן האפשר, מכל מקום נסעו הספינות, וילכו כל היום ההוא ויגיעו לעת ערב אל גיוורני מקום מנומבאנו, ויהי קול המחנה הולך וחוק בינו ובאבל, קפנים לא מצאו אבותיהם ואמותיהם ונפשות כמו כן נמצאו שם שמתו מרוב הדוחק והלחץ אשר לקו בספינות, ומיד בהיותם בני הגולה שם בגוירנא קברו את המתים ויעמדו שם בתוך הספינות בצרות רבות אשר אין להם תכלית ולמחרת הבקר נסעו הספינות מגוורני. ויהי בעברם דרך הסגר המים הנקרא קיוסה נתק החבל אשר היו מושכים בו הספינה השניה ויפלו ארבע נפשות במים ונטבעו ולא מצאום עד היום הזה וילכו, ביום ההוא הוא יום חמשי כ"ג לחדש אב עד ריוירי רחוק מגוורני י' מילין. ויהי בהיותם שם הרשיעו הספנים ולא רצו לנהוג היהודים עוד עד כי הוכרחו לתת מתנה לשר אחד מאה וארבעים דוקאמוני ויצו על הספנים ההם לנהוג הספינות עוד ויהיו שם בספינות בכל עת. וביום הששי כ"ד לחדש אב בבקר הגיעו הספינות אל קצה גבול המאנובה ויבהילו הספנים את היהודים האומללים לצאת חוץ מהספינות בנחיצה, ואולי בערמה עשו, למען ישאר להם בספינות מאמתחות היהודים כאשר היה, כי לרוב פחדם ומהומתם נחפזו אנשי הגולה לצאת מהספינות ויעזבו שם צידתם אשר לקחו להם לדרך ויבואו החוצה וימצאו שם על שפת המים ורבו הסתים שם בספינות מרוב הדוחק מאד וישליכום אל המים ויעמדו שם לחוצים והרופים יגעים ועיפים תחת השמים, ויצעקו אל ה' לקחת את נפשם כי טוב מותם מחייהם. ויהי בהיותם שם והנה כת חנפים ולסמים באו אליהם ויחניפום בדברים טובים לאמר לזה תנה לי קשישה אחת ולזה נום זהב א' וכאלה דברי חנפות עד כי הוציאו מיד היהודים האומללים ממון ברצונם. והיהודים היו נמושים שם על פני השדה ולא היו יודעים אנה יפנו לעזרה. וישאלום הלסמים ההם הגידו נא לנו אחינו האם תרצו לבוא אתנו להיות עמנו ואנחנו נחליץ חושים לעמוד על נפשותיכם להציל אתכם מכל רע. ובודאי כי רע ומר היה בלבכם להוליכם עמהם לביתם לאכל את בשרם. וילכו ממזני הגולה בעת היות הגולים האומללים על שפת המים אל קארבונירה מקום מנומבאנו למצוא חן בעיני השר הפקיד על המקום ההוא להביא את מחנה היהודים שם. ויהיו אנשים אשר נתפתו לקול הלסמים ההם כי האמינו ללשונם חרב חדה וילכו עמהם ויפשיטום ויקחו מהם כל אשר מצאו. והעניים האומללים בני הגולה עורם מצפים לתשובת המשתדלים היו עומדים שם עיפים ומרי נפש בתוך השמש בנבורתו. והנה שבו המשתדלים ושתי הספינות גדולות עמהם להביא בהם בני הגולה לקרבונירה מקום הנזכר. והביאו עמהם כמו כן שנים או ג' אשכנזים להיות להם למשמר, וכראות הלסמים הספינות והאשכנזים חרה אפם בעם בני הגולה ולקחו מהם טעות ומטון כל אשר יכולו. ויבאו כל הקהל אל תוך שתי הספינות מושלכים איש על רעהו בדוחק גדול כאשר נוכל לחשוב הלחץ הגדול אשר מצא לאלף נפשות בתוך ב' ספינות וגם שם נאבדו כמו בעשר נפשות אשר לא נמצאו עד היום הזה. וגם נערה אחת בתולה שבו הלסמים

ואיזה ימים אחרי כן הביאוה אל המחנה האומללה והדוקר מהם פדיון נפשה על בני הגולה, והספינות לא יכלו להתקרב אל שפת המים לרוב גדלן כי המים היו מעטים, ובגלל הרבר הזה הוכרחו הדלים בני הגולה להרבות עד מאד שבר ספינות קטנות אשר היו שם להקריבם אל הגדולות ויבאו עד המקום הנזכר בקרבונירה ויגיעו שם בערב שבת קדש הוא יום כ"ד לחדש אב בין השמשות ומשם נסעו כי לא יוכלו להתממה בקרבונירה וילכו ברגליהם עד טראמיד ויגיעו שם בארבע שעות בערב השבת עיפים ונרדפים מלחצי העתים.

ויהי בהיותם שם נכנסו בבית אחד שבו רמזם לארץ, ויעמדו שם בארוות הסוסים כבהמות יער מקום ציה וצלמות אשר לא תעבר בה רגל אדם ורגל בהמה לא תשב בה ובגלל הצרות הרבות והרעות היו צמאים ועייפים כל כך, כי לא היו יכולים לסבול עוד צרת הצמאון ומצאו שם באר מים רעים מלא שרצים נבזים ומאוסים ושתו מהמים ההם והלואי והיה להם המים די מחסורם, כי בעונות הרבים נתרוקן הבאר ולא שתו משם מחצית העדה, ויעמדו שם במקום הרע ההוא מ"ו ימים בחד וברעדה כי בכל יום ויום ובכל לילה ולילה תמיד היו מגיעים עליהם כמות כמות לסטים וגולנים והיו חומסים וגוללים מהם מעות או ממון מאשר נמצא עמם ובפרט לילה אחד אשר היו עמהם לשמרם שני אנשים איטאליאני ואשכנזי אחד ויטרדו האיטאליאני שומרי המחנה ויקשרו קשר עם הלסטים שיבאו בחצות הלילה לגזול ולחמוס את היהודים ברצונם, ויכרתו ברית עם הלסטים לאמר חלק בחלק נאכל. חסד ה' כי לא בלו רחמיו הפיל הרדמה על שני האנשים איטאליאני—המרדדים והפושעים. ויהי בחצות והלילה ויבאו הלסטים, וכשמוע האשכנזי את קול הסוסים ויועק בקול גדול יבהילם וינסו, ולסמם אחד עזב את סוסו בקרב המחנה בברחו ומיד רץ האשכנזי ויקחה וישב אל סחנה היהודים האומללים בשמחה. בך ה' גואל עמו ישראל. ויהי בהיות בני הגולה במקום ההוא טראמידו היו מביאים להם המון עם הארץ ההיא לחם צר ומעט קליות ואגווים והיו קונים היהודים מהם בדמים יקרים ויעמדו שם בטראמידו חמשה עשר יום. בעת ההיא הלכו משתדלי בני הגולה אל מקומות הפיראריס לראות הויכלו להביא שם בטעמד ההוא אחיהם בני הגולה, כי כתבים שולחו מאנשי בני עמנו אשר נשארנו בטנטובה כי אם לא יסעו סהר ממעמד מנטובאנו יפלו ח"ו במהמורות החרב ולא יוכלו כי לסבת חשש חולי מהטנפה גורשו מכל מקומות מיראנדוליס. ויהיו המתים במקום הזה מרוב הדאגה כמו י"ב נפשות, ונסו מחנה צבאות בני הגולה מטראמידו ויבאו אל פיניל ברוגיאמי בקצה נבול מיראנדולי, ויהיו שם עד ערב ראש השנה ולא היה שם לחם לבני הגולה עד כי משמים השקיף ה' ראה את ענינם ואת עמלם ואת לחצם והעיר את רוח בני עמנו אשר בגליל איטאליאה ושולחו לק"ק פירארו נדבותם אשר התנדבו לסיוע גולי מנטובה וקה"י מפירארו שלח אל פיניל ברוגיאמו ג' מאות שקי קמח וחבית יין וסך חשוב טמעות מוזמנים ויפקדו על הנדבה הזאת מבני הגולה ממונים ויחלקוה לבתי אבות להיות להם להחיות את עצמם. ויהי לחם לבני הגולה מעט נחת במקום ההוא, כי הוא נבול אצל פיניאל ואצל פירארי והיו באים שם ממוני הקהילות ההם להתועד עם טמוני הגולה איזה הדרך ילכו כי בה ישכון אור לבני הגולה האומללים, ומדי בואם היו

מביאים עמם מעט לחם או איזה דבר לתת לעם ויאכלו וישתדלו ממזני הגולה אצל הדוכים ממיראנדולה לתת לבני הגולה מקומות לשבת כי המקום ההוא פיניל ברונייאט ארץ אוכלת יושביה היתה. ויסע מחנה האומלל מפיניל הנ"ל ויבאו אל מקומות אחרים רחוק משם ה' מילין וימצאו שם בתים נשמות אשר שמו לבזה ולשמה האשכנזים אשר ישבו בה לפנים, ויהיו שם במקומות ההם עד כי פקד ה' את עמו לפדותם ולהשיבם למנובה כאשר נספר בעו"ה.

ויהי כהיותם שם גברו ועצמו מאד עליהם הצרות, כי אפס כסף מהאנשים אשר הביאו עמם מעות או ממון לרוב המסים והעולות אשר פרעו לדוכים מיראנדולו ולרוב הלסטים אשר היו באים עליהם בכל מקום ובכל זמן וגם הנ' מאות שקי קמח הנזכרים אפסו באופן כי שם מתו כמה נפשות ברעב ובצמא ובקרה ובחוסר כל ולא היה להם שום דבר לאכול עד כי הוכרחו לאכול מעשב הארץ ומפירות אילני סרק הנקראים גייאנדי, והיו קונים מתושבי המון עם הארצות ההם מעט לחם צר מבלי היות כסף בידם עד כי עלו חובות האומללים בני הגולה לסך גדול ועצום והנושים היו מציקים אותם בכל עת, והצרות הגדולות אשר עברו עליהם במקומות ההם כפרט אין להם קץ ותכלית, כי בעו"ה היו מהים האומללים עוד הדבר בפיהם לאמר לחם או מים, ורבים אשר היו מקריבים את פיהם אל העצים למעום איזה מעם לגודל הרעב ובתאוה ההוא היו פורחות נפשותיהם, ה' יחמול.

ויהיו העניים מפוזרים ומפורדים אחד הנה ואחר הנה מוכנים לסערת ים התלאות ויאספו כמו עשרים איש ויבאו ויעמדו במקום אחד אשר בנבולים ההם הנקרא אל מנטי. והנה ביום ה' לחדש חשון בלילה באו עליהם חמשה אנשים כת לסטים וגולנים וישבו מהם זקנה אחת עניה ומרודה אשר הערתה למות נפשה אשת טכאבות וידועות חולי, ויסנפוח וירמסוה לארץ ויאמרו לה ראי אין מעצור לשום אדם להצילך מידנו אם לא תגיד לנו מי מהאנשים האלה אשר ממון או מעות בידו, ותגד להם את כל לבה, כי אמרה עתה הפעם המות יפריד בינינו ויבאו הלסטים וילחצום בצרות רבות ורעות; ענו כחבל צוארם ויכום ויפצעום, וישאו את רדידם מעליהם ויניחום עירום ועריה ויעשו להם חגורות מאשר מצאו לכסות בשר ערוה ויתאבלו ויבחרו מות מחיים. ויהיו באנשים ההם שלשה אנשים וארבע נשים אשר לא אכלו לחם ולא מעמו מאומה כל היום ההוא וכל הלילה מבלי היות בידם שום מאכל אשר יאכל. ויהי בלילה השני ויצעקו בקול מר מי יאכילנו לחם ופורש אין להם, כי כלם כאחד היו נודדים ללחם איז עד כי הזמין ה' איש אחד בבקר ויחלק לחמשה מהם מעט לחם ומעט גייאנדה ויאכלו ממנה וגרמה להם חליים רבים וקשים, והשנים הנותרים לא מעמו מאומה, ויקומו וילכו להם אל מקום אחר לבקש להם לחם. ויהי בדרך נתחלש אחד מהם ויפול ארצה, כי לא היה בו עוד רוח מרוב הרעב ויחוקתה האיש אשר היה עמו אף כי היה הוא מוצרך לעזרה, כי לא נפל גם הוא ממנו בצרת הרעב עד כי הגיעו אל מקום אחד אשר היה בו מבני הגולה, ויתנו להם מעט לחם ויאכלו וישבו את נפשם. זכרה להם אלהי לטובה לאנשים הרבה אשר לבלתי התגאל בדבר אסור להם היו סובלים צרת הרעב שנים או שלשה ימים ולילותיהם. וכמה גופים בעיה"ר אשר אכלום העכברים והכלבים מבלי היות

בהם כח לעמוד על נפשם מחמת הרעב והקרח. ובאמת גברו עליהם צרות האחרונות מן הראשונות, כי גם אחרי אשר היו חוזרים לאיתנם הראשון כי היו רשאים לחזור לעיר מאנמובה, כאשר נספר בע"ה, הוכרחו לעמוד שם במעמד מיראנדולה בגזרת הדוכוס שהוא אשר הכריז בעונש גדול לכל יהודי קטן או גדול אשר יסע מהמקומות ההם וגם ממוני הגולה ונשים מהנכבדות והעשירות הושמו בכית האסורים מטעם הדוכוס שהוא עד כי כתבו ממוני מיראנדולה אל ממוני ק"ק מינמובה (אשר חזרו בחסד ה' מסאן מרמינו כאשר נבאר) את כל הקורות אותם ומיד נתאזרו חיל לפדות את אחיהם. ובהיותם באפס דמים שלחו ממוני הק"ק לזירונה האלוף כהחר' גרשון ויגיוינו י"צו להשתדל אצל אחינו היהודים רחמנים בני רחמנים להתנדב לסיוע האומללים ההם. ועל טוב יזכר שם האלופים המפוארים כמה"ר אברהם אבוהב י"צו ואחיו כמה"ר יעקב ז"ל אשר התנדבו להלוות לק"ק מינמובה סך ב' אלפים דוקאטי, אשר שולחו אל מיראנדולה לפרוע איזה חובות פרטיים אשר היו חייבים בני הגולה לאיזה אנשים מהמון עם הארץ תושבי הארצות ההם, וסך כמו כן נתן לדוכוס מיראנדולה להקל משא החובות מעל הק"ק ועד היום הזה חייבים הק"ק עוד לדוכוס הנזכר והנושה נוגש בעונות. גם את זאת עשו השרים קולונילי מהאשכנזים לנו כי לא די להם שמשרו כל ממונם כאשר נבאר, אף כל ספרי התורה לקחו להם. או קמו ראשו הק"ק ונדרו לתת להם שלש מאות כפולות ישלם ה' פעלו ותהי משבורתו שלמה של כמה"ר טנחם צמח י"צו אשר הלוח המעות לפדותם. ואח"כ ראשי הקהל י"צו השתדלו בכל עוז ונתנו לקולונילי הנזכר מורק אחד כסף ותכשימים אחרים חלף הסך כפולות והמתור נשאר לסיוע העניים.

אלה הם כללי ופרטי צרות הגרוש אף כי מהם יצאו וישתרגו שרשי ראש ולענה אשר שתו ועברו עליהם. אנדה וארברה עצמו מספר. וזאת היא הקינה אשר על עמודי התלאות כוננתי, ובאבל רב קוננתי. א'ביון ב'וכה ר'אש ה'כף מ'כה מ'סכן ס'זבב ר'אשו א'בלה נ'פשו ויקונן המקונן.

אוי טה קול הבכיה	במחנה העברים
שמעו אנקת שואג	וקול דאג מרים
הנה תור רע בגד	בתוך בית ישראל
כל איש לזעזק לכבות	ביגון רב יואל
ציון ומקום מקדש	לעיים ולשמה
הרם מבצר עוזי	בשצף אף דומה
אפס ציץ הזהב	וניב נביא חווה
אבד משיש וגיל	ואין לי עוד מזה
קרבן עולת תמיד	לכפר על נפשי
הסיר אלי הלביש	לבוש קדרות שמשי
הא כי בדר אשב	ואזילה דמעה
אבכה יומם וליל	לכבי כי תעה
גלות מלמול שעבוד	ביד כל האומות
נסגרתו בפשעי	לצרות וטהומות

משולש חוט המר
 וכן גומר נמר
 משוש קריה השבית
 אבלות בה הכביר
 ומגפה רעה
 בכל עת אף שעה
 לארץ מרחקים
 עשירים גם ריקים
 ורב יצחק לוי
 אבוי פנה זוי
 באון אשב גלמוד
 בצאת הוקף עמוד
 צרי גב צוף ודבש
 כנור על ראשי
 שתי מלות דבק
 כרוץ עגלי מרבק
 ללחם צר שמו
 ולקבר נמו
 שממה וכליה
 לבוה ולשביה
 ואין מי יחזיקו
 באין לחם חקו
 מוי רעב רבו
 קצת מהם נשבו
 לראש מנהיגהם
 ומס כבד להם
 אלהי ותרדם
 אבליה תרדם
 עדתך נא הגן
 היה למו מגן
 ותחיש הישועה
 וישבית כל שועה.

יום זה לרע הוקבע
 בכל גם אום שעיר
 חרב בזו בזה
 צוף ודבש מ"ן טוב"ה
 רעב חרב ושבי
 כל איש נפחד נבהל
 געו נדו גלו
 זקן בחור ושב
 ראשי אבירי לב
 ספו תמו מני
 עליו אשפוך שיחי
 אויה ידי רפו
 מלאך משיב נפשי
 היה תוך גלותי
 בשנת נס"ע יצח"ק
 עם הגולה רצו
 ציה גם חום לקו
 כמעט כלם בלו
 אוי מי שמע כזאת
 יחד צאן עם רועה
 עני פשט ירו
 הרים עולל קולו
 דבר פרץ בעם
 גם אנשי הגולה
 בופר עם דל הושם
 הוקר דמי נפשם
 העל זה לא תפקוד
 תבנה חומת ציון
 יושב סתר עליון
 פשע עמך התם
 מהר קץ הימין
 הכא נא בן דוד

ועתה אבאר את כל דברי הפדות אשר פדה ה' ברחמיו את עמו קק"י
 ממנטובה ואופן הפדות כלליו ופרטיו.

איש יהודי ממנטובאנו היה בויניציאה בעת גורשו היהודים ממנטובה ה"ה
 האלוף כמותה"ר שמואל מילי זצ"ל, איש חיל רב חבונות נשוא פנים ורצוי לכל
 אחיו ואגרת שלחו לו היו איש אשר נשאר במנטובה כנ"ל את כל הקורות
 אותם וכי גורשו היהודים ממנטובה ולא יכלו להתמסמה על המנטובאנו, וגם
 צדה לא הביאו עמם והאיש הזה בחכמתו ובהבונתו כתב לקצינים כמהחר

שמואל מפאנו וכמה"ר יעקב חיים קאזיס יצ"ו אשר היו בעת ההיא בעיר בולזאנו את כל הדברים הכללים והפרטים והזהירם בעצה נכונה ללכת מיד אל חצר הקיסר יר"ה לבקש מלפניו על עמנו. והקצינים הנזכרים אורו חיל בוריוות רב לשמור ולעשות עצת האלוף הנזכר כי ישרה בעיניהם ויקם כמהח"ר שמואל מפאנו וילך עם המשכיל כמר גבריאל מבייבינה אל עיר איזפרוק ויספרו אל כמה"ר אברהם הלוי איש הורוויץ תושב איזפרוק את כל אשר המד שדי לקק"י מנמוכה. ויתועדו יחדיו שלשתם לבקש מלפני הארציודקה ליאופולד מאיסטריאה אחי פירדינאנדו הקיסר שיכתוב לקיסר אחיו ושיתחנן לו לרחם על עם ישראל אשר גורשו, והארציודקה לא היה באיזפרוק עיר ממלכתו, כי היה ברייטה, וילכו שם האנשים וחלו פני הארציודקה על הדבר הזה וה' נתן את חנם בעיני רוממותו וכתב לקיסר אחיו אגרת שלומים וחלה פניו לשפות שלום ליהודים הגרושים, ומיד הדריכו שלשתם פעמי מרכבתם ללכת אל רמיסבונה כי שם היה הקיסר בימים ההם כי ימי הוועד היו לו שם וכל שרי המלוכה עמו ושלוחי כל המלכים היו שם. וילכו דרך מדינת באוירה ויגיעו שם בעיר ראמיסבונה כ"ג אגוסטו, ואני הכותב הייתי שם כמו חדש ימים קודם בואם עם הנעלה דודי כמר אליעזר בכמה"ר חיים קזיס יצ"ל ולא היינו יודעים מאומה מכל אלו הצרות רק כי בלילה ההוא באנו הביתה ושם מצאנו שלשת הקצינים האלו זועקים ובוכים לפני כמה"ר אברהם אימינגה אדוננו על כל התלאות האלה וספרו לנו את כל המאורות ופלצות בעתתנו לקול הדברים. או נתועדו שלשת האנשים האלה עם גבירנו הנזכרים ויהודים אחרים מגירמאניה אשר היו שם לפי שעה מה יעשו ויצא לאור משפטם מאת הקיסר יר"ה, והראו לחם הכתב מהארציודקה ויישב בעיניהם ויסכימו לחנן גם את פני הקיסרית אליאנורה שתדבר שלום על בני עמנו לפני הקיסר אישה. ויתנו המפוארים האלה המשרה על שכמנו ללכת אל כומר אחד איטאליאני אוהבנו, להתחנן לו שיכתוב ויחבר סופליקה אחת לתת לקסרית ומיד הפיקנו רצונו.

ולמחרת הבקר נתנה הסופליקה אל יד הקיסרית ויכינו המשתדלים את עצמם לתת סופליקה אחרת אל הקיסר עם הכתב אשר כתב לו אחיו הארציודקה ויעשו כן. וילך כמהח"ר שמואל מפאנו וכמה"ר אברהם הלוי הנזכר ואני הצעיר כמו כן הייתי עמו וישבנו לנו על הדרך אשר היינו יודעים כי בו יבא הקיסר אל החצר, ובבואו היה הוא והקיסרית בימינו והמלך מאונגאריאה בשמאלו ואנחנו בקידה השתחוינו ארצה ודמעותינו נגרות, ויתן כמה"ר שמואל יצ"ו הסופליקה והכתב ביד הקיסר עצמו ויאמר כדברים האלה, אהה הקיסר הגדול משפט וצדקה אנו מבקשים, ויתעכב שם הקיסר מעט משתאה לכתב אחיו וקרא מתוכו מה שקרא ואח"כ נשא עיניו עלינו וילך לו מבלי השיב לנו מאומה כי זה משפטו וזה היה יום ש"ק כ"ה אגוסטו שנת שלש מאות והשעים.

והמשתדלים אורו חיל להשתדל אצל הקיסר להפיק רצונו על הדין ועל האמת. ובחסד ה' ביום ב' ספטמבר קבלנו כתב כתוב בשם הקיסר וחתום מידו טמש ונחתום בחותמו מודרך אל הקוללאטו שמיד בבא אליו הכתב ההוא יכריז בעיר מנמוכה כרוז בשם הקיסר שהיהודים ישובו אל העיר וסביבותיה וישבו בארץ כבראשונה ויסחרו אותה, ושישיב כמו כן ליהודים כל קנינם ורכושם

אשר הניחו בכתיהם ובחננויותיהם ושישלח רצוצים חפשים הם הששה עשר אנשים שנשארו תפוסים כמדובר, ונשארו שמחים וטובי לב על הגאולה.

וביום צום גדליה שנת שצ"א זרוו את עצמם כמהח"ר שמואל וכמר' גבריאל הנזכרים כי הנעלה כמר אברהם מאיזפרוק הלך לו אל ביתו וירכבו על סוסים קלים ביום ובלילה ויבאו עד איזפרוק, ומאיזפרוק נסעו ויבאו עד בולזאן, ויספר כמהח"ר שמואל הנזכר לירידו אוהבו דבק מאח כמה"ר יעקב חיים קוים את כל אשר המיב ה' לו כי הצליח את דרכו ויראהו את האגרת הכתובה בשם הקיסר לקוללאטו והחותם הגדול אשר היה חתום בה, וישמח האיש מאד ומיד הרצים יצאו דחופים מבולזאן לזוניציאה ויבאו את אגרת הקיסר לכמהח"ר שמואל מילי זצ"ל, והרב הזה הדריכה ושלחה מיד אל ממוני קק"י פירארה לשלחה דרך שם לממוני הגולה, ומיד מפירארה שלחה אל סאן מרמינו בהיות כי שמה היו ראשי הקק"י ממנומובה, אבל בעונות מתו כמה אנשים אנשי השם, שם בסאן מרמינו ובשכל גדול שלחו ממנוני פיררה — הנזכר לי"ו אנשים אשר נשארו במנומובה תפושים כנזכר ספר פטום הקמרת דפוס א' וכתבו עליו בכתב מרובע דומה לשל דפוס את אשר המיב ה' לעמו ישראל לשים בלב הקיסר לעשות חסד עמנו. וכמו כן שלחו להם לולב ואתרוג אחד לקיים את מצות ה'.

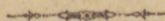
וממוני סאן מרמינו כשהגיע לידם כתב הקיסר שהוא שלחו את האלוף כמהח"ר גרשון ויגואני וכמ"ר דוד נורצי יצ"ו בכתב חירות המעבר אשר כתב הקיסר עם אגרת השלום והגאולה וילכו ויבאו אל העיר מנומובה וידברו עם עם האלדריינגר ויראו לו האגרת אשר כתב הקיסר. ויען האלדריינגר לאמר שילכו להם אל הקוללאטו כי לו משפט הגאולה, וישבו המשתדלים הנזכרים ויבאו אל סאן מרמינו ויהועדו ראשי הקהל לשלחם אל הקוללאטו, כי היה במעמד סאווייה, וילכו ויבאו אל הקוללאטו ויתנו לו האגרת השלוחה אליו מן הקיסר ויקראה, ולא רצה להראות עצמו כמשיב ליהודים, אלא שעכב המשתדלים כ"כ במקום ההוא עד שכתב לאלדריינגר שיכרוז בעיר מנומובה שישבו היהודים אל העיר וסביבותיה כמקדם ושיעשה היהודים האסורים חפשים, ועל דבר רכושם וקנינם לא כתב מאומה, רק שבין דא ודא מכרו הקולונילי הנזכרים לחמישה סוחרים מסוחרי הארץ כל המטון אשר נמצא בניטו. אז כתבו הי"ו אנשים אשר נשארו במנומובה לקצינים כמהח"ר שמואל מפאנו וכמה' יעקב חיים קוים אשר היו בבילואנו את כל המאורע כי לא השיבו הקולינילי הנזכרים את הרכוש רק כי השיב ספרי הקדש אשר בזוו. ומיד אורו חיל וילכו שנית אל ראטיסבונה ויתנו סופליקה אחרת אל הקיסר. ובזמן מועט קבלו אגרת שלומים מן הקיסר לאלדריינגר ששייב רכושם גם אגרת שלישיה כתב הקיסר והשיבו כי דמי מכירת ממונם הוול לצרך הצבא. בימים ההם נסע הדוכוס קארלו גינואנה ירום הודו מאריאן ויבא אל גויטו מקום מנומובאני רחוק מן העיר כמו עשרה מילין וישב שם עד אשר נסעו האשכנזים מאיטאליאה. ויהי בהיות הדוכוס שם בגויטו הלכו כמהח"ר דוד נפתלי ריאטי יצ"ו וכמהח"ר יעקב חיים קאזים יצ"ו מיורונה ויבאו להקביל פני הדוכוס יר"ה בשם הקק"י כי כבר נתפרסם השלום. והביאו לו מנחה קמנה כפי אשר השיגה ידם ויקבלם בסבר פנים יפות וינחמם ויחוק את לבם וילכו מאתו בשלום.

בעת ההיא בחדש כסלו שנת שצ"א פקד ה' את עמו והשיב את שבתו ירחמהו כי חנון הוא וישובו בני גלות סאן מרטינו ויבאו למנטובה יחפים ועיפים צפד עורם על עצמם, יבשים היו כעץ מרוב התלאות מאד, גם בדרך בחזרתם קרה להם מקרה רע ומר כי עגלה אחת אשר היו עליה אחד עשר נפשות בהיותה על גשר אחד בנוי על המים הנקרא פונטי די מרקאריה נשבר הגשר ותפול העגלה אל המים והנפשות אשר עליה נמבעו מהם תשע, ברוך דיון האמת, ושתי נפשות בחמלת ה' עליהן נצולו, ברוך הוא הטוב והמטיב. וכאשר הגיעו למנטובה מצאו את בתיהם רקים, שבורים ורמוסים ויתאבלו העם מאד, ויתן ה' את חן העם בעיני המון עם הארץ וישאלום לאיש מטה אחת ולאיש כסא וספסל אחד כי לא נשאר להם מאומה, וגם בני גלות המיראנדוליסו חזרו למנטובה מעט מעט אחרי אשר התעכבו שם במעמד ההוא בצרות וביגונות רבות עד אשר שולח להם כופר נפשם להצילם מיד צר. ואוי לעינים שכך ראו אנשים ונשים ומטף אשר חשך משחור תארם, לא נכרו מרוב לחצם ערום הלכו בלי לבוש ויבאו בלולים וצרוקים במחצלאות ואין כסות לאברן בעורם ובבשרם דבקה עצמם ויכלו כליותם בחינקם. ויהי כאשר חזרו כל בני הגולה למנטובה וישאו את ראש בני הגולה ויהיו כל השבים מסאן מרטינו כמו מאתים נפשות משש מאות שהלכו שם. והשבים מגלות מיראנדוליסו כמו ג' מאות נפשות ויותר מאלף נפשות גלו למקומות ההם. ה' למען רחמיו יחמול על יתר הפלטה הנשארת וינחמה במהרה בימינו אבי"ר. ובכל זאת לא נתקררה דעת האשכנזים האכזרים מעל היהודים כי גם אחרי אשר שלחום למשיסה ולביוה ויגלום לארץ נכריה הכבידו עליהם מסים ועולות וארנוניות אשר לא יכלו שאת, ויאסרו מראשי היהודים כמו חמשים איש ויכבידו עולם על צוארם לפרוע מס ועול לצורך הצבא, מלבד החלק אשר נפל להמון עם הארץ סך אלף ליטרין גבינה בכל יום ויום, ועל זה כתבו אגרת אחת לכמהח"ר דוד נפתלי, רואיטי ולכמה"ר יעקב חיים קאויס שישובו לגיטו אל הדוכוס יר"ה להתחנן לו שישיר מעליהם הצרה הגדולה הזאת ומיד הלכו אל הדוכוס ויספרו לו את הדבר הזה. ויקרא הדוכוס אל מונסו די טורים שר צרפתי אשר על ידו עבדו תנאי השלום, ויאמר אליו ביום מחר כי תבא למנטובה דבר נא באזני הקולונילי קיניג וקולורידו ואמר אליהם מה לכם תרכאו עמי לפני עניים תמחנו להכריחם נגד הדין לפרוע מסים כבדים כאלה, אחרי אשר כבר קיימנו וקבלנו עלינו את כל תנאי השלום השלוחים מרטיסבונה עיר המלוכה. ויבא מנסי די טורים למנטובה וידבר לקולונילי את כל הדברים האלה באזניהם וישמעו אליו ולא מרו את דברו ויוציאו את היהודים חפשים בחסד ה' ברוך הוא הפודה והמציל. לא זו אף זו עשו האשכנזים האלו כי ביום שבת קדש שנים עשר לחדש אלול שנת שלש מאות אחד ותשעים בכקר בעת היות היהודים בבית הכנסת להתפלל תפלת שחרית, בא שר אחד מהאשכנזים ושלשה אנשים עמו ויבאו ויעמדו על פתח שער בית הכנסת הגדול התחתון וברדתי מב"ה כי הגעתי במנטובה בי"ד לחדש אלול הנזכר עכבני וידבר עמי בלשון אשכנז שאראה לו ברדת הקהל מב"ה העשירים וגדולי הקהל, השיבותי לו ארון עתה באתי מארץ אשכנז ואיני יודע איזה הוא עשיר איזו הוא עני, ואתה ארוני יודע כי כלם עניים ומרודים הם. ויענני השר ויאמר מ"מ אל תרחיק

נדוד. והי ברדת כמה"ר עמינדב מפאנו יצ'ו ויעככהו שם עמו סבלי הגיד לו מאומה וכן עשה לכמה"ר משה נורצי וכן עשה לכמה"ר רפאל קולורני. ויתר הקק"י הלכו להם לביתם ויראו מאד על הדבר הזה. והי כראות השר הנזכר כי כל הקהל ירדו מב"ה וישאלני לאמר איה האיש בעל הבית הזה אשר פה אצל בית הכנסת והוא כמה"ר בן ציון נורצי יצ'ו, ואען ואומר אדוני איני יודע. ויאמר לך עלה אל ב"ה ואמור אליו שימהר יחיש וירד אלי, ואעל אל ב"ה ואדבר עם הנורצי הנזכר כדברים האלה, ויחת וירא מאד ויאמר אלי לך רד ואמרת אליו כי עתה אבוא וארד ואדבר לשר את דבריו, ויתעכב השר וירא כי לא בא האיש, ויאמר אלי לך והורידהו מהר. ואעל ואפן בב"ה כה וכה וראיתי כי אין איש כי הנורצי הנזכר גם וימלט על נפשו דרך החלונות וחזרים אשר בעליית ב"ה, וארד ואניד לשר, או נתמלא השר עלי חמה ויכני ויאמר אלי דבר אל האנשים האלו שישארו שלא יוזו מכאן עד בא דברי אליהם ואתה בא עמי ויעל אל ב"ה ויחפש בכל המקומות על העזרות, ולא מצאהו ויחר עלי אפו לאמר כי אני הברחתני אותו. וירד מב"ה ויבא אל תוך בית הנורצי הנזכר ויחפש בכל הבית ולא מצאהו, או אמר אלי דבר אל השלשת אנשים האלה לאמר שיבאו עמו וילכו עמו ויאסרם במשמר, ויאמר אליהם ידוע תדעו כי בעוד שמונה ימים נוסעים אנחנו אל המקומות אשר יצאנו משם, ועתה אליכם הצרה הזאת לפרוע פרעונות המסים והעולות אשר נשאו חייבים לנו וישבי סביבות המעמד הזה ועלינו להניח בידכם ראיות טובות וברורות למען ישיבו אליכם התושבים הנזכרים את הכסף אשר תזילו מכיסם כעבורם, והנה עמכם שלשה אנשים סוחרים מהמון עם הארץ אשר גם עליהם יעבר כוס הפרעון הזה, ועתה בחרו לכם מה תעשו, אם תפרעו את החלק המגיע לכם קודם נסענו מפה, או אם תשארו בדינו תפוסים ונביא אתכם עמנו עד שתפרעו את העול הזה. ויענו האנשים האלה ויאמרו אדונינו השר, מה לנו ולצרה הזאת לפרוע מה שאין אנו חייבים, ויען השר ויאמר הלא שמעתם אין טעם ברצון. וישארו האנשים ההם שם תפושים בידים. והי ביום ד' ששה עשר לחדש הנזכר, החלו מקצת האשכנזים אשר היו במקומות מנטיבאנו להדרוך פועמי מרכבותם לשוב אל ארץ גירמאניאה ויוליכו עמהם שלשת האנשים האלה אסורים בזיקים ויביאום עד קרימונה להוליכם עמהם אל ארץ אשכנז, והסוחרים הנזכרים אשר לא מבני עמנו כמו כן עמהם. והי בהיותם שם בקרימונה ויראו כי כלחה אליהם הרעה, ויתפשרו עם האשכנזים לפרוע מס כבד להוציא את עצמם מהסכנה אשר היו בה. והי המס הזה ת"ת כפולות אשר נפל לג' האנשים האלה בחלקם—מלבד מה שהוכרחו לפרוע ג"כ הסוחרים הנזכרים וישבו השלשה האנשים האלה אל ביתם למנטובה, לחוצים ועיפים, והוכרחו לפרוע המעות האלו בכ"כ כתבי חליפון טובים שהפלטה אשר נשאר להם חוץ ממעמד מנטובאנו. וביום השבת השעה עשר לחדש אלול הנזכר למחרת הבקר נכנסו כל האשכנזים אשר היו במנטובה במצות הקולונילי שלהם אל תוך חצר הדוכוס יר"ה ויבא המרקויו ספומארי בשליחות הדוכוס קארלו יר"ה וישב לו והשרים אשר אתו על השוק הגדול אצל פחת החצר. והי בהיותו שם יצאו הקולונילי קינג והקולורירו מהחצר כי האלרדינגיר והגאלשו כבר נסעו ממנטובה, וישלחו את ידם למסור

את מפתחות העיר ביד המארקווי הנזכר אשר היה שם במקום הדוכוס קרלו יר"ה, ויפן המרקווי אל א' מעבריו ויאמר אליו קחה המפתחות האלו ויקחם ויתנם אל יד המרקווי אדוניו והקולינילי הנזכר רוכבים בסוסים אחד מפה ואחד מפה והמרקווי פומארי רוכב על סוסו ביניהם, ויעמדו שם עד אשר יצאו כל צבאות האשכנזים מהחצר וילכו להם ויצאו מן העיר דרך השער הנקראת פורטה דילה פראטילה ללכת אל קרימונה ולשוב בדרך אשר באו בה, ומרי עברם נכנס דרך שער העיר הנקראת פורטה די פורטו חיל הדוכוס קרלו יר"ה ויכנסו בעיר ויהיו בה עד היום הזה לשמרה. וישמחו כל העיר מאד, כי נסעו האשכנזים משם ויקראו בקול גדול יחי אדונינו הדוכוס קארל גונואנה יר"ה ותחי רוח בית יעקב. וישאו את כפם לאלקי השמים ויהללו את שמו כי טוב אשר שם שלום בארץ להשבית מהם צרות ודאגות רבות.

ויהי במוצאי השבת החוא בלילה ויבא הדוכוס קארלו גינואנו יר"ה אשר היה בגיטו כנוכר למעלה ויכנס אל תוך חצרו, וילכו ממוני הק"ק להקביל את פניו כאשר עשו בראשונה, וינחמם הדוכוס וידבר אל לבם וילכו מאתו בשלום. לך אלה אבהתי מהודא ומשבח אנא על רוב חסדיך ומכותיך את עמך זרע אברהם אוהבך, גדול מעל שמים חסרך ותהלתך היא סמכתהו. שימה נא ערבנו עמך לאהבה ולירא את שמך אסוף תאסוף יעקב כלו אל מעון קדשך ניה הצדק הר הקדש וירושלים תבנה ותכונן בנין עדי עד, פדות לעמך בקרוב תגלה, במהרה בימנו אמן.

חדשים וגם ישנים 5 № (*).

(מוזכרת אבל ויגון לכבוד נשמת ידירי המנוח המבקר החרוץ והשנון
הר"ר יעקב רייפמאן משעברשין נ"ע).

א. לקורות ישוב ארץ ישראל ברוסיא.

1. לקוטים מפנקס המדינה של מדינת ליטא השייכים לארץ ישראל.

א. [בתקנות ועד העיר סעלץ הסמוכה לבריסק שהיה בשנת שצ"ד (=1634)
בסימן י"ד מתקנות הועד ההוא, כתוב כזה:] מאחר שהאלוף התורני כמוהר"ר
יוסף בר אליעזר סג"ל מק"ק בריסק ידענו אותו ואת שיחו מעודו ועד היום
הזה הי' אחד מנכבדי ארץ ראש ומנהיג המדינה והוא גבר תמים פועל צדק
כידוע לכל יודעיו ומכיריו בא לפנינו והציע דבריו כאמרו כי העיר ה' את רוחו
לילך וליסע לארץ הקדושה. וידוע לכל כמה תכבד העבודה עבודת הקדש
לארץ הקדושה בכסף יסעי בכסף טלא מחמת רבוי הוצאות הדרך רב אורחא
רחיקא כזה אשר הוצאותיו המה מרובות והנם למשא כבד עליו. בכך נענינו לו
ראשינו ליתן לו שכר פעולותיו המזכות פרי מעלליו יאכל. ויצא נדבה מפינו
ליתן לו מתוך המדינה [=כסף המדינה] סך ששנים ליבן טאליר
[Löwenthaler] בעת זומן שישים פעמיו מרכבות כבודו ליסע לארץ הקדושה.
ועוד יצא מפינו נדבה לשלוח לו מתוך המדינה לארץ הקדושה כל ימי חייו
ארבעים ליבן טאליר בכל שנה ושנה. דהיינו מן כסף הנדרים
ונדבות העולים ובאים לארץ הקדושה ממדינות ליטא אם
רב ואם מעט יפרישו גבאי ארץ ישראל בק"ק לובלין להאלוף מוהר"ר יוסף
הנ"ל סך הנ"ל [סימן רפ"ו מפנקס המדינה].

ב. [בתקנות הועד בסעלץ בשנת שצ"ו (=1637) נמצא כתוב:]

אודות בקשת עניי חברון תוב"ב. עלה ונגמר תמיד כשיעשו נדבה
לעניי ארץ ישראל יכריו השמש שהנדבה תהיה גם כן לעניי חברון
תוב"ב למען שכל אחד ואחד יוסיף מנדבת לבו. וכפי שיעשו מנהיגי פולין
מעמד החלוקה בין עניי ארץ ישראל ובין עניי חברון נצא גם אנחנו בעקבותיהם
[סימן שמ"ח מפנקס המדינה].

ג. [בתקנות ועד העיר מיסעצקי בשנת ת"ט (=1649) הובא כהב
התחייבות שנתנו מנהיגי ליטא ביריד לובלין בשנה העברה:]

כתב זאת זכרון בספר שאנחנו ראשי ומנהיגי מדינה יצ"ו קבלנו בתורת
הלואה גמורה מהאשה מרת פריידל אלסנת מוהר"ר קאפיל מלויצק
סך תשעה מאות זהובים וארבעים זהובים פוליש להעלות על רווחים עצה [על
צד היתר] כתקון מהר"ם מקראקא בכל שנה ושנה סך מאה וחמשים זהו פוליש
מסך הג"ל. ומחוייבים אנחנו ראשי ומנהיגי דמדינות ליטא יצ"ו למסור ליד

(* ארבעת הנומרים הראשונים נדפסו ב"מצפה" ועל יד, המליץ" והאסיף בשנים שעברו.

גבאי ארץ ישראל מלבוב ככל יריר גראמניץ מדי שנה בשנה סך ק"ג זהו הנ"ל כל ימי חייה בארץ הקדושה. ואחרי מותה מחוייבים אנחנו מנהיגי המדינה יצ"ו למסור וליתן הקרן סך הנ"ל גם הרווחים שיהיו אז בעת ההיא תחת ידינו ליד האלופים האפטרופסים שהעמידה ומינתה האשה הנ"ל. דהיינו הרב מוהר"ר הירץ ר"מ ואב"ד דק"ק רי שא יצ"ו. והרב מוהר"ר משה אב"ד דק"ק ל מא זו. והר"ר איסרל חתן כהר"ר ישעיה מלובלין. והם יחלקו המעות ההם כמבואר בשטר מתנה שבדיהם. וכל נאמנות בעולם למוציא כתב העתק מפנקס זה. נעשה היום יום ד' ב' ניסן ת"ח לפ"ק פה ק"ק לובלין יצ"ו ביריד גראמניץ תח"ל. נאם שמואל בלא"א הר"ר שלמה ז"ל מיוזש. ונא' ישראל בלא"א מנחם הלוי ז"ל איש הורוויץ. ונא' יחוקיאל בא"א אליעזר ז"ל. ונא' צבי הירש בלא"א מ"ו הגאון מוהר"ר יושע משה אהרן יצ"ו סג"ל. האלוף הר"ר ישראל סג"ל קיבל המעות ויתן חשבון. [סימן תנ"ו בפנקס המדינה]. ד. [בתקנות ועד הנ"ל נעתק גם כתב שני הרומה להקדם שנעשה ביריד לובלין הנ"ל]:

כתב זאת זכרון בספר שאנחנו ראשים ומנהיגים דמדינות ליטא יצ"ו קבלנו בתורת הלואה גמורה מהאלוף הנעלה מוהר"ר יוחנן כהר"ר משה ז"ל מפראג סך אלף ושש מאות זהו פו' להעלות רווחים עז"ה בתקון מהרם מקראקא בכל שנה ושנה סך שני מאות זהו פו' מסך הנ"ל. ומחוייבים אנחנו ראשים ומנהיגים דמדינות ליטא למסור ליד גבאי א"י מלבוב ככל יריר גראמניץ מדי שנה בשנה סך ר' זהו הנ"ל כל ימי חייו של מוהר"ר יוחנן הנ"ל וימי חייו אשתו מרת חנה בת הר"ר ברוך מלייטסעויל בארץ הקדושה. ואחרי מות שניהם מחוייבים אנחנו מנהיגי המדינה יצ"ו למסור וליתן הקרן הנ"ל גם הרווחים שיהיו אז בעת ההיא תחת ידינו ליד האלופים האפטרופסים שהעמיד מוהר"ר יוחנן הנ"ל. דהיינו הרב מוהר"ר יונה ר"מ ואב"ד דק"ק הוראדני יצ"ו וכהר"ר איסרל חתן הר"ר ישעיה מלובלין. והם יחלקו המעות כפי המבואר בשטר מתנה שבדיהם. וכל נאמנות בעולם למוציא כתב העתק מפנקס זה. נעשה היום יום א' ו' ניסן ת"ח לפ"ק פק"ק לובלין ביריד גראמניץ תח"ל. נאם שמואל בא"א הר"ר שלמה ז"ל מיוזש. ונאם ישראל בלא"א מנחם הלוי ז"ל איש הורוויץ. ונאם יחוקיאל בלא"א אליעזר ז"ל. ונאם נפתלי הירץ בלא"א שמואל זצ"ל אשכנזי אורעבאך. האלוף הר"ר שואל קיבל המעות ויתן חשבון. הועתק מפנקס המדינה משה מאיר במוהר"ר אלי' ז"ל שמש לע"ע. [סימן תנ"ו בפנקס המדינה].

ה. [בסימן ד' מתקנות ועד העיר זאבלוד אווי משנת ת"ו (= 1650) תמצא התקנה הזאת]:

כל קהלות שבכל מדינות ליטא מחוייבות לשלוח תמיד כל שנה בשנה ליריד לובלין גראמניץ כל מסון עניי ארץ ישראל מקהלתם ואינם רשאים להחזיק מאומה בקהלתם. ואיזה קהלה שתעבור על זה הרי גבאי עניי א"י שבקהלה ההיא עוברים בכל תאחר. גם הסכמנו שבכל קהלה מחוייבים להעמיד שני אנשים שיסכבו מבית לבית פעם אחת בשבוע משך ג' שנים מהיום לנבות מאת כל איש אשר ידכנו לבו ולא פחות מטפל אחר. וכל גביה ישלחו

ג"כ תמיד בכל ירד גראמניץ ללובלין. בשנה זו הבע"ל מאחר שנחבטלו כמה קהלות המתנדבים ע"כ הסכמנו לעשות בכל קהלה ג' פעמים נדבות. כב"ה דהיינו נדבה אחת נוסף על שתי נדבות הטבוארת בפנקס המדינה. וכל הישובים מחוייבים לשלוח ממון עניי א"י לראש ב"ד שלהם והמה ישלחו ליריד הנ"ל. [סימן תס"ב בפנקס המדינה].

ו. [בסימן ט' מתקנות ועד האמס"ק בשנת תי"ב (= 1652)] נמצא קיום תוקף התקנה הזאת:

כבר מוזהרים ועומדים כל קהלות וישובים לשלוח המיד כל ממון עניי ארץ ישראל לראש ב"ד שלהם בלי אחור קודם ירד גראמניץ גם שיסכבו בכל שבוע לגבות טפל אחד מכל איש כמבואר בתקוני וועד זאבלודאווי. עתה חדשים מקרוב באו אלינו כתבים מהם בכו והתחננו אלינו במר נפשם על גודל הלחץ והדחק שלהם. בכך כתבנו זאת זכרון בספר שכל קהלה וישוב יהיו נוהרים לשמור ולעשות כנ"ל ולשלוח הכל בלי אחור וכמבואר בתקוני וועד הנ"ל. [סימן תצ"ב בפנקס המדינה].

ז. [בסימן כ' מתקנות ועד סעליץ בשנת תמ"ז (= 1655)] הוסיפו לתת אומץ בענין זה:

אודות ממון עניי ארץ ישראל עלה ונגמר שבכל קהלות וישובים ימנו ממונים מיוחדים הגונים לזה שיהיה בידם כל ממון עניי א"י. והאלופים מנהיגי כל ראשי ב"ד בצירוף הגאון אב"ד שלהם ישגוהו בעוצם השגחתם שאין להממונים ליתן ממון א"י אם רב ואם מעט לשום צורך קהלה בעולם ולא להלוות כלל אפילו על שטר חוב במוח ביותר רק דוקא על משכונא זרב וכסף שיהי שוה בשופי סך ההלוואה ועוד חצי הסך ההוא. והגאונים הרבנים מראשי הקהלות ישגוהו להזהיר על זה כל אחד בקהלות ובישובים שלו. וגם שאר צדקות שבכל קהלה יפקחו האב"ד והקהל כיצד יתנהגו בהלוואות של מלוי הצדקות. [סימן תקכ"ג בפנקס המדינה].

ח. [בסימן ג' מתקנות ועד זאבלודאווי משנת תכ"ד (= 1664)] כתובה

התקנה הזאת:

אודות אשר כמה אנשים מסכבים מעיר לעיר עם כתבים לסייע להם ליסע לארץ ישראל וכונתם רק לאסוף ממון ונשארים בחוץ לארץ. ראינו למיגדר מילתא ככל הטבואר למטה. עד וועד המדינה השני הבע"ל אין רשות לשום אדם בעולם ליתן שום כתב סיוע לנסיעת ארץ ישראל. ובאם נמצא איזה כתב סיוע לאחד ביד איזה אדם יהיה מי שיהיה מוטל על מנהיגי הקהלה ההוא ליקח תיכף ומיד הכתב הלו ולקרוע את הכתב מיד וליקח מיד כל המעות אשר עלה ונפל בירו ע"י כתב סיוע הנ"ל ליתן מיד לגבאי עניי ארץ ישראל. [סימן תקנ"ח בפנקס המדינה].

ט. בסימן י"ד מתקנות ועד הנ"ל יוסיפו עוד בענין הלו אודות משולחי

ארץ ישראל:

המשולחים של ארץ ישראל עם כתבים שעברו וחלפו משך שתי שנים אשר המה מסכבים בחוץ לארץ עם הכתבים ההם מחוייבים המנהיגים בכל קהלה ליקח מהם בחזקה הכתבים ההם ולקרוע מיד וליקח מידם כל המעות אשר עלה

זנפל בידם ע"פ כתבים ההם וליקה וליתן ליד גבאי עניי א"י. אם לא שיהיה בידם כתב ראיה מראש הקזלה במדינתנו שנתן בפניו התנצלות ואמתלא נכונה על זה ע"פ הכרח או אונס שהוכרח להתעכב בחו"ל יותר משתי שנים. [סימן תקנ"ט בפנקס המדינה].

י. [בסימן י"ד מתקנות ועד קרינאק משנת תמ"ז (= 1687) תמצא תקנה קצרה זו:]

בכל קהלות וגלילות יבחרו המנהיגים שני גבאים לעניי ארץ ישראל. [סימן תת"ר בפנקס המדינה].

2. לקורות ישוב ארץ ישראל בתחלת המאה הששית לאלף זה

(התקל"ב = 1771).

[בקיץ תרמ"ו בעת היותי בירושלים עה"ק הקריב אחר מחשובי הרבנים הספרדים יצ"ו לי למנחה דף נדפס אחד שלא נודע מציאותו עד כה. ותוכן הכתב הזה הוא טליתת רבני דקוסטנטינא בעד משולחי הספרדים מארץ ישראל שהתעוררו לצאת לנגד הרבה שהיציא אחד מחטידי וואלין ר' חיים אהרן קוטבר על הספרדים בא"י שלא יתמכו בידי האשכנזים שנמצאו שם. וכפי עדות המשולחים והגבאים עם הרבנים דקוסטנטינא לא ישימו בארץ הקדושה פדות בין ספרדי ואשכנזי. ומי יתן וזוכה לראות כזאת גם בימינו שתתאחדנה שם שתי הקהלות ולא תתפרדנה! ואלה דברי הכתב הזה ככתבו וכלשונו שנוכד ללמוד ממנו כמה פרטים בענין הישוב מעת התיא:]

ערות ה' נאמנה משרי יהודה אשר בקושטאנדינא ודישרן סמיכין רבני וגאוני העיר המהוללת הנוכרת.

כרם ה' צכאות בית ישראל עושים מאהבה צדקה ומשפט בהונות ידיהם. כולם גבורים מהדרין מן המהדרין המה מלכיהם ושריהם. ראשים על העם רודפי צדק מבקשי ה' חכמים וידועים בכל הארץ יצא קום ובקצה תבל מליהם. הנה הנם רוונים וקצינים פרנסים ומנהיגים אשר בית ישראל נכון עליהם. ואחריהם כל ישרי לב ברוכי ה' המתנדבים בעם צרורות כספיהם. אשר אור להם בכל עיר ועיר במדינות אשכנז וע"א ועילא מנהון כסאות למשפט הגאונים הגדולים מאורי אור צדיקים יושבים ועמרותיהם כראשיהם. כלם כאחד אתה ה' תשמרם וינטלם וינשאם לכל הפציהם. כ"ר.

שפתנו אתנו יעשו דרך בקשה למען יאריכו ימים ושנות חיים הם ובניהם עדי עד עוד כל ימי הארץ כ"ר. דברי האגרת הזאת אמריה האמר שניות מר"ם לשנות את הידוע אשר כבר נכתב בארוכה לימים שעברו בכתבים אשר נמסרו לשלוחי דרחמנא מארץ הקדושה תוב"ב. ה"ה הראשון אדם שלשלת יוחסין הרב הכולל אין גומרין עליו את ההלל כטוהר"ר יום טוב אלגאזי ה"י. ומשנהו החכם השלם הר"י המצויין כטוה"ר יעקב לבית חזן ה"י שלוחי עה"ק ירושלים תוב"ב. ומקורם לכן יסע קדי"ם החכם השלם והכולל כטוה"ר אברהם בר"ר יצחק מאיימרן ה"י מעה"ק צפת ת"ו. אשר הלך הלכו האי"שים לסוכב נתיבות במדינות אשכנז וע"א לקבץ הנידר והנירב חדשים גם ישנים את אשר ישנו בקופות עניי א"י ת"ו די בכל אתר ואתר. ושם נאמר כי

זה ימים בנספר שנים קול הברה שמענו שמענת רום מעלתם לבלתי הת לעה"ק ירושלים תוב"ב היא משום שחכמי הספרדים אינם מספיקים מישיבתם לחכמי האשכנזים. המנותא להוי כי מי שהגיד להם זה שקר ענה באחיהם והרי הם כזבים לכל דבריהם. ומעידים אנחנו על האמת וזצדק כי מע' חכמי הספרדים נותנים לחכמי אשכנזים חלק מישיבות הספרדים אין נגרע דבר ממה שלוקחים חכמי הספרדים ועניי אשכנזים מתפרנסים מן הקופה עם עניי הספרדים. כאשר כל זה יודע ומפורסם לכל באי שער עירנו ויציבא מלתא בלי שום ספק. וכל האומר או כותב הפך מזה אינו אלא ממספרי ל"ה [לשון הויע] ותיפח רוחן של מספרי ל"ה כי אינו אומר זה אלא להנאת עצמו. ודי בתורה זה [כן] לאנשי מופת שכמותן לבלתי יאמינו עוד בדברי השקרנים כלל ועיקר. מלבד כל זה הביטו וראו היתכן שחכמי אשכנזי יוכלו לדור בירושלים תוב"ב וזלתי סמך כוללות הספרדים. וכמה הוצאות מתרבים [כן] לכוללות הספרדים בעבורם. צאו וראו היש להם בה"מ קבוע או איזה בה"כ להתפלל בו או איזה ת"ת לבניהם או אחוזת קרקע לב' הקברות. אלא למודם בישיבות הספרדים. ותפילתם בבה"כ של ספרדים. ובניהם לומדים בת"ת של ספרדים, וקבורהם בבית החיים של ספרדים. ודרשו מעל ספר הבאה [כן] לכם ממע' רבני נאוני ירושלים תוב"ב וראו כמה הוצאות יוצא מכוללות הספרדים לאשר ולקיים כל זה. וכמה הוצאות הוציאו הספרדים בירושלים תוב"ב על האשכנזים הדריסשם. על עסקי חובם הקרום של האשכנזים לגויי הארץ כדי להצילם מידם לא יצערו האשכנזים בתביעתם ועלילות הב"ח שלהם. הן אלה קצות דברינו שנכתבו לשעבר חסיה נפשינו כי כל הני מילי יספו"ק עלימו כבטל את המעורר ויאמנו דברינו על און שומעת. ואף לא נחדשנו להעיד שקר להנאת אחרים ו אין אדם חוטא ולא לו. והנה עתה שבנו זה פעמים להשמיע במרום קדשם ו קול חררה שמענו והנה הוגד לנו כי אחד מאנשי פולין הדר בירושליכ שמו הר' חיים אהרן קוטב"ר אשר הלך חשכ"ם בשם משולח בחות מעשרה מאנשי פולין אשר בירושלים תוב"ב לקבץ איזה צדקות לנסתהם. ויהי מירי עברו במדינות אשכנז הוציא מלבו מילין ודבר תועה על בני ומנהיגי ק"ק ספרדים אשר בא"י תוב"ב דאכיל [כן] דלאו דהו וגוולין וחוסין דמן של עניי אשכנזים לבלתי נתון להם חלק ונחלה בתוכם. וכאלה רבו עמו שפתי חלקות לשון מדברת און ומרמט. והקול נשמע כי האי לישנא בישאעשה והצליח. ומלבד מה שלקח כל הכסף הנמצא בקופות עניי א"י ת"ו עודאת לא השיב ידו מבלע לקלקל לשעה ולדורות כי באיזה ק"ק נמנו וגמרו ובחספז עלו לבלתי נתון כסף לשום משולח מא"י תוב"ב יהיה מי שיהיה. ואף אמנם ו כי האי מלתא לא יאמן כי יסופר דליהני רמאה ברמאותיה וחלילה לאנשמופת אשר חלק ה' להם חכמה ובינה ורעה לקבל אמרים המרים המאירים האלוטפי יחיד אשר לעצמו הוא דורש דמים ותחת לשונו עמל ואון ולדון דיני נפשו על פיו וההורה אמרה לא יקום עד אחד. וק"ו הרברים כי לאו מלתא חדתהיא דא והרבה עשו כן ולא הועילו כי כמה זמני נכתב מהכא להתם על כל יברים האלה כי הם כזבים כנכתב בספר קושט דברי אמת

עדות ה' נאמנה. וגם מפי סופרים אשר אתנו אשר דרך כף רגלו במ"ק [דרכו
 כף רגלם במקום קדשם] פה אל פה דבר [דברו] להודיע לבני אדם שכל
 הדברים האלה הם שקר ודברי כזב. ועיקרן של דברים כי פרנסת הלומדים
 ותופסי התורה אשר בארץ הקדושה תוב"ב הוא משיבות ומדרשות אשר הספרדים
 יסרו אותם ו[ב]אילו יד כלם שוה בו וכמה למדנים מאנשי פולין יש בישיבות
 אלו איש על מקומו. ואין שום אדם יכול להכחיש דבר הנראה לעינים וידוע
 לכל באי שער עיה"ק ת"ו כי אם הרוצה לשקר במדינות הרחוקות ומרחיק
 עדיו. ואולם מהמקובץ מהשלוחים היוצאים לד' פינות העולם דעו נאמנה כי
 רובו הולך לקיום והעמדת ישובן של שרי [צ"ל ערי] א"י ת"ו כדי שיוכלו לדור
 במ קהל ועדה וישראל [מישראל] ולא תהיה הארץ שממה. ואף ע"ז נתקן הדבי
 שחלק ממנו ינתן לפרנסת הלומדים ותופשי התורה וגם בזה יד כלם שוה. וגם
 זה מפורסם אצלנו במאוד מאוד וכבר גלאנו זה עשר פעמים לכתוב כל הדברים
 הללו באמנה. ואנחנו לא נדע מה נעשה לאמת דברינו. היעשה לו אדם ע"ז
 בחותמיו בשמים ממעל וסהדי מרומים יבואו ויגידו אחת לאחת על הארץ
 מתחת. ואתמהא איך יעמדו דברים של א' זה מדבר משיחיו שיחה קלה משלח
 לתקלה נגד כל הני דירן כי רבים אשר אתנו אשר כתבו כמה פעמים על ז'א
 דנא ועל החתום האיתנים מוסדי ארץ גאוני עירנו יע"א דור דור וחכמיו גם הם
 מעירים ומגידים כי אמת יהגה חכנו הם כי לא להוכיר כי אנשי טופת שכחותן
 ישו אוון בדברי שקר. ויען כי באמת אמרו האי לישנא בישא וכו' למיחש להא
 בעי שמא נכנס בלב השומעים שמץ מנהו לכן עתה באנו לחלות פני רום
 מעלתם ותפארת גדולתם אל ישו אוון לדברי שוא כי מעולם לא היה ולא ברא
 חלוק"א בין אשכנזים וספרדים אפילו כמלא נימא כי כלנו בני איש א' נחנ וכל
 אבותינו עמדו בסיני ויחן שם ישראל בלב א' באיש א' ותורה א' ומשט א'
 לכלנו. ומי זה ערב אל לבו להפריד בין הדבקים ואיש ברעהו בחלקו הישיה
 למו ביהודי אחיהו היסנותא ליהוי. כי אנחנו תמהים במאוד מאוד עלגדולי
 הדור וראשי עם קדש איך לא ישתקו [ישתיקן] בנופה ובסלוא דלא מב דמא
 לכל פה דובר נבלה ומוציא לעז על חכמי ורבני אה"ק וגם עלינו יעד כוס
 דמפיק עלן דסהדי שקרי אנן. ובאמת אמרו כל הפוסל במומו פוסל וגה עד
 שקר העד ומוציא דבה הוא כסיל ותולה קללתו באחרים. ועוד אחרתמהים
 אנחנו על ראשי עם קדש פרנסי ומנהיגי ורבני העירות הגדולות שבעו אשכנו
 איך לא זכרו ונשכח מלבם את אשר נהיתה וכבר פעל ועשה כזאת הרי הודה
 ירוחם נע' זה עשרים שנה [התקי"ב = 1752] אשר עלה בתל"ץ ופנה
 לסובב וקבץ ממון רב מכל המקומות ההם והלך וישב לו בקצה דיל [צ"ל
 הגבול] בזימילין יע"א ואכל ושבע ודשן כאשר כל זה נודע מפורסם.
 והנה בעתה בא זה כר' חיים אהרן קוטבר וילך למסעיו לת בדרכיו
 וידו אוחות בעק"ב פנקסיו ממנו הוא כמעשהו ויעש גם הוא למלא ז' ידו. וכי
 התחת זאת לא היה להם לחקור ולדרוש את הדבר היש בלשונו עה. ובפרט
 בראותם כי אין בידו שום כתב מאתנו אנחנו אלה פה פק' א"י אשר
 בקושטנדינא יע"א כי אין להם סימן מובהק גדול מזה כי ע"כ באנו
 בשורותים אלה ושפתינו אתנו ויצאות וחולו' לפני רום מעלתם כיגישו להחזיר

העמדה ליושנה ויחזור הדבר לתקונו הא' [= הראשון] לתת קופת א"י למע' השלוחים האמתיים מד' ארצות תו' כאשר נבלו הראשונים קדושים אשר בארץ שפתם קופה של א"י תתחלק לכ"ח חלקים. י"א חלקים תנתן ליד משולחי ירושלים תוב"ב. וז' למשולחי צפת תו'. וששה למשולחי חברון תו'. וד' למשולחי טבריא תוב"ב. ולא ישנו את תפקידם כי הלואי ואולי בכל זה יהיה קיום והעמדה למקומות הללו העמוסים ממשא מלך ושרים. ומי יתן והיה לכם זה להם כי יתן ה' בלב איוה קציני' ורוזנים מהמפורסמים שבאשכנז לבוא להסתפח בנחלת ה' בא"י תוב"ב ואפילו לחזור ככל אשר אנחנו עושים כדי שיקלמ העי"ן. והמה וביטו ויראו אמת לאמיהו ויבינו אמתתם של דברים איכה תרעה האה"ק תו' מוצאה ומכואיה כולי האי ואולי על פיהם יקום דבר אמת כי יסכר פה דובר שקר. כללן של דברים אליכם אישים שרים ויועצי ארץ חנותי'נו במד"בר לא תהא כזאת להפריד האהבה שבינינו ליסוד הארץ להכין אותה ולסערה במשפט ובצדקה. וביום הראות במ"ק [במקום קדשם] המשולחים הנאמנים והאמתיים שלומי עה"ק ירושלים תוב"ב כמוהר"ר יום טוב אלנאי ה"י וכמוהר"ר יעקב לבית חזן ה"י וגם שליח צפת כמוהר"ר אברהם בכ"ר יצחק מאיר אן יסבירו להם פנים יפות והענק יעניקו להם מגרני צדקתם וקופות א"י תוב"ב אולי יחנן ה' להעמיד חורבותם והעם היושב בה ישכון לעד עליה.

כה דברי נאמני אהבתם פקדי עה"ק ירושלים תוב"ב החתומים בקושטנדינא יע"א בתשרי בהאי שתא תבנה ותכוונן [= תקל"ב] עיר ציון כי"ר ברוב עוז ושלוש.

משה אשיאו. משה בכ"ר יעקב אשכנזי.

חיים יוסף ברוך. משה הלוי.

אף אנן תנינן ומתנינן לכולהו הני מילי אשר דברו העלוונים למע' ראשי עם קדש פקדי ירושלים תו' הם המדברים באמת ובאמונה וכל דבריהם עליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע דבר וחצי דבר וגם אנחנו מאשרים ומקיימים כל האמור לא נפל דבר אחד. ומובטחים אנו כי דברינו יעשו פירות בלב כל חכם לב להוציא מלבן משאות שוא וישתקע הדבר דברי נרנן כמתלהמים כי ח"ו לא נחשדו ישראל על כך וכל פה דוברי כזב ישתתקן ויתחרשן יתפרכן. ועינינו כנאמני ארץ פרנסי ומנהיגי הק"ק יצ"ו עניהם ישיתו לטובה הני שלוחי דרחמנא מעה"ק ירושלים תוב"ב ועה"ק צפת תו' הנ"ל כי נאמנים בשליחותם הם וכל מן דין סמוכו לנא. ואנו ליה עינינו למען יאריכו ימים ושנות חיים כנפשם נפש ברכה ונפש נאמני אהבתם העומדים על התורה ועל העבודה. החותמים פה קושטנדינא יע"א בתשרי דהאי שתא בסדר ובש' [ובשנת] והיו לבשר [תקל"ב] ברוב עוז ושלוש.

שלמה בכמה"ר חיים אלפאנדארי ז"ל.

הצעיר חיים טודעיס"ט. שלמה קסחי.

רפאל יצחק ירושל[מי].

ב. זכרון לאחרונים.

1. הכנות להוציא מכתב עתי חדשי בארצנו בשנת תר"ו (1846).

[בין משכילי הדור העבר נמנה גם הר' אריה ליב מאנדע לשמאם נ"ע שעמד במשך כמה שנים בשורה ראשונה של חכמי ארצנו אשר יצאו לישע עם על ידי הרפסת ספרים מועילים והרחבת גבולות החכמה וידיעת לה"ק. והנה עד הנה לא נודע לנו כי במשך הזמן שבין הרפסת המאסף פרחי צפון בוויילנא (תר"א—תר"ד) והשתדלות הר' מא"ב להוציא לאור מכה"ע הנקוב בשם עלי הדס (בשנות תר"ד—תרמ"ו, נדפס בשנת תרכ"ה) עשה ה' מאנדעלשמאם הכנות להוציא לאור כפה פמברורג מאסף חדשי בשם הירח. ואם לא ימעני זכרוני נמצא רמז לזה בכתבי בעל תעודה בישראל. אך אחד ממכירי נתן על ידי מודעה ופרוספקט למאסף זה כתובים בעצם יד ה' מאנדעלשמאם שכבר באה עליהם הסכמת הצענזור (על פי חוות דעת המבקר ספרי ישראל בעת ההיא ה' אלכסנדר על לענבוויגיין) מיום שלשים לחדש אפריל 1846. ולא נדע מאיזה סבה ומניעה לא יצאה או מחשבת ה' מאנדעלשמאם מן הכח אל הפועל. ואולי מפני שהתחיל אחרי כן להרפס את ספריו על חשבון הממשלה. ועל כל פנים לא למותר יהי להרפס עתה את הדפים שהכין המו"ל כמביא למאספו, כי מהם נוכל לשפוט על הרוח אשר נשב לפני חמשים שנה על פני משכילי הדור בארצנו. ברף הראשון בשער הפרוספקט כתוב: הַתְּרַקְבוּצַת דַּבְרֵי תוֹרָה וּדְרָךְ אֶרֶץ מְבַעֲלֵי אִסְפוֹת יוֹצְאֵת מִתַּחַת יְדֵי הַמֵּאֲסָף אַרְיֵה בֶן יוֹסֵף גִּזְעֵה-הַשְּׂקָדִים. תו"ר לפ"ק. פימברורג" (וברוסית: «Гаяраехъ, т. е. мѣсяць. Соч. Л. И. Мандельштамма, Кандидата филологіи»). גוף הפרוספקט, ואלה הם דבריו]:

א.

זה לנו אך כששים שנה למן צאת ספר-התקופה בשמו המאסף לאור היום; מי יודע, אולי ימצאון עוד בין תושבי אשכנז אנשים זקנים וזכרים את קול ההמון החוגג את שמע הבשורה ההיא בכל מקום אשר דבר החדש הוה מגיע, בבתי הנגידים הנוטחים על עשרם, בחדרי החכמים המתרפקים על ספריהם, ובאהלי הדלים אשר לא רוחמו מכל! כל איש נבוב ילכב, כל איש עצל יאמר מהיר אני, ותקוה אחת היתה לכולם, אשר מהיום ההוא החל לפעמם רוח אחרת יקרה, נדיבה ומובה מאשר הי' לפנים, ויחל אור במקום החושך האוסר כבאזיקים את נפש האדם ואת רגשותיה. אני עדן לא ראיתי את אור החיים, כאשר כבר חדל המאסף לשמח אלהים ואנשים בתנובתו המובה; אבל ככוכבים ההם, אשר להם יאמרו החושים שקרני אורם יבריקו לפנינו גם ימים ושנים אחרי הכרת המאורות בעצמן מעל פני השמים, על כי רחוקים המה מאוד מאוד מהארץ הלזו, אשר אנחנו גרים בה —, כן גם בימי עלומי, עם הילדים אשר כגילי, שמחנו יחדיו לקראת בוא הספרים ההם, ספרי קדש בעינינו, ואיש לרעהו נדברנו לאמר: ראה זה חדש הוא, כי עד אז לא יכלו לבקוע בין

"לידי ארצנו, בשגם הממלכות או לא נתנו עדנה יד מקרבת אשה לאחותה כבימינו אלה. מי יספר את שמחת לבנו בשמענו קול זמירות ישראל, בקראנו ספורי הקורות הנעימות, ובבחננו באורי התורה ודברי המחקר? מה יקרו לנו שמות האנשים אשר לא קמצו את ידיהם טפוז לנו את מחמדיהם, הם המה הנדיבים בעם אשר יצקו מים על ידי מהרמב"ם! אוצרות לשוננו הקדושה נפתחו, עמודי התורה והחכמה מימי ממשלת הערבים בספרד נמצאו מתחת חרבות העתים הבאים אחרי כן, ואהבת הדעת התעוררה בקרב העם. ברנה נשאו נער וזקן את משך הזרע, בשמחה הביאו את צוארם בעול התורה והעבודה, — ובמשך-חצי-מאת-השנים אשר עברו עמדו כל אחינו בארצות המערב בין הסופרים וחכמי הארץ, לפני השרים והעם ובשער המלך!

המראה הנכבדה הזאת, ודבר כל איש מבין לאשורו ורואה את הנולד, נתנו בלבי את החפץ ואת התקוה לחדש-נעורי המאסף גם לאחינו בית ישראל היושבים בארץ רוסיא. כי כל אשר יקיפנו בימים האלה ינבא לנו שהגיע העת לשום עין פקוחה על בית חיינו פנימה וחוצה, וגם שומע אנכי את קול העם באוני לאמר: מה לך נרדם, עת לעשות לה', כי עשה תעשה, וגם יכל תוכל, ולמה זה ידברו כך כי מפני ה' אתה בורח...".

ב.

א. כל עם הארץ נדון בכל מקומות מושבותינו, וגם יריבו איש את רעהו בחזקה, וגם ישממו איש את אחיו משממת נצח על ענינים אשר לא להם נתנו להתגדר בהם, על שאלות עמוקות וגבוהות אשר לא יחקרם לב גבר, ואשר אסרו חכמינו וזכונם לברכה אסרו על נפשותינו לדרוש בהן ברבים, כי אם ביחוד ומבין מדעתו, ובמסירת ראשי פרקים; ועוד לא זאת כי גם מצד השני בעניני דרך ארץ, דרך החיים, אנחנו אחרונים לכל שכנינו, הרחק מאוד מאדם בן ארצות-המשכלות; עזבנו את כל המדעים מבלי השאיר להם שריד ופליט בקרבנו, אין לנו אף שפה אחת נקיה, אשר נוכל לדבר בה את דברינו לפני איש מעם אחר או מארץ נכריה. וסופרינו בימים האלה הוכרחו לחבר מאמרים שונים לבעבור הראות לעם שמתר ללמוד לשון הקודש וכדומה, וההכרח לא גונה. או כתבו מה שכתבו, וקוראי דבריהם לא הבינו במראה עיניהם. אשר הם רואים.

לכן יורה הירח לתולכים באורו את אורח המדעים היותר נצרכים לפני האדם טרם יבינו ספר חכמה ומחקר. הוא ילמד את העם דעת צורת הארץ למדינותיה, קורות בני האדם, חוקי הטבע, וכדומה מההחלות הלמודיות, ויתנהל בזה לאטם לרגל האנשים אשר לפניו. תכנית הדקדוק הכללי, ודוגמאות כתבים שונים, או מליצות יקרות, יהיו גם כן חרותים עלי לוחותיו, אבל גדולה מזה מעשה השלום, אשר יאהב ואשר ירדף בהקריבו את קוראיו לתורה, בהוכחו קבל עם את השונאים רעיהם חנם, את מחרחרי הריב, ואת המתלבשים בבגד שאינה שלהם. ועל כי כל תורה שאין עמה מלאכה ודרך ארץ סופה במלה וגורת עון; לכן ישום הירח את מבטו בכל הנהגותינו, ויהלל בשערים את הטוב, וישחר מוסר את הרע. אך לא בגאווה ובוז, ולא בתרפות

ונאצות כי אם בדברי אהבה ובדברי אמת, בשפת ענוה ובשיח תפלה אל האלהים אשר הסב את לב השונים אחורנית.

ב. סבות מסבות שונות עד אין מספר עומרות את הדור החדש שיעמוד תחתיו, ומי יודע אם לא החוק ממנו מלחמת יצר לבבו בהשארו עוד כיום בלי מורה ומנהל. כשרוניותיו הטובות לא ימצאו מקום משפיע להן מוסר ומדות טובות; החנוך והלמוד נעובים אצלנו עד אין דורש אותם; וכן ילכו כאישון לילה ואפלה מבלי דעת אנה פניהם מועדות. וכאשר דרכנו בחיים בכלל עקלקל וחלקלק, ודאגת הפרנסה דוחה, — כן, חלילה לה' יבשלו ויפולו, ואחד מני אלף יוסיף קום, או יתחוק על עמרו. ועוד לא זאת, כי גם אנחנו ככל בני הדורם בטבע מאמינים בכח דמיוננו לכל תקוה על עושר ועל ברכה, אף כי על פי הרוב היא כזוהר ככל חלומות בני הנעורים, — בעת אשר כל ישכנינו ילדי איירופה נוהגים את לבבם בניגועה ושקידה נמרצה לבוא אל מחוץ חפצם. ובפרט ילמדו כל דבר מלאכה ואומנות וגם כל דבר חכמה על בוריה עד כמה שידם מגעת, אף כי יארכו למו הימים בעבדם בעד תורתם-אוטנתם.

לכן ספרי הירח בספרים נאים ילמדו דעת את בחורינו עולי הימים: מה זאת חיי האדם בין בני האדם, מה זאת חובת האדם נגד אחיו ובני עמו וארצו, מה זאת עטל האדם לפיהו, ומה בין התקוה הנכונה להכוזבת. הנסיונות אשר לאדם בימי חייו, וצערו בהלכו בדרך הישר — יפלא הירח במאזנים נגד שמחת החומא, ואושר מיב-הלבב נגד הכעס והמכאובים אשר לרשע; ובדרך הזה יאיר להם את כל פרטי הכלל אחת אחת לברנה, המראה הנפלאה אשר למורד המים—נגד המראה הנוראה אשר לתהום ואבדון, צל השאון בין עפאים בגן — נגד הושך ופחד בלהות אשר ביער; חיי הרועה עם צאנו — נגד חיי הרועה אשר עם ואבי-ערב משכנו, — למען ידעו ולמען יבינו את אחריות כל דבר, ולמען ימאסו ברע, ויבחרו בטוב.

ג. יש פנינים ויש אבנים יקרות במצולות ים התלמוד והמרדשים, אבל אפסו הצוללים במים אדירים להוציא מרגניתא. סעמים בני העליה, אשר הקדישו את עצמם כל ימי חייהם לשמים וימצאו את המטמונים מתחת הספרים הרבים; וגם אלה לא כולם ידעו ערך כל סגולה וכל יקר בין בני האדם בעולם הבחינה והנסיון. כי המה בהיותם כל ימיהם שאולים לה' מצאו מאמרים אחרים, ויבחרו ברעיונות שונים אשר ישרו להם ואשר מצאו בעיניהם חן; ויהי אחר אשר עמלו ויגעו ימים רבים בתהומות המים, בשיחון ומערות, ביערים ומדבר, — ויביאו הדברים היקרים לפי מבינתם אל מקום ישוב — אז ראו כן תמחו לראות אשר לא שמחו בני הדור לקראת מתנותיהם, כי אם החרישו, או צחקו בקרבם על חסרון ידיעה היוצאת כשגגה מלפני יושבי אוהלים התמימים האלה.

לכן הירח יאיר לחוקרי קדמוניותינו את הדרך אשר ילכו בה, ויראה להם את כל היגיעות והעבודות שיגעו ושטרחו אחרים בדבר הזה; הוא יפח רוח חדש בדברי האגדה והמרדש המלאים חן ויופי לידעי חן, ואשר אמנם דבריהם עמוק עמוק מי ימצאם. וכן תקותנו חזקה אשר ישובו קדמוניותינו ההנה ויחיו ויעמדו על רגליהן לשם ולתהלה בעיני העמים.

ד. מלבד כל אלה הנמצא בתוך העם אשר בסביבותינו עוד לא יאות לנו

לבלתי שום לב ועין בקורת על כל מה שנעשה ביתר הארצות לחקור ולדרוש בכתבי תורתנו, בדברי הימים אשר לנו מיום הגלתה יהודה מעל אדמתה, ולקחת ממנו את עמדתנו כיום. ענינים כאלה נמצאים לא לבד בה ערות קמנות בספרים וחדשות אשר בעלי-העתים, כי גם גדולים וכן שלמים עמלו ויגעו ימים ושנים להעמיד הדבר על בוריו, ולמצא סדר ומשמר לכל הנוגע לעם העברים המפוזר ומפורד בכל מדינות הארץ; מלבד המליצים והמשוררים, ומלבד הכותבים והמחברים בכל פרט ופרט בחפצם לשום שם וציון לכל אשר אתנו. לכן הירח יסוב ללכת על כל הספרים, החדשים וגם הישנים השווים בנוק העת והמרח להשיגם ולקרותם; ישום עליהם עין פקוחה, יבדיל בין הטוב ובין הרע, יבור את האוכל מן הפסולת, ואת התוך מן הקליפה, וישים לפני הקורא כל דבר מועיל וחדש, כל דבר נאה וישר, למען תרוה בהם נפשו כאשר תחפץ.

ה. זה משפט ספרי הירח מצד הלמוד והמוסר, ועוד אחרת מצד הספור ותועלת הגוף, אשר היא קשורה תמיד בתועלת הנפש, והוא אשר יגישו מעת אל עת לפני הקורא: ראשונה דברי רפואה הפשוטה ושמירות הבריאות, למען יהגו כם זקני החברא קדישא (?) ובקור חולים; והשנית, כל הפקודה אשר תצא טפי הממשלה על אודות היהודים; והשלישית, העתקות מקוראי הרורות ומסופרי העתים אשר לבני עמנו מחוץ לארץ על כל הנולד תחת השמש בעיר ובמשפחה מכל מושבות בני ישראל, למען תהי למנוחה לנפש הקורא בראותו לנגד עיניו את כל אחיו, אשר לא טאסס ה' ולא געלם לבלותם ולהפר את בריתו אתם.

ג.

הא לכם כמעט את כל אשר נוכל להגיד מראש על ספרנו זה, ותקותנו חזקה שאחינו בני עמנו, אשר נפשם יודעת עד מאוד כי לא נעלמה ממנו לא אורח חייהם ולא משאלות לבם, לא מעלותיהם ולא חסרוניהם, לא צרותיהם. ולא תקותיהם — יפגשו באהבה את צאת הירח על פני תבל, אף כי לא אפשר שיהי' כולו טוב וחף משגגה; המאור הגדול אשר נמשלו אליו ישראל, ואשר שאלתי את שמו להציגו בראש הספר, הירח כשמים גם הוא איננו נקי מכל דופי, כי אין בארץ דבר אשר יהי אך טוב, זולת נר-אלהים נשמת אדם; ואנחנו נרהיב בנפשנו עוז להבטיח על דבר אמת, שגם בהיותו פעם מלא ופעם חסר, ומקבל השפעת אורו לפעמים מספרים אחרים—בכל זאת יהי תמיד אוהב נאמן לעמו ולמולדתו, אח לצרה, וחבר לנכאי-רוח; וגם ישמר את הדור החדש הקם אחרינו כשומר נאמן, כזקן את בן זקניו, וכחתן את רעיתו אהובת לבבו.

ד.

ואתה ה' אלקי אבותינו השקיפה ממעון קדשך ורחם על עמך בית ישראל הויה עם פיות שלוחי עמך, הורנו מה שנאמר, הביננו מה שנדבר, לבל נשגה ברעיונינו, לבל נחטא בדבר שפתינו, ולבל נוציא מפינו דבר שלא כרצונך. ואל תביאנו לא לירי נסיון ולא לידי בויון, כי אם ברך חברך את מעשינו, כדבר שנאמר ואל יבושו בי קיוך ה' צבאות, ואל יכלמו כי מבקשיך אלקי ישראל.

2. מכתבים מהחכם מאנדעלשטאם אל הקראי המפורסם

ה' אברהם פירקאוויץ (אבן רשף).

[אבן רשף הכין בשנות החמשים למאה ה־נ' חבור מיוחד בקורות הקראים בחצי האי קרים, אשר אמנם רובו ככלו מיוסד הוא על יסודות רעועים הם הרשימות והמצבות המזויפות אשר דברתי אודותן בארוכה לפני כמה שנים. את חבורו זה נתן אבן רשף למאנדעלשטאם להגיד עליו משפטו. ובמכתבו הראשון הודה זה האחרון כי מעולם לא עסק בפנה זו החדשה לו ובעבור זה מוכרח הוא בתחלה להתעסק בספרים המדברים בענין הזה, ורק אחרי כן יוכל לצאת כמליץ וכמסייע לדבריו. ותוכן המכתבים האחרים נראה מגופם].

א. פ"ב יום ג' כ"ה שבט, "אבא כברית" לפ"ק [תרי"ח=1858].

אלופי ומיודעי!

בקחתי את ספרו אמרתי לשית עליו נוספות והנה רק הוספתי לקח בהנות בו וכמעט מצאתי אשר לא אוכל להת בו לא מגרעת ולא תוספות בלתי הכבוד ואמת השמחה [כן], אשר אשיב לראשון, גמול הקריאה הגדולה היא אשר קרא אלי בהצהילו מבין שורותיו המבכרים דבר דבור על אפניו. כי נפשי יודעת עד טאד אשר בעוד צלל כבודו בלב ים התילדות לאחינו היושבים באי הרחוק והעלה פנינים ואלמוגים מתחת גלי העתים אשר עברו עליהם—אנכי רק כשוחה אשר יפרש ידיו על פני המים האדירים מלמעלה, לשחות בכל עניני הפרט בדברי הימים לקדמוניות מורח עם צפון; ואיך אוכל לדון על שהתקוף ממני. ולכן טרם הרימי את ידי ואת רגלי לדרוש ולחקר אחרי עקבות למודיו אשר עד הנה לא נודעו לי, אשים עצות כנפשי להבין בספרים הנקובים בספרו בשם, מה אמרו הם ומה יעץ אחריהם כבודו, ואחר הנני לעמוד לימין צדקו בכל אשר אוכל.

והי' זה לאות שלום וברכה לראשו מאת מוקירו ומכבדו

א ר י' בן יוסף מטה השקדים.

ב. ברלון כ' טבת שנת כת"ר לפ"ק [=1860].

שלום וברכה לך זקננו נכבדנו מו"ר אברהם פירקאוויטש נ"י.

הנה לומה בזה העתקת אגרתך אלי עם הנוסחאות ממסכת כתובות, נשארה עוד ת"י כברת גליון אחת אשר לא נדפסה עדנה [במ"ע המזכיר]; והנה גם לא יחל עוד כבודך בין אחינו ב"י ע"ד סיר הקמלה [הוא הסופר הפולאני Syrokomla-Kondratowicz מווילנא שדבר סרה על היהודים הרבנים בשם אבן רשף; ראה מחברתי אלטיידישע דענקמאעלער אויס דער קרים עמוד 17—216] אשר הוציא עליך דברי בלע. ועוד אעמוד על המצפה לראות מה יענו גליונות הדר' פראנקעל ואריצם אליכם כבוא עתם. בעל המזכיר הוא הכותב את רשימת הספרים באקספארד אשר כבר יצא טבעו בכל מדינות חוקרי קדמוניות, וגם נתן לי ספרו על בית עקד הספרים בלוגרונה בהאללאנד

למען יהי' לך לאות זכרון וכבוד לימים הבאים. והי' אם אין הספר ההוא בעיר פ"ב, אז אריצנו אליכם למען תגישנו אל שר בית הספרים שם, כי רבות ונכבדות מדבר בו על כל ספרי הקראים וכתבם ולשונם. צר לי מאד לראות כי ערן לא צלחה לפניכם הטלאכה לגמור עם ראשי בתי הספרים לקחת את ספריכם על אופן נאה ומקובל; אכן ראוי-נא גם אתם אם לא נרפים אתם כמעט בענין הזה, כי בימים האלה יום לשנה יחשב, ואת אשר יחשב לפנים לכת הסבל, יאמר היום עצלות-הנדרם; וגם עלי' הי' הדבר קשה בתחלה להכין ולשמור ולעשות, אכן את אשר יעשה הזמן יעשה השכל.

ושלום וברכה לך ולאשתך ולביתך כתפלת מכבדך ומוקירך

אברהם ארי' מטה השקדים.

ג. ברלין עש"ק נצבים כת"ר לפ"ק.

שלום וברכה לאהובי ומכבדי זקן שקנה חכמה

מו"ה אברהם ג"י פירקאוויטש.

זה האיש אברהם לא ידעתי מה הי' לו אשר זה כמה מנע ממני אזכרת אהבתו באגרות שלומים ממנו ומכל בני ביתו שיחי'. עתה כבוא השנה החדשה לא אוכל לעצור עוד הפעם בעטי המתרוצצת בידי לרוץ אורח אליו, ואדרש את פניו להעלות את זכרוני על לוח לבו ולהודיעני משלומו הטוב ומכל אשר נעשה בדברי קדמוניותיו, אשר שמעם הלך למרחוק במחברת ה' פינסקער, ועל ידו במחברות ה' גראַטץ וה' יאַסט וכן רבים, אף כי לא כלם עשו ביושר לבב את מעשה המחקר והמדרש בדברי-הימים על פי קדמוניות כ"ה. ע"פ מכתבי חתנו הנכבד אמרתי כי אחרת את פניכם יחדיו פה, וגם נדברנו עליכם בלונדון ובוויען וביותר פה עם החכמים יודעי העתים מאחינו ב"י וגם טבני העמים; אכן נכובה תחלתי וגם לא שמעתי עד היום מה הי' הנסבה אשר ערנה לא הוצאתם לאור את אשר יחלתם [בדבר מכירת אסיפת כ"י לאוצר הספרים הקיסרי], ואם יש עוד תקוה ולצעוק עוד על המלך בעזרת אחד השרים הרואים את פניו, כי אוצר גדול לכם וכדי בזיון אשר לא תקנה ארץ רוסיה את אשר הוצאתם מתחת עפרה שפוני טמוני חול וקדש. יעצוני אחדים ממכירי להציג את אוצר השרשים אשר לי בעברית ורוסית לפני עקר-החכמה [אקאדעמיא] לשכר דעמידאו, כי ע"פ החקים אשר לו אין ביכלת אויבי לעצור בעד השכר ההוא. והנה על כי מלא טעיות הדפוס, 4632 במספר, לכן הנני לשלוח לו את לוחות הטעיות אשר עשיתי וגם את הגליונות אשר הוצאתי פה לאור [במה"ע המזכיר] בלשון אשכנז להשלים את אוצר השרשים הנזכר; ולזאת אם ישוג שם ספר אחד, ארבעה כרכים, אבקשנו לעשות זאת בשמו, על כי אינני בארץ לעת הזאת. ויובל כ"ה ללכת ישר אל שר ההשכלה, ולהזכירו כי שאלתי ממנו בעצמי זה שנתים ימים, ואמר לי כי בצאת הספר לאור אין לו שום טענה נגד הציגי הספרים לבית עקר-החכמה, ויתנם לי כדון וכדת; וגם אין ספק שיתנו ליד כ"ה אם יבקש מהם. ועל כי עת וזמן הענין קרוב לבוא (1 אקטאבר או נאוועמבר), לכן אם בנפשו לעשות הדבר הזה, אבקשנו למהר לעשותו, ובכל אופן שיהי' עם יועיל לא זיוק.

ושלום וברכה לו ולאשתו ולחתנו ולאשתו ולשנה טובה תכתבו ותחתמו וזוכה לראות טובה וברכה לכל ישראל עמנו מעתה ועד עולם. דברי מכבדו ומקירו אברהם ארי' בן יוסף ממע השקדים.

ד. ברלין חמשה עשר בשבט שנת „בכתר“ תורה לפ"ק [= 1862].

שלום וברכה לאלופי ומיודעי ר' אברהם ג'י, ושלם לביתו.

זה האיש גבריאל [ג. פירקאוויץ חתן אבן רשף] לא ידעתי מה הי' לו, ואם פנה הלך לו מקרית הצפון לעיר ווילנא כאשר אמר, או לא; לכן אעמים בזה על כבוד וקנותו עול הקריאה והתשובה באגרתי הזאת, ואשמח בדבריו גם לראותי מהם את שלומם ואת לבבו הטוב אלי כאז וכן עתה. א: שאל שאלתי את ר"ג אם כעת מתגורר שם בעיר המלוכה מודענו ואלופנו הוקן מוהר"ז ראפאפארט; וזה נחוץ לי לדעת עד מאד, ור"ג לא ענני עד היום. ב: וכן גם תשובתו נשארה מעל עד היום על אשר שאל שאלתי אם השיג איזה כסף או הכסף המלא נגד השטר אשר נתן לי הארון הראקמאר זייבערלינג על סך אלף ומאתים וחמשים כסף לעת צאת דין בר"ס לאור; וגם זה טוב אשר אדע. ג: בקשתיו להודיע בעלי-התקופה (מגידי החדשות) אשר יצאה לאור העתקתי מספר בראשית בשפת רוסיא ומקחה חצי-בקע כסף; ויודעני כמה נצרך לזה דאשלח, אכן גם על זה אין קול ואין קשב. וכן הנני בבקשתי אליו, אהובי ונכבדי, לקחת על זרועותיו העבודה הזאת ולענני דבר, למען אדע לפנות על ימין או על שמאל, והדברים עתיקים.

ושלום וברכה לו ולכל ביתו בשם ה' מאת מוקירו ומכבדו

ארי' בן יוסף מטה השקדים.

[ועוד נמצאים ממנו כמה מכתבים ורובם ברוסית על שם ה' גבריאל

פירקאוויץ בעסקי טמין].

ג. לרומים שונים מכ"י.

1. [ב' דפים נייר בתבנית 16°. יתר הפלטה מצואת איש ששמו ר' שלמה שנמע מספרד לארץ ישראל ואחד מבניו. היה עומד לפני מלך קשמיליא, ומתוכן דברי הצואה נראה כי איש פשוט ותם וישר היה ואולי שני הדפים הם משתי צואות לשני אנשים שונים].

(דף א) . . . לעמוד בו ושיצו בתיהם לבניהם עד [עולם] וכל הדוחק עצמו להרבות ולהשתדל [בדברים] אלו תבוא עליו ברכה.

וזה נוסח הצואה שצויתי אני שלמה הנזכר לבני ישמרם האל. שיתפלל מהם כל אחד ג' פעמים בכל יום וישתדל שתהא תפלתו בכוונה ושתהא בבית המדרש או בבית הכנסת עם הצבור. וישתדל כל א' מהם [כפי] כל יכולתו לקיים הבתי כנסיות והבתי מדרשות וההקדשות שבנו והקדישו אבותינו ז"ל ואני ג"כ, וישתדל כל אחד לעשות ג"כ כמותם בענין שלא יפסק מעשה הטוב מהם כלל. ושיהיה לכל אחת [צ"ל אחד] מהם המיד בביתו ספסל [ועליו ספר] או שנים מתלמוד או מאחד מחבריו בענין שיפתח ספר בכואו לבית ויקרא

מה שיוכל לקרות, ושחייב [צ"ל ושיחייב] עצמו לקרות באיזה הספד שרצה מהם ארבעה שורות לפחות קודם שיאכל, ושיהיה מחוייב לקרות בכל שבוע שנים מקרא ואחד תרגום, ושישלים בכל שבת ג' סעודות אם יוכל בפת ואם לאו בפירות, ושיהיה תמיד ביישן ורחמן וגומל חסד כי באלו המדות נתפרנס זרע ישראל, ושתהיה כוונתו ומחשבתו יומם ולילה לעבודת הגורא ועשות מה שיוכל מצדקה וחסד, כי זה ישאר לאדם מכל עמלו, ושישתדל להנהיג עצמו במאבדו ומשתיו . . . (דף ב) . . . תמיד אחרי הש"י ויתעלה לעולם ועד למען הצליח בכל הרכיך ותוכה ל"ה [לכל המזב?] הצפון ל. . . וביום שתקראנה יענוך מן השמים אשר יעלה על לבך לשאול עד העולם שנא' ויתן לך משאלות לבך ויתן מעדנים לנפשך.

וזאת האגרת ששלח הרב הנוזר לבנו בהיותו בארץ ישראל לקשמיליא בהיות בנו עומד לפני המלך:

כאשר ייסר איש את בנו י"י אלהי מיסרך, יברכך י"י וישמרך ישמרך מן החטא ישמרך מן העונש, הנה ארוננו המלך דוד היליד בן חכם וגבון אשר כמוהו לא נהיה לפניו ואחריו לא קם כמוהו [יצוה לו] לאמר ושמרת את משמרת [י' אלהיך] ללכת בדרכיו ולשמור מצותיו ו[משפטיו] [עד] סוף הפסוק, ועוד אמר ליה ועתה שלמה [בני] דע את י"י אלהי אביך ועבדתו בלבב שלם ונפש חפצה כי כל לכבות דורש י"י וכל יצר מחשבת, אם תדרשנו ימצא לך ואם תעובנו יניחך לעד, ואתה בני המרוד עצמך כנגד שלמה ותמצא כי אתה תולעת ולא איש רמש מרמשי אדמה ואעפ"כ אם תדרשנו ממעלה ומעלה יעלך ואם תעובנו זנוח אתה, בני הוי זהיר בק"ש שחרים וערבים ובתפלה ג' פעמים ביום, בני על אכילתך תכרך לפניה ולאחריה כמשפט, בני . . . [ההמשך חסר].

2. מכתב מליצה לפורים משלמה הלוי (פוילוס די בורגאם).

[בגליון תנ"ך כ"י קלף בפה נכתב בראשונה ס' השרשים לדר"ק, ואחריו כתר מלכות לרשב"ג, ואחריהם בגליוני ס' יחזקאל המליצה הזאת משלמה הלוי אשר אחרי כן הטיר דתו והיה להגמון בעיר בורגאם בספרד ונודע בשם פוילוס מבורגאם (Paulus Burgensis), והמכתב הזה נמצא גם בכ"י סרואל בכרסלויא כעדות גייגר (באוצר נחמד II, 6) ובעיר ליידען (רשימת רמ"ש עמוד 277) ועוד, ולפי הדוגמא המוכאה מרמ"ש שם נראה כי הכ"י שלנו הוא יותר מתוקן, אף כי גם בו ימצאו שבושים ודברים קשים להולמם, ובאיזה מקומות תקנתי לפי התשערה, והנה בראשי החרוזים בסוף המכתב נרשם בראשונה: שלמה הלוי, ואחרי כן רשום באותיות פה בשוש הזה הואן שאולי הוא בהפוך אותיות על סדר הא"ב השונים, ולחפש אחריו אינו כדאי, וכל קורא את המליצה יראה בנקל כי נכתבה בהיות עוד מחברה יהודי והיה נשמר מסתם יונם, וגמר בדעתו להשתמש בפורים מיינה של תורה תחת יין גפן החסר לו בעיר לונדרין ש (לונרן), כי בעת ההיא לא היו יהודים בענגלאנד כי גורשו ממנה, ולכן אמר

שלמה על עצמו: „השר את שיר ה' על אדמת נכר. עזובה תהיה ועקרון תעקר“
 ולפלא איך שנה גראַמֶץ לחשוב (קורות היהודים 88-9, VII) כי שלמה כתב
 את המליצה הזאת אחרי המיר דתו וכי כוונתו היתה לצחק ביהודים וכחג הפורים
 שלהם. האם כל המחברים והמליצים שכתבו מסכת פורים, סליחות
 וקנינות לפורים, כלבו לפורים, מסכת שכורים וכדומה — היתה
 כוונתם להתל ביהודים ובחנם? וכפי הנראה ראש המכתב: „כאשר התעו אותי
 אלהים מבית אבי“ וכו' המעוה לגראַמֶץ. ועל כל פנים גם מזה נראה דרך הסופרים
 בימים הקדמונים שלא חששו לערב את הקרש עם החול. וראיתי רשום כי נדפס גם
 בלעטטר באדע ואני העתקתי מכ"י שלנו בשנת תרל"ד. ואלה דברי המכתב]:
 כתב ששלח דון שלמון הלוי בעורו בעיר לונדריש לה' דון מאיר
 אלואדיש ז"ל על דבר שהזיר עצמו מיין נסכס, והיה מצטער לאפסתו, על זה
 נכספה וגם כלתה נפשו ולשונו למהר לרבר צחות [ובכ"י לידען לפי העתקת
 רמ"ש שם כתוב: כתב ששלח דון שלמה הלוי בעורו במדינת אלונדריש אל
 הרב הגדול החכם דון מאיר אלוריאס ז"ל והא (והוא?) שהזיר את עצמו מיין
 נסכס והיה מצטער לנסיעתו על זה כלתה נפשו ונכספה לשונו לרבר צחות].
 כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי, ועוני גרשוני מהסתפח בנחלת
 אבותי, ומקום אשר אסירי המלך אסורים, שמו אותי כבור, לבי ראה קורות
 נוראות, גם בעיני יפלא, הבילם ככלי כמוהו כמפח שוחק בהקפו ורחבו, וכל
 רוח אין בקרבו, וכל זה איננו שוה לי, בכל עת אשר אני רואה מה שתשיג
 לנפשי, הענוגה מהחסרון, וההפסד בשלמות המצות הראויות לתת לה מבית
 המלך, וי' צבאות שמו, בסוד ישרים ועדה, כשבתי בדד מחוץ למחנה שכינה
 לזיה וישראל, וגם כמצות יחיד שאדם דש בעקביו, ככרכות המעונות, כסא
 דבי שמשי, ואבדלת [צ"ל ואבדלתא] לא זכיתי, לב יודע כמה זמנין חביבא לי
 חמרא, ואקדש אריפתא, והן עוד היום גדול, יום משתה ושמחה, ליהודים
 הפרזים אין לאל ידי, ולצאת ידי חובת אכסומי בפוריאי, וכל היום הכשר הזה
 בדעתי אתישב להשיב על הן הן, ועל לאו לאו, וכאתמול ביום צום אברך
 מרדכי, והמן ארור, ואקרא נא לחושי והנם עמי בתמול שלשום, בעיני הראות בין
 תכלת ללבן, הרחק כמטחוי קשת, מי ומי יעמוד, אכיר מראהו, דסמה וקול
 אשמע, בחכי עמד מעמו לא נמר, ידי תכן וכל אשר תגע בצדק תשפוט,
 החוק הוא הרפה, המעט הוא אם רב, אם כן איפה אמרתי אני אל לבי, מה
 נעשה יקר וגדולה למרדכי, ובמה יודע היות הימים האלה נזכרים ונעשים אם
 לא בשנותי את טעמי, וכסוס עגור אצפצף, אדכרה וירוח לי, ומרגוזי אמה [אימא?]
 רוחא לבסומי שכיח, הנה אנכי מדבר אל לבי ותבוא בי רוח, כמראה נפש
 יתרה, הריטותי קולי ואקרא, ימים למתנוה ומנות נועדו, וחזות בהן נותן בכום
 היין, רחקו מיודעי ומנותם ואין, אביון למתנות ואדם אין, אלו מקום כלם
 ירידי אפגשנה, בו אמצאה נוחם כהרף עין, הוא דוד תמורתו וערכו נעדרו,
 מיום ברוא תבל ויש מאין, קדם להעדרו ומים שוטפו, דורות אינוש (sic) קינן
 ותובל קין, לולי יסוד עולם נמעו מפני, מכול יצורים חרדו עדיין, גם הוא
 יצאני ונפשי יצאה, עמו כבוא היום אל העין, שמחה וגיל מן המסכה נאסף,
 שמש סעודתי סתום העין, אף כי בזכרונו לבד אנחמה, תרתי בכבי למשוך

בין .. אלה אזכרה ואשפכה עלי כי אעבור בסך, הבאים לחקור ממסך, אחינו כל בית ישראל המאחרים היום על היין, והבודק שתי שורות על פני כל המרתף, עד מקום שידו מגעת, וזה שואל מחברו כדי יין ולא יאמר הלוני פתח בכר, ומסיים בחבית, ומן הראו (הראוי) לנסך על גבי המזבח, גרונם יחליקון, וזבחי אדם עגלים ישקון, ויפצרו בו עד בוש, אשר לא ישמעו איש שפת רעהו, ונבלה שם שפתם, גם אהבתם גם קנאתם גם שנאתם, ובהתעות שכור עיניו יחזו אל האלהים, יסובכו עיר, יחוגו וינעו למסעיהם, ויתגודדו כמשפטם בחרבות וברמחים עד שפוך דם עליהם, ואף כי היין בוגד מנעורי גדלני, וגם פה לא עשיתי מאומה, חלל בריתי, בקשתיהו ולא מצאתיהו, ואמרתו לא אוזכרו ולא אדבר עוד בשמו, זכרו כיון הטוב מתוך שמחת (sic) בא לפני, הביא בכליותי בני אשפתו, ויולד בדמותו בצלמו בלבי כאש בוערת, דובב שפתי הישנים, שינת הנדוד היותרת, על אחת מששים במיתה בערך בלתי מדבר חרש לאמר, כי אין מספר, יחליפנו וימיר אותו עליו יאמרו המושלים בואו חשבון, ואביט ואין עוזר, ואשתומם על המראה ואין סומך באשישות, ואפן כה וכה וארא כי אין איש יהודי, ועם רבים עתה עם הארץ כרוכם כן חמאו, ומעטים אין איש אתי, ותושע לי זרועי, שויתי יי' לנגדי, ופורה דרכתי לבדי, ומיין מלכות רב יינה של תורה, נסכתי מלכי, הנה נא פתחתי פי דברה לשוני בחיבי.

מי כמוך אור עומה להמציא נגהים, גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים, כולם ורצון להשקך כמהים, כי מוכים דורך מיין, נוטה קו ארצות בעצמה, בתוכם ממציא היות בחכמה. מטל השמים ומשמני אדמה, הוציא לחם ויין, יצר בעולמו שרשי וגועי, בו חתם פעליו אל רועי, וינח ביום השביעי, כטוב לב המלך ביין. שבת היא לשמרו כרת נסובה, צוה לזכרו בשלחן ערוכה, ולהבריל בצאתו כהלכה, גם ביום השני במשתה היין. לעברו ולשמרו הושם במגרש, עדיו כזוהר במצות מפורש, הוסת ועבר מצות וגורש, כגבר עברו יין. בלרד היקום ושוטף בורם, ותהי כל הארץ חרם, נמלט צדיק ויטע כרם, וישת מן היין. העיר ממזרח אב המון גוים, קורא בצדק בשם אלהים חיים, פרש לחמו לרעבים גם צמאים, בלא כסף ובלא מחיר יין. הקריב יחידו בחבה כלולה, ונחשב רצונו כתכלית פעולה, ויקח את האיל ויעלהו לעולה, ונסכה יין. לנוף ירד נינו וביתו, ויפרץ לרוב עד נלאו שאתו, ויתנכלו אותו להמיתו, השותים במזרקי יין. וימררו את חייהם בחרון ועברה, מלאכי רעים ועם וצרה, ויתנו הילד הילוד היאורה, והילד מכרו ביין. יוצרם בשועם שחרו אמוני, ויאנחו מן העבודה כהני ווקני, ויקץ כישן אדני, כגבור מתרונן מיין. פקד פשעם בשכמ עברתו, וישלח כם חרון אפו ונקמתו, וישקם את כוס חמתו, כי כוס ביר יי' ויין. הטביעם במים אדירים אסון, ויוציא עמו כששון, ומיין מצולה נהג כצאן הביאני אל בית היין. כסיני צום והעם הכתור, ויצו על מצות ומרורים פסח להפטיר, ובארבעה כוסות עלילות להזכיר, לכו לחמו בלחמי ושתו ביין. בגלות עדה מדביר והיכל, אנגי להשמיד אותה נכל, והיא מרת נפש ותכבה ולא תאכל, ושכורת ולא מיין. הרב את ריבנו ודיננו דן, המן הואיל. ואתא לידן, ועשרת בניו להרג ואכדן, הוי גבורים לשתות יין. שושן צהלה ולמדינות הנחה, ונסו יגון ואנחה, ליהודים היתה אורה ושמחה, טוב וחליל ויין, זכרו בספר חקקי

אציליהם, קיימו וקבלו היהודים עליהם, לקיים את ימי הפורים האלה בזמניהם, וגם אלה ביין. מנות איש לרעהו להפיק, ומתנות לאכיוונים להעניק, ומתוך סעודה לנפץ ולהרוק, כל נבל ומלא יין. שמח בבין העיר בערבים, על יבלי תירוש יזיל כמל וברביבים, הלוך אל בית הרכבים, ואמרת אליהם שחו יין. היום הזה חכמי ישראל במסבותם, יחגו וינעו כשבור וכל חכמתם, וראה ועשה כתבניתם, בכל אשר תאוו נפשך ביין, זכרה אלי עמך ופקדהו, ועל כנו בשובה ונחת תשיבהו, כמשפט הראשון אשר היית משקתו, מכל אשר יצא מגפן היין. השקיפה ממעון קדשך מן השמים, וקבץ גדודים מקן פעמים, ויהיו בערי יהודה ובחוצות ירושלים, בניך ובנותיך אוכלים ושותים יין. וברצון עמך זכרה דליהם, גורשו היום מבית מגוריהם, ובין גויי הארצות חוגגים בחגיהם, בשיר לא שתי [צ"ל ישתי] יין. או יאמרו בנויים הגדיל יי' עם אלה, להוציא ממסגר אסיר מבית כלא, נודה לך כי עשית פלא, נוכירה דודיך מיון. נאם אשר מעין המאורע ומומרת הארץ לאלוה עושיו, נתן ומירות בלילה, בן יחד כוכבי בקר, השר את שיר יי' על אדמת נכר, עוובה תהיה ועקרן תעקר, שלם [צ"ל שלום] רבו אך עצמו ובשרו הוא בן גילו ואחיו הגדול אשר בו יתפאר, דורש וחוקר, משחר פניו במילי דבריהותא, לכי חלשי רבנן מנרסו [צ"ל מנרסיהו] במסכת גזיר, ואחר נדרים לבקר, להשבות שאון המית גלי המתוכחים לאמר הי מיניהו עדיף סיני או עוקר, כותב ביום פורים האסור באכילה, ושתי המפסקת או המפסקת לבעליה ועל עין המים כל הנמצא ידקר, והשתיה כרת להשקות את הגזירים יין, העיני האנשים ההם תנקר, יפוח כזבים בו ישובה ולא ירחיק עדי הרוצה לשקר, בעצם היום הזה מאשר חמא על הנפש כי תעבור במים ונראה כמיקר, ולמען הודיעך כי לא על היין לבדו ישתכר המשתכר, מנחל בדרך ישתה, וישבח רישו גם במעללו יתנכר. שלמה הלוי.

ד. מלואים לאוצר הספרים מבן יעקב ז"ל (לאות א).

[בשנות תרל"ח—תר"ם בעת הדפסת ס' אוצר הספרים שלח לי ר' יעקב בנו של המחבר כפעם בפעם את העלים הנדפסים בבקשה לשלוח לו תיבה את הזקונים וההוספות שלי למען ידפיסם ביחד עם חבור אביו. ובכל פעם האיץ כי בחוקה למחר ולהחיש מעשי לבל יתאחר מעשה הדפוס. מוכן מאליו כי לא יכלתי באופן כזה לשלוח לו הרבה תקונים והוספות, וגם זה המעט אשר שלחתי לו צויתי עליו אח"כ במפגיע שלא להדפיסו בשמי כאשר נודע לי מי ומי יהי מיסב עמי בשלחן זה, כאשר הודעתני זאת במועדו לידידי הר"ר שוח"ה נר"ו. וגם כעת לא אוכל להאריך כי לא פה המקום לזה, ובכל זאת אשוב כי לא דבר ריק הוא להדפיס את המלואים האלה גם עתה אחריו עבור עליהם חמש עשרה שנה, ואם ישפמו הקוראים המבינים כמוני אדפיסם כלם. ולעת כזאת אתן למבחן ולדוגמא את המלואים לאות א'. ובחוספות הבאתי או רק את שמות הספרים הנמצאים באוצר הספרים הקיסרי דפה והנזכרים באיזה רשימות שהיו תחת ידי מהנדפסים עד שנת תרכ"ד. והנוסף עתה ממני הוא מוסגר בשני חצאי רבוע].

I. תקונים לאות א' (לספרים שבא זכרם כהאוצר).

עמוד 1 נומר 18 — הדברים הנאמרים שם אודות ס' האביב מהקראי יוסף הרואה, שהוא תשובה על רס"ג שהשיג על א' מחכמיהם [ר"ל מחכמי הקראים] ושמו שמואל, הם על פי טעות שמעה ר' שמחה פינסקער בלקומי קדמוניותו (עמוד מ"ג ומ"ד), כאשר הוכחתי במאמרי זכרון רב שמואל בן חפני גאון (מאסף נדחים הראשון № 14 הערה 121). ובאמת השיב הרואה על רס"ג ועל רב שמואל בן חפני הנקרא גם מאתו ראש הישיבה ר"ל גאון, כאשר נראה ברור מגוף הדברים בערבית שהבאתי שם.

עמוד 4 נו' 77 — ע"ד ס' אבן הפילוסופים טרס"ג שמביא ר' משה בוטריל צריך להעיר כי הרמ"ב חשוד להביא ספרים מזוייפים, וכמו שחשדו הרב רש"י גם אודות ספר זה בהולדות רס"ג הערה 47, ועל כל פנים הדבר לא יצא מספק גדול אם היה נמצא ספר כזה בעולם.

עמוד 5 נו' 115 — ס' אבנר בן נר מהקראי כלב אפנדופולו נמצא גם באסיפה ראשונה לפירקאוויץ בפה (№ 818), והשם אבנר בן אבינר המובא ע"פ הרשימה בס' אורח צדיקים היא בטעות. גם ללא אמת הוא שהוא פי' על שיר השירים, כי אם חבור חדש במליצה ושיר, כאשר כבר העיר פירקאוויץ בבקרת לתולדות הקראים מהר"ר אב"ג (עמוד 196 בהערה).

עמוד 7 נו' 151 — אגור מר' שמואל גמע. צריך למחוק ההערה המוטעת דש מע מלשון וישמע שאל וכו'. וקצת החבור נדפס בלקומי קדמוניות לפינסקער (עמוד 157—153), וראה אוצר נחמד חלק ב' עמוד 199, ולמטה באוצר בשם אלף המגן (№ 722). [והערותי במאסף נדחים השני עמוד 16-17. ועתה נדפס כלו מירידי הר"ר שלמה באבער נר"ו בספר היובל לגראץ ובהעתקה מיוחדת, ברעסלוויא תרמ"ח, ועכ"פ אין להחליט כדעת בעל האוצר כי אגור איננו שם החבור כמו ששערו הרב רש"י ור"ל דוקעס ואחרים, אף כי אמת הוא שהוראת שם משפחתו גאמע הוא גם כן אגור או מאסף. והרמ"ש טעה לחשוב בהפך כי הכנוי אגור או גאמע שייך רק להחבור ולא לר' שמואל עצמו. ראה הערתי נידון זה בזכרון לראשונים מחברת ה' עמוד קי"ט וק"ך].

עמוד 7 נו' 152 — [אודות העהקת אפוריזמי להיפוקראט בשם אגור ראה רש"ל באוצר נחמד השני ופניני רש"ל עמוד 70, בהמוכיר לשנת 1871 עמוד 128 הערה ב', וזכרון לראשונים מחברת ה' עמוד ק"ך].

עמוד 7 נו' 160 — אגרון טרס"ג, הנאמר פה אדותו צריך תקון עפ"י המאמר מרש"י פ"ן בכרמל החדשי חלק א' מעמוד 63 והלאה, וחלק מהקדמת הספר נדפס ב"המליץ" לשנת תרכ"ח ובהעתקה מיוחדת מבוא להקדמות רמות העולות מתהום הנשיה וכו', ב"לבנון" לשנת תרל"ב וב"וודישע צייטשריפט" לגייגער חלק עשירי 1872. ואיזה הקונים לפי הכ"י נדפסו על ידי ב"כרמל" החדשי חלק ג' עמוד 7=666. [ובשנת תרנ"ב נדפס כל הנשאר לפליטה מספר הזה של רס"ג עם כל הנאמר אודותו ב"זכרון לראשונים" מחברת ה'. ועתה נודע ברור כי גוף החבור היה ס' שרשים עפ"י א"כ כפול מראשי תיבות ומסופי תיבות, ונתחבר לטובת המשוררים והפייטנים, למען יוכלו למצוא בנקל המלות הנצרכות לחרויהם, ובראשו נמצא הקדמה מליצית בשבח ותפארת

לשון הקדש וההברח לעסוק בה ובכללי הדקדוק בקצרה. ואחרי איוה שנים כתב רס"ג מהדורא שניה מספרו זה אשר בו הוסיף תרגום ערבי ועוד שני חלקים בשפת ערבית ס' הלשון העברית וס' צחות הלשון. את כל זה הוכחתי שם ברור לעין כל בוחן ושופט צדק. ואמנם ר' בנימין באכער מפעסט יצא לחלוק עלי בטעות ולומר כי הספרים האחרונים לא היו ביחד עם ס' האגרון, ובמקום אחר אראנו כי טעה בזה. ואודות שם הספר חשבתי בראשונה כרש"ל ששמו היה ס' אגרון בפתח, אולם אח"כ מצאתי בשני כ"י שהוא מנוקד אגרון בסגול (על משקל ח ב ר ו ן, כי בשני הפעלים השתמשו או על מלאכת חבור הספרים). וגם בזה יצא ה' באכער לחלוק עלי וטעה, כי לא מתמול נודע גם לי שבארצות המזרח יחליפו הפתח והסגול, ולכן אם נמצא המלה בכ"י מנוקדת גם אגרון או אז יהי הדבר בספק; אולם לעת כזאת אין לדיון אלא מה שעניו ראות בכ"י, ועפ"י שני עדים יקום הדבר שהוא אגרון, ועל אגרון אפילו עד אחד אין לנו, ואתמאה האם נוכל להפוך כל המלות הכתובות בסגול לפתח בלי שום הוכחה לזה?].

עמוד 7 נו' 161 — [אגרון או אנגרון. צריך למחוק המלה אנגרון שהוא עפ"י טעות רמש"ש, ובכ"י רח"ם שם לא היה נמצא כלל אנגרון כי אם איגרון ביו"ד, כאשר הודיע רח"ם להרב רש"ר, ראה „השחר" שנה שניה (עמוד 32, 35) וזכרון לראשונים מחברת ה' עמוד ז'. וכבר הודה רמש"ש בעקימת שפתים נגדי שדבריו נאמרו בשגיאה (במה"ע האשכנזי „מאנאצין" לברלינער חלק י"ט, וראה השוכתי שם בחלק העשרים), ולכן צריך למחוק גם הערתו באוצר לנומר הקודם].

עמוד 7 נו' 162 — אגרון לרוד אלפאסי. וחלקים ממנו נדפסו מניבוייער במה"ע הצרפתי וזורנאל אויאטיק לשנת 1861-62, גם בשרשי ר' יונה בן גאנח בסוף הספר.

עמוד 8 נו' 163 — [צריך למחוק סימן השאלה אצל המלה הקראי, כי עלי בן סלימאן היה כודאי קראי כנראה מחבורו זה ומחבור אחר שלו].

עמוד 8 נו' 173 — אגרות ר' עובדיה ברטנורא. המכתבים מהרע"ב נדפסו מר' שניאור זקש ז"ל ביחד עם העתקה אשכנזית מידידי הר"א נייבוייער במה"ע יאהרבוך פ"ר יידישע געשיכטע לשנת 1863 (חלק ג' עמוד 270-195). עמוד 8 נו' 177 — [צריך להוסיף הדפוס האחרון בקובץ תשובות הרמב"ם ואגרותיו מהדורת ר' אברהם ליכטענבערג, ליפסיא תרי"ט. והוא טובא למטה בהאוצר עמוד 519 נו' 90].

עמוד 10 נו' 197 — אגרת ר' דוסא. דברי בעל ס' קורא הדורות אודות ר' דוסא ואגרתו לקוחים מס' הקבלה להראב"ד אשר הוא המקור הראשון לזה. והרמב"ם בהערה כ"י לסוף חלק ראשון מהמורה שנדפסה ממונק (במאמרום ע"ד רס"ג עמוד 15 ובהרגומו הצרפתי מהמורה חלק א' עמוד 462) יזכיר גם מאמר פילסופי מר' דוסא. שם 10 נו' 200 — [אגרת רב האי גאון. אודות דברי קבלה שנודיעו על שם רה"ג ראה הערתי ב„זכרון לראשונים" מחברת ג' עמוד 14, 13 הערה 19 ומחברת ד' במבוא]. שם 10 נו' 213 — [אגרת החרפית לר' יצחק אבן פולקר. צ"ל החרפות. וזכורני כי ראיתי הנוסח

התרפות (ולפי שעה לא אדע אנה ראיתי), והוא כפי הנראה הנוסח הנכון לפי הוראת המלה, ואם כן מקומו למטה אחרי אגרת התכונה, ובאמרי שפר (או קבלה על מלאכת השיר) מר' אבשלום מורחי בסוף כתובים השירים שהחליפו ר' יצחק ואבנר זה עם זה בעת ששלח האחרון לר"י את חבורו מנחת קנאות].
עמוד 12 נו' 245 — אגרת המספקת לכלב אפנדופולו'

המצא גם באוצר ספרי הממשלה דפה באסיפה ראשונה מפירקאוויץ № 649.
עמוד 13 נו' 254 — בסוף ההערה מרמש"ש המצא מעות הדפוס המוזכר תרי"ג כי לשנה זאת לא נמצא המזכיר שהחל לצאת לאור משנת תרי"ח. שם 13 נו' 256 — [אגרת העריות לשלמה הנשיא. המצא כמו כן באוצר הממשלה דפה באסיפה א' של פירקאוויץ № 615, ואהרן בעל הדרשות שאליו נכתבה האגרת נזכר באדרת אליהו לבייצי ד' גוולאו דף פ"ד ופ"ט. ואולי על ידו נוכל לברר זמנו של שלמה הנשיא שיש בו סכסוך גדול. ושמו של אהרן זה יפקד ברשימת ראב"ג בבקרתו].

עמוד 15 נו' 290 — אגרת ר' שמואל בר אברהם. האגרת הזאת עם שארי מכתבים אודות הרמב"ם נדפסה במה"ע ישורון העברי מר"י קאבאק ע"י הרשוח"ה, וגם במחברת מיוחדת בשם קבוצת מכתבים ע"ד ס' המורה והמדע, באמבערג תרל"ה, 8°.

עמוד 15 נו' 293 — אגרת ר' שמשון. מכתבי ר' שמשון אל הרמ"ה ותשובות הרמ"ה אליו נדפסו מר' יחיאל בריל ז"ל בעל הלכנון בס' הנקרא כתאב אלרסאייל, פאריש תרל"א, 8°.

עמוד 15 נו' 299 — אגרת תימן מהרמב"ם. העתקה ר' שמואל אבן תבון נדפסה מר' דוד האלוב בשחר שנה חמישית ובמחברת מיוחדת, ווען תרל"ד, 8°.

עמוד 16 נו' 306 — אגרת השועת ישראל מיוסף שלמה לוצקי. האגרת הזאת לא נדפסה בשנת תקפ"ח כי אם בשנת תר"א, והפרט תקפ"ח מוסב על המעשה מנסיעתו לפיטרבורג שהיה בשנה זאת.

עמוד 17 נו' 327 — אדרגוזה. צריך לחקוק הנוסח הזה כי הוא שבוש גלוי תחת אדרגוזה בערבית, כמו למטה בהאוצר עמוד 48 נומר 954, ושם הובא פירושה כנכון. שם 17 נו' 332 — אדרת אליהו מאליהו ביישיצי. צ"ל בשייצי [ומכמא השם הוא Baschjatschi]. ופעם שלישית נדפס הספר הזה באודעסא תרל"א, 4°.

עמוד 18 נו' 358 — [אהבת ציון מר' שמחה. לעת כזאת אחרי הוכחת ר' נחום בריל ז"ל שהמחבר הוא רק מעתיק דברי וולתו במה שמספר שראו עיניו יש להסתפק אם נסע לא"י בשנת התקכ"ד כלל וכלל].

עמוד 19 נו' 388 — [אהל מועד מר' שלמה מאורבינג. ונדפס שנית עם הוספות רבות מר' יונה ווילהיימער, ווען תרמ"א 8°].

עמוד 21 נו' 428 — בסוף נשתבש מראה המקום המוזכר № 322. כי לא נמצא כזה בעולם. שם 21 נו' 433 — אוצר חכמה מר' יוסף כהן צדק. ממ"ע זה נדפסו עוד שני חלקים, לבוב תרכ"א ותרכ"ה.

עמוד 22 נו' 436 אוצר ה' מר' משה בר יעקב. אין להסתפק

שכן היה שם החבור 'מר' משה הגולה כי בשארי חבוריו יביא ממנו איזה דברים כפעם בפעם. שם 22 נו' 448— אוצר נחמד מר' משה בר יעקב, אודות הספר והמחבר ראה הכרמל השבועי שנה ג' תרכ"ב=תרכ"ג עמוד 61=62, ושם נדפסה הקדמת הספר. ונמצא באוצר הממשלה דפה אסיפה ראשונה נומר 2=71 ואסיפה שניה נו' 3. [וראה עוד אודותו בחדשים גם ישנים נומר 1=2 במאמרי גלות כ"וב]. שם 22 נומר 451 — אוצר נחמד מר' יצחק בלומענפעלד. ועוד נדפסה החוברת הרביעית מקובץ זה, ויין תרכ"ד.

עמוד 24 נומר 480— אור זרוע מר' יצחק מווינא. שני חלקים ממנו נדפסו בויטאמיר תרכ"ב [וחלק שלישי ורביעי נדפסו בידושלים תרמ"ז ותר"ן] וכולם בהבנית פלויו.

עמוד 25 נומר 497— [אור חכמה מר' אורי פייוויל. מקום הדפוס צ"ל לאשצ'וב (Лашовъ) ושנת הדפוס היא תקנ"ה, ולא לאשצ'וב תקע"ה. והספר נמצא באוצר ספרי הממשלה דפה].

עמוד 26 נומר 521— אור הלבנה מיצחק בן שלמה. הספר נדפס ע"י חכם הקראים נחמו בבנויץ בויטאמיר תרל"ב 8° (ומגיה הספר היה רח"ס), ביחד עם אגרת פנת יקרת מהמחבר וס' שש כנפים מר' עמנואל בן יעקב. [ואגב אודיע פה כי הספר האחרון נעתק ליונית בקרוב אחר זמן התחברו מגואורניוס בריווקוקא, ומיונית לרוסית הישנה בשם Шестокрыль, ונמצאים ממנו כמה כ"י באוצרות הספרים הרוסים].

עמוד 30 נומר 590— אורים ליוסף אלקססני בן יעקב. שם הספר בערבית הוא כתאב אלאנואר ואלמראקב (ס' האורים ומגדלות הצופים), וחלקים רבים ממנו נמצאים באוצר ספרי הממשלה בפה. ושם מחברו האמתי הוא אבו יוסף יעקב אלקרסאני ודברתי אודותו כמה פעמים במאסף נדחים. [ועתה הוצאתי לאור את המאמר הראשון בנוף הערבי במה"ע הרוסי לדורשי הקדם ותוכנו בעברית בסוף החלק השלישי מדברי הימים לגרעץ העתקת הר"ר שפ"ר בווארשא. ואעיר כי הפרק הנדפס מה' הירשפעלד בכרסמומטיא מערבית יהודית מס' המצות ליעקב זה לקוח ג"כ מס' האורים הזה, והוא הפרק המ"ז מהמאמר השלישי מזה הספר].

עמוד 31 נומר 611— אות זכרון מרח"ס. עוד נדפסו שתי פעמים בווארשא, תרל"ד [ותרמ"ה], 8°. שם 31 נומר 621— אותות השמים. הספר הזה המיוחס לר' שמואל אבן תבון נדפס מר' צבי' יחזקאל פיליפאוסקי בהוספה למה"ע כנסת ישראל בשפת בריטאנית, לונדון תרכ"ז. ראה מאסף נדחים הראשון № 14. עמוד 228.

עמוד 32 נו' 627 ונו' 629 נו' 631 — ספרי דקדוק אלה נדפסו מדוקעם בהעתקת ר' משה גיקמילה בשנת תר"ד ובהעתקת הראב"ע מהחכם הנוצרי נומט בשם שלשה ספרי דקדוק עם העתקה בריטאנית, אוקספורד 1870, 8°.

עמוד 32 נו' 630 — אותיות דר' סעדיה בר יוסף בכור שור. לעת כזאת אין ספק בדבר שרב סעדיה גאון הוא המחבר, כי נמצא השיר בכ"י תימן מומן קודם לרב סעדיה בכור שור. ונדפס מחדש מר' יוסף דרנבורג עם הערות במה"ע הצרפתי וזורנאל אויאמיק לשנת 1870, ביחד עם הספר

מתימן ששמו האמתי הוא מחברת התיגאן (ולא הורית הקורא כמו שחשב ר"ד שם) הנמצא גם בכ"י באוצר הממשלה דפה. שם 32 נו' 635— אוהרות. כבר זמן רב קודם כל האוהרות אשר יחשוב באוצר שם היו בנמצא בישיבות בבל, ובהשכות של רב נטרונאי גאון כבר נזכר מתלמידי חכמים שלא רצו לומר האוהרות. ראה הערתי במאסף נדחים הראשון 3 № עמוד 34.

עמוד 34 נומר 643 — ס' האחד מהראב"ע. נדפס פעם שנית עם פירוש ר"ש פינסקער ורמ"א גאלדהארט, אדעסא תרכ"ג, 8°. שם 34 נומר 658— איי היים לרי"ל עדל. נדפס שנית בהוספת חלק שני, ווארשא תרכ"ה, 4°. עמוד 35 נומר 665 — אילם לישראל מקנדיא. נדפס פעם שנית עם תולדות המחבר מר' מאב"ן ועוד הוספות בה' חלקים, אדעסא תרכ"ד — תרכ"ח, 8°. וחלק א' נדפס שלישיית שם תר"ל, 8°.

עמוד 36 נומר 682 — אכלה ואכלה. נדפס עם מבוא והערות ומפתחות באשכנזית מר' זלמן פֿרענסדארף, הנובר 1864, 4°.

עמוד 36 נו' 684 — אלזאם אל אחכאם מר' שמואל בן חפני. שם הספר בערבית הוא לואזם אל אחכאם ר"ל חקות הדינים, והס' בדיני ציצית הנמצא בכ"י באוצר הממשלה דפה הוא ספר אחר ושמו בערבית הוא כתאב אחכאם שרע אל ציצית, ר"ל ספר בדיני הלכות ציצית, כאשר בררתי זה במאסף נדחים הראשון ובזכרון לראשונים מחברת ג'. עמוד 36 נו' 687 — [אלדד הדני. נדפס מחדש לפי נוסחאות שונות עם דרישות וחקירות ארוכות בהוספת מאמר על הפלשים ומנהיגם מידידי הר"ר אברהם עפשטיין מוויען. פרעסבורג תרנ"א, 8°. — ועוד הפעם נדפס עם דברי בקרת ארוכים באשכנזית עם הוספת העתקה ערבית לפי כ"י באסיפה שניה דפה מהפרופסור דוד העינריך מיללער במאמרי האקדמיא (דענקשריפמען) דעיר ווען, 1892, 4°]. שם 36 נומר 700 — אלון ככות. תחת יושבי האלב שטאם צ"ל האלברשטאם.

עמוד 37 נו' 712 — אלכפיהא מר' אברהם בן הרמב"ם. צ"ל כתאב אלכאפיה או כאפיה אלעאבדין, ר"ל ס' המספיק לעובדי ה', וחלקים ממנו ימצאו בכ"י אוצר הממשלה דפה אסיפה שניה.

עמוד 37 נו' 715 — ס' אלמנצורי. חבור בפילסופיא בשם מנצורי (אל בערבית הוא ה' הידיעה) חבר גם יוסף הרואה בערבית, ותרגומו בעברית נקרא בשם מחכימת פתי. ראה פינסקער בלקומי קדמוניות עמוד 8—196. שם 37 נו' 722 — אלף המגן מר' שמואל אבן גמע. הוא הוא ס' אגור שממנו דברתי למעלה. והמלות אלף המגן תלוי עליו הכתובות בראש החבור אינן מהמחבר כי אם דברי הסופר המעתיק כהערת רי"ל דוקעס באוריענט. [עתיק ראה גם במהדורת הרר"ש באבער הנ"ל עמוד 4].

עמוד 39 נו' 734 — [להערת רמ"ש בסוף צריך להוסיף כי גוף החלכות בערבית עם העתקה אשכנזית נדפס מלאנדויער במה"ע לעמטרבועד]. עמוד 39 נו' 735 — [אלפסי זומא להרמ"ע מפאנו. נדפס עם הערות והוספות מר' נחמן נתן קורניל, ירושלים תרמ"ה, 4°. ובשנת תרמ"ז

בהיותי בירושלים עה"ק ראיתי את הכ"י שממנו נדפס ביד רנ"ק שהשגדל למכרו].
עמוד 39 נו' 737 — אלקוראן. העתקת רעקענדאָרף נדפסה
בלייפציג שנת תר"ו.

עמוד 40 נו' 756 — אמונה אמן. תחת נוזאלו צ"ל נוולוו
(עופאטוריא ברוסית).

עמוד 40 נו' 767 — האמונות והדעות מרס"ג. נדפס עוד
עם מבוא ופירוש קצר מר' דוד סלוצקי, לייפציג תרכ"ד, 12°. [ועוד עם פי'
סלוצקי בלי המבוא, קראקא תר"ם, 8°. ועם פי' שבי"ל האמונה וכמה
הוספות מר' ישראל קיטובר, יוזעפאף תרמ"ה 8°. ומהדורא האחרונה עוד הפעם
(עם השער של המהדורא הקודמת!) ווארשא תרנ"ג, 8°. והגוף הערבי נדפס ע"י
ס. לאנדויער, ליירען תר"ם, 8°].

עמוד 42 נו' 807 — אמרי דעת מר' זרחיה. נדפס בשחר חלק
ב' ובהעתקה מיוחדת, וויען תרל"א, 8°.

עמוד 43 נו' 830 — אמרי שפר מר' אבשלום. נדפס שלש
פעמים, ב' פעמים מ"א אליקים כרמולי, פאריש תרכ"א ופד"מ תרכ"ה, ופעם
שלישית בס' מלאכת השיר להר"א נייבויער (בשם קבלה על מלאכת
השיר, עמוד 26—19), פד"מ תרכ"ה, וכלם 8°.

עמוד 44 נו' 842 — אמרכ"ל. חלק ממנו נדפס בחמשה קונטרסים
לר' נחמן נתן קורניל, וויען תרכ"ד, 8°.

עמוד 45 נו' 865 — ס' האסופות. היה ביד רשד"ל ז"ל, וממנו
הגיע ליד הר"ר שוח"ה (יבדל לחיים) [ועתה נמצא באוהל משה ויהודית מונטיפיורי].

עמוד 45 נו' 883 — אסור נר שבת להקראי אברהם בלי.
נמצא בכ"י אוצר הממשלה בפה, אסיפה ראשונה 60—659 №.

עמוד 47 נו' 921 — אפריון עשה לו משלמה טרוקי. נדפס
ע"י הר"א נייבויער כמחברתו האשכנזית אויס דער פעטערסבורגער ביבליוטהעק,
לייפציג תרכ"ג, 8°.

עמוד 48 נו' 954 — ארגוזה. כן נקראו גם שירי מוסר השכל
המיוחדים לרב האי גאון (תחם אדרגוזה המשובש כהערתי למעלה).

עמוד 49 נו' 957 — ארובות השמים מר"י זאטושטש. גם
אצל הסנוח צונץ ז"ל היה ממנו כ". ראה אוריענט לשנת 1848, עמוד 142.

עמוד 51 נו' 984 — ארחות חיים. הרשד"ל הוכיח כי המחבר לא
היה מלוניל כי אם מאי מאיורקא מאיי הבאליארים. והחלק השני ממנו
שהגיע מיורשי רשד"ל לרשוח"ה נמצא עתה באהל משה ויהודית מונטיפיורי
ברמסנט בענגלאנד.

והנה ארכו הדברים וקצר המצע מהשתרע, לכן אתן ברצות ה' את
ההוספות באחד העלים הבאים, ושם יבוא זכרון שמות הספרים שנדפסו עד
שנת תרכ"ג אשר יפקד מקומם בהאוצר. אברהם אליהו תרכבי.

הכמת המסכן.

מאת א. שולמאן.

אין מפלט ואין מנוס מפני המסכנות ואין מעצור בערה בכל דרכיה. שנות-בצורת, מלחמה ודבר ושטף מים רבים אשר יכו חרם את הארץ, גם מומי האדם הרבים, מחלה וזקנה ועוד, גם אהבת העצלות וחכוק ידיים, כלם יחד עושי דברה המה, ועל כן שוררת היא בקרב החברה מימי עולם עד עתה. — לא יחדל אביון מקרב הארץ! כבר קרא מחוקקנו הנאמן, גם הו מיריס הן הורנו דעת אותה עוד מראש [באיש מעשהו הנודע, הוא האביון איךש, „הזולל והסובא, הרץ מבית אל בית למלא במנו" (1)]. אף נודעו מאז גדודי העניים המרודים, אשר פשמו כילק בארץ אחרי מלחמת הפולינוס, כן גם ברומה במקום נגלו יחד אחרי מלחמת התושבים. מלבד ההמונים הרבים מימי הבינים, אשר נתנו או חתיהם על פני כל ואשר היו גם לצור מחצבת הנזכרים הנודעים (גוינער) אשר מצאו להם קן בגרמניא, ושנות מאות רבות מלאו כל הארץ חמס בתוכה. —

מימי מסעי-הצלב, בתגודת כל שבטי העמים בתוכה, אשר השאירו לה עוללות את גדודי הריקים והפוחזים אשר נספתו או עליהם, עד ימי מלחמת השלשים-שנה, בגעת או חרב איש ברעהו וכל הארץ מלאה מוטה, ערים רבות נשמו ורכבות יושביהן נדו נעו בעירום ובחוסר כל, בכל העת הרבה והנוראה ההיא מצאו להם המשחיתים האלה ידים בתוכה כחפצם ואיש לא יכול עצור בעדם. כי מלבד היות או מערכות החברה רחוקות מצדקה, ועל כן לא עצרו כח לבער אחרי הרע במקורו, הנה היו גם תוצאות המלחמה הנוראה ההיא אך למכשול ולמוקש. כי הממשלות הרבות והשונות אשר היו לה לנחלה מאז והאלופים הרבים אשר הרכיבה לראשה, לא יכלו לבצור את רוח המשחיתים האלה ולטאטאם במטאטא השמר. ועל כן תחת להכחד מן הארץ, עוד יספו להכות שורש בתוכה ולהפיל חתימה על פני כל. —

הנזכרים האלה אמנם רחוקים הם מאתנו מרחק רב ודבר אין לנו אתם, ועל כן לא שמנו להם מקום פה להטיף דברינו עליהם ולספר מעשיהם, לולא היו אף הם לפתחון-פה לשוטנינו לפקוד גם עונם עלינו ולספות עלינו גם כם חמאת על חמאת. כי שפתם העמוקה והבלולה הן תאצור בקרבה מלות רבות משפת יהודית-אשכנזית המדוברת, והאם לא אות ומופת הוא

(1) הוא יתארנו גם כאיש מדגים ונרגן. לא האביון הביבלי: תחנונים ידבר רש, ונזע ינזעו בניו ושאלו, ידרשו וכו'. גם בתקופות המאוחרות לא שנה דרכו, ובכתקופת הבית השני, בשנתו או על פרשת דרכים גם במקומות מיוחדים לזה לפני החיכל וכו', וכאשר ירמו ע"ז במקומות שונים בהאבן-גליון. —

הדבר, כי אך ממעי יהודה יצאו וכי רק במחשביה-גתה שמה מצאו קן להם? (2)
 הגם כי השפה הבלולה הזאת מלאה היא גם מלות שונות אשר אין שחר להן,
 אשר ברו הנוכלים האלה מלבם, כן גם מלות רבות משפת הצוענים, יחד
 עם השפות הרומניות הזרות אשר אוספו אליה אספה אף הן. כי בהיות כל
 ישעם וכל חפצם אך להעלים דרכיהם מעין רואה ולכסות במשאון על מעשיהם,
 על כן בראו להם ניב שפתים כזה אשר לא ידע ולא יבין איש זולתם, ועל כן
 היתה להם שפת הגתה, הזרה-לכל, לסגולה בפיהם, מבלי היות להם בכל אלה
 גם מהלכים בתוכה, וכאשר אמנם נוכל לראות זאת מהמלות הרבות משפתה,
 הנשחתות בפיהם באופן מורה כזה, עד כי לא נכר מוצאן כמעט (3), לאות כי
 רחקו טמנה מרחק רב מאד. — אף לא יכלו מעולם אנשי-און באלה למצוא
 להם מקום גם במשכנות יעקב! כי מעשי הצדקה והחסד אשר היו לנחלה לנו
 בכל עת, הם אשר עצרו בעד המסכנות לכל האחו דרכה גם בקרבנו דרך
 עקלקלות. כי תחת לרוטמה בפינו ולאמר קדוש לה כהכנסיה הקתולית, אשר
 הקדישה לה גם את אנשי מעשיה, את הנוירים-האביונים הנודעים (בעטלמאנכע),
 אשר הועילו רק להגדיל את מספר העניים בתוכה (4), התאמצנו בכל עת רק
 לתמוך בידי האומללים האלה ולבלי תת למוט רגלם, ועל כן לא נתנו ידם
 מעולם אל פועלי און אף הטה (5). ואך שוא יעשו עלינו שומנינו הרפה בהטון

(2) התאמצות Ané Lallemand בספרו הנודע על הנוכלים להראות קדמות שו"א
 מאיו מלות עתיקות משפת הנוכלים, כבר שם לאל הרמשיש בבקרתו הנמרצה עליו, המזכיר
 חלק ו', אבל נכון הדבר, כי עוד במאה הי"ד החלו לרשום בספר איוו מליון ממנה. הס' המליון
 הראשון שלה הנרפס, הוא הס' Liber Yogatorum משנת 1520, אשר בראש-היצאתו האחרת
 משנת 1528 נמצאה גם ההקדמה של לוסהער, והוא אשר העיר שמה בראשונה לאמר:
 "השפה הבלולה הזאת מתייהרים מוצאה, יען כי בתוכה מלות עבריות רבות", הנוכלים
 יקראו שפתם כנודע בשם Kochmer Loschen (לשון-חכמים) או Kochmer Kohl (קיל-
 חכמים) ואת אגודתם בשם Chawrusso (חברותא); כן גם שמות רבים מאנשי מעשיהם שמות
 עבריים הטה: כמו Kissler (השולחים ידם אל כים אחרים), Baldowor (בעל-דבר, מרגל)
 Pleitehändler (ממלת "פלטח", והוראתה פתיחת הדלתות בלילה), Chossunegönger (ממלת
 החוגה והוראתה השורדים בלילה) Chossim-händler (ממלת התיטה והוראתה המחליף
 אכנים טובות בטויסות), גם עסקים בכלל יכונה בשם Massematan (משא ומתן) ועוד
 כאלה רבות. —

(3) כמו Bos בית, Leogan להם, Letschan ליצנים, Malain "ו, Moschaker
 כשונע, Bossart בשר, Gloseime כלי-ויין, Geschok שוק (מארקט), Bostel ברול וכו',
 גם המלות המרככות נושאות עליהן הותם וז כזה, כמו lossednekéf נקב היתר; Chaimneires
 גרות חיים, Bigelor עור עגל, Ioffeschikse וכו'. לפי גירע מאן (בספרו על התנוך חלק
 ב') למרו לדעת המלות משי"א רק מהסוחרים היהודים הנודדים. הוא מעיר גם ע"ז, כי אין
 בספרות האשכנזית הקדומה המדברת על הנוכלים האלה, כמעט סבסטיין בראנט כל רמז
 והתייחסותם להיהדות. —

(4) כירוע פרצה המסכנות ביותר בארצות קומשלת הקתילציוסוס מאשר בשאר הארצות,
 וכאשר תתן ע"ז הסטטיטיק אותותיה אותם נאמנים במספרים.

(5) איך התאמצו בעלי התלמוד להגדיל ערך הצדקה, ע"ז הן יעידו דבריהם במקומות
 שונים: שקולה היא צדקה נגד כל המצות שבתורה, כל המעלים עינו מן הצדקה כאלו עובר
 ע"ז, צדקה כוסין ומכין וממשכנין, צדקה מותר להלוות כרביטוכי. כן גם על אופן ניתנתה:
 כי אם בוש העני לקחת נתונין לו לשם מתנה, ואם איננו מקבל נתונים לו לשם הלואה ותוויים

הנוכלים היהודים", אשר עונם נכתם הוא לפניהם וחסאתם חרותה היא אתם בספר⁶, כי מלבד אשר מרביהם לא בעונם נמקו, כי אם בהשנאה העזה לבית יעקב לבד, אשר כסתה אז גם פני שופמיהם וכלי משפט נספו, הנה היו גם אלה המעטים אשר התמכרו באמת לרע, רק פליטי עמנו לבד, אנשים אשר כבר זרה רוחם לעמם ואשר כבר הדל להם מהיות אורח בתוכנו, ולא עליהם איפוא נשא עון. —

אמת הוא כי גם בתוכנו נמצא הרע, וכי לא נקינו גם אנחנו מאנשי און ומרמה, אשר שמו להם אף הם את המסכנות לכסות עינים לבד, ואשר רק מאהבתם את העצלות והבטלה שמו להם אפר כזה גם על פניהם למען התחפש; אבל מה המה לעומת כל הנוכלים ואנשי מרמה וזולהם, לעומת כל ההמונים הרבים האלה בקרב העמים אשר היו למפגע או ולשום שומץ לכל הארץ, ואשר רק לשמע שמותם לבד תצילינה אונינו? הנודדים, ההולכים (Halchner), לאסנער, שנאלצער, קלענקער, דאָריסער, קאָנדערער, פֿעראַנער, לאַיינער, בלאַט-שירער, טומווען, זאָנצען, קאָמעזירער, גראָנטענער, דיטצער, פֿאָפער, ציקיסען, דאָלינגער, זינדפֿעגער ועוד? ⁷ הידמו וישוו יחד באמת? הן רק דברים אחרים ישפיקו להראות, מה רב הוא המרחק ביניהם⁸. —

לא נדבר פה על אלה מקרב עמנו אשר המסכנות היתה להם רק למלאכה-יד לבד, על כל אלה מהמוני אחינו אשר ככדה עליהם יד העוני, ואשר על כן נעו ונדו בארץ לפשוט יד ולבקש לחם, כי מי לא ידע דרכם? ומאז וכימי הבינים היינו למשיחה, נרדפנו על צוארנו בלי מרפה ומנוחה לא היה לנו כמעט, ועל כן רבו גם האיטללים האלה אשר באו עד כבר לחם ואשר נשארו בערום ובחוסר כל, ועל כן היו עיניהם הלואות מאד לחסדי אחיהם⁹, ועליהם נלוו גם אלה אשר רק במרמה לבד עשו מעשיהם. אבל נדבר פה על אלה, אשר ההנוססו גם בשאָר מעשיהם, אשר היו להם לפתחון פה לבקש חסד אף

ונוהגים לו לשם מתנה וכו') (לחבלית כזה היתה כנודע גם לשכת החשאין). לפי תנאי החיים בתקופה הביבולית היתה הצדקה רק חובת היחיד לבד, אך בהשתנות העמים שונו גם דרכיה, כי הוטלה מאז גם על הצבור, ומהם הסתעפו יחד החברות השונות הנודעות, כחברת הלמוד חורה, בקור חולים וכו'.

⁶ כמו Thile בספרו בשם Die Jüdischen Gauner, ואף כי מתרעם הוא (בהקדמתו להוצאת השניה) על כי נחשד בשנאה גלויה להיהדות, לא יחדל ספרו בכ"ז מהיות למועל עמל ואון. כחוך דבריו הוא מעיר גם ע"ז, כי בעיר אשר רבים מהנוכלים הנוצרים ימו אחרי היהדות לרגלי התרועעם עם נוכלים יהודים, אין כמעט אף לא יהודי אחד אשר בהתרועעו עם נוכלים נוצרים יתנצר אף הוא! והאם לא יכול הדבר הזה לבד להורותו דעת, כי אם כה אדוק הוא באמת היהודי באמונתו, לא יוכל גם להשחית כן דרכו ולחלל כן כבוד אמונתו כמעשו? —

⁷ מין מיוחד הוא הנקרא בשם "ברוינער", והוראתו יהודי טומר מקבל נדבות, ובלו ספק היתה פירוש כזו מצויה או מאד. —

⁸ איזה דברים ע"ז ע"י בס' השנתי של זוערטהימר לשנת 1854 במאמרו של הר"ש מאנמא בשם Fahrende Iuden.

⁹ ביהוד אחרי מלחמת שלשים שנה, וכאשר כבר העיר ע"ז גם אויערכאך בספרו הנודע "הסוחר והמשורר", —

להתעות כה וכה לב האנשים ולסכנם בכחש אף המה. נפן נא בראשונה אל אלה אשר בשם כלי-הקודש נקראו, ונעיף עינינו על האיש אשר לקולו יחלו אז רבים, הוא החזן, אשר נדד עבר או אף הוא ממקום אל מקום, בגפו או יחד עם להקת משורריו, למען ענג לב כל בזמירותיו. כי למרות המצוקות הרבות אשר מצאו את עמנו מאז, למרות כל עניו ומרודו, לא שחה לעפר נפשו ולא לבש עצבת, כי אם התאמץ בכל עת להצהיל פניו ולהרנין לבבו גם בקרב חושך וצלמות⁽¹⁰⁾, ועל כן היו גם השירה והזמרה שעשועיו המדוהחזן למחמד עיניו ולמחמל נפשו, עד כי העלים עיניו גם מדרכיו ולא הביא במשפט מעשיו, כאשר עשה כן לשאר כלי-הקודש, בבחננו שבע מעשיהם ועל כל צעדי רגלם ההחקה. עד כי גם צעקת היראים ושלמים עליו⁽¹¹⁾ לא יכלה להניאו ממעשהו ולעצור בעדו, כי לא יכלו לעצור בעד הרגש העז הנטוע בלבבו ולהכניע בכרבו את החפץ להשמעות אונים, ועל כל פשעים כסה קול ערב ונעים. אך לא טחו עיניו בכל זאת מראות גם מחסוריו, ועל כן לא מנע ממנו גם שבט פיו שבט מהתלותיו, וכאשר יעירו על זאת הפתגמים השונים השגורים עליו בפיו⁽¹²⁾. אך

Aus d. innern Leben בספרו הנ"ל במקומות שונים, גם ברלינר, גם בסקומות אחרים היו גם בתי מחול ובהי שעשועים מיוחדים להם, גם נפו להתחקות אחרי האבורים (ריטטער) בשעשועיהם, עד כי בחג שעשועים כזה בוויכנפסלס בשנת 1834 בשוכם הביתה, התנפלו עליהם האבורים ויבזו כל אשר להם (הם) השנהי הנ"ל 1856).
 (11) כל הדברים האלה כפרמית ע"י אצל Löw בספרו Lebens alter חלק ב' במאמרו בשם, נצחון המוסיקא, כן גם בהחלוק ג' במאמרו של הר"מ דובש ובמאמרו של שטייננהאל הנדפס זה לא כביר כה"ע צד"י עם נוספות מהר"א ברלינר. על הנגונים השונים אשר השתמשו בהם, ע"י אצל שטיינשניידער כה"ע Serapeum ברשימתו על ספרו ש"א, בדברו שמה על הליעדר' השונים בשפה הוות. גם השקפת החסידות ע"י הלא ידועה היא: ע"י הנגון של הצדיק שהיא כחי' משה, הוא מעלה את הגשמות מן האפיקורסיות, ע"י הנגינה אדם נרב אם קבל עליו עול תורה וכו' (לקוטי מהר"ן),

(12) כהסתגם: א חזן מוא ארעסער ויין. (Tendlau, Sprichwör) גם: חונים וענין נארונים, אשר לפ"ד מענדלוי (בספרו על הפתגמים) יסודו בההלצה: אין חכמה ואין תבונה לנגד ה' (היינו להחזן העומד לפני ה'), כי גם ההלצה הידועה מהשירה שאומר העמוד והיא: מי פחי יסור הגה. — מליץ יושר נפלא להתנות הוא בלי ספק בעל ה'ס, ריה ניהוח" (בש"א, פיורדא 1728) בצאתו לריב עם איהו כתב פלסתר: אין קריג האט זיך טאן אויף וי ערוועקן, אז וויא אין רעכטער פיינט מיט ער זיך שטרעקן וכו'. ער שרייבט אויף דיא חונים, צו פאר אויש אויף דיא וינים... זיא גידענקן ניט אן עהר פאר אלי זאפן, זי טוהן אלי טאג יום טוב מאפין, זיא ויין טרונקן אז אין שוויין אונ' ווילד מער, פון אלי מצות ויין זיא לער וכו'. איך ווייש ניט אייב דער כחבר איז אין מוכיה אודר דער אייול פון משיח... אז ער שרייבט דיא חונים זיינן אימר פול, איך האלט דער מחבר איז גאנץ טול, דוש איז דאך צו פאר שטיין גרינג אונ' לייכט, די ער ניט ווייש דעם סימן לת לו: ו ארסן, דיא לעצטו אותיות מאפין חון, דער חון כוז אימר ויין פייכט... אף לא טוב הוא גם הנוטריקון האחר הנודע במלת חמס והוא: חונים, מלכדים סופרים (אברהם כהן פורטא בססו חות יאיר, וויניציא 1618), (הלצה יפה היא בהקנות קהלת פונא על המשורר שקרוין ב"ס, שלא ליתן לשום חון להתמלל אתו, שאין אנו משגיחין בב"ס קול"). כי היתה בכ"ו החונות גם לענין נכבד, ע"י הלא יורה שם הכניו חזן למשפחות מוחשות רבות, וכאשר ייחס עצמו גם הנאון בעל פנים מאירות על אביו ר', שסעון חון מווינא? נכד של המשורר הגדול כמו"ה בער חזן אליט שול" וכו' איינע ווארע רינאטייע פאן פארבעטערן" כאשר יעיר ע"י הר"ד קייפמאן בספרו Die letz

דק מחסורים לבד, כי לא נמצא בו בכל אלה גם עון אשר חטא. כי אם העלימו עיניהם במשכנות הגתה טרברים קלים כאלה, ממוטי האיש ומחסוריו, אך לא יכלו שאת־מעולם גם כונד חמאה ובכמאמא השמד טאמאו אחריה. —

איש נודד ועובר ממקום אל מקום כמוהו היה גם ה ב ד ח ן, אף לא שגכה גם נפשו כבוד ועוו רב, הוא גם אנשי בריתו אשר אתו הם להקת הנוגנים, או כלי-הזמר אשר יחד נלוו עליו ואשר כמוהו גרו נעו יחד, כי כמוהו היו אף הם לנבזים ושפלים בעיני כל, וכאשר אמנם יעיד עליהם שמם אשר בו נקראו הוא שם „ליצנים“¹³), כי מאז חדל להיות אורה לכלי-השיר ולמנגינותם בבית ה' וקולם לא נשמע עוד בתוכו, השפל מאד גם כבוד האנשים האלה, ורק היושבים בסתר המדרגה החרו החזיקו מאו במלאכה הזאת, ועל כן לא נמצא במעט בכל ימי החושך האלה איש מהם אשר התנוסס באמת בכשרון רב ואשר היה לשם ולתהלה בארץ*); אך עוד יותר מהם הן העויל ה ב ד ח ן לדחתם, להיות כל מעשהו רק לליץ עם לצים, רק לדבר זרות ותהפוכות ולהתהולל בלי טרפה, להשמיע „רובי תורתו“ ולמלא פיו גם עגבים, אף לתת לצחוק ברבריו את כל קרשי עמו, וכל מוריו ומאשריו יחד עברו תחת שבט שפתיו ולא מנע מהתלותיו גם מהם ואיש לא כהה בו, כי בעצמת האמונה או בקרב לב כל, לא עלה מורא על לב איש, פן יוכלו דברים כאלה להשחית ולחבל ולעורר מחשבות און בקרב לב שומעיהם, ועל כן נתנו לו להתהולל ולדבר תועה ולשנן לשונו כחפצו באין מפריע¹⁴). אך לא נוכל לחשוב בכל זאת רעה עליו כי רק מרוע לבו עשה זאת וכי כל חפצו היה אך דהכעים, לא רק לעורר צחוק לבד, כי או לא נשאו פניו וצא מטא קראו לו. —

¹³) לפ"ד הר"א ווייס (בית-הלמוד שנה א') כנו התלמידים בשם ליצים את כת האספוקרסים: מנע בו חד ליצן (ירושלמי ברכות), גם נודע שימוש השם הזה בהתלמוד לכת מויקים ידועים. במקומות רבים היו להם, להלצנים, גם תקנות קבועות, כן בתקנות אַפֶּרֶט (אצל שורט), וזאלן לא יותר על חתונה אלו ארבע ליצנים נהאלטן ועודרן. ובתקנות אמשטרדם (תצ"ו) אסרו איסר לכלי השתמש במלאכה זו בשום אופן לצורך חול. על אהבת הליצנות" בכלל שנתפשטה מאד בקרב העם, יורו המקומות השונים ע"ז בספרי המוסר, ורק לצורך מצוה היתה לחוב, כמו אצל חתונה וכדומה (אך לשטח חתן וכלה מצוה להתלוצץ לפניהם" מהר"ל), עד כי לפעמים עברה גם גבול הצניעות, אשר שמרוה חמיר ככבת עין, וכאשר יתאונן בעל שו"ת מטה אהרן (אמש"פ תס"ג): „ערבת כל שמחה ערוב ככד מאד, עומדות הנשים מקושטות ומקרות בפני הערלים המנגנין ומרו גבר ועניין נשי לא זו אף זו, ויבואו האנשים על הנשים וכו' ומקדין זה עם זו דו פרצופין זכר ונקבה, ויראו כל העם וירוננו והנה פשתה המספחת“. (בשו"ת תרומת הדשן יש שאלה כוו: מאיש ששכר חגורה שיחגור ויתקשט בה בימי החתונה במחולות, וכאשר הלך במחולות בקשה בתולה אחת שישאלנה וכו'), ועיין ע"ז במאמרן של מערלים „על שמחת הנשואין“ במה"ע התרשי של אראנקל לשנת 1856, גם אצל גירעמאן במקומות שונים כספרו הנ"ל, כן גם אצל ברליגר במחברו הנ"ל.

* רק באיטליא ארץ הזמרה, שמה נראה גם נטעו נעמנים כאלה מאחינו גם בימי החושך האלה (עי' במחברתו של ע. בירוביוס בשם: *Jüdische Musiker am Hofe von Mantuo von 1542—1628* ועוד נדבר ע"ז בפרטיות במקום אחר.
¹⁴) הוללותיו וזו להיות גם למשל בפי המקובלים, וכדברי בעל „פרפראות לחכמת“ על הכתוב בכל עת יהיו בגדיך לבנים: כהדרתנים שעושים דבר מלא לפני העם, שמעמירם

הנכבד מהכרחן, גם מהחון, היה „המגיד” או „הבעל-דרשן”, אשר לא ידע מנוח אף הוא וגם רגליו נשאוהו מעיר אל עיר וממקום אל מקום, למען השמיע קול מוסרו ותוכחתו באזני כל. כי כאשר מאסו או הרבנים במלאכה הזאת ורק לעתים רחוקות מאד השמיעו קול דבריהם באזני צאן מרעיתם, אם טוב תורה, או בהעמיקם עצה ברזי הקלה וסתר פנים שמו להם, ועל כן לא יכלו לשיית לב לדברים קטנים כאלה, הנה היתה המלאכה הזאת לנחלה רק להדרשנים האלה, אשר רובם אמנם היו אנשים רחוקים מדעת, ואשר בכל דבריהם השמיעו רק קול הבלי פלפוליהם וחלוקיהם טחית הפל וסרי מעם וקורי עכביש ארגו בכל מוצא פיהם, עד כי עוררו עליהם גם תלונת כל אלה אשר עוד לא צפן משכל לבם, ועל כן נתגו בקולם עליהם¹⁵). אך כל אלה לא השפילו כבודם בעיני ההמון הרב ועוד מתקו דברירם שבעתים לחכו, ובכל עת המה אזנו אליהם ובל מלקוש חכה אליהם, עד כי לא הפלה גם בין אלה אשר אך שוא אתם. רק מאז החלה „החסידות” להשתרר בארץ, גררה דרכיהם פתאם כגזית וחדל מהיות להם מאז אורח כמלפנים. כי „התורה האמורה” בפי „הצדיק” לא נתנה מקום עוד לזר להשמיע קולו אף הוא, ועל כן נמעטו ונצערו מאד, ורק זעיר שם וזעיר שם עוד ימצאו ידים להם בקרב הארץ. —

אך לא רק לאלה לבד שטה „החסידות” קציר להם, כי אם נטתה ידה הכבדה גם על שאר אנשי-הגולה, גם על אנשי המופת הנודעים או בעלי-השם וגם אותם נתשה ממקומם בעים רוחה וכבודם חלף עבר מאז כענן אף

בוס מלא על הראש והולך וחוגג ואינו נשפך וכו'. גם המגיד מדובנא יאהב להשתמש במה וכה כסשלו: כישראו הכלי זמר הלכו לפניו (לפני החתן) והכרחן מכה בחליל לפניהם ואומר: הבחור המופלג המפואר, שלשלת היוחסין פא"ם, מוליכים אנתנו אותו לבית רבו המפורסם וכו' (משלי יעקב). גם בעל ס' חיי מתר"ן מזכיר קילום כזה: והיו מזמרים שם: איין בחור איז דער, איין חתן איז דער וכו'. לא בכבוד גדול ידבר עליו, על הכרחן, הגאון בעל חות יאיר: ענין איש משתטה ומשחיק לבריות שמעמידן בפולין בסעודת חתונה וכו' וה"ל מושב לציים, כי אין זה שמתה רק הוללות וסכלות וכו'. כן גם בהויזעטענבוך (משנת 1542) „או איין כטוב דער אל מול כטובות טרייבן קאן, או יעקיל קרוב אונ' משה שטאפיל שטיין, דער שם איז גרוש דיא נשמה איז קליון ווען ער טרוינקן איז”. כי לא ראה האיש גם טובה בכל עמלו עז ועידו הפתגמים השונים עליו: „א ברחן מאכט דיא גאנצע שטוב פרייליך, אונ' אליין האָט ער אין דער היום צרות. דרױ מענשן אין דער וועלט זונגען פאר צרות, א חזן א בעטלער אונ' א מארשאלק” (דווישע שפריכוואָרטער מאת י"ב). על השם מארשאלק בעצמו כבר נתחבטו רבים. כן לפ"ד ברלינר הוא משלק, בעל משל, ולפ"ד גידעמאן הוא מורכב מן סר-שאלק, ומובנו בדרך היתול: הערר שאלק וכו'. ציור נחמד „מהכרחות”. עי' בס' השנתו של קליון 1843 בשם „דער פֿערוואַזשענע קאנטאָר” מאת ד"ר פֿראַנקאָלם, הנעתק גם לש"ע עי' הרמ"א ניצבורג ז"ל. —

¹⁵ „דרשנים אשר מקרוב באו, ספך בקרבם רוח עושים מעשה תעתועים חרודים חרודים בחריפות של הכל, מעלים הכל וקושרים נימא בנימא מדתי אל דחי עד מאה דחיות ותולים בשערה ומהסכים הקערה על פיה, כי דור התפוכות המה” (בעל זרע ברך). גם לפ"ד הגאון בעל חות יאיר, נדר הגאון מהר"ו קעכלין ב' גדרום כאלה: שלא לישב בסוד משחקים ושלא לשמוע בקול דרושים כאלה. כעין דוגמא קטנה, סדרשה כו וביא וואגענוייל בספרו Tela Ignae ככתבה ולשונה כשירא: „זאָ פֿראַג איך נאך רש"י נאך איין קשיא וכו' וואן מיר דיא קשיא וואלן סתריץ זיין, וואלן מיר מקדים זיין נאך איין גמרא וכו' ופֿריינן אויך איין קשיא איז וכו'. ואזן מי טקוראינו לא שמע כל אלה? —

הוא. כי בעקב המצוקות הרבות והעוני הנורא אשר שוררו אז בכל נאות-יעקב, בכל משכנות מחשכי הנתה האיומים עד מאד, מצאו להם הבלים רבים ידים בתוכם ואמונות תפלות וזרות הכו שורש בהם, כל הבליו הגוים מחוץ אשר נספחו עליהם, יחד עם הבליו-שוא מבית, אשר התנחלו מדור דור ואשר שתו נוספות להם בכל עת ¹⁶). ואף כי רמקו בכל אלה דרכיהם מדרכי שאר הגוים המתהוללים או באימים, כמוהם התהוללו אף הם במדוחי-הדמיון בלי כל גבול ובכל שוא ומקסם-בזב. כי אמונתם הצרופה היא אשר עצרה בעדם מעשות זאת, כי למרות כל המחשכים אשר סביב שתו לה, לא אספה נגותיה מהם גם אז, ולא כסתה עליהם כענן צלמות, ועל כן לא יכלו להפוך גם עליהם בלהות כאלה, לשרוף בירם לסיד קוסמים וקוסמות ולחולל ברוחם זרות ותהפוכות כהיוצרים עמל עלי חק, "בהולם פעם הקוסמים" (הנודע ¹⁷). תכלית תעתועי לב האדם, קצה גבול כל הויה וראש פסנת כל הבל ואכזריות לב ועוד כאלה רבות. אך גם הם לא נקו מהבלים רבים, מהשבעות וקמיעות וכל מעשי תעתועים, ויתהוללו ברוחות רעות, בדיבוקים וכל מלאכי משחית וכל שאר דברי תפל ורוח כאלה ¹⁸). ועל כן היה להם, "הבעל-שם" למשגב עוז ובו מצאו חפצם בכל עת. ועל כן יכלו גם אנשי מרמה וכחש למצוא ידים להם בתוכם ולחולל נפלאות אף הם. אך מאז החלו, "הצריקים" לעשות אותות ומופתים בארץ, בא בא הקץ גם להם. כי מי יכול להתחרות עם איתנים מוסדי עולם כאלה אשר ברוח פיהם יהפכו ארץ ומלוואה ומפניהם יחילו כל צבא השמים יחד עם כל מלאכי שחת, ולנסות לעשות כמעשיהם? ועל כן נתנה, "המשרה" הזאת מאז רק על שכמם לבד ורק על פיהם ישק כל ¹⁹).

¹⁶ כנודע השתמשו בעלי הסודות מהנוצרים בלחשים עבריים או ארמיים אשר לא ידעו פשרם, כן גם השתמשו בעלי הסודות מאחינו בלחשים לקוחים משפות הרוח להן, אשר חשבו כי ממקום קרוש יהלכו מאספ דעת איתם. הרחבנו הרברים ע"ז בפרטיות בספרנו, שפת יהודית שאכזריות וספרותה" הנכון לצאת לאור בקרוב, בדברנו שמה על, "הסעף" הזה בספרות, כי שם מקומם, כן גם במאמר מיוחד לזה בשם "הבליו-שוא", אשר יראה אור אף הוא באחד המאספים בקרב הימים, וע"כ נקצר פה.

¹⁷ הוא הספר הנודע בשם *Malleus Maleficarum* אשר ראה אור בראשונה בשנת 1489 בקולוניא ע"י האישי יעקב שפר ענגר, אשר שרף בידיו לסיד בזמן קצר ארבעים ושמונה מכשפות! כי נקבצו כעמיר גורנה כל ההבלים הרבים וההויות השונות מדרכי סופרי האילולים, כאשר אמנם ישום הוא בניהם — ואין קצה לתעתועיו. כל הוללות הדמיון הנורא יחד לתכלית משובתו, אשר תעוררנה כעת רק צחוק על שפתינו, אבל בעתות החושך אז הן היו למקור כל רע, לשפך נהרי נהלי דם ודמעה ולכל מצוקות אנוש עד אין קץ.

¹⁸ ענין הרוחות הנכנסות בגופות החיים וכו' הרב זה הוא מן המקובלות אשר אינן צריכות ראייה (נשמת היום לרמב"ם). על מעשה הרוח מניקלשפורג שהוציא המקובל הר"ם פראגער (בעל ס' ויקהל משה) בשנת תנ"ו, יש ספור מיוחד ע"ז גם בש"א, ור' וואל בע"ש הוציא הרוח לעיניו כל העם בפזונה בשנת תנ"ב (ראדקינסאן בהקדמתו לתולדות בעש"ט), ואך הבל ניגע להביא פה כל הרברים ע"ז, וע' בס' קנאת אמת לתר"י מיועם במאמרו, לקיטו פרחים" מה שאסף וקבץ ע"ז מכל גדולו עמנו בתקופות שונות.

¹⁹ להבדיל מבע"ש פשוט נוסף למיסד החסידות גם מלת טוב, בעש"ט, אך הקדושים" אחריו עובו גם את השם הזה, ואשר לבע"ש לפניו יקרא היום, רבי', והוא בלי ספק מעין האמור, רבי לא שנת' וכו'.

רק אחר לכר הוא אשר לא ננעה גם בו יד הזמן להפיצו, וגם רוח עריצים כרוח הצדיקים האלה לא עצר כח להשאיתו משרשיו — הוא השד כן. כי בהיות חיי המשפחה לברם לעונג עמנו ולמשושם או בקרב תבל, מאפס נוחם אחר אז, על כן התאמצו להביא את יוצאי חלצם במסורת ברית הנשואים עוד מנוער, והשד כן הוא אשר היה להם לאיש-הבינים. כי מלבד אשר לו נגלו הליכות כל המשפחות ונפשו ידעה מאד את אשר יכון להן, הנה נמל עליו לשים למישור גם את מעקשי הנדוניא, דבר אשר היה לו פעמים רבות גם לפוקה ולמכשול לב²⁰) ועל כן לא זכו דרכיו מאד ולא שמר לשונו גם מדרך שקר. אך מלבד שכרו הטוב אשר נתן לו בעמלו, הנה היתה בכל אלה גם מלאכתו לכבוד רב, עד כי גם רבים מאדירי תופשי התורה החרו החזיקו בה וגם להם היתה לחית ידם²¹). הגם כי ידים רבות אחרות הולוה מאד, הם האביונים הנודדים אשר ידעו כל הארץ כמעט, ועל כן הנקל היה גם להם למצוא חפץ ולחבר רחוקים וקרובים יחד גם באמרי פיהם וברוח שפזם.

כעוף נודד מקנו היה גם המלמד, אשר נדר עבר או אף הוא בארץ לבקש לחם לו, אך לא נחל כבוד אף הוא, כי אם שמו היה בכל עת לבו ולמלה בפיו כל. אם על היותו באמת מזור בדרכיו, ומפני "חרור" נסזר אור מעיניו ולא ידע ארחות עולם ודרך תבל ומלואה, ועל כן נחשב בעיני כל לאיש אין-בינות, או נחלתו היא זאת מאז, עוד מימי נודו ועניו, בהיותו לרוב זר ונכר בארץ, אחד פליטי פולוניה אשר מלט נפשו ארצה גרמניה ושמה מצא חית ידו "בהמלמדות", ושפתו הבלולה גם מעשיו הזורים שמו קיקלון עליו²²) — אם כה או כה הוא, הנה זר הרבר מאד בעינינו, כי איש כזה אשר במלאכתו ינחל כבוד בקרב שאר העמים, למנוד ראש הוא רק בקרב עמנו לכר, בקרב העם הזה אשר כל חיי רוחו בתורתו, ואשר אין כמעט אף אחד ממנו אשר לא ידע קרוא ספר, והוא יתן לשמצה את אלה אשר ילמדוהו דעת זאת! חידה היא ותהי לחידה. —

²⁰) כי ענין הנשואין כנודע לא היה בקרבנו רק לרבר קדוש לכר, כי אם גם לכרית כרותה בין שני הצדדים, אשר לא העלימו עיניהם גם ממצב החומרי, והוא היה בכל עת היסוד מוסר לזה, וכאשר יעיד ע"ז ענין הלכות זה, גם החופה אשר היתה לא בכיהכ"ג, כי אם במקום גלוי, וככל קנין והתקשרות בין הצדדים, וע"כ היה גם דבר הנדוניא תמיד לענין נכבד מאד, והדברים עתיקים.

²¹) כפי המסיפר על המהרי"ל ועוד. הגם כי הפתגמים השגורים בפיו העם על, השדכן" לא לכבוד רב המה, כן הפתגם: "א שדכן מוז זיין א ליגנער", גם: "א שדכן איז וויע א מיהל" וכו' (שפריכווארטער פֿין י' ב'). גם תרגומו של איש ידע ציד כירוע הוא — "שדכן" (לפי גירסת המתורגמן, הגם כי בעל ערוך השלם לא כן יחשוב).

²²) כמליצת בעל "נוהג כצאן יוסף": והיה המורה למלקות ואנחה למדינות עשה וכו'. כי שורש ה"מלמדות" לפי מוכנה הנהוג הוא מגרמניא, ע"ז יעיד השם אשר בו תחואר, היא מלת "קנעללען" או "קנעללער" הלכותה משפת אשכנז הנושנה (ע' גרינבוים ב, "החריסטוסמיא" שלו), וכבר נמצאה אצל ח"מי בחור בהקדמתו החרויות להעתקת ס' תהלים (1545). דרום ידע מלמדים די מיט דען יונגן קנעללען" וכו' כן גם בהם' "צאינה וראינה" עיד בהוצאות העתיקות שלו, "דרום איז קיין סטן ברכה אן דען קנעללען". ואך הנם יבקש מענדלוי השערות רחיקות בהוראת המלה הזאת, כי היא משפת אנגלית Knowledge (דעת), או ממלה האשכנזית הקרובה לה שהוראתה "פריגעלן, צאנקען" ועוד.

שוב מגורל הטלמד האומלל היה גורל בחורי-הישיבה, אשר אמנם נודעו עוד משנות המאות הקדומות, אשר בעוצם חשקם ללמוד השליכו נפשם או מנגד לעבור גם אל ארצות מרחקים, מקום מושב אדירי התורה או ואנשי השם לשמוע לקח מפיהם, ועל כן נכבדו בעיני כל. ואף כי נמצאו גם בתוכם אנשים רועי רוח ורודפי קדים, אשר עינם ולבם היו רק אל השלחן הערוך לפניהם ורק במרמה וערמה לבד עשו מעשיהם; אך היוכלו בכל אלה לערוך דמות אל המון הבורים האחרים כגולם, אל התלמידים הנודדים הנודעים בקרב שאר העמים (פאהרענדע שילער), אשר היו או למפגע לכל הארץ ואין דבר רע ובליעל אשר לא התמכרו אליו? — כי בקרב כל הנודדים האלה מאחינו לא נמצאו או גם תלמידי האומנים ובעלי מלאכת יד כבקרב שאר העמים, הנה מלבד אשר נעדרו ממנו חברות אומנים מיוחדים (צינפמע), אשר שמו לחק לצעירותיהן לנוע ולעבור בארץ, לא יכלו צעירינו מצוא גם חפץ בזה. כי כהיות או הכבוד והתפארת בקרבנו רק להופשי התורה לבד, על כן לא רבים הם אשר השפילו נפשם לאחוז במלאכה ידם, ואלה אשר החרו ההזיקו בה, מצאו די ספק גם על אדמתם, מאפס הזחרות אדם, ועל כן לא נוסל גם עליהם להרחיק נדוד²³).

לאיש מצליח בדרבו אף לנכבד בעיני כל נחשב „בעל המחבר“, אשר מלבד עטרת תפארת ההסכמות לראשו, אשר סביב שתו לספרו „גאוני הארץ“, אם בחמלתם עליו, או רק על חפצם לבד לחלץ מצרה נפשם²⁴, הנה מצא מסלות לו גם לכיס האנשים והזול והב ממנו, „בחתמם“ בידם על

²³ כן יושר בשיר קדום בש"א בשם „איון סין גינא געטליך אונ וועלטליך ליד“: „מיר האבען קיין ערב לאנדה, אונ' וויניג האנט ווערקש לויט, מיר ריזין אין אלי לאנדה, אונ' האנדלין אויף ווייט אונ כרייט“. כי ככ"ו לא גדל כ"כ בויון המלאכה והאומניות בדורות הקדומים, ע"ז יעידו ציוני המצבות העתיקות בביה"ק בפראג, וביחוד ימשכו שמה עליהם עין הרברים על כלי-הזמר, המפיקים אף הם כבוד רב: „פה נטמן צנצנת המן הוקר וכו' אחר מכת הבלי ומרים וכו' היקר כמר אכרם כלי-זמר“. „הגעלה כהר"ר רוד, רוד היה המנגן בכל מיני שירים וכו', לכן, על פטירתו דאכה עינינו וכו', (במ"ע של ל. גיגר שנה ה' במאמרו של מי סאפער). על תלמידי הישיבות בדורות קדומים ע"י אצל גידעמאן בספרו הג"ל. גם ברור מאוחר עוד יתאר אחד אדירי התורה את מצבם כרגש רב גם כיגון לב: „עיני עוללה לנפשי מבני עירי וארץ מולדתי, אשר באים הנה במרחק רב ב' מאות פרסאות, געלם בלחה ורגלם בצקה, ללמוד תורה, וילכו בלא כח מרחק רב כאילים לא מצאו מרעה וכו' (יערות דבש חלק ג') גם כפי משוררנו הנודע אשר הקדיש להם שירו היקר: „עמדי נא על דרכי מיר, אייסישעך וכו' דברים אשר ירהיבו עוז וכבוד בנפש קוראיהם.

²⁴ על הענין הרע הזה בההסכמות כבר התעוררו רבים, אך לא הועילו דבריהם, כי נתנו „הגאונים“ הסכמותיהם לכל דורש וטבקש לבלי הפלות כיניהם, ולרוב גם מבלי דעת דבר מהספר אשר הפליאו תהלתו ותהלת מחברו, רק מפני דאוקי גברא וכו'. אחד המסכמים האלה היה כנודע גם הגאון ר' אבלי מווילנא, אשר תסופר עליו הלצה נחמדה כזו. כי אחד „המוסכמים“ שלו, אבי שתי בנות שהגיעו לפרקן, אבד את מכתב הסכמתו בבית מרוח כשתותו שכור שמה, והכתב הושב לידי הגאון ע"י האנשים אשר מצאוהו ואשר ספרו לו כל זאת כטו פיהם. וכבואו מכהרת היום אחרי סור יינו מעליו, לבקש כתב אחד תחת הכתב הנאבד, פנה אליו פתאם הגאון בשאלתו להגיד לו: הן לפי הנודע היה נח הנוטע כרם בראשונה, ומדוע נקרא בשם שכור רק את לט, כשכורו של לט? אבל מעם הרבר זה הוא, כי לנח לא היו בנות כוגרות וע"כ יכול לשתות שכור כחפצו, אבל את לט

ספרו, עד כי כמעט כל המין הספרים או ראו אור רק בדרך כזה. ועל כן לא יפלא בעינינו הרבר, אם רובם מלאו גם הכל רב ורעות רוח. כי רק בכשרון בעליהם לבד לפשוט יד ולבקש, היה תלוי או גורל הספרים האלה, אם לראות אור אם אין. ועל כן נמצאו גם בתוכם כה וכה חרשי משחית אשר אך בחלקות שנתו להם.

כמוהו היה גם מוכר הספרים הנודע, אשר נדד עבר, ואז אף הוא מעיר אל עיר בעגלתו העמוסה ספרים רבים ושונים משא לעיפה ובסוסו דל הכשר, אשר מצא לו מרעה תמיד בחצר בית ה' ואשר היה למושׁש לב בני הנעורים בצחקם בו. אך למרות תעתועיו אף הוא, הנה היה לנו גם לפליטה גדולה, כי רק על ידו לבד מצאו או ספרים רבים מזלכים להם בארץ, בהיות אז רק הוא לברו המוציא והמביא ורק בידיו נתן הכל. —

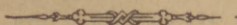
כי מלבד כל המון העוברים והנודדים האלה, קרואי-שם, נמצאו עוד גם אנשים רבים זולתם, אשר נדו נעו אז אף הם ואשר נשאו גם עיניהם אל צרור הכסף אשר ביד אחיהם, בסובבם אותם גם בכחש. — מי לא ידע זאת? כל אלה „הנשרפים“ ובעלי תשובה, עורכי גלות ועולים אל א"י, שרדי"ם ושאר אנשי קדם הדוברים עברית בהברה ספרדית, מבקשי נדבות שינות, לפדיון שבויים, לבנין בתי כנסיות ולכל שאר צרכי צבור, נמלטים משמד וגרי צדק²⁵, מי שנכנסה בו רוח רעה או בעל דיבוק, מי שחלם חלום שלא יוציא שנתו, גם רצוצי משפט ונגועי בלבולים, בעלי פליטה ויורדים מנכסיהם²⁶,

הן נוכל לשאול: אהה, אשר שתי בנות בוגרות לך שהגיעו לפרקן, איך תתגולל גם אהה כשכור בקיאיך?

²⁵ הגר-צדק אמנם היה דבר רחוק כמציאות, אם מפני גודל הסכנה, או גם מפני הרחקת היהדות בכלל מעשות נפשות. ועל כן אין זכר כמעט להם בהספרות, מלבד איזה ספורים ואגרות בודדות ע"ז, וכהאגדה על הנסיך פאטאָצקי, על הגר צדק ר' יוסף (בשם אהבת גרים, איינע געשיכטע דעם ניקאלייער גר-צדק) ועוד איזה דברים.

²⁶ מעלת העושר לא הדלה בכל עת, וגם בעתות החושך כבר התאוננו עליה רבים כמרירות: „ספו תמו העבודות הזרות אשר היו בימי קדם כחכה ולבנה וכו' וחדשים מקרוב או עבודת הכסף והזהב“ (ס' החיים לאחי המהר"ל מפראג). גם יש מאמר הלצי מיוחד ע"ז בשי"א בשם „געלד אויט קיין געלד“: (משנת הצ"ג בלי הוראת מקום הדפוס) „געלד מאכט כירדליך, קיין געלד מאכט לירדליך, געלד מאכט פֿערשטאנד, קיין געלד לויטר שאנד, געלד מאכט איין לויטרן קאָפּ, קיין געלד מאכט איין אָרמין טראַפּ“ וכו'. כן גם הפתגמים ע"ז השגורים כפי העם: „ווער עש האט דיא מטבעה, האט אויך די רעה, פֿאר געלד האט מען דיא אונ יענע וועלט, געלד איז איין עבודה זרה, אבער אז עש איז ניט דא איז א גרויש צרה“ (שפריכוואַרטער פֿון ר"ב). אף השמות אשר הם נקראו אנשי העושר הן יורו ע"ז למדי, כמו השם גביר, נהיף, קצין, אדיר, וע"כ עורר גם חמלה היורד מנכסיו, כי לא מצאו בכ"ז גם העניים „המיוחסים“ האלה הפצם בכל עת, נוכל ראות מהתלונות השונות ע"ז, וכתלונת המשורר גומפלן הנודע בשיר לעגו לבני רינום (גיגר, מלוא אהבים): „מיס על רזע יותן, פולין ושאר קטניות, מרק יוסף, שנית בקררה הגדולה, הוא עומד בין הדסים אשר בטצולה, ורעינים כסיר סובבים, ישאו נהרות רבים“ וכו'. כן גם בשיר מהתלות ישן בשי"א: מיר אָרמי מוון קלאַגין, וואס אויפֿקומט אין עולם, וואס דאָ איז געשעהן אין באטבערנער לאַנד, וואו דיא פרנסיס אָן טון דעם אָרמין גרויש שאַנד“ וכו' (מקובץ שירים כ"ב באוקספורד, הוצאת ס' ראָזענבערג).

שתדלנים ושאר אנשי מעשה העוסקים בצרכי צבור, מתקני עגונות, אנשים שנשתטמו נשיותם⁽²⁷⁾, משולחי ישיבות ושאר משולחים לנפשם, הלמידים חכמים ששכחו תלמודם, בעל צרת הבת ושאר כל צרה אשר לא תבוא, אשר כלם יחד נשאו עיניהם או אל חסדי אחיהם ואליהם יחלה נפשם, אף כלם יחד לא נקו מאנשי און בהוכם, אשר לבשו אדרת שער אך למען כחש. אך מי יוכל בכל אלה לנמות קו עליהם כעל הנוכלים הנודעים האלה, אשר אך אפס קציהם קראנו למעלה בשמות, ולהניעם יחד אתם בכברה אחת? אמנם לא נשים שקר בנפשנו להרחיק בפנינו כל עון ממנו ולהלבין כשלא את כל חטאי עמנו, ולחשוב את כלנו רק לנאמני רוח בארץ וישרי לב לבד, אך זאת הן נוכל להודיע נאמנה, כי גם אלה הרעים מקרבנו אשר נמו ארחות עקלקלות, לא הרחיקו בכל זאת לבת מעולם בדרכם הרע כהמרעים אשר בקרב שאר עמי הארץ הקדמונים ולא העמיסו גם על נפשם מעולם כובד חטאה כמוהם. ישראל אעפ"י שחטא ישראל הוא—הוא פתגם ישן נישן ועמוק עמוק הוא מאד...

מעות לתקון:

בראשית המאמר הזה צד 52, שורה 4 מלמטה ה' הגאון בעל „פנים מאירות“ צ"ל הגאון בעל „פנים מסבירות“.

⁽²⁷⁾ כי עליו היה לאסוף מאה חתימות מהרבנים לכטל החרד"ג. — לפי הערך שנתן להחלומות גם בההלכה, עד כי התענו על חלום רע גם בשבת (הרמב"ם ה' תענית), לא דבר רחוק הוא, אם אחזו על ידו גם במטה גולה ואם הפיל אימה ופחד.

הרופאים העברים במדינות מלרוי-וולכיא

(Anuar p. Jsraeliti)

מאת ד"ר א. שווארצפילד

(נשלח לנו ע"י ה' מ"ב ש"ן).

במאמרי זה לא אתאמר לכתוב מאמר-מדרש ערוך בכל ולא לשום כה נגד הקוראים את הולדות הרופאים, אשר אזכירם, ברחבה, אף לא אשא נפשי להעביר לפני הקוראים את כל הרופאים העברים אשר היתה ידם את המושלים בדברי המדינות ואת עם הארץ לכל פנותיו בהליכות החברה, או אשר היה להם יד ושם בקרב אחיהם במדינות ההן. אנכי בהחלה היה עם לכבי לכתוב את דברי ימי הרופא פֶּוֹנְסֵיקָא (Fonseca) לברו, בגלל הסבות אשר אשים אותן לפני הקורא בהגיעי עדי, ולרגל מלאכתי שבתי לקרא את הספר הנבחר אשר כתב החכם כרמולי על אודות הרופאים העברים. או פנה לבי טאליו להגות בכל חבל הרופאים העברים לדורותם אשר נודע שמם ופעלם לא רק במחנה היהודים והיהדות לברם, כי גם בכל תושיה ובכל מעשה ובשרון מעל לגבול ישראל.

גם הנה בארצנו מאז נוסדה האגודה ההיסטורית „יוליאוס באראש“ לדדוש ולחקור כל צפון בדברי ימי היהודים, נגלו ונחפשו מטמונים כתבים ותעודות מימי קדם על אדות דברי ימי היהודים ברומניא, אף כי עוד לא רב החומר הנמצא והנגלה עד כה, ולו שקדו חברה העוורים על מלאכתם לעשותה ביד חרוצים, כי עתה מצאנו שלל רב יתר מאד. אך מעט החומר אשר נאסף ויצא לאור בידם היה לי לעזר בשומי נוספות על אשר נודע לי מאד להגלי חקירותי ודרישותי אני, ובכן יכלתי לגשת אל המלאכה אשר לפני לעשות אותה, וזה כל חפצי בה: להתוודע תוים וציונים אחרים על אדות הרופאים העברים אשר היו ברומניא עד אחרית המאה ה"ח לספה"נ ואשר עשו להם שם במלאכתם, או במשלם אשר משלו ברוח מושלי הארץ ובתתם את רוחם בהליכות המדינה.

* * *

גלוי הדבר ונודע לרבים כי היהודים העשוקים והרצוצים בימי הבינים התרוממו מתוך המשכנות המגואלים והנמאסים אשר כלאום שם אויביהם לחבק אשפתות, מתוך השנאה המועקה והלחץ אשר לחצום שם צריהם ובוזיהם אשר הרחיקים מעליהם לשיתם עם בהמת שדה ורמש הארמה; כל התלאות הנוראות וכל משברי תהום רבה אשר עברו על ראשם, לא דכאו רוחם ולא הפילו אוד פניהם ולא עצרו אותם מתת חילם לדעה והשכל, להיותם למופת ללוחציהם

ולבתיהם בלבם הער וברוחם האמיץ ובעבודתם המיד על שרה החכמה והדעת, אשר לא נראה ולא נשמע כזאת בדברי ימי עם ועם תחת השמים. גם כי דוד דפי כח ואין אונים, רצוצי משפט ואין מעמר, הקימו היהודים במסגרותיהם הצרים והאפלים בכל דור ודור המון אנשי שם, חוקרים רחבי לב, חכמי השבונה, יודעי חקות השמים והארץ, רופאים, חכמים בכל חכמת אנוש וחקר אלה, גם חכמי העתים העומדים ראשונה בחכמה הזאת, אשר נתנו כבוד וגודל לעמם עד להפליא, והמראה הגדול והנהדר הזה המריץ את אחד מחכמי העמים להגיד קבל עם כי „היהודים היו ויהיו העם הנפלא בכל העמים, ולו באמין בי עיני ד' בהליכות עולם, כי עתה עלינו לקרא את היהודים העם אשר בחד ד' מכל העמים“ (*).

וגם אמנה מעת הזרותם בגוים היו המה המוציאים והמביאים כל דבר חכמה בינה מגוי אל גוי מדור לדור ומארץ לארץ. הם הפיצו אור השכל וידוע להם הדריבו את העמים בדרך העולה למעלה למשכיל, בהקיטם מבגרים מעצתיים אשר אין ערוך אליהם, חכמי לשון נקובי ראשית, או עושי ספרים רבי ערך, בעת אשר החשך כסה ארץ וכל העמים נבערו ויכסלו עד אפס מקום להשכלה. גרים נחשבו בארצות מכותיהם ומולדותיהם, משפטי אורחים ומשפטי אדם היו עצורים להם, ובכל זאת היו ררושים למלכים למושלי הארץ ולשריהם הידשבים ראשונה במלכות ויהי להם בניהם ובחצרותיהם יד ושם, ויצליחו לדמות, בידם או ביד אחרים, בגלוי או בסתר, את הליכות הארץ אשר נחשבו לה לבנים זרים, לכל אשר יחפצו. ובין כל אלה התנוסס כאבן נור הרופא היהודי ולו היה יתר שאת ויתר עז על פני כל אנשי המעלה ואנשי השם.

הרופא היהודי, בן עם ממושך ומורט, הנצב כמטרה לחץ לשון ולנשק ברזל, עם המובל כצאן למבח ביד קנאים בוערים חרשי משחית, השכיל להכבד על פני כל, להדוף מפניו את רגשי השנאה וקנאת הדת אשר כלב אויבי עמו, להתנחל כבוד ויקר מאת עושקי אָחיו, להפוך לבנם אליו לשאת פניו ולראותו, בבואו לפדות גויות מתחלואים ומות, כראות פני דכהן פודה נפשו. הכהנים והאצילים, השרים רבי המלוכה וגם המלכים מושלי ארץ פתחו להם דלתיהם ויבחתו ויקרבו ויאמינו בהם אמונה אומן ויפקירו בידם נפשם וחיהם. ובן עוני דמה, בן עם עני ומתעב גוי, ידע להלך נגד החיים ולהפיק רצון מכל ברוחו העדינה, ברעתו הרבה, בהשליכו את נפשו מנגד, באהבה ובאמונתו למושלים ולכהנים אשר חקקו עליו ועל עמו חקקי עמל ואון ואכזריות רשע וירמסוהו ברזל גאזה זכוו. בגלל הרופא היהודי ואמונתו והשליכו את נפשו מנגד, ובגלל היות פעמים רבות חיי המושלים ועתותיהם וגורל הארצות ויושביהן בידו, תמס הלכו ברוב הימים אמונת שוא ותפל על היהודים, והעמים החלו להוקיר ולחשוב את דוח העם הזה וכשרונו לפיהו, עד יבקע כשחר לנו אור ימים טובים, ימי שלום ומנוחה ומשפטי אדם בארצות ענינו ומרודנו.

בכל דברי ימי היהודים ודברי ימי העמים מדובר נכבדות ברופאים העברים, אשר השכילו להתגדל על כל בחכמתם וככשרונם ולשום למלאכת

ירם שם בחכמות. הרופאים האלה לא בקשו למצא דברי חפץ לנפשם ולבתם, ובגדולהם ורום מצבם בקשו תמיד תואנה לדבר טובות על אחיהם ועמם, להציל להם מרעתם ולהשיב את המחשבות הרעות והחקים הרעים אשר חקקו עליהם. הכתבים והתעודות המעטים אשר נגלו עד כה על אדות הרופאים העברים אשר היו בשתי המדינות מאלדוויא-ואלכיא, לא יתנו אותנו להגיד דבר ברור על דבר ערכם ומעשה תקפם בהליכות המדינה ובחיי החברה; אך ערך הרופאים חבריהם בארצות האחרות אשר על הגבול מסביב, היה רב ונכבד מאד, כפי אשר לא נשגה בשפטנו כי אכן היתה כזאת גם במדינות רומניא. בארצות רוסיא ופולין, תהריא, תוגרמה ויון היו רופאים עברים מהוללים בקרב שנות מאות, אשר עשו להם שם לא רק בחכמה הרפואה לכה. כי גם בדעת העתים ודברי המדינות, ולבנו לא יתנו לחשוב כי לא עברה פעולתם לעתים ברב או כמעט על מדינות רומניא ועל הליכותיהן ועל מושליהן, אף כי אחרי אשר האצילים הרומנים שנכליהם ובתחבולותיהם אשר חבלו בכל עת תמיד בחצרות המלכים שכניהם נתנו לפניהם ענין רב לענות בו. הרבר הזה אשר הגה לבי מאז החלותי לדרוש ולחקור בדברי ימי היהודים ברומניא, ילך הלוך והתברר הלוך ואור על פי הידיעות המעטות הנמצאות בידנו כעת, ונכון הדבר בעיני כי כאשר ירבו לחקור ולדרוש, כן נוסף למצא גם הלום כי יד הרופאים העברים היתה בהליכות המדינות בימים עברו, או למצער כי הרופאים העברים אשר במדינות האלה היו גדולים בעיני המושלים וראשי עם הארץ.

* * *

בחלות שמעפאן הגדול נסיך מלדוויא את חליו אשר ימות בו וידרוש ברופאים, שלח לקרא גם לרופא עברי אשר ישב בחצר המושל והיה רופאו ויועצו (*). הדבר הזה יראנו לדעת עד מה היו הרופאים העברים מכובדים ודרושים בראשית המאה הט"ז גם בארצות אשר סביבות מאלדוויא גם בארץ הזאת.

רופא עברי אחר, אשר לא נודע לנו בשם עד כה, היה רב העלילה בחצר מלכות השולטן עד אשר מצאה ידו לסכב פני הדבר להושיב את הנסיך אהרן על כסא מלדוויא (1891). הוא היה רופא מהולל, חכם מחוכם ויודע מבין לצאת ולבא באנשים, וימצא חן בעיני סינן-פחה היושב ראשונה במלכות תוגרמה ויקחהו אחר כבוד וישימהו לו לרופא. ויפן הנסיך אהרן אליו ויבקשהו להיותו ידו עמו להסב אליו את כסא מלכות מאלדוויא, ויעהר לו הרופא ויהן לו ידים לבא אל בית סינן-פחה וימ את לבבו אליו וימציא אליו את האות לבן את הכסא אשר שאל. אך עוד מעט בא הנסיך אהרן עם מיכאל הגבור ועם מושל זיבנבורגן כבירית על תוגרמה, ותקות הרופא העברי נכזבה; גם לאיש חסדו זה השיב רעה תחת טובה, והידורי ראה גם הלום כי לא כעל גמולות ישלם לו וכי הכרת טובה לא תשב יחד עם הנסיכים לכסא. סינן-פחה אסף את חילו למלחמה ויחן בבלגרד, והרופא היהודי הלך למאלדוויא לדרוש מאת

(*) Tocilescu, דברי ימי רומניא, בוקרשט 1886, דף 166.

הנסיך אהרן ארבעת אלפים שקל אשר אמר לתת לו חלף עמלו; ויהי הנקל בעיני הנסיך לבלתי הקים את מוצא שפתיו, ויקח אוהו שבי וישלחהו אחרי כן כאחד האסורים אל זיגיסמונד נסיך זיבנבורגן אשר היה אז איש ריב לתוגרמה גם הוא¹).

לנסיך וואסילי לופו מושל מאלדוויא (1654—1634) היה רופא עברי, ד"ר כהן, הוא היה, לפי המקורים הנודעים לנו עד כה, הרופא העברי הראשון בבית נסיך רומני. ובגלל היותו רופא לנפשות בית הנסיך הזה, היה איש מכובד ונשוא פנים וכתו גדול בבית המלכות, וגם בשער מלך תוגרמה בקונסטנטינופול היה לו יד ושם. בכחו ובחכמתו הצליח להקים את הממשלה ביד וואסילי לופו ולהכינו על כסאו על אף אויביו ונכליהם אשר נכלו לו בשער השולטן להדיחו משאתו, עד כי לא היה לו עוד חפץ בעזרת ממשלת ויניצאה. הרופא הזה היה גם חכם מהיר בדברי העתים והמדינות ואיש אמונים בשער המלכות בקונסטנטינופול, ומלכות השולטן נתנה בידו חליפות מכתבים בדברי המדינות להביא אותם מאלדוויא. המכתבים היו על דבר מלכות שוועדן אשר התחברה אז עם רוסיא להלחם בתוגרמה; גם ממשלה ויניצאה פנתה אליו ותשחררו להודיעה פעם כפעם את הנעשה בדברי הימים והמדינות². הנה בזה זכרונות המעשים ההם כתומם:

I.

Dispacci Constantinopoli 1656, filza 139.

Serenissimo Prencipe,

<p>נסך אדיר ונאור, דברתי עם בן הנסיך ראדו דברי שלום ואמת ואעש עמו חוה, ויאמר להמציא לי עזרת מאינאמי אשר ידו תכון עמי בעבודת הריפובליק הנהדרה, לבעבור יהיה לבו שלם עמנו באשר רבים אוהביו בקרב סריסי המלך, ולמען שים קץ פעם אחת לדרכיו מקרם אשר זה משפטו לשית בחלקות, ובגלל הדבר הזה יחשבו הכל כי נקעה נפשו גם הוא משעות עוד בענין הזה, אחרי רואו כי יד התוגרמים תכון עם פיאצא די מלוואויא, נסיך מאלדוויא בא הנה לו היה בידו די כסף להשביע רוחב נפש האנשים אשר</p>	<p>Col figliolo del Prencipe Radulo, che mi offeri l'aiuto di Mainottial servitio della serenissima Repubblica ho passato ufficio in termini assai generali col riguardo di conservar il suo affetto havendo molte confidenze in seraglio, ma di tagliar all'incontro il filo totalmente alle passate sue insinuationi, come pur feci da principio, tale supponendo la pubblica intentione, anch'esso è raffreddato assai in quella impresa, dopoche ha veduto sostenersi per Turchi la Piazza di Malvasia. Verrebbe il Principato di Moldavia, ma non ha denaro per sa tiar l'ingordigia di chi glielo può conferire L'hebreu</p>
--	--

¹ Hurmuzachi זכרונות דברי הימים III, דף 228 ומאמרי "הג היהודים בימי מיכאל הגבור נסיך וואלכיא ואהרן נסיך מאלדוויא" בספר השנתי IX Annar. p. Israeliti. דף 82.

² Hurmuzachi V, דף 27, 70—69.

יוכל לבא לפניהם במנחה...
היהודי כהן... המיתי
את לבו לאחור כאשר יכשר,
הוא בוחר לעבוד עבודת
אחרים, וגם הואיל להודיעני
הדשות מאשר נעשו; ואחת
מהנה לא אחריש מהודיע,
כי רבה ונכבדה היא וגם
כפי האויבים נשמע דברה,
היא הקריאה אשר קראו
נסיכי זיבנברגן ומאלדווא
לבית מלכות השלטן
ומשלוח הספרים ביד
כהן על אדות מלאכות
ציר שוועדן אל
המושל הגדול
(השולטן) למען הקם
ברית שלום ולהסיר כל
דברי ריבות וקנאת מלחמה,
ועוד דברים אחרים. ומאת
הדבר הזה הוצאות לכל
המעשה אשר יעשה, הוא
מתראה כאיש כושח אשר
כל הנעשה בפולין לא יגע
עד לבו, כמו לו הפר את
בריתו כלה עם מלכות
הוגרמה. אך הדבר אשר
יוסיף להפליא את השומע
יאשר כמעט לא יאמן כי
יסופר, הוא כי השוועדים
הולכים הלך וחוק וגם ברית
בינם ובין הרוסים, ונגד
פני הוגרמה סחתה קרובה,

Coen l'ho riddotto a conoscer la con-
venienza, si contenta star alla conditione degl'altri,
e favorirmi ancora colla comunicazione di qualche
notitia, fra queste una non devo tacere, ch'è
essenziale, confermata da ricontri del novo invito
fatto alla Porta dal Principe di Transilvania di
concerto con quello di Moldavia dove esso Coen
tiene corrispondenza della spedizione d'Ambascia-
tore Svedese al Gran Signore per stabilir l'amici-
ticia rimover le gelosic di quell'armi et accordar
qualche cosa ancora. Qui peudono tuttavia le rissol-
utioni, nell'apparenza al sicuro si mostra non
curare quei progressi nella Polonia, come se
dall'Imperio Ottomano fossero totalmente disgiunti,
ma quello, che accresce la maraviglia, et ha quasi
dell'incredibile è, che avanzati Svedesi tant'oltre
uniti con Moscoviti potendo Turchi tenere la sopra-
venienza di gravissimi danni; non han però fatta
imaginabile diligenza nell' assicurar le frontiere,
o con espeditione di qualche militia, o con far
assister alcun incomodo e spesa; ad ogni modo
tutto lascian correr questi Ministri con apparenza
di gran trascu ragine o di soverchia confidenza
in se stessi.

Pera di Constantinopoli 28 Febbraro 1656

Di vostra serenità

Humillissimo Devotissimo Servitore

Giovanni Battista Ballarino.

ובכל זאת ההוגרמים אינם מתאמצים לשלוח צבאותיהם לשקוד ולשמור את גבולות
ארצם, או לפרוץ עליהם פרץ ולהוציא כסף רב להתחזק ולהכין לקראת הבאות,
השרים חובקים את ידיהם ולא ישימו לב לכל הנעשה ודמיונם כעצלים ורפי ידים
או כשאננים הבוטחים יתר על חילם וכחם כי רב.

II.

Dispacci Constantinopoli 1660 filza 144.

נסך אדר ונאור,

Serenissimo Prencipe,

בן הנסך ניקא השב
לארצו וואלכיא שומר חקן
לשלוח מאה וחמשים כים
אשר עליו לתת על פי
דברו אשר דבר. וואסילי
לופו שת בחלקות לשר
היושב ראשונה במלכות
הוגרמה וימצא חן בעיניו
וירבה להטיב עמו וינשארו
ויכבדו כמאד מאד. כשרי
השולמן הראשונים הוא
רובב על סיסו ברחובות
העיר ברוב פאר והמון
עבדים עומרים עליו; והמון
אנשים שונים למיניהם לכבוד
ולגודל שוקדים על דלתותיו
תמיד, והם מתחרים איש
את אחיו לעטרהו ששון ויקר
ולשים קטורה באפו, כפי
אשר נדברו בו בראשונה
לרעה. הוהב יכין הכל
ויפתח לפניו כל דלתים,
ורכוש רב יכזור
ברוח נדיבה בעד כל
הטובים בעיניו,
בחיריו באי ביתו,
יותר בעד הדוקטור
כהן רופאו, ובעד
דברי הברית אשר
קמו בידו בינו ובין

Il figlio di Ghica partito per il suo Principato di Valachia tien ordine di mandar 150 borse da lui dovute in conformità delle promesse fatte. Lupulo insinuatosi nella gratia del Visir a segni non ordinary, va ricevendo anco in soliti honori. Cavalca per la Città con maggior pompa, e corteggio quasi delli stessi principali Ministri del Gran Signore. La sua Casa e frequentata da tutti gl'ordini di persone, che a gara le contribuiscono incensi si come prima lo maledicevano. Il suo orole apre la strada a cose grandi. Spende tuttavia con grande generosità per quello son andato penetraudo da più intimi di sua Casa, particolarmente dal Dotor Coen suo medico e per gl'ufficy passate da lui col Chiaia del Visir suo confidentissimo lo trovo assai mal affetto alla Serenissima Republica, e sprezzante parlando con imoderata libertà da me dissimulata perche la congiuntura non serva a far di più. Offerisce 20 mille reali del proprio denaro per ottener licenza di riedificar le Chiese Greche distrutte del passato incendio. Le viene data qualche intentione di restar consolato; suo figlio nel Principato di Moldavia commette molte sceleraggini, et violenze da quei popoli malamente tolarate, onde apertamente reclamano;

משנה היוזיר הנאמן בכל אשר לו. על הרפובליק הנתררה רעות
במגוריו בקרבו וגם כי ידבר בשאט נפש בתהגלות לבו, כי אין חפץ לו עוד
לבחר לשון ערומים למען התכחש לנו. הוא אומר לתת עשרים אלף שקל זהב
מכספו למען ישליטוהו המלך לשוב לבנות את בתי ההפלה לאורתודוכסים אשר החריבה
אוהם האש לפנים, וגם נתון נתנו תקוה ונחומים בלבנו על זאת. ובנו היושב
במדינת מאלרויא עושה מעשים אשר לא יעשו, מעשה חמס ושוד, עם בני

speravo con questo Vassello poter mandar il conto denaro trasmesso qui dall'Eccellenze vostre sin sotto li 14 Maggio caduto, ma perchè l'esborso della seconda partita di 5 mille reali non viene a maturare che a 27 del venturo, convengo aspettar la consegna del denaro per farne le divise necessarie distribuzioni, e portar poi di tutt' a Vostra Serenità humilissima notizia.

Pera di Constantinopoli 3 Gennaio 1660

Di vostre serenità

Humilissimo devotissimo Servitore

Giovanni Battista Ballerino.

העמים אשר אין שומע להם ולא נושא פנים בדרשם משפט. קייתי כי אוכל לשלוח באניה הזאת את פקודי הכסף אשר שלח הדר כבודך הנה עד יום הארבעה עשר לחדש מאי שנה זאת, אך יען אשר השלומים ממכסת הכסף השני חמשת אלפים שקלים לא יגיע מועדם עד יום השבעה ועשרים לחדש הבא, ע"ב אמרתי אחכה נא עד מועד החתימה לכסף ההוא לחלק

את המניות כמשפט ולהודיע אחרי כן לכבוד אדוני את כל הנעשה.

אין ספק בעינינו כי לא אלה לבדן היו פעולות הרופא כהן; כי התאמץ להטות את לב הנסוך ואצילי הארץ לטוב על אחיו היהודים, אף עמלו עמל לו להמציא להם ריוח והנחה, וזה לנו האות, כי הראו היהודים, יחד עם עם הארץ, אותות אהבתם ונחומיהם לנסיכם וואסילי לופו בעת צרתו⁽¹⁾, ואף גם זאת נראה לנו כי פעולת הרופא ורוחו השאירה אחריה ברכה ליהודים באספת החקים אשר נעשו בימים ההם.

באחד ממאמרי⁽²⁾ הפליתי חק אחד מאספת החקים אשר לוואסילי לופו שכולו אומר כבוד לעושהו, יען היותו מלא רוח משפט וחנינה ליהודים אשר לא כרוח העתים ההן. החת אשר באספת החקים למתי בסרב (Matei Basarab) אשר היה מושל בוואלכיא בימיו, כתוב מפורש: "... ואשר יררוש ברופאיהם (של היהודים) או אשר ירחץ עמם, יחרם מתוך הקהל"; — כתוב בחקי וואסילי לופו לאמר: „כל אשר יאמר הרופא, על כל פצע, נאמין בו גם אם לא ישבע שבועה, ואם יהיה הרופא איש יהודי או בן אמונה אחרת, או תגדל אמונתנו בו יותר". למראה עינינו נשפוט כי החק הזה מוצא מרוח משפט ומישרים אשר בלב המושל או מכלתי יכולת העם להתרפא בלעדי רופאים עברים בימים ההם, אך אל נכון היתה כוזה גם יד רופא נפש הנסוך.

צר לנו כי לא נודע שם העצם אשר להרופא כהן, כי אז היה לאל ידנו לכונן לחקר מולדתו לבית אבותיו ולבא עד חכונתה; ואולם אדמה כי לא נוציא משפט מעוקל באמרנו כי אכן התילד גם הוא על המשפחה הנודעת למשגב בשם הזה, אשר יצאו ממנה קהל רבנים ורופאים רבים, האחד גדול מחברו, להיות למאורות בקהלות תוגרמה, פולין, תהריא ואשכנז. אבי המשפחה

(1) מסעי פויל די אלעפא כמאלדוויא באוצר דברי הימים, I חלק שני דף 81.

(2) כמאמרי היהודים כמאלדוויא לפי חקי קאליסאך בספר השנתי Anuar p.

הזאת היה אליעזר כהן, יליד צפת, אשר יצא אחרי כן לשבת בפולין, ואחד מבניו, רב ורופא ושמו משה, גם וימלט על נפשו בימי מרד התתרום והקזקים בשנת 1648¹). בכל אופן היה אל נכון תלמיד הרופא המחולל של מה קוניאן, אשר הקים טחניכיו, מראשית המאה הי"ז לספת"נ והלאה, המון רופאים עברים מפוארים אשר נפוצו בתוגרמה, איטליא, אשכנז, פולין, וכפי הנראה גם במדינות רומניא²).

* * *

כשבת הנסיך ניקוליי מאווראקרדט על כסא ממשלתו נראה רופא עברי אחר, פֶּוֹנְסִיקָא שמו, אשר היה רב העליליה בעתותי הנסיך הזה, ובדברי הימים ההם, ויותר בימי ממשלתו השניה, ויגדיל מעשיו להגן בעדו מפני המזמות אשר חבלו עליו אויביו מאין הפוגות בבית מלכות השולטן. כתב זכרון אשר הוציא הורמוצקי לאור, ויודיענו את כל מעשה הקפו ופעולתו, על כן נשים לו מקום בזה כתומו. הכתב הזה נכתב ביד הגרף לבית ווירטנמט אל בית כועצת הצבא אשר לאוסטריא³).

אדוני המרום, יועץ הצבא אשר לחצר הקיסר.

לא אחרל להודיע את הדר כבוד אדוני הנאור והנכבד מאד, כמשפט לעבד נאמן הסר למשמעת אדוני, כי הואלכים נתיני תוגרמה עושים, [במחשך מעשיהם למגר את כסא נסיכם ניקוליי מאווראקרדט המושל בהם בעת, כי אין נפשם אליו; ובגלל הדבר הזה באו אנשים מהם גם אלי וידרשו ממני להיות ידי עמם ולסבב פני הדבר להבאיש את רוח מאווראקרדט הזה בבית מלכות השולטן ולדחותו לגפול! בין האנשים החותרים לשבת על כסאו אחריו, ישנו איש אחד ממשפחת קנטוקוויץ, וגם הוא בא אלי

Hochlöblicher, Kayserlicher Hof-Kriegs-Rath!

Euer Durchlauchten, Exzellenzien, und meinen Hochgeehrtisten Herren solle ich gehorsambst und schuldigst zu berichten nicht unterlassen, wie die Türkische Wallachische Unterthanen sich unter der Hand regen, ihren dermahligen Waywoden, den Nicola Cordato, weillen Sye mit Ihm gar nicht zufriden seynd, abändern Zumachen; und dessentwegen auch ain und andere an mich gekomben und verlangen, dasz auch ich indirecte darzu contribuiren und disem Nicola Cordato bey der Pforten ein stosz geben solie helfen; unter anderen, welche an seine Stöll Zugelangen sich bewegen, thuet sich auch einer ausz den Cantacuzenischen Familia hervor, der auch in der still zu mir khommen und umb meinen unvermerkhten Vorschub gebetten hat, ich habe mich zwar gegen

¹ כרסולי, דברי ימי הרופאים היהודים, בריסעל I, 1884, דף 245.

² שם דף 43—242.

³ Hurmuzachi זכרונות דה"י IV, 1878, דף 278.

בלאט וישחר פני להיות לו לעזר במסתרים, ועתה אם אמנם נפשי שמתני להיות בעיניו ובעיני האנשים האחרים הבאים אלי בדבר הזה, כאיש אשר אין הדבר נוגע עד לכו, וגם אמרתי להם כי בעיני הדר כבוד הקיסר אחת היא איזה מושל השם הנורמה במדינתה וואלכיא, אך הנה גם המליץ גריגורי גיקא בקמים עליו, אף כי ידירו ושאריו הוא, כי בת אחותו היתה לו לאשה, והוא גם הוא מבקש להסות את לבי לשעות בענין הזה, באמרו כי טוב לו לבקש ולמצא חפץ בדבר הזה לקנות לו חבר נאמן ולממשלת אדונו הקיסר מישל אשר יזכור לה זאת לטובה, אחרי אשר בין כה ובין כה נכונה התמורה הואת להעשות.

גם הודיעו אותי נאמנה, והשמועה הולכת וחזקה, כי אנרות הולכות ובאות בין גיקוליי מאווראקדט הנקוב בשם ובין המורדים האוונגרים, והוא נעזר תמיד במועצותיו באיש יהודי פורטגלי, פֶּאָנֶ= סיקא שמו, אשר היה לפניו נזיר ניצרי ועתה הוא רופא, והאיש ערום מאד ובעל

Ihm und ander indifferent gewisen und gesagt, dasz es Ihre Kayserlichen und Catholischen Mayestät gleich gelten würdt, was für einen Waywoden die Porten in ihrer Wallachey hätte. Der Dollmätisch Gregorio Ghica aber selbst, ob er schon mit ihm Waywoda befreundet und Schwester Tochter zur Ehe hat, ist wie andere wider ihn und will mich auch bereden laszen, dasz mich hierbey interessiren solle, sprechendt dasz es ja besser seye diser gelegenheit zu profitiren, einen freund, und den neuen Waywoden Ihre Kayserlichen Mayestät Verbindlich Zumachen, de es ohnedeme zu einer abänderung khommen würde.

Nun will die Correspondenz mehrgedachtes Nicola Cordato mit denen Hungarischen Rebellen immer mehr versichert werden, und bedienet er sich in Seinen Consilys eines Portugalschen Judens, sogenannten de Fonseca, so forthin schon ein Christlicher Münch gewesen, nun ein Medicum abgibt und sehr raffinirter und intriganter mann ist, welcher sonsten in französischer protection, auch sehr intrant, und vertrauhet mit hiesigem Französischen Botschafft ersteht, dasz ich disem auch nicht das besste zutraue; also mich zwar geduncket, es wurde mehren und zu alsz gegen Ihre Kayserlichen Mayestät Dienst seyn, wan auch derselbe abgesetzt wurde....

Pera bey Constantinopol de 8 Novemb. 1719.

D. H. Graff von Virmont, m. p.

מזמות, חוסה בצל צרפת מאז ובבית הציר הצרפתי אשר בזה נאמן הוא, אשר על כן לא אאמין באיש הזה. לזאת חשבתי למשפט כי טוב וכשר הדבר לפני הוד מלכות הקיסר כי יוסר גם הוא ממשמרתו".

בהוציא לאור את כתב הזכרונות הזה בהעזקה רומנית במסדה"ע "Fraternitate" (IV 1882 דף 223) אמרתי בהערה כי פונסיגא, או לפי כתיבתו

הנכונה, פֶּוֹנְסִיקָא, אכן היה מן האנוסים אשר בספרד או בפורטוגל, ויהי אנוס להתנצר למראה עינים, כרבים מאחיו היהודים בימים ההם. וההערה הזאת העלתה עלי הרון אף אחדים מסופרים הרומנים, ויהנפלו עלי ברוח קנאה עזה, באמרם כי אני מבקש הואנות ליהד את כל. אך דברי ימי הרופא הזה, אשר אשים כה לפני הקוראים, יראונו לדעת כי אך הכל יהמיון האנשים ההם מאזרי זיקות הקנאה והגאון הלאומי, אשר גם בחקר דברי הימים לא לנכה האמת והתום דרכם.

„בעוד אשר סילוואֶה ההנוסס ככה, עשה לו רופא עברי אחר, דוקטור פֶּוֹנְסִיקָא, שם בפארזו גם הוא. כסילוואֶה בן היה גם הוא מיוצאי פורטוגל, בן לאחת המשפחות אשר הקימה מבניה רופאים מפוארים רבים, וגם אותו רומס Voltaire החת לשונו כאשר הביע תהלת סילוואֶה, ויאמר עליו כי הוא איש חכם ונבון, איש אשר יצליח לכל מעשה וענין, איש אשר יאמר לו כי הוא הפלוסוף היחידי בעמו⁽¹⁾.”

„פֶּוֹנְסִיקָא נולד בפורטוגל, ושופטי הבקורת שרפו באש את אביו ואת דודו; אך אביו נס וימלט על נפשו. או הביא את פֶּוֹנְסִיקָא בנו, והוא נער בן שמונה שנים, במכורת הדת הנוצרית ולבו בל עמו. ויהי בארץ מולדתו לכֶּן נוצרי וישמיע את הרנה ואת התפלה ימים רבים, ואת דתו אבותיו עשה במסתרים. ויהי ברודע הדבר לשופטי הבקורת וישלחו מלאכים לתפשו ולשפמו במשפטיהם; אך לאשרו לא מצאו כי אם את אחיו. כי כשמעו כי היו מלאכי משחית ההם בבירו יצא את העיר ויברח וימלט אל צרפת ומשם בא קונסטנטינוֹפֹּל נופלה. שם שב אל דת אבותיו לעיני השמש ויהי לרופא נפש השולטן הגדול (אחמד השלישי). ויען היותו סר למשמעת צרפת, היה לאל ידו לגמול טובות רבות לכל הצרפתים אשר בקונסטנטינוֹפֹּל. הכהן Sevin מרבה לדבר על אדות רופאנו זה בספר זכרונותיו⁽²⁾ ובמכתביו הכתובים השמורים בבית אוצר הספרים בפארזו⁽³⁾. כעל איש אשר היתה לו עמו ברית אהבה וידידות ואשר ידירותו היתה דרושה לו מאד, כי בגלל היות הרופא קרוב מאד לרבי המלוכה אשר בשער השולטן, עמדה לו בריתו ועזרתו למצא חפצו במחקרו אשר חקר ודרש. המרקיז D'Argens⁽⁴⁾ אשר ראה את פֶּוֹנְסִיקָא פעמים רבות בקונסטנטינוֹפֹּל וידעהו פנים אל פנים, כתב את תולדות ימי חייו ברחבה לכל פרשת הדברים, וכן עשה גם Montraye⁽⁵⁾ אשר ממנו העתקתי את הזכרונות האלה.

„כשוכו צרפתה בא בברית ידידות עם הנסיכה לבית Caylus, עם Voltaire, ועם חכמים אחרים. מלאכת ידו עמדה לו לנחתו לפני גדולים, וכשרונו—להביאו כברית עם חכמים וסופרים אנשי שם. וימת פֶּוֹנְסִיקָא בפארזו זקן ושבע ימים⁽⁶⁾.”

* * *

⁽¹⁾ Histoire de Charles XII, III, דף 87. ⁽²⁾ דף 335. ⁽³⁾ כ"ו מספר 3029.

⁽⁴⁾ בספר זכרונותיו, י"ל בלונדון 1735, בהבנית 12°.

⁽⁵⁾ במסעותיו, י"ל בעיר האג 1727, I, דף 411.

⁽⁶⁾ כרמולי בספר הזכר, דף 99. 198°.

ואילם לא הרופא פֶּוֹנְסִיקָא לברו היה ידיר ניקוליו מאוראקורדט ונאמן ביתו, כי היתה ברית אהבה וידידות גם בין הנסיך הזה ובין רופא עבדו אחר, איש נודע לשם גם הוא, ובשלו ובשל היוזר Rumi-Pascha נתנו לנסיך מהלכים בבית מלכות השולטן ויגדל כחו עד היותו שם כאחד השרים הראשונים. שם הרופא הזה טוב ביה כהן, הגדול בכל משפחת בית כהן, אשר הוכרנה למעלה, לחכמה ולשם הפארת. טוביה כהן היה היהודי הראשון אשר השלים חקו בלמודים בבית מדרש החכמה כפראנקפורט על נהר אדר, כי פֶּרִידְרִיךְ הראשון (הגדול) מלך פרוסיה צוה על אודותיו מפורש לאספו אל הבית הזה, וכל מחסוריו, בימי למודיו שמה, היו על הקופירסט הברנדנבורגי; ואחר הלך פדואה ושם שמו עליו שם חכם (דוקטור). אחרי כן הקע אהלו בקונסטנטינופול, שם מצא לו שם גדול ושם בא בכרית ידידות עם הנסיך מאוראקורדט, והוא גם הוא עמד לו, אל נכון, למחזיק ולמעוז מפני החבולות אויביו אשר רקמו עליו בסהר בבית מלכות השולטן להפילו; ואולם הוא יצא מקונסטנטינופול במרם יפול מאוראקורדט לפני צורריו, וילך ברוסה ואחר ירושלימה, שם מת בשנת 1729 לספ"ג והוא בן שבעים ושבע שנה⁽¹⁾.

בימי הרופאים פֶּוֹנְסִיקָא וטוביה כהן היה עוד רופא אחר במאלדוויא ומקים שבתו בעיר יאססי, יוסף קונייאן שמו, מת ביום ד' חשון תצ"ג ונקבר בשדה הקברות הישן בעיר הזאת. וזאת הכהובת אשר על מצבת קבורתו:

אף כי לא נודע לנו על אדותיו דבר לבד
הכהובת הזאת אשר הגיד לנו כי היה ספרדי, או
טוב אמור: יען היותו ספרדי, נדמה כי לא נשגה
בשפטנו כי היה הומר מגזע משפחת הרופאים הנודעה
בשם קונייאן אשר מוצאה מאיטליא, אשר הקימה
מבניה גם היא המון חכמים אנשי שם וקהל רופאים
רבים אשר נפוצו בהוגרמה פולין ואשכנז. לפי הנראה
היה אחי ישראל קונייאן, אשר היה רופא בקונ-
סטנטינופול ויעש לו שם הפארת בחכמתו ובדעתו
ובשרונו, ואשר כתב טוביא הכהן בספרו את כל פרשת
גדולתו ומצבו בעיר בירת הוגרמה⁽²⁾.

פ"ג החכם הנבון
הרופא המומחה
כמוהרר יוסף
קונייאן הספרדי
שנפטר ביום
החמישי ארבע
ימים לחודש
חשון תצ"ג
לפ"ק תנצב"ה.

בני משפחת קונייאן כבר עשו להם שם בחכמת הרפואה מראשית המאה
הי"ז לספ"ג והנה. המשפחה הזאת מוצאה מאיטליא והרופא הראשון אשר
הקימה היה יוסף קונייאן—אשר נקרא שמו כפי הנראה על הרופא שידובר
בו—אשר יצא שמו במנטובה מקום שבתו, ולאביו ישראל היה שם בית ממכר
סמים להרופה. ואחריו היה שלמה קונייאן, שמו נודע למשגב בפדואה,
שמה נהרו אליו תלמידים רבים כמעט מכל ארצות אירופא, ואחר היו לרבנים
ולרופאים מהוללים אשר לוקחו אחר כבוד אל בתי מלכים ונסיכים. ישראל
קונייאן בנו, לקח תורה מפיו⁽³⁾ ואולי גם יוסף קונייאן, הרופא אשר
היה ביאססי.

⁽¹⁾ כרמולי בספר הנוכח, דף 247. ⁽²⁾ כרמולי, בספר הנוכח, דף 248. ⁽³⁾ שם.

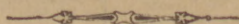
באחרית מאמרנו זה נזכיר עוד רופא אחר, לא נודע לנו בשמו, אשר היה לעת קץ המאה הי"ח ויהי רופא לנסיך אלכסנדר מאוראקורדט החמישי, הנקרא גם בשם פִּירָצְרִי (87—1785). באפס זכרונות אחרים על אודותיו נעתיק בזה דברים ממכתב הנסיך לבית Ligne, אשר אמנם טרם נדע אם נוכל להאמין בכל דבריו, באשר חמד לו לצון ויעורר שוט לשונו על כל וגם על הנסיך אשר נכאש בתוגרמה בגלל היותו נאמן לרוסיה.

„בית המלכות הפרוע אשר לנסיך מאוראקורדט עודנו היום כמשפט ארץ הקדם, אך גם רוח ההשכלה נסך עליו לתת לו פאר ויופי אירופי. הנסיך הוז חציו מחמדיו וחציו נוצרי, ולו אשה אשר לקחה לו כמשפט אירופא, ואולם גם בית הנשים לו כמשפט התוגרמים, אך משטרו וסדריו שונים מהמה לטוב.

כבית הזה אין משמרת ואין סרויסים, וכל הטוב בעיני פגלשו יוכל לבא בו, ואת חשב הנסיך למשפט למען ימלט מקנאה, כגד ומעל וכל תוצאותיהם ולבלתי היות כמלך עריץ וסריסיו סכיבותיו; רק בקורת תהיה לכל הבא בטרם יבא פנימה. רופא עברי קשה (אשר אין משוא פנים לפניו) עומד תמיד על משמרתו בשערי ההרמון ואנשיו עמו, לשמור את מבוא הבית. ובקר הרופא את כל החפץ לבא שמה, והיה אם אין בו כל מום וכל מדוה ואם דרכיו טובים ונכוחים, ונתן לו כתב רשיון לבא פנימה להיטיב את לבו¹).

לי אומר לבי כי אם נוסף לחקור ולדרוש היטב על אודות הרופא הזה ונודע לנו גם שמו, ואולי גם דברי חפץ מתולדות חייו.

¹ Lettres du prince de Ligne, Paris 1862, דף 236.

נרות הזרים בִּוֹרְמֶס .

Die Fremdenkerzen zu Worms,

להמשורר ל. א. פראנקעל .

וַיְהִי הַיּוֹם וְגַם עַמּוּם שׁוֹנִים
 אֲשֶׁר לֹא מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל
 נוֹשְׁבוּ הַמּוֹנִים הַמּוֹנִים
 עַל־גְּדוֹת תְּרוֹן
 מְקוֹם נְחֻמָּד לְעֵין
 וְאוֹר צַח שָׁם יְהִל
 בְּמִקּוֹם הַעִיר וְכִמֶּם הַנְּהַדְרָה
 תַּתְּנוּסֶם עִמָּה בְּיַפְיָהּ בַּעֲטָרָה .
 וַנַּעֲשׂוּ לָהֶם סְפוֹת וְאֶהְלִים
 וַנִּבְנֶה טִירוֹת וּמִגְדָּלִים
 בֵּין גַּפְנֵי אֲדֵרֶת
 וַנִּבְנוּנוּ בֵּית הַפִּלָּה
 כִּם וְנִשְׂאָ וּכְלִיל תַּפְאֲרֶת
 לְהַיּוֹת לְשֵׁם וְלִתְהַלָּה .
 וַנִּשְׁכּוּ שָׁם גַּם הַמָּה
 וַנִּרְאוּ מְנוּחָה בִּי גַעֲמָה
 וַנַּעֲבְדוּ גַם אֶת אֱלֹהֵיהֶם
 בְּאֲשֶׁר הוֹרוּ אוֹתָם אֲבוֹתֵיהֶם .

וַיְהִי הַיּוֹם וַנִּצְאֹו הַנְּבָרִים בְּיוֹם חַיֵּיהֶם
 וַנַּעֲבְדוּ בְּרַחֲב הַיְהוּדִים בְּמוֹשְׁבוֹתֵיהֶם
 כְּהַמּוֹן הַיּוֹגֵג וְקוֹל רִנָּה
 וְכַהֲנֵיהֶם עוֹבְרִים בְּרֹאשֵׁם
 נוֹשְׂאִים סָמָל קְדוּשָׁם
 וּכְלֵי הַזֶּהָב (כְּשִׁמְשׁוֹ) נוֹצְצִים
 נְהַמּוֹן הָעַם מְהִירוּצְצִים
 מְכָל עֵבֶר וּפְנָה .

וּפְתָאוּם נִשְׁמַע מְאֻלְפֵי פִיּוֹת
 קוֹל הַמּוֹלָה כְּקוֹל רַעַם
 קוֹל צְעָקָה עֹבְרָה וְנַעַם
 וְחֻבּוֹת שְׁלוֹפוֹת , חֻבּוֹת פִּיּוֹת .
 גְּרָאוּ בִּיּוֹדֵי הָעַם הַסּוֹעֵר ,

בְּבֵית הַנְּבָסֶת אֲשֶׁר בְּוֹרְמֶס הַעִיר
 אֲצֵל אֲרוֹן הַקִּדְשׁ אֵל מוֹל הַפָּנִים
 אוֹר שְׁנֵי נְרוֹת שְׂמָה יְאִיר
 זֶה רַבִּים יָמִים וְשָׁנִים ;
 „נְרוֹת הַזָּרִים“ לָהֶם יִקְרָאוּ
 וְאֲנִשֵּׁי תַמִּיד אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ
 וַיַּטִּיבוּ אוֹתָם דְּבַר יוֹם כְּזוּמֹו
 לְמַעַן יִהְיֶה אוֹרָם וְלֹא יִכְלָאוּ .
 וְכַרּוֹן הַמָּה הַנְּרוֹת הָאֵלֶּה
 לְדַבֵּר נְבוֹרוֹת אוֹת וּפְלֵא
 אֲשֶׁר קָרָה זֶה רַבּוֹת בְּשָׁנִים
 וְכֵה יִסְפֵּר מְאֹבּוֹת לְכָנִים :

מְנִימִים קְדָמוֹנִים
 נוֹשְׁבוּ כְּנֵי יִשְׂרָאֵל
 הַמּוֹנִים הַמּוֹנִים
 עַל־גְּדוֹת תְּרוֹן
 מְקוֹם נְחֻמָּד לְעֵין
 וְאוֹר צַח שָׁם יְהִל

בְּמִקּוֹם הַעִיר וְכִמֶּם הַנְּהַדְרָה
 תַּתְּנוּסֶם בְּיַפְיָהּ בַּעֲטָרָה ;
 וַנַּעֲשׂוּ לָהֶם סְפוֹת וְאֶהְלִים
 וַנִּבְנֶה טִירוֹת וּמִגְדָּלִים
 בֵּין גַּפְנֵי אֲדֵרֶת ,
 וַנִּבְנוּנוּ בֵּית הַפִּלָּה
 כִּם וְנִשְׂאָ וּכְלִיל תַּפְאֲרֶת
 לְהַיּוֹת לְשֵׁם וְלִתְהַלָּה ,
 וַנִּשְׁכּוּ שָׁם שְׁבֵת אַחִים יַחַד
 וְשִׁמְשׁוֹם וְשִׁמְשׁוֹם מִפְּסֵד

וַנִּשְׁמְרוּ אֶת הַזִּמְקִים וְאֶת הַתּוֹרוֹת
 אֲשֶׁר נָתַן ה' לְהַיּוֹת לְמֵאוֹרוֹת
 בְּיַד מֹשֶׁה גְּבִיאוֹ מִן הַשָּׁמַיִם
 כְּהוֹצִיאוֹ אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם .

וַיִּשְׁבְּעוּ שְׂבוּעָה נִמְרָצָה
 לַעֲשׂוֹת פְּלָה וְנִחְרָצָה
 לְחַכְרֵית הַכֹּל בְּיוֹם עֲבָרוֹת
 לְבַלְתִּי מֵת חֲנִינָה
 לִילָדִים אֵין בְּיָנָה
 לְעוֹלָלִים יוֹגְקוּ שְׂבִיִּם
 לְעֹלְמוֹת יְפוֹת־עֵינַיִם
 לְזַמְנִים וְלְנָשִׁים הָרוֹת .

וְכִהְשִׁבְעִים אֶת הַשְּׂבֻעָה וְהָאֵלָה
 וַיַּעֲדוּ בָּם אֲבֵרוֹן וּשְׂאוֹל ,
 אֶת הַקֹּדֶשׁ וְאֶת הַחוֹל ,
 וַיַּעֲזְבוּ מִלֵּאֵי חֲמָה
 שׁוֹאֲפֵי רִצָּח וְקַמָּה
 אֶת עַבְת הַיְהוּדִים הַנִּבְהָלָה .

וְהַיְהוּדִים קָרְאוּ אֵל אֶבֶל
 וְשָׂמִים עָשׂוּ לָהֶם חַגּוֹרוֹת
 וַיַּחֲפֹד לְקִינָה כְּגוֹר וַיִּבְּל
 וַיַּחֲשִׁכוּ לָהֶם הַמְּאוֹרוֹת .

וַיִּקְיְדוּ רוּחַם וַיִּשְׁמָתֵם
 בְּיַד אֱלוֹהֵי עוֹשֵׁם
 וַיַּחֲכוּ לְיוֹם פְּקוּדָתָם
 וַיַּכּוּ בְּלֵב נוֹאֵשׁ לְמוֹתָם .
 וְלִפְנֵי יוֹם הַרְעָה
 בְּנִטּוֹת הַזָּלָלִים וְהַשְּׂמִשׁ בָּאָה
 וּפְנִיָה וּזְעִפִים , מְאֻדְמִים ,
 לְאוֹת רִצָּח הָרַג וְדָמִים
 לְיוֹם הָאִיוִם וְהַנְּרָא ,
 וְהִנֵּה אֲנָשִׁים שְׂנִיִּם
 לֹא נִרְאוּ בְּעִיר מַעֲרֹם
 וְלֹא בָּא אִישׁ בְּכוֹדִם
 נָגְלוּ עַל הַדְּבָרָה בְּעֵינַיִם ,
 וַיָּבֹאוּ אֶל הָרֵב לְמַעוֹנוּ
 וַיִּבְמִיחוּ אוֹתוֹ לְתַמְהוֹנוּ
 לְגוֹל חֲשָׁה מִפְּנֵי אוֹרָה .
 לְהִבְיֵא רוּחַ וְהַצֵּלָה
 לְכָל הַעֲרָה הָאֲמֻלָּה .

רוּחַ אָפִם בְּנַחַל גְּפָרִית בּוֹעֵר
 וְנִרוֹנִים פְּחוּחַ בְּקִבְר
 וְקוֹל גְּשֻׁמֵעַ מִכָּל עֲבָרִי:
 תִּפְשׂוּ אֶת הַמְּנַרְפִּים הָאֲרוּרִים
 בְּזוּי הַדְּשִׁינֵי הַזְּקָרִים .
 הִנֵּה אֲמוֹנָתְנוּ הִיטָה לְשִׂמְצָה
 פִּיבֵי מְחַרְפֵי אֱלֹהֵינוּ ,
 הִנֵּה מוֹתָה וּמוֹתָ נִמְצָא
 רַק עַל סֶמֶל קְרוֹשְׁנוּ .

וְהִנֵּה קַל מְהֵרָה
 קוֹל שְׂאוֹן נִרְאָה
 וְנִפְרִית וְזָפַת בּוֹעֵרָה
 עַל פֶּל נִזָּה מְנִרָה ,
 פֶּל הַקְּשָׁתוֹת דְּרוֹכוֹת
 וְכָל הַתְּרֻבוֹת שְׁלוֹפוֹת
 וְהַמְּחַנּוֹת לְמִלְחָמָה עֲרוֹכוֹת
 וְנִאוֹת הַיְהוּדִים שְׂרוּפוֹת
 מִיבֵי פְּרֹאֲרֵי־אָדָם
 שׁוֹאֲפֵי רִצָּח וְדָם .

וְאִישׁ אֶחָד מִרְאָה בַּהֵן מִרְאֵהוּ
 וְתָם וַיִּשָּׂר עַל פְּנֵיהוּ
 מִתּוֹךְ הַקְּמוֹן יִצָּא
 וּבְדָבָרִים נִמְרָצִים מִצָּא
 תַּחֲבֵלָה לְהַשְׁקִיט הַמְּהוּמָה
 וְזָקַם סְעָרָה לְרַמְבָּה .

וַיִּשְׁקוּט הַסַּעַר וְהַמּוֹלָה שְׂקָבָה ,
 וְהַקְּמוֹן הַשׁוֹאֵף רִצָּח וְדָם
 גְּמוּג וַיִּלָּךְ מִן הַמַּעֲרָבָה ;
 וּבְמַרְסֵם וְלָכוּ הַנִּיפּוֹ וְדָם
 נִיאֻמְרוּ לְשׁוֹב פְּמִלְאוֹת הַחַדְשׁ
 לְבַקֵּשׁ אֶת מִסְלְלֵי הַקֹּדֶשׁ
 לְפָקוֹד עֲלֵיהֶם עוֹנִם
 וְאִם אֵין־לְהַסְפֹּךְ בַּחֲרוֹנִם
 אֶת כָּל מוֹשֵׁב הַיְהוּדִים
 לְתַל שְׂמִימָה לְעַמְק פְּנָרִים ,
 לְשִׁפּוֹךְ דָּמִים בְּמִים הַנְּגָרִים ,
 לְבַלְתִּי הַשְּׂאִיר רַק הַתְּרֻבוֹת וְאוֹדִים .

שְׁמִי לְשׁוֹנוֹת אִשׁ צְרוּפָה
 כְּמִרְאָה זֶהרַח הַחֲשֵׁמְלָה
 כְּשֵׁנִי מִזֵּי דֶרֶךְ לְנַפְשׁוֹת הַמְּתוּרוֹת
 אֲשֶׁר יֵצְאוּ מִן גֵּו וְתִתְיַנֵּה לְמֵאוֹרוֹת
 וְתַעֲלֶינָה אֶל שַׁעַר הַשָּׁמַיִם
 לְהִתְלוֹנֵן בְּצַל אֱלֹהִים חַיִּים .

וְהַיְהוּדִים מִפְּנֵי מִוְכָה
 קִבְּלוּ עֲלֵיהֶם חֻקָּה
 לַעֲשׂוֹת זִכָּר לְנַפְשׁוֹת הַמְּתוּרוֹת ,
 וַיַּעֲלוּ שְׁנֵי מֵאוֹרוֹת

בְּבֵית הַכְּנֶסֶת אֲשֶׁר בְּגֶרְמָס הַעִיר
 אֶל מִוֵּל אַרְוֵן הַקֶּדֶשׁ אֲצֵל הַקִּיּוֹר ,
 גִּירוֹת הַיָּרִים לָהֶם יִקְרְאוּ ,
 וְאֲנָשֵׁי הַמִּיד אִישׁ מִמְּקוֹמוֹ
 יִיטִיבוּ אוֹתָם דְּבַר יוֹם בְּיוֹמוֹ
 לְמַעַן יִתְּנוּ אוֹרָם וְלֹא יִפְרְעוּ ,
 וְכָרוֹן הַמָּה הַנִּירוֹת הָאֵלֶּה
 לְדַבֵּר בְּבוֹרוֹת אוֹת וּפְלֵא
 אֲשֶׁר קָרָה זֶה רַבּוֹת בְּשָׁנִים
 וַיִּסְפָּר לְדוֹר מֵאֲבוֹת לְבָנִים .
 מ. ב.

הַבְּקָר אֹר וְשׁוֹאֲפֵי גִקְחָה
 בָּאוּ עִרְבֵי מִלְחָמָה
 וּבִיגְדֵם מִפִּי זְחָרָב וּנְפֹת בִּנְעֵרָה
 וַיְכַוְנוּ בְּלִי מוֹת וַיַּעֲרְכוּ הַמְּעַרְכָּה ;
 וַיִּגְשׁוּ שְׁנֵי הָאֲנָשִׁים מִהֶרָה
 אֶל הַרְב , וַיִּקְחוּ מֵאִתּוֹ בְּרִבְה ,
 וַיִּפְרְשׁוּ כַּפֵּיהֶם לְאֵל כִּמְעַל
 וַיִּלְכוּ וַיֹּאמְרוּ : נְדִינוּ בְּמַעַל .

וְהַנְּעֻצִים רָאוּ בַחֲרוֹת אָפֶס
 בִּי בּוֹשׁ מִתְּאוֹתָם ,
 כִּי לֹא יָבֵא עוֹד בְּכַפֶּם
 רְכוּשׁ הַיְהוּדִים עִם עֲבָרְתָם ,
 וְכִי לֹא אֵנָה הָאֱלֹהִים לְגֶדֶם
 לְנִתּוֹשׁ וְלַחְרוֹם וְלִמְכֹּחַ כִּצְאֵן אָדָם ;
 וַיַּעֲרְכוּ בְּרֻחֹב הַיְהוּדִים
 שְׁמֵי מְעַרְכוֹת גְּדוּלוֹת ,
 וַיִּאָּסְרוּ אֶל אֶחָד הַעֲמֻדִים
 אֶת שְׁמֵי הַשִּׁיּוֹת לְעוֹלוֹת ,
 וַיַּרְבוּ הַשְּׁלֵהֶבֶת וַיִּנְדְּלוּ הַמְּדוּרָה
 לְשׁוֹרֵף אוֹתָם בְּגוֹאֲ-אֵתוֹן גּוֹרָא...
 וּמִבֵּין תְּמֵרוֹת הַעֵשֶׂן מִתּוֹךְ הַשְּׂרָפָה
 עָלוּ מַעֲלָה מַעֲלָה

תְּקוּנֵי שְׁנֵי אֵיִת לַחֲדָשִׁים גַּם יִשְׁנִים .

עמוד	32	שורה	20	צ"ל	"Галреахъ"
—	36	—	17	—	החולדות .
—	37	—	25	—	אל המלך .
—	42	—	28	—	האיץ כי .
—	44	—	35	—	במאסרו .
—	45	—	1	—	והוא אולי . שם בשורה אחרונה צ"ל אין .
—	46	—	2	—	נשמטה שורה שלמה [ובשנת תרמ"ד נרפס הם' או צר ה' שהוא מי' לספר יצירה בהוצאת ר' יצחק גאָלדמאן בווארשא מס' יצירה עם כמה מירושים 4°] .
—	48	—	11	—	ליידען .

Od 1856 r. istniejąca
Zaszczycona ZŁOTEMI MEDALAMI na ostatnich wystawach

Fabryka Wyrobów Platerowanych
oraz BRONZOWYCH

BRACI HENNEBERG

w WARSZAWIE, ulica Wolska № 17.

Magazyny własne:

- w Warszawie: I główny: Krakowskie-Przedm. Hotel Europejski,
II filja: Krakowskie-Przedmieście róg Trębackiej,
- w Petersburgu: Newski Prospekt vts-à-vis palacu Aniczkowa.
- w Moskwie: Kuznieckij most dom Twierskiego Podworya,
- w Kijowie: dom Kontraktowy,
- w Odessie: ul. Derybasowska dom Puryca,
- w Wilnie: u L. Perkowskiego.

Wielki asortyment. Ceny przystępne, katalogowe fabryczne, wyroby znane z trwałości, dobrego gustu i wykończenia, rekomendują się jako najtańsze.

Szlucce srebrzone na białym metalu, wprowadzone od lat wielu przez nas za firmę, trwałe i bardzo praktyczne.

געניסירט זייט 1856-סטען יאהר
בעהרמ מיט גאלד-מערדאליען אויף דא לעצטע אויסשטעלונגען
פאבריק פון פלאטירטע עט בראנזוואארען

געבריעדער העננעבערג

אין ווארשוי, וואלסקא שטר. № 17

אייגענע מאגאזינען:

אין ווארשוי: I הויפט-מאגאזין קראקויער פארשטאדט האַמעל עוואַפּעיסקי,

II פּיליע קראקויער פּאַרשטאדט עקקע טרעמבאַצקאַ,

אין פעטערסבורג: נעווסקי פּראָספעקט וויו-אַ-ווי פּאלאַץ אַנישקאַוואַ.

אין מאַסקו: קונויעצקי מאַסט, הויו טווערסקאַיע פּאָדוואַריאַ.

אין קיעוו: הויו קאַנטראַקטאָווי.

אין אָדעססאַ: דעריבאַסאַווסקאַיאַ שטר. הויוע פּוריץ.

אין ווילנאַ: ביי ל. פּערקאָווסקי.

איינ גראַססער אַססאַרטימענט, מעסטונגע פּרינע לויט פּאַבריק'ס קאַטאַ-

לאַגען. די וואַרע איז בעוואוסט מיט איהר דויערהאַלטיגקייט, מיט איהר גוטען גע-

שמאַק אונד פּערפּעריטינג עמפּפּעהלען זיך אלס דיאַ ביליגסטע.

דיאַ איינגעפּיהרטע זייט פּיליע יאהרען דורך אונזער פּירמאַ אויף וויסעס מעטאַלל

געוילבערטע שטוצען זינד דויערהאַלטיג אינד זעהר פּראַקטיש.

Geny umiarkowane.

מעסיגע פרייען.

Купляем дізени партіям, устепство 0/0 1

Купляем дізени партіям, устепство 0/0 1

Towarzystwo Akcyjne
Fabryk Metalowych

pod firma:

NORBLIN, B-cia BUCH I T. WERNER

w Warszawie.

Wyroby platerowane i srebrne. Blacha mosiężna i rury ciągnione z miedzi i
Mosiądzu.

MAGAZYNY:

MAGAZYNY:

Warszawa:

Krakowskie Przedm. 67.

Róg Wierzbowej i Niecaterj 2.

Nalewki 16.

Moskwa:

Никольская, домъ Гр.

Шереметьева.

Кузнечий Мостъ, домъ

Захарьина. Новые ряды.

St.-Petersburg, Łódź, Odessa, Ryga, Kijów, Charków, Saratów, Tyflis, Baku,
Ekaterinburg, Wilno, Kazań, Elizawetgrad, Rostow n/D., Minsk Cub.,
Niżnij-Nowgorod i Irbit—podczas jarmarku.

אקציען געזעלשאַפֿט

מעטאלל-וואַרען-פאַבריק

אונטער דער פֿירמא :

נארבלין געבר. בוך עט ט. ווערנער

אין וואַרשוי.

ערצייגניסע אױס נױזלבער אונד זילבער, מעססינג-בלעך אונד
ראָהרען אױס קופּפּער אונד מעססינג.

מאגאזינע :

וואַרשוי : קראַקױער-פּאַרשט. 67—עקקע וויערזכאַוואַ אונד נייעצפּלאַ 2—נאַלעווקי 16.
מאָסקױ : ניקאָלסאַיאַ, אױס הױזע גר, שערמענטיעוו—קונויעצקי מאָסט. אױס הױזע
זאַכאַרין—נאָויע ריאַדי.

סט-פעטערסבורג, לאָדז, אָדעסכא, ריגא, קיעוו, חאַרקאוו, סאַראַטאָוו,
טיפּליס, באַקו, יעקאַטערינבורג, ווילנאַ, קאַזאַן, יעליאַוועטגראַד, ראָסטאַוו-
דאַן, מינסק (גוב.), נױני-נאָווגאָראַד אונד אירביט וואָהרענד דער מעססען.

א. א. זאריצקי

בית הרשת

למעשה המאבק

בעיר משערקאסן

פ. קוזב

— נוסד בשנת 1878 —

בבית החרשת יכינו כל
המונים מאבק ופאפיראסין
טובים.

מחלקה

למאהארקע ושאכאק להרית.

פרוים-קוראנטין יושלחו לכל דורש
חנם אין כסף.

אדרעססא:

А. А. Зарицкому, Черкассы
Кіевской губ.

А. А. Зарицкому

WARSZAWSKA FABRYKA

WYROBÓW ROGOWYCH

w Warszawie, ul. Przemysłowa № 6.

Główny Skład: Nalewki № 36

Reprezentacye: { Moskwa—Bruno Wunderlich
{ Odessa—J. S. Apfelbaum.

Карлсбергъ и К°.

Либава, Большая ул., д. Десслера.

קארלסבערג & קאמפ' ליבאווע

גראָססע שטראַססע הויז דעססלער.

רעגעלמעססיגע וועכענטליכע

פאסטאזיר בעפערדערונג

נאך:

אמעריקא: ניו־יאָרק, באָסטאָן, טשיקאָגאָ.

פילאדעלפֿיא, באַלטימאָרע א. וו.

אפריקא: קאפּשטאָד, יאָהאָנעסבורג.

א. וו.

ענגלאַנד אונד אויסטראַליען.

בילליע פרייווע, גומע בעהאנדלונג,

כשר שפיווען, באַנאוש נאַנץ פֿרייא.

אויסקינפֿמע—פּאַרמאַפֿרייא

בית ספר רעאלי ולמודי מסחר,

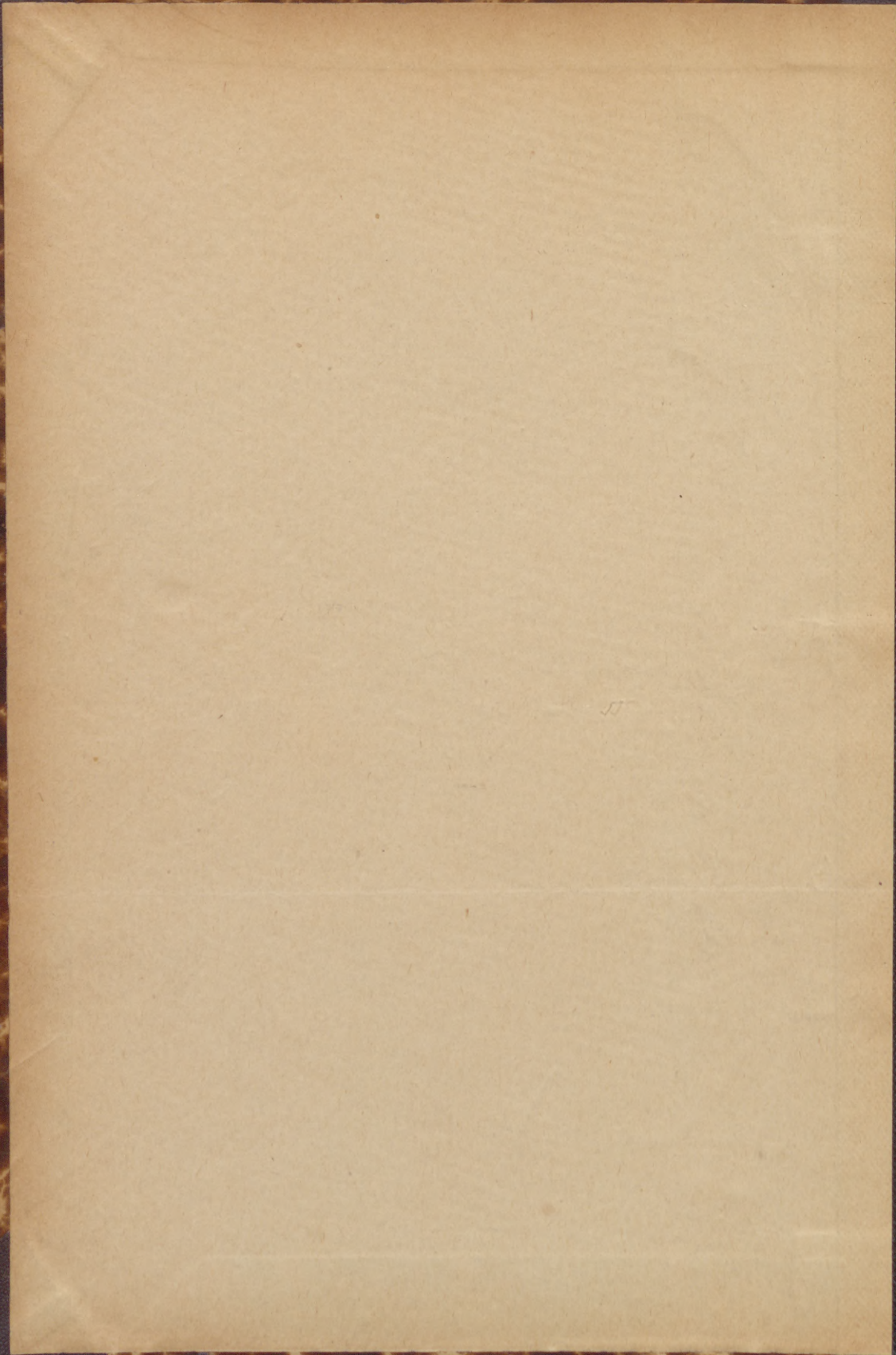
עם מעון ושלחן ערוך,

בעיר פֿאָנגשטאָדט אצל פֿראַנקפֿורט
דמאין, נוסד בשנת 1857.

בביה"ס הזה ילמדו לתלמידים כל
הלמודים הדרושים להם לעניני מסחר
וליכנס לבתי ספר הגבוהים, לב"ס פאָלי-
טעכניקום וכדומה. יפתחו כשרונותיהם
גם ישימו עין לחזק את גומ; יחנכו
אותם על ברכי הדת להיות בנים נאמנים
לה' ושומרי תורה ומצוה. פעולת בית
הספר הזה והדרו כבר נראה על התלמידים
שהתחנכו בו. על טוב בה"ס יעידו
הרבנים והגאונים הגדולים: הר"ר יצחק
אלחנן ספעקטאָר בקאָוונא. הר"ר שמואל
מאָהליבער בביאליסטאָק, והר"ר ע.
הילדעסֿייער בכרלין.

החפץ לדעת פרטי דבר ביה"ס
יפנה אל מנהל הבית.

Director Dr. Barnass, Pfungstadt
bei Frankfurt.

B

337.

100

100

דברי חכמים

100

100

100